

DE JESUITEN,

VOLLEDIGE GESCHIEDENIS

HUNNER

OPENBARE EN GEHEIME WERKZAAMHEID

VAN DE STICHTING DER ORDE TOT OP HEDEN,

AAN HET VOLK VERHAALD

DOOR

TH. GRIESINGER.

NAAR DEN TWEEDEN DRUK UIT HET HOOGDUITSCH.

EERSTE DEEL.

LEIDEN,
FIRMA VAN DEN HEUVELL & VAN SANTEN.
1873.

Nijmegen. — Snelpersdruk van H. C. A. Thieme

INHOUD VAN HET EERSTE DEEL.

EERSTE BOEK.

HET ONTSTAAN DER JESUITEN OF DE HEILIGE IGNATIUS VAN LOYOLA.

TWEEDE BOEK.

DE SLIMHEID DER JESUITEN EN HUN REUSACHTIGE WASDOM.

DERDE BOEK.

DE ZEDELIJKHEID DER JESUITEN OF DE GELOFTE DER KUISCHHEID.

EERSTE BOEK.

HET ONTSTAAN DER JESUÏTEN

OF

DE HEILIGE IGNATIUS VAN LOYOLA.

EERSTE HOOFDSTUK.

Ignatius van Loyola wordt een heilige.

't Is een feit waarop de germaansche stammen trotsch mogen zijn, dat bijna alle monniksorden gesticht zijn door mannen van de romaansch-sprekende stammen, door Franschen, Italianen en Spanjaarden, zonder dat de Duitschers er het minste aandeel aan hadden. De eertijds zoo buitengemeen verbreide orde der Benedictijners heeft haar ontstaan te danken aan den heiligen Benedictus van Nursia, in Umbrië, een landschap van Italië, en de tallooze kleinere orden en broederschappen die uit deze hoofdorde voortkwamen, zijn allen door mannen van de romaansche stammen gesticht. Zoo, om enkele te noemen, de Camaldulensers, wier stichter de heilige Romualdus was, uit het geslacht der hertogen van Ravenna, terwijl hun naam van de abdij Camaldoli, bij Arezzo, in de Apennijnen, afgeleid is. Insgelijks de Grijze monniken van Vallombrosa, wier stichter Johannes Gualbert was, abt van Vallombrosa bij Fiesole in het Florentijnsche; verder de Karthuisers, aldus genoemd naar de woeste streek La Chartreuse, bij Grenoble, waar de heilige Bruno in h. j. 1086 de eerste kloosters voor zijn orde bouwde; — de orde der Coelestijners, in 't leven geroepen door den kluizenaar Peter de Murrhone, die ten jare 1294 onder den naam van Coelestinus V den pauselijken zetel beklom; — die der Cisterciensers, gesticht door Robert, abt van Citeaux of Cistercium; — eindelijk de Grandimontaners, de Sylvestrijners en hoe ze verder heeten mogen.

Hetzelfde is het geval met de Augustijners en al die congregaties, die de kloosterregelen van den heiligen Augustinus volgden, als daar zijn: de Praemonstratensers (1), de Serviten, de Hierony-

(1) Wel is waar is deze orde door een geboren Duitscher, den koorheer Norbert, van Xanthen in het Kleefsche, gesticht, — maar vooreerst zijn de Praemonstratensers slechts een nieuwe uitgaaf van de »Reguliere kanunniken van den heiligen Augustinus", ten anderen leefde Norbert zóó lang in Frankrijk, dat hij niet meer Duitsch, maar zuiver Fransch dacht en handelde; en eindelijk ten derde geschiedde de stichting in Frankrijk, namelijk in het bisdom Laon, in het bosch van Coucy, op eene uit den hemel zelf aangeduide weide (Prémontré, van waar de naam Praemonstratensers), en de verhuizing van de broeders dezer orde naar Duitschland geschiedde eerst verscheiden jaren later. De schrijver.

miten, de Jesuaden en de Karmeliters. En dat de Dominicaners, Franciscaners en Capucijners, benevens de Minimen en Minoriten en al die bedelmonniken insgelijks een waalsch gewas zijn, weet de lezer misschien al lang. In 't kort, het is een feit, dat de kloosters en monniksorden hun eigenlijk vaderland slechts in Italië, Frankrijk en Spanje moeten zoeken. En de reden hiervan is niet bijzonder moeielijk te vinden. De germaansche geest is namelijk kalmer en laat zich, vooral op het punt van den godsdienst, niet al te veel door de verbeelding overheerschen. Met andere woorden, de Germaan heeft een te koel, berekenend en nadenkend karakter, dan dat hij zich zoo licht in vuur en vlam laat zetten; hij is veel meer geneigd tot peinzen en onderzoeken. Vandaar dan ook, zooals ons van Rome uit op zoo bitteren toon verweten wordt, dat de aartsketterij, het Protestantisme, slechts in Duitschland ontstaan kon.

Wanneer men nu echter al die orden van nabij wil leeren kennen, ja als men maar al die namen leest, moet natuurlijk de vraag oprijzen, welke daarvan de beste, de voornaamste en aanzienlijkste geweest is? Die vraag is ook in vroeger tijden veelvuldig besproken, vooral door de leden dier orden zelf, en er is daarover, gelijk bekend is, vrij wat strijd en nijd, smaad en haat geweest. Ja er ontstonden formeele oorlogen tusschen enkele orden, en ik behoef slechts de namen der Thomisten en Scotisten (Dominicaners en Franciscaners, de eersten aanhangers van Thomas van Aquino, de laatsten van Duns Scotus) te noemen, om alle verdere uitweiding overbodig te maken. Doch als de eerwaarde broeders zelf het hierover oneens waren, hoeveel minder zal dan het publiek, de leekenwereld, de vraag aangaande hun meerdere of mindere waarde en voortreffelijkheid hebben kunnen uitmaken? Vooral daar de nationale ijverzucht der Franschen, Italianen en Spanjaarden onderling hier nog bij kwam.

Nu kwamen er echter in de zestiende eeuw twee gebeurtenissen tusschen, die op eenmaal een eind aan dien strijd maakten, namelijk vooreerst de Hervorming en ten anderen de opkomst van de orde der Jesuïten. Tegen de verlichtende bliksemstralen namelijk, welke de Hervormers slingerden, was het monnikendom zooals het tot nog toe geweest was, niet bestand. Het stortte als een vermolmd gebouw inéén en al zijn vroegere vereerders veranderden op eenmaal in spotters en verachters, zoo niet in haters en vervolgers. Maar aan den anderen kant gaf juist de Hervorming het aanzijn aan een nieuwe orde. Men begreep dat de katholieke wereld en het pausdom de vreeselijke slagen die het Protestantisme hun toebracht, met de tot nog toe gebezigde middelen onmogelijk meer afweren konden. En dat gaf aanleiding tot het stichten van de orde der Jesuïten, die alras niet alleen alle vroegere genootschappen in de schaduw stelde, maar ook in ééne enkele eeuw meer uitrichtte dan de anderen al te samen in den ganschen duur van hun bestaan hadden vermocht.

De gansche wereld stond verbaasd over deze nieuwe orde, en iedereen, vriend en vijand, was het hierover eens, dat de Jesuïten in macht, invloed, uitbreiding, rijkdom en heerschappij het onmogelijke mogelijk gemaakt hadden. Maar iedereen was het ook hierover eens, dat er nooit, zoolang de aarde menschen gedragen heeft, een genootschap geweest was, aan hetwelk meer laagheid en slechtheid werd te last gelegd, dan juist

de Jesuïten; ja, dat hun misdaden en schanddaden werden nagegeven, zoo ontzettend, dat, al was het tiende er slechts van waar, ze verdienden van de aarde verdelgd te worden. In 't kort, iedereen bewonderde het verstand, de buitengemeene werkzaamheid en de ongeëvenaarde inrichting van de Jesuïten-orde; maar velen waren er ook die letterlijk ineenkrompen van schrik, als ze den naam maar hoorden uitspreken, terwijl omgekeerd anderen loftuitingen over hen aanhieven die paal noch perk kenden.

Zoo werd in de vorige eeuw over de orde der Jesuïten geoordeeld. En evenzoo kan men de meest uiteenloopende oordeelvellingen tegenwoordig over hen hooren, nu de orde in al haar vroegere glorie weêr herrezen is. Moet het nu echter, onder zulke omstandigheden, niet van het hoogste belang voor iedereen zijn, iets naders over dat genootschap te hooren? Ja is het niet plicht des geschiedschrijvers, het volk bekend te maken met wat er gegronds is zoowel voor dien haat als voor die bewondering, en in al die geheimzinnigheden door te dringen, waarmede de Jesuïten zich van oudsher hebben weten te omringen? Ik meen hierop bepaald met ja te moeten antwoorden, en zoo wil ik dan beginnen den lezer met den stichter der orde bekend te maken.

Ook zijn vaderland is, evenals van alle andere stichters van zulke orden, Zuidelijk Europa, en wel heeft Spanje, het allerkatholiekste van de katholieke landen, het geluk hem tot zijn zonen te tellen. In de baskische provincie Guipuzcoa, tusschen de stadjes Azcoitia en Azpeitia, verhief zich eertijds een trotsch ridderslot, hetwelk naar het hoogadellijke geslacht dat het sedert de dertiende eeuw bewoonde, den naam van Loyola droeg. Op het eind van de vijftiende eeuw woonde hier ridder **Bertram**, zoon van Perez »Heer van Loyola en Ogre" (of Onate, zooals het ook wel geschreven wordt). Zijn gemalin was donna Mariana Saez de Licona en Balda, zoo geheeten, omdat haar vader ridder Martin Garcia de Licona en haar moeder een markiezin de Balda was. Maar haar bruidschat was volstrekt niet in overeenstemming met haar hoogklinkenden naam geweest, en ridder Bertram bezat van zich zelf ook niets dan de beide genoemde kasteelen met de omringende goederen, die niet veel opbrachten. Des te vruchtbaarder echter was de akker der liefde, want het teerminnende echtpaar kreeg achtereenvolgens elf kinderen: zeven zonen en vier dochters (1). De jongste dier zonen, die in het jaar 1491, derhalve acht jaar na de geboorte van Luther, ter wereld kwam, kreeg bij den doop, — die in de kerk van den heiligen Sebastiano de Soreasu in het stadje Azpeitia, plaats vond, — de namen Don **Innigo** (of Ignatius) **Lopez de Ricalde**. Deze Don Innigo nu was bestemd, om de stichter der beroemdste en tevens beruchtste orde te worden, die er ooit geweest is.

(1) Sommige levensbeschrijvers van Loyola nemen aan dat er veertien kinderen geweest zijn, namel. negen zoons en vijf dochters; doch de namen van elf zijn ons slechts bewaard. Het zijn de volgende: [1]) Don **Joannes**, die in den napelschen oorlog sneuvelde; [2]) Don **Martinus**, die na Joannes' dood het slot Loyola erfde; [3]) Don **Bertram**, die insgelijks jong op het veld van eer stierf; [4]) Don **Ochoa**, die reeds als kind overleed; [5]) Don **Hernandus**, die in Indië om het leven kwam; [6]) Don **Pedro**, die in den geestelijken stand trad en in de hoofdkerk van Azpeitia, die van den heiligen Sebastiano, dienst deed; [7]) Don **Innigo**, wiens leven ik zal beschrijven; [8]) Donna **Magdalena**, gehuwd met Don Joannes Lopez de Gallay Itaqui; [9]) Donna **Mariana**, gehuwd met Don Stephanno de Arqueza; [10]) Donna **Catharina**, gehuwd met Don Joannes de Martinez de Lasuo; [11]) Donna **Maria**, die ongehuwd stierf.

Don Innigo gaf reeds als knaap bewijzen van een buitengewonen aanleg. Die aanleg werd echter niet ontwikkeld, want men achtte het niet noodig hem meer te doen leeren, dan lezen en schrijven. Des te meer zorgde een oom van hem, die te Arevalo in Oud-Castilië woonde en bij wien hij als knaap den meesten tijd doorbracht, hem in vechten en paardrijden, dans en mandoline-spel te laten onderrichten. Hierin bracht de jonge Innigo het dan ook werkelijk zeer ver. Met zijn veertiende jaar bezorgde Don Antonio Mariquez, hertog van Najera en Grande van Spanje, een verre bloedverwant van de familie Loyola, — hem een plaats als page aan het hof van Ferdinand en Isabella. Hier, in deze schitterende maar tevens wellustige kringen, werden zijn ridderdeugden verder ontwikkeld. Dat wil zeggen, hij leerde liefdesverklaringen maken, — natuurlijk in hoog opgeschroefde en op de mandoline gezongen verzen, — en wanneer een echtgenoot, broeder en bruidegom jaloersch mocht worden, was hij aanstonds bereid, zijn nachtelijke serenades met het zwaard in de hand te verdedigen. In 't kort hij leefde zooals er in zijn tijd en zijn stand zoo velen leefden, en hij stond bekend als een wel is waar zeer ijdele, trotsche, heftige en zonderlinge, maar tevens ook zeer aardige, moedige en dienstvaardige kameraad, die nooit zijn woord brak. Daarenboven was hij zeer welgemaakt van persoon. Hij had een breed, open voorhoofd, vurige oogen, een schoonen, romeinschen, ietwat gebogen neus, een frissche gelaatskleur en was — ofschoon niet boven de middelbare grootte — van een goed geëvenredigden, sterken lichaamsbouw. Wat wonder derhalve, dat hij bij het »schoone geslacht" veel opgang maakte, zonder bij de mannen daarom minder gezien te wezen.

Verscheiden jaren bracht hij in dat wilde leventje door en verschafte zich den roem van een uitstekend fijn ridder te zijn. Maar eindelijk kwam hij toch tot het inzicht, dat zulk een leven een doelloos leven is, en door hevige eerzucht aangegrepen, besloot hij aanstonds in den krijgsdienst te gaan, ten einde zijn hoofd met lauwerkransen omwonden te zien. Wederom beschermde de hertog van Najera hem, en hij werd spoedig tot officier bevorderd. Hij maakte zich die onderscheiding echter in alle opzichten waardig. Want hij gaf niet alleen de schitterendste bewijzen van moed en strijdvaardigheid op het slagveld, maar hij was er ook op uit, zich in zijn ledige uren theoretisch in de krijgswetenschappen te bekwamen. Doch ik moet er bijvoegen, dat hij naar echte riddermanier, in de winterkwartieren zich evenals vroeger aan de galanterie wijdde, en zich in de armen der liefde voor de ongemakken der zomer-campagnes schadeloos stelde.

Zoo leefde hij weder een aantal jaren en, daar hij het tamelijk spoedig tot kapitein bracht, had hij alle hoop, dat zijn erkende dapperheid hem met der tijd den rang van generaal zou verschaffen. Hij kon dit te meer hopen, daar er toenmaals veel gevochten en geoorloogd werd. De opvolger van Ferdinand en Isabella, Karel V, die tevens keizer van Duitschland was, streed jaren achtereen met Frans I, koning van Frankrijk, om de opperheerschappij in Europa.

Op eens echter werd aan al zijn schitterende verwachtingen de bodem ingeslagen. In het jaar 1521 belegerden de Franschen, onder aanvoering van Andreas van Foix, heer van Esparre, de spaansche stad Pampeluna, en den 20n Mei was er bres geschoten en werd storm geloopen. De verdediging der citadel was juist aan Don Innigo van Loyola toevertrouwd, en deze was vast besloten, zich eer onder de puinhoopen te laten begraven, dan zijn heldenroem door een laffe overgave

te bevlekken. De Franschen konden geen voet gronds winnen, die niet met stroomen bloeds betaald was. Op eens wordt de dappere Loyola, te midden van het heetste gevecht, door een vallend stuk muur aan den voet gewond, terwijl op hetzelfde oogenblik een kanonskogel zijn rechterbeen verbrijzelde. Toen hield alle tegenstand op, want de Spanjaarden verloren, toen ze hun aanvoerder zagen vallen, den moed en gaven zich op genade of ongenade over. De fransche bevelhebber gedroeg zich zeer ridderlijk en liet den gewonden Don Innigo door zijn eigen geneesheeren verplegen. Ja, hiermede niet tevreden, gaf hij hem na veertien dagen zonder losgeld zijn vrijheid weder en vergunde hem, zich ter voltooiing zijner genezing naar het slot zijner stamouders te laten overbrengen.

Hoe zorgvuldig men echter met die overbrenging te werk ging, — de gewonde werd in een draagstoel gedragen, — deze reis had verderfelijke gevolgen. Naar het schijnt verschoof het verband en de geneesheeren, die zoo spoedig mogelijk geroepen werden, verklaarden dat men het been op nieuw moest breken en dus de groote, reeds half verkorste wonde op nieuw openrijten moest, als Loyola goed wilde genezen. Dat was een vreeselijk pijnlijke operatie, terwijl er tevens een menigte beensplinters uitgehaald moesten worden. Maar de moedige Loyola gaf aanstonds zijn toestemming en stond de marteling als een held door. Geen enkele kreet ontsnapte hem, terwijl de doctoren hem op 't gruwelijkst pijnigden, en terwijl zijn zusters van medelijden in tranen uitbarstten, dwong hij zich nog tot een vriendelijken glimlach. Doch het bloedverlies en de wondkoorts grepen hem zoo sterk aan, dat men noodig oordeelde hem met de sacramenten der stervenden te bedienen, en ten slotte verklaarden de geneesheeren zelf hem voor reddeloos verloren. Niettegenstaande dat alles echter behield zijn sterke natuur toch de overhand en hij begon te genezen, ofschoon niet dan zeer langzaam en na verloop van maanden (1)

Maar, o wee! toen hij nu eindelijk het bed verlaten en in de kamer op en neêr gaan mocht, bleek het, dat zijn been een duim te kort geworden was, en bovendien stak onder de knie een leelijk stuk been naar buiten uit, dat het hem onmogelijk maakte hooge, nauw sluitende laarzen te dragen, zooals toen mode was. Dat was een ramp, die zijn ijdelheid niet verkroppen kon, en voor alle dingen besloot hij dat verwenschte stuk been te laten wegzagen. De geneesheeren verklaarden dit voor een groot waagstuk en bovendien voor een allerpijnlijkste operatie; maar hij bleef bij zijn besluit en het uitwas werd weggezaagd. Pas was dit doorgestaan, of hij was er op uit zijn te kort geworden been uit te rekken. Hiertoe liet hij zich een opzettelijk daartoe vervaardigden ijzeren toestel maken, waarin het been werd vastgegespt. Daarop werd het aangeschroefd tot de spieren zich hoe langer hoe verder uitrekten, en hoewel dit een pijn was om waanzinnig te worden, stond Loyola alles met de grootste standvastigheid door. Maar ongelukkig bleef de uitslag ver beneden de verwachting, en Ignatius kon zich niet langer verhelen, dat hij zijn leven lang hinkende zou blijven. Bovendien zeide zijn spiegel hem maar al te duidelijk, dat zijn gelaatstrekken ten gevolge van het langdurige

(1) Zijn levensbeschrijvers leiden zijn genezing van een wonderwerk des apostels Petrus af, daar deze het noodig keurde, Ignatius van Loyola althans zoo lang in het leven te behouden, totdat hij de orde der Jesuïten gesticht zou hebben.

ziekbed en de dolle pijnen verouderd en vertrokken, zijn haren dun en zijn voorhoofd gerimpeld geworden waren.

Dat was om wanhopig te worden! Hij, tot nog toe de gunsteling der dames, die door zijn innemendheid al zijn mededingers de loef had afgestoken, en waar hij kwam, afgunst en bewondering beiden had opgewekt, — hij zou voortaan achterstaan, misschien wel een voorwerp van medelijden en minachting zijn! Neen! dat zou hij niet kunnen uitstaan, en derhalve moest op de eene of andere wijze een uitweg gevonden worden. Reeds tijdens zijn langdurige bedlegerigheid had hij zich, om de doodelijke verveling te overwinnen, aan het lezen begeven. Daar echter toevallig noch Amadis noch een andere ridderroman op het kasteel voorhanden was, had hij zich uit nood met lectuur van geheel anderen aard moeten vergenoegen, namelijk met allerlei Legenden-boeken en vooral de »Flores Sanctorum", d. i. de »Bloemen der Heiligen".

Dit boek nu was vol van de buitensporigste avonturen, welke de heiligen hadden moeten doorloopen, eer ze werkelijke heiligen werden, en men kan zich denken, welken indruk dergelijke hoogdravende schilderingen op een zoo prikkelbaar, opgewonden en zonderling man als Loyola was, moesten maken. — Met onwederstandelijke macht drong het zich aan zijn gemoed op: »Dat heeft de heilige Franciscus gedaan, en zoo wil ik ook doen. — Zoo en zoo handelde de heilige Dominicus, en zoo wil ik ook handelen!" Ja, hij verdiepte zich somtijds geheel in de beproevingen, boetedoeningen, het lijden, de angsten en verdere heldenstukken der heiligen, en daarbij vergeleken kwamen hem de lotgevallen van een ridderroman-held als Florissando van Gallië of een Lisuarde van Griekenland, nietig en onbeduidend voor. Wel is waar, blijvend waren deze indrukken aanvankelijk niet, en ze werden telkens weêr verdrongen door het beeld van de schoone Donna Isabella Rosella, voor welke hij toenmaals de vurigste liefde had opgevat. Maar weldra overtuigde hij zich, dat het met zijn schoonheid gedaan en hij slechts een verminkte kreupele geworden was. De beminde Donna verkoos geen oogenblik langer naar zijn woorden van liefde te luisteren en begon met een ander te dartelen.

Toen scheurde hij het beeld van Donna Isabella Rosella met kracht en geweld uit zijn hart, en in plaats van haar, verscheen hem voor de verhitte verbeelding eene oneindig schoonere jonkvrouw, namelijk de hemelkoningin zelve, aan wie hij zich voortaan met hart en ziel toewijdde. Ja, nu stond zijn besluit vast, haar, de hemelkoningin, wilde hij voortaan tot koningin zijns harten maken; naar hare gunst zou hij staan, en als zij hem verhoorde, zou hij zeker een even voortreffelijk heilige worden als Januarius of Eustachius. Welke zaligheid zou het dan zijn, als hij evenals zij, blinden ziende, stommen sprekend, dooven hoorend en allerhande zieken gezond kon maken! Als hij de macht verkrijgen zou, als een vogel door de lucht te vliegen, droogvoets door diepe zeeën en onbeschadigd door flikkerende vlammen te gaan! Als hij zonder moeite den duivel uitdrijven, de hel overwinnen en bij levenden lijve den hemel verwerven zou!

Dat waren de ziekelijke beelden, die voor zijn verhit brein zweefden. En op deze wijze had er eene geheele omkeering met hem plaats. De voormalige galante ridder veranderde, om de gunst der heilige Maria te winnen, in een strengen navolger van een Antonius of Pachomi-

us. Hij kleedde zich aanstonds, gelijk zijn levensbeschrijvers berichten, slechts in vuile, grove stof, en zijn haren, vroeger geurende van kostelijke zalven, vielen thans ongekamd langs zijn vermagerd en ongewasschen gelaat neder. Ook legde hij zich op de strengste onthouding toe en vastte dikwijls zoolang, dat hij van uitputting in onmacht viel. Gedurende die onmachten echter had hij, volgens zijn eigen zeggen, niet alleen veelvuldige verschijningen van heiligen en vooral van de maagd Maria, maar hij zag zich eenmaal zelfs in den hemel verplaatst, waar God de Vader hem zelf naast zijn zoon Jesus plaatste. De vroeger zoo wakkere krijgsheld was, gelijk men ziet, vrij wel op weg om een volslagen gek te worden. Zoo kwam het zijn broeder, Don Martin Garcias, die toen de oudste en het hoofd der familie was, zeker ook voor. Want hij trachtte hem zeer ernstig te beduiden, dadelijk met die dwaasheden op te houden en weêr te worden als ieder ander mensch. Maar het besluit een heilige te worden, stond bij Ignatius reeds al te vast, dan dat hij naar de stem des verstands zou luisteren. Hij besloot dus het kasteel Loyola onder het een of ander voorwendsel te verlaten, om zich formeel en voor zijn leven aan den dienst der moeder Gods te wijden. Daartoe wilde hij naar het wijdvermaarde klooster Montferrat in Catalonië gaan, dat door zijn wonderdadig Mariabeeld beroemd was en waarheen velen ter bedevaart opgingen. Een voorwendsel was spoedig gevonden. Hij gaf voor naar den hertog van Najera, die toen in Navarre woonde, te willen rijden; maar zoodra hij daar aangekomen was, ontsloeg hij zijn bedienden en maakte zich aanstonds naar Montferrat op weg.

Daar kwam hij in Maart 1522 aan. Vóór alle dingen verruilde hij zijn rijke ridderkleeding, die hij op bevel zijns broeders weder had moeten aandoen, voor een armzalig pelgrimsgewaad. Dat bestond uit een lange jas van grof zeildoek, een dik touw om het lijf, waaraan een uitgeholde pompoen bij wijze van flesch hing, een langen stok en een paar voetzolen. Voorts geeselde hij zich, om zich voor zijn voormalige wereldschgezindheid behoorlijk te straffen, ten bloede toe, en legde bij den om zijn buitengemeene vroomheid hooggevierden kluizenaar Clanon een groote biecht van drie dagen lang af. Ten slotte wijdde hij, naar het voorbeeld van Amadis en andere romanhelden, zijn zwaard en dolk aan het beeld van de hemelkoningin, en hield voor hare kapel een plechtige nachtwake, ten teeken, dat hij zich voortaan geheel en al als geestelijk ridder aan haar toewijdde. Hij noemde zich van nu af slechts den »ridder der heilige maagd'' of somtijds ook den »strijder van Jesus" en vatte, op aansporen van Clanon, het besluit op, aan zijn streven naar heiligwording de kroon op te zetten door een bedevaart naar Jerusalem. Nochtans wilde hij zich hiertoe eerst waardig voorbereiden, en wel door boetedoeningen van zoo buitengewonen aard, dat de gansche wereld zou erkennen, dat er nog nooit een mensch geweest was, die de zelfpijniging verder gedreven had.

Tot het tooneel dier zelfkastijdingen koos hij de kleine stad Manresa, die op den weg naar de zeehaven Barcellona gelegen was, van waar hij zich later naar Jerusalem wilde inschepen. Aldaar aangekomen begaf hij zich aanstonds naar het hospitaal van den heiligen Lucas, om voortaan te midden van bedelaars en zieken te leven. Ook sliep hij in geen bed en niet eens op stroo, maar op den naakten grond en voedde zich de gansche week door met niets dan water en brood, dat hij op de

straten bedelde. Daarenboven knoopte hij een ijzeren keten om het lijf, waarmede hij zich dagelijks driemaal openlijk geeselde, en bediende zich nooit van een kam of scheermes, zoodat hij er werkelijk afzichtelijk begon uit te zien. Dat was zoo erg, dat de straatjongens hem naliepen en met drek en vuile eieren smeten. Maar hij verdroeg alles zonder morren en verheugde er zich zelfs over, daar het hem een bewijs was, dat zijn lichaam voortaan »onrein genoeg was, om een doemwaardig vat der zonde te wezen." Zoo stelde hij zich maanden lang aan, totdat op eens een toeval zijn hooge geboorte aan het licht bracht. Nu waren het niet alleen de straatjongens die zich om hem heen drongen, maar ook de volwassenen, die hem tot nog toe ongemoeid hadden gelaten, omdat ze hem voor een half gekken bedelaar hadden gehouden. Allen wilden den man zien, die de plaats onder de gelukkigen en bevoorrechten welke hem toekwam, versmaadde en zich vrijwillig tot den ellendigsten der menschen maakte. Die erge toeloop der Manresen, onder wier deelnemendheid vrij wat spot en hoon verborgen was, was hem alles behalve naar den zin, en hij ontvluchtte naar een rotsspelonk in de nabijheid der stad, waarheen hij zich door stekelig struikgewas en doornen heen een weg baande.

Hier in deze spelonk maakte hij het met zijn zelfkastijdingen zoo mogelijk nog erger dan vroeger. Dikwijls nam hij dagen achtereen niet de minste spijs en drank, en wanneer hij het vasten brak, om zich niet aan de zonde van zelfmoord door honger schuldig te maken, dan vergenoegde hij zich met enkele wortels, die voor zijn spelonk groeiden, of wel met oud verschimmeld brood, dat hij van het hospitaal had medegenomen. Bovendien geeselde hij zich thans met zijn ketting, in plaats van driemaal, zesmaal per dag, bad zeven uren lang op de bloote knieën liggende, en onthield zich, om de maat der kastijdingen vol te maken, den slaap, zoolang hij maar eenigszins kon. Ten gevolge van dat alles, begon hij er, gelijk men zich denken kan, weldra als het beeld van een martelaar uit te zien en hij werd zoo zwak, dat hij van de ééne flauwte in de andere viel. Niettegenstaande dat werd hij nog voortdurend door den vreeselijksten gewetensangst vervolgd, dat hij nog altijd niet genoeg geboet had. Zijn krank geworden verbeelding gaf hem de uitbundigste visioenen. Tallooze malen zag hij den duivel met zijn hoornen, klauwen, bokspooten en zwart gezicht; maar hij zag ook den Heiland, die, omringd van de heerscharen der heiligen en gezaligden, uittrok om den Satan en zijn onderhoorigen te bestrijden. Een ander maal zag hij de heilige Drieëenigheid in de gedaante van drie aan één steel zittende klaviertoetsen, of zijn geestesoog stelde zich de heilige hostie voor die in den godmensch veranderd wordt. In 't kort, hij had in dezen tijd de allermerkwaardigste verschijningen. Wie er nader kennis mede wil maken, leze zijn boek de »Exercitia spiritualia" (»Geestelijke oefeningen") waarin hij ze later, met nog vele andere wonderlijke dingen, beschreven heeft.

Dezen ecstatischen toestand, (»vertrekking van zinnen" naar bijbelsch taalgebruik) heeft hij trouwens duur moeten bekoopen. Weinig scheelde het, of hij ware van honger gestorven. Eenmaal lag hij van zwakheid volle acht dagen bewusteloos neder en zou toen zeker gestorven zijn, als eenige voorbijgangers hem niet toevallig gevonden en dadelijk naar het hospitaal in de stad gebracht hadden. Hier herstelde hij spoedig onder de goede verpleging die hij daar vond, — en wel niet alleen lichamelijk,

maar ook geestelijk. Hij sprak namelijk dikwijls met den geestelijke, die hem de biecht afnam, en die gesprekken brachten hem tot het begrip, dat om heilig te worden niet alleen strenge boetedoeningen en zelfkastijdingen noodig waren, maar dat de bekeering van anderen, vooral van de heidenen, veel spoediger en zekerder tot zijn doel zoude leiden. »Boete is wel van hooge waarde", zeide zijn biechtvader, »maar nog meer waard is de prediking, die tot het hart doordringt, en elke heiden die voor het christendom gewonnen is, kan als een sport beschouwd worden van den grooten ladder, die ten hemel leidt." Dat begon de Ridder der heilige Maagd thans ook te gelooven, en hij begreep ook, dat men, om het werk der heidenbekeering op zich te nemen, gezondheid en kracht noodig had. Dientengevolge vastte hij voortaan niet zoo streng meer, geeselde zich niet zoo dikwijls meer, liet zich haren, baard en nagels knippen, wierp zijn groven kiel weg, en werd weêr een gewoon mensch, voor wien men geen afschuw meer behoefde te hebben. Tevens openbaarde hij zijn bepaalde voornemen, om de bedevaart naar Jerusalem niet langer meer uit te stellen, daar het zijn roeping was, om alle Turken en Mohammedanen te bekeeren.

Zulke omkeeringen hadden in de ziel van Don Innigo Lopez de Ricalde de Loyola binnen den tijd van een jaar plaats, en hieruit blijkt, welke geduchte gevolgen een slecht genezen been na zich slepen kan.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De omzwervingen van den nieuwen heilige en de zeven eerste Jesuïten.

»Op naar Jerusalem en Palaestina, ter bekeering der Turken!" — dat was thans de leus van den bekeerden Ignatius. Inderdaad begaf hij zich, in den aanvang van het jaar 1523, op weg naar Barcellona, om zich van daar naar Italië in te schepen. Geld had hij volstrekt niet; maar daarover maakte hij zich niet bezorgd. Het bedelen was hij reeds gewoon, en werkelijk liep hij genoeg op, om niet alleen op de reis naar Barcellona niet te verhongeren, maar zelfs nog den overtocht naar Gaëta, in het Napelsche, te betalen.

Daar aangekomen reisde hij aanstonds, natuurlijk te voet en bedelende, naar Rome, waar hij op Palmzondag aankwam. Zijn eerste zorg was aldaar, om in alle kloosters en kerken, die gewoonlijk door pelgrims bezocht werden, zijn devotie te verrichten. Ook had hij het onuitsprekelijke geluk, op Goeden Vrijdag, den 3den April, met een aantal andere bedevaartgangers, den zegen van Zijne Heiligheid paus Adrianus VI te ontvangen. Sommige levensbeschrijvers berichten zelfs, dat de paus hem tot den voetkus toegelaten zou hebben. Wat daarvan zij, zeker is, dat Innigo ook te Rome door bedelen in zijn onderhoud voorzag en zijn nachten meest onder de een of andere armzalige schuur doorbracht.

Den 12 April zette hij op dezelfde wijze zijn reis naar Venetië voort. Doch hoezeer hij ook aan deze wijze van reizen gewend was, bijna zou hij er het slachtoffer van geworden zijn. Toen ter tijd heerschte in Boven-Italië de pest op een vreeselijke wijze, en hij zag er zoo erbarmelijk uit, dat men hem overal voor een pestzieke hield. In geen enkele stad werd hij toegelaten. Hij was dus genoodzaakt, steeds onder den blooten hemel te overnachten, waartegen zijn gezondheid niet meer bestand bleek te zijn. Bovendien liep hij maar zelden aalmoezen op en moest dikwijls jammerlijk honger lijden.

Eindelijk gelukte het hem toch Venetië te bereiken, en wat nog meer waard was, hij slaagde er in, zich door de poort binnen te smokkelen, zonder door de wachters te worden aangehouden. Nu had hij geen gebrek aan voedsel meer, want er waren daar vele milddadige harten. Ook zijn hoofdplan gelukte hem boven verwachting. Een voornaam Span-

jaard, de hertog Andrea Gritti, verschafte hem, op zijn verzoek, vrije overtocht naar Jaffa in Palaestina, op een Venetiaansche staats-galei.

Op dit schip echter, waarmeê hij den 14n Juli onder zeil ging, zou het hem bijna slecht vergaan zijn. Zijn vrijen tijd dien hij gedurende den overtocht had, besteedde hij, om de vloekende en ruwe matrozen betere manieren aan te preêken, en dezen hadden grooten lust, hem overboord te wippen. Maar de hemel en de scheepskapitein ontfermden zich zijner, en zoo mocht hij, den 1n September, ongedeerd het doel van zijn reis bereiken.

Zoo was hij dan nu in Palaestina, waarnaar hij zoolang had gesmacht, en nu ging het op Jerusalem los. Hij sloot zich aan een karavaan van pelgrims aan, en kwam er den 4n September behouden aan. Zijn eerste werk was, om alle heilige plaatsen aldaar te bezoeken en overal waar de Heer voor anderhalf duizend jaren verkeerd had, zijn devotie te verrichten. Daarna haastte hij zich de noodige stappen te doen, die hem tot zijn hoofddoel, de bekeering der Turken, nader konden brengen. Met andere woorden, hij meldde zich aanstonds bij den Pater-provinciaal der Franciscaners te Jerusalem aan, en vroeg hem de vergunning met zijn bekeerings-predicatiën te mogen beginnen.

Deze geestelijke sprak uitvoerig met hem, maar bemerkte tot zijn groote verbazing, dat onze ijveraar van de turksche taal en den turkschen godsdienst volstrekt niets afwist, ja, dat hij bovendien in het christendom zelf, d. w. z. in de eigenlijke theologie, ten eenenmale een vreemdeling en leek was. En zulk een dóór-en-dóór onwetende man, die nog bovendien er geheel en al als een bedelaar en schooier uitzag, — achtte zich in staat, een zoo allergewichtigst werk als de bekeering van ongeloovigen tot het christendom, op zich te nemen? Zulk een plan moest den Provinciaal wel als de grootste onzin vóórkomen, en hij zeide dit Ignatius ook in het aangezicht. Deze meende echter, dat God zeer goed met een wonder tusschen beiden kon treden en door zijn almacht bewerken, dat de Turken zijn spaansche predikatiën verstonden. Maar de Provinciaal haalde de schouders op, noemde hem een »bedel-zendeling," en zond hem weg. Hij had namelijk van den paus de volmacht, om alle pelgrims die hem niet bevielen, het land uit te zetten. Hij liet hem op een klein schip brengen, dat zeilklaar naar Venetië lag, waar Loyola na een reis van eenige maanden, tegen het eind van Januari 1524, goed en wel weêr aanlandde.

Zoo eindigde de bedevaart naar Palaestina op bijna belachelijke wijze. Ze had echter dit voordeel opgeleverd, dat Ignatius nu tot het inzicht van zijn onwetendheid kwam en begreep, dat hij onmogelijk als prediker en bekeerder kon optreden, als hij niet eerst de heilige theologie bestudeerd had. Maar hoe het daarmede aan te leggen? Hij telde toen reeds 33 jaren en had niet eens de allereerste gronden van het latijn geleerd! Bovendien bestond zijn gansche rijkdom uit het gewaad dat hij aan 't lijf had: een armzalige broek van zeildoek, die kwalijk tot aan de knie reikte, een zwart gescheurd vest en een lange jas vol gaten. Hij zette zich echter over alles heen, en besloot aanstonds naar Barcellona terug te keeren, om aldaar zijn studiën te beginnen. »God en de heilige Maria, wier ridder ik ben," — zoo dacht hij bij zich zelf, — »zullen mij wel verder helpen, en ik hoop allicht zooveel bij elkaâr te bedelen, dat ik mijn studiën voleindigen kan."

Werkelijk begaf hij zich aanstonds van Venetië naar Genua op weg. Maar deze reis was niet zonder gevaar. De oorlog tusschen Frans I van Frankrijk en Karel V, keizer van Duitschland, tevens koning van Spanje, werd thans in deze streken gevoerd, en hij werd onder anderen door de spaansche soldaten opgevangen, die hem voor een spion aanzagen en op zweepslagen onthaalden. Toen hij echter Genua bereikt had, was hij zoo gelukkig daar een bekende aan te treffen in den bevelhebber der spaansche galeien, Rodriguez Portundo. Deze bezorgde hem een vrijen overtocht op een schip, dat hem zonder verdere ongelukken te Barcellona aan wal zette.

Nu begon er in het leven van Don Innigo een nieuw tijdvak, en wel het tijdvak van studeeren. Getrouw aan zijn voornemen zocht hij aanstonds een leermeester in de latijnsche taal, een zekeren Hieronymus Ardabale op, en verzocht als leerling aangenomen te worden. Deze professor keek »den knaap van drie en dertig jaren" wel wat vreemd aan; hij eindigde echter met hem gratis aan te nemen, en van nu af aan zat Ignatius twee jaren lang onafgebroken op de schoolbanken. Doch men kan zich denken, hoe oneindig bezwaarlijk hem, op zijn leeftijd, het verbuigen en vervoegen moest vallen; wat zonderlinge gedachten hem door het hoofd speelden als hij het gebruikelijke »amo, amas, amat" (ik bemin, gij bemint, hij bemint) moest opzeggen, en hoe hij door zijn, een kwart eeuw jongere, medescholieren bespot werd. Bovendien had hij, bij zijn groote armoede, met harden nood en ontbering te kampen. Dikwijls was hij dan ook op het punt, om weg te loopen, en dit zou zeker geschied zijn, als hij niet twee vriendinnen gevonden had, jufvrouw Isabella Roselli en mevrouw Agnes Pasquali, die hem op alle mogelijke wijzen, ook met geld en goeden raad, in zijn streven ondersteunden.

Op die wijze hield hij werkelijk vol, en om niet weêr in de verzoeking van afval te komen, verzocht hij zijn leermeester, hem toch even goed als de andere schoolknapen met de plak te straffen. In 't kort, hij legde zich met een inderdaad bewonderenswaardigen ijver op het latijn toe; doch intusschen vergat hij ook niet, zich tevens in datgene te oefenen, wat hij als zijn levensdoel gesteld had, namelijk het bekeeren van hen, die de bekeering van noode hadden. Zelfs deed hij dit somtijds met zeer goed gevolg; want hij bezat een bijzonder wegslepende welsprekendheid en hij ontzag zich niet die overal, op openbare plaatsen en zelfs in kroegen, ten toon te spreiden. Eenmaal echter, toen hij een poging deed, om de nonnen van een zeker klooster, waar het zeer ontuchtig toeging, in vrome christinnen te veranderen, kwam hij er slecht af. De heeren minnaars der nonnetjes deelden hem een vreeselijk pak slagen toe, zoodat hij voor dood op de plek liggen bleef en eerst na een verpleging van eenige weken weêr genas. Niettegenstaande dat ging hij dadelijk na zijn genezing weêr met preêken voort, daar hij de vaste overtuiging had, dat deze mishandeling slechts een beproeving geweest was, die God hem opgelegd had.

Na twee jaren lang zich op de studie der latijnsche taal te hebben toegelegd, meende Ignatius ver genoeg te zijn, om nu tot de studie der philosophie en theologie over te gaan. Daartoe verhuisde hij in 1526 naar de stad Alcala, alwaar kardinaal Ximenes onlangs een hoogeschool opgericht had. Met deze studie ging het echter nog bezwaarlijker dan met die der latijnsche taal, en daar hij te gelijker tijd colleges in de lo-

gica, metaphysica en theologie bijwoonde, — in ieder vak dagelijks drie uren — werd hem het hoofd zoo verward van al dat dooréénhaspelen, dat hij eigenlijk niets leerde. Des te verder bracht hij het in het prediken, bedelen en bekeeren, welke drie vakken hij zeer behendig met elkaâr wist te verbinden. Hij slaagde er zelfs in, drie andere studenten zoo ver te brengen, dat ze hem geheel en al navolgden. Met deze drie trok hij nu dagelijks, deels bedelend, deels predikend, door de straten van Alcala, en om des te meer opzien te maken, kleedden zij zich alle vier eveneens in lange grijze jassen van de grofste stof, met een touw als gordel om de lendenen. Ook droegen ze laarzen noch schoenen, maar liepen barrevoets, en op het hoofd hadden ze een klokvormigen hoed, zoodat Jan en alleman samenliep om hen te zien, waar ze zich maar vertoonden. Ze werden door heel Alcala bekend; algemeen noemde men ze de »Ensayaladas" (»de mannen in wollen jassen"), en er waren reeds oude jufvrouwen genoeg, die in gewetensbezwaren hun raad inriepen. Geen wonder derhalve dat ze, ofschoon niet in het minst bevoegd eenige priesterlijke handeling te verrichten, spoedig begonnen, met den biechtvader te spelen en ook denzulken boetpredicatiën te houden, die volstrekt niet van hen weten wilden.

Dat wekte den nijd van de geestelijken en monniken van Alcala, en ze klaagden Ignatius met zijn drietal bij de heilige Inquisitie aan. Natuurlijk werd Ignatius aanstonds gevankelijk weggevoerd en aan een streng verhoor onderworpen. De Inquisiteurs dachten, dat hij misschien tot de zeer slecht bij hen aangeschreven secte der »Alumbrados" (»Verlichten") behoorde. Doch weldra zag de Generaal-vicaris van Toledo, die het verhoor leidde, dat er niets »verlichts" aan Ignatius was, maar dat hij een goed katholiek was, echter zoo diep onwetend, dat hij volstrekt niet bevoegd was, als raadsman der gewetens op te treden. Hij sprak hem van de verdenking van ketterij vrij en liet hem na zes dagen weêr uit de gevangenis. Maar het prediken werd hem, op straffe van den kerkelijken ban, verboden totdat hij zijn theologische studiën voltooid zou hebben, en tevens werd der compagnieschap ten strengste aangezegd hare opzichtige kleeding, die aan de een of andere orde deed denken, die echter niet bestond, af te leggen en zich als gewone studenten te gedragen.

Dat was voor Ignatius een uitspraak, die hem volstrekt niet naar den zin was. Maar er zou nog erger komen. Door de boetpredicatiën van Ignatius waren twee voorname dames van Alcala tot het besluit gebracht, al haar goed en have aan de armen te geven, zich als bedelaressen te kleeden en niets anders te doen, dan bedelend en biddend van de eene heilige plaats naar de andere te trekken. Dat besluit brachten ze ook werkelijk ten uitvoer en ze verdwenen 's nachts heimelijk uit Alcala, zonder dat hunne bedroefde aanverwanten hadden kunnen gewaar worden, waarheen ze gevlogen of gestoven waren. Iedereen was echter overtuigd, dat niemand anders dan Ignatius de schuld hiervan droeg. Hij werd dus dadelijk bij de overheid aangeklaagd, die hem aanstonds gevangen zette. Hij bleef in de gevangenis, totdat op eens de twee dames, — ze heetten Donna Maria de Vado en Donna Ludovica Velasquez, — van haar avontuurlijke bedel-pelgrimstochten behouden, en gelukkig ook tamelijk wel genezen, terugkwamen.

Onder zulke omstandigheden kon de vrome Ignatius zich natuurlijk

te Alcala niet best meer t'huis gevoelen. Hij besloot dus naar Salamanca, een andere beroemde hoogeschool van Spanje, te trekken, om daar zijn studiën voort te zetten. Hij wist zijn drie kameraden tot hetzelfde besluit te brengen, en nadat ze het noodige geld bijeengebedeld hadden, gingen ze met hun vieren werkelijk, in den zomer van 1527, naar Salamanca op weg. Van studeeren kwam trouwens ook hier niet veel in, maar ze hielden zich den ganschen dag bezig, met in de hospitalen de zieken te bezoeken en op de openbare plaatsen de lieden in vurige taal tot boete op te wekken. Van het verblijf in Salamanca werd dus slechts gebruik gemaakt, om een nieuwe opvoering van de te Alcala verboden stukken te geven. Het kon dus niet uitblijven, dat de geestelijkheid alhier zich eveneens in haar rechten gekrenkt zag. De bisschop liet Ignatius dadelijk in hechtenis nemen en hield hem 22 dagen in de hardste gevangenschap. Eerst na de meest stellige belofte, dat hij geen geestelijk werk meer verrichten zou voor hij vier jaren achtereen in de theologie gestudeerd zou hebben, liet hij hem weêr los.

Die bepaling bedierf Ignatius het verblijf in Salamanca natuurlijk evenzeer als dat te Alcala. Hij bedacht zich niet lang en vatte het dappere besluit op, naar de toenmaals meest beroemde hoogeschool der wereld, naar Parijs, te verhuizen. Hier, in de wereldstad, mocht hij hopen, ongestoord zijn gang te kunnen gaan, want daar was geen Inquisitie en ook geen zoo scherp begrensde geestelijke stand. Hier heerschte werkelijke academische vrijheid, zelfs voor de dolste excentriciteiten des geestes. Frans I, een van de vrijzinnigste vorsten die er ooit geweest zijn, wist die vrijheid wel in bescherming te nemen.

Hij deelde zijn plan aan zijn metgezellen mede en noodigde hen uit met hem te gaan. Maar deze waren het eeuwige opgepakt worden moede en zagen misschien ook wel tegen de bezwaarlijke reis in het buitenland op. Ze weigerden mede te gaan en beproefden zelfs hem te Salamanca te doen blijven. Maar daartoe was hij niet te bewegen. Hoewel het midden in den winter was, aanvaardde hij de reis, te voet, met een ezel, die zijn boeken, handschriften en verdere bezittingen droeg. Hij kwam ook goed en wel in de eerste dagen van Februari 1528 in de hoofdstad van Frankrijk aan.

Don Innigo was thans 37 jaar oud; maar toen de professoren bij wie hij zich aanmeldde, hem examineerden, vonden ze aanstonds, dat hij het in de wetenschappen niet verder dan de eerste beginselen gebracht had. Men beduidde hem, dat hij beginnen moest met het latijn te leeren. Derhalve bezocht hij het Collège Montaigu en zat daar achttien maanden lang midden tusschen de schooljongens, die met hun bejaarden kamaraad soms danig den draak staken. Het leeren ging hem ook nog altijd even slecht af als te Barcellona, Alcala en Salamanca, terwijl hij bovendien een groot deel van zijn tijd met bedelen moest doorbrengen, daar de Franschen hem als vreemdeling niet zeer mild bedachten. Ondanks dat alles ging hij na afloop van zijn anderhalfjarigen cursus in het Collège Montaigu tot de studie der philosophie in het Collège Ste Barbe over. Hier bracht hij het zoo ver, dat hij in het jaar 1532 het baccalaureaat (candidaatschap) en een jaar later den graad van Magister behaalde. Zoo was dan de onderste trede der geleerdheid bestegen, en natuurlijk had hij nu zijn eigenlijke theologische studiën moeten voleindigen. Maar zoo ver reikte het geduld van Ignatius niet; het bleef

bij eenige weinige lessen, die hij in het klooster der Jacobijnen bijwoonde. (1)

De studie en de wetenschap waren namelijk, zooals we weten, nooit het doel van Loyola geweest; maar ze moesten hem slechts als middelen dienen, om zijn doel te bereiken. Hij wilde niet schitteren door zijn geleerdheid, maar hij wilde slechts zoo veel leeren, dat men hem niet meer in zijn bekeeringswerk zou mogen hinderen. Het werk der bekeering was en bleef zijn doel, en wel zoowel de bekeering der heidenen tot het Christendom als die der gedoopte Christenen tot boetedoende, zelfkastijdende, de wereld verachtende evenbeelden van hem zelf. Dat doel verloor hij ook nooit uit het oog, noch in Montaigu noch in Ste. Barbe. In laatstgenoemde inrichting bracht hij het hierin ver genoeg. Hij haalde zelfs een deel zijner medestudenten over, om des zondags, in plaats van na de godsdienstoefening de voorgeschreven disputaties bij te wonen, liever met hem »exercitia spiritualia" (»geestelijke oefeningen") (2) te houden, d. w. z. met hem te bidden, te vasten en zich te geeselen. Het scheelde echter weinig of hij ware hiervoor openlijk voor alle scholieren met de zweep gestraft. Slechts de omstandigheid dat hij reeds veertig jaren oud was, redde hem van deze schande.

Overigens vergenoegde hij zich natuurlijk niet dat bekeeringswerk alleen te verrichten, maar hij zocht ook hier, evenals te Alcala en Salamanca, medestanders te werven, met wie hij gemeenschappelijk werken, zijn studiën en zijn devotie, zijn lijden en zijn vreugde, deelen kon.

In de keus echter van deze medestanders was hij ditmaal veel zorgvuldiger en wel om een oorzaak, die van nu af aan een allesoverheerschenden invloed op zijn gansche werkzaamheid verkreeg.

Terzelfder tijd was een geheel nieuwe geest over de menschheid gekomen, een geest, die het pausdom op zijn grondslagen deed wankelen en het gansche katholieke geloof dreigde omver te werpen. Luther, Zwingli en andere Hervormers hadden hun geweldige stemmen verheven, en »noodigden", — gelijk een katholiek schrijver zich uitdrukt, — »volken en vorsten tot de groote jacht op de Roomsche kerk uit". Bijna gansch Duitschland gaf aan hun roepstem gehoor, en hetzelfde deden Engeland en Zwitserland en de landen van Noordelijk Europa. Zelfs Italië luisterde naar de verleidende stem en in Frankrijk vond ze bij duizenden en nog eens duizenden ingang. In 't kort, een zeer groot deel der toenmalige katholieke wereld dreigde zich bij de Hervorming te zullen aansluiten, en de val van Rome scheen onvermijdelijk te zijn. Van dat alles echter had Ignatius, zoo lang hij in Spanje gebleven was, niets gehoord. Want ofschoon de nieuwe geest niet voor de Pyreneeën stilstond, waaide hij toch slechts in de hoogere kringen; het eigenlijke volk, waaronder Loyola alleen verkeerde, werd er niet door aangestoken. Bovendien zorgde de Inquisitie er voor, dat hij spoedig uitgedreven werd, en de Hervorming kon alzoo in het rijk van den allerkatholieksten koning geen wortel schieten.

(1) De meeste jesuïtiesch-gezinde levensbeschrijvers van Ignatius van Loyola beweren wel is waar, dat hij ook den graad van doctor in de theologie gehaald heeft, maar een opzettelijke en nauwkeurige doorzoeking van de registers der hoogeschool van de jaren 1520 tot 1537 heeft de onwaarheid hiervan bewezen.

(2) In het bovengenoemde boek van Loyola (»Liber exercitiorum spiritualium") nader beschreven. Hij hechtte er boven alles aan, dat men deze oefeningen grondig bestudeerde.

Geheel anders was dit echter met Frankrijk, dat maar al te zeer was aangestoken, en vooral met Parijs, waar zelfs verscheiden aanzienlijke professoren der hoogeschool het streven van Luther begunstigden. Daar moesten natuurlijk den dóór-en-dóór katholieken Ignatius de oogen wel opengaan. Een onuitsprekelijke schrik maakte zich van hem meester voor de jammerlijke verdorvenheid, die de menschheid aantastte. Doch hij, de ridder van Maria en haar zoon Jesus, mocht het bij schrik en afschuw niet laten blijven, maar hij moest op alle mogelijke wijzen strijden om aan de besmetting, die uit Duitschland overwoei, paal en perk te stellen. Hij kwam dus op de gedachte, om alle ketters, zoowel openlijke als heimelijke, bij de overheid aan te geven, en speelde den spion in alle kringen waar hij verkeerde. Doch, hoeveel moeite hij zich ook gaf, en hoeveel offers zijn spionneering ook maakte, toch bleek de uitwerking nog gering te zijn en hij begreep, dat hier veel grootscher middelen in 't werk gesteld moesten worden.

»Maar welke?" vroeg hij zich zelf af. Zoo veel was zeker: het tallooze heir van Benedictijners, Dominicaners, Franciscaners, Minoriten en hoe ze verder heeten mochten, waardoor Rome vroeger de harten der menschheid beheerschte, had zijn invloed op de volkeren verloren. Ledig hingen hun bedelzakken neder. De gewone geestelijkheid echter werd om hare onwetendheid, liederlijkheid en onmanierlijkheid zoo mogelijk nog dieper veracht dan de barrevoets loopende kapdragers, en het geloof aan hun meerderheid kon onmogelijk meer uit het graf opgewekt worden.

Er moesten dus nieuwe strijdkrachten opstaan, als er hulp zou komen, strijdkrachten van een geheel bijzonderen aard, van een geheel ander voorkomen, gansch anderen geest en andere kracht dan de vroegere zielezorgers. En Loyola zelf wilde die strijdkrachten opstellen, hij zelf wilde hun opperbevelhebber zijn. Geheel duidelijk stond hem deze gedachte, gelijk men denken kan, zoo aanstonds niet voor den geest; maar hij werkte haar meer en meer uit, hoe meer hij over de om zich heen grijpende ketterij nadacht. Weldra stond zooveel bij hem vast, dat niet alleen de bekeering der heidenen, en evenmin de boeteprediking onder de christenen zelf, het doel van hem en zijn medestanders wezen moest, »maar dat daarmede ook noodwendig de bestrijding der ketterij gepaard moest gaan".

Loyola's voorstellingen waren geheel in zulken strijdhaftigen geest. Uit het »Boek der geestelijke oefeningen" kan men dit uitvoeriger zien, en bovendien wordt het door pater Juvency, die Ignatius zeer goed kende, uitdrukkelijk getuigd. Hij dacht zich Christus als den generalissimus des hemels, die met de engelen en de heiligen tegen den duivel te velde trekt en ten slotte het rijk der hel vernietigt. En zoo wilde hij naar dat beeld een leger van geestelijke ridders op aarde vormen, dat de duivelen hier beneden, de ketters, met voordeel moest bestrijden en welks keizerlijk opperhoofd Jesus Christus in den hemel wezen zou. Maar als dit zijn doel was, mocht hij niet, evenals vroeger te Alcala en Salamanca, de eersten de besten die hem wilden volgen, tot zijn medestanders kiezen. Toen waren dezulken voldoende, die zich bereid verklaarden, met hem het lichaam te kastijden en de andere menschen tot hetzelfde op te wekken. Nu echter waren er »strijders Christi" noodig, en wel »zulke strijders, die geest en kracht genoeg hadden, om den van top tot teen gewapenden Her-

vormers met hun medestanders en aanhangers tegen te treden". Hij had dus alle reden, om in zijn keus van helpers zeer zorgvuldig te werk te gaan, en hij wàs hierin uiterst nauwlettend!

De eerste, dien hij voor zijn denkbeeld eener »geestelijke ridderschap ter bekeering der menschheid en bestrijding der ketters" won, was Pierre le Fèvre, (Peter Faber), geboortig uit een plaatsje in Savoye in de nabijheid van Genève. Hij was een geleerde, scherpzinnige kop, maar tevens een jong man van een gloeiende verbeeldingskracht, die licht door een grootsch idée in geestdrift werd gebracht.

Met den tweede, Frans Xavier uit Navarre, ging dit veel moeielijker. Hij behoorde niet alleen tot een adellijk en machtig spaansch geslacht, maar was ook toen reeds professor aan het collège van Beauvais, terwijl hij voor de toekomst op de hoogste geestelijke waardigheden mocht hopen. Hij lachte dan ook aanvankelijk met alles wat Loyola hem van de geestelijke ridderschap voorpraatte, en verklaarde hem ronduit, dat hij niets met zulke droomerijen ophad. Maar de man had twee zwakke zijden: een onbegrensde eerzucht en een neiging tot een goed leven, en bij deze twee zijden wist Loyola hem aan te grijpen. Hij stelde zijn beurs, die toen ter tijd door de vrijgevigheid van hooge begunstigers goed voorzien was, voortdurend ter beschikking van den verkwistenden professor, en tegelijk schilderde hij hem zulk een schitterende toekomst voor, dat hij niet langer weêrstand kon bieden, maar zich geheel en al aan hem overgaf. (1)

Daar nu deze twee, Peter Faber en Frans Xavier, aan de hoogeschool van Parijs in groot aanzien stonden, werden een aantal anderen, zoowel studenten als leeraren, op het streven van Loyola opmerkzaam en boden zich uit eigen beweging als medestanders aan. Nochtans nam hij van die allen nog slechts vier in het genootschap op, en wel, zooals natuurlijk is, de waardigsten, of beter gezegd, de best passenden. Deze waren Jacob Laynez uit de stad Almazan in Castilië, een jong man van slechts een en twintig jaar, die wel zeer arm was, maar zeer werkzaam, verstandig en met grondige kennis versierd. Voorts den nog jongeren, slechts achttienjarigen, Alphonsus Salmeron van Toledo, een zeer bekwaam beoefenaar der oude letteren; verder Nicolaus Alphonso, bijgenaamd Bobadilla (naar zijn geboorteplaats, een kleine stad in de nabijheid van Valencia), die reeds openbare voorlezingen over Philosophie mocht houden en de pen en het woord meer meester was, dan ooit een wereldlijk ridder zijn zwaard of lans; eindelijk Simon Rodriguez uit Azevedo in Portugal, een sombere dweper, die het denkbeeld eener geestelijke ridderschap met ontzaggelijke vreugde aangreep.

---

(1) Sommige levensbeschrijvers (en wel zeer jesuïtiesch-gezinde) verhalen de zaak eenigszins anders. Volgens hen was de bekeering van Xavier het gevolg van een partij billard. Toen Ignatius namelijk op zekeren dag bij Xavier was, noodigde deze hem uit een partij billard met hem te spelen. Loyola weigerde eerst; toen zijn vriend echter nog aanhield, nam hij het aan onder voorwaarde, dat degeen die verliezen zou, een gansche maand alles doen zou wat de ander hem zou voorschrijven. Xavier nam dit aan, daar hij een goed speler was; hij verloor echter, en nu hield Loyola gedurende die vier weken zulk een aangrijpenden cursus in zijn »geestelijke oefeningen" met hem, — hij vastte o. a. zes dagen met hem en bezorgde hem daardoor visioenen —, dat de vroeger zoo trotsche man voortaan een buigzaam riet in de handen van Loyola werd.

Dat waren de zes medehelpers, — vier Spanjaarden, een Portugees en een Savoyer, — die Loyola voor de uitvoering van zijn bovengenoemde plannen uitkoos, en het bleek al zeer spoedig, dat zijn keus niet verstandiger had kunnen zijn. — Hierin echter ligt voor ons althans het bewijs, dat hij lang niet meer de half waanzinnige zelfpijniger van Manrese was. Hij moet gaandeweg, gewaarschuwd door de verschillende ervaringen die hij opdeed en gescherpt door de kennis die hij vergaderde, vrij wat anders geworden zijn. De energie en den ijzeren wil van vroeger bezat hij nog altijd. Ook zijn geestdrift was nog in het minst niet bekoeld. Maar daarentegen begon met de veertig jaren tevens zijn verstand te werken, en dat kwam, hoewel onder zwaren strijd en inspanning, niet lang daarna tot een trap van rijpheid, die men vroeger voor onmogelijk gehouden zou hebben.

Om nu op die zes uitgelezen medehelpers terug te komen, zij vormden de kern en den stam van dat grootsche genootschap, dat zich onder den naam van Jesuïten in ongeloofelijk korten tijd over alle deelen der wereld verbreidde en tot op onzen tijd den geduchtsten invloed op de menschheid gehad heeft. Zij waren dus met hun meester samen de eerste zeven Jesuiten, ofschoon die naam eerst een paar jaar later aangenomen werd. En zoo zou juist de hoogeschool van Parijs, welke later de ergste vijandin van haar stellingen was, de geboorteplaats dezer orde worden, — diezelfde stad en universiteit Parijs, van waar sedert eeuwen de geest der vrijheid en der verlichting was uitgestroomd.

Aanvankelijk echter trad het nieuwe genootschap zeer bescheiden op, zoo bescheiden, dat slechts weinige Parijzenaars iets van zijn bestaan vermoedden. Wel is waar, Ignatius bepaalde voor zich en zijn medestanders een gelijkvormige kleeding; maar, door ondervinding wijs geworden, eene die vrij wat minder in 't oog liep dan de vroegere. Ze kleedden zich eenvoudig in een nauwe zwarte jas, die tot op de enkels afhing, en op het hoofd droegen ze een zwarten breedgeranden hoed in den trant van de Spaansche »sombreros" (hoeden). Voorts droegen ze zwartlederen schoenen, en van barrevoetsgaan was geen sprake meer. Trouwens men moet zich nog niet voorstellen, dat de zeven verbondenen »een gesloten genootschap met vaste statuten" vormden. Ze leefden slechts »broederlijk" met elkaâr en verbonden zich, om voor de toekomst gemeenschappelijk »als geestelijke ridders Christi", d. i. »als zendelingen voor het Roomsch-katholieke geloof" te werken.

Voor deze verbintenis echter vergenoegde Ignatius zich geenszins met een gewone belofte, een gewonen handslag of zoo iets. Hij verlangde, opdat geen hunner er ooit weêr aan zou kunnen denken in de wereld terug te keeren, een formeele gelofte, een formeelen eed, en dien eed nam hij hun op de meest plechtige wijze af.

Ze kwamen namelijk alle zeven op Maria-Hemelvaart (den 15 Aug. 1534) met het aanbreken van den dag bijeen in de voorstad St. Jacques, bestegen van daar uit de hoogten van den Montmartre en begaven zich daar in de onderaardsche kapel, waarin vóór eeuwen Dionysius de Areopagiet gezegd werd onthoofd te zijn. Dat was een donkere, sombere uitgraving, van plompe en ruwe bouworde, met naakte, zwarte en van vochtigheid druipende muren, waar van bloemen of goud of edelgesteenten of eenige andere kerkelijke versiering geen spoor te vinden was. Integendeel, alles zag er somber, treurig, kaal en akelig uit, en daar er

van buiten bijna geen lucht kon indringen, verspreidden de aangestoken kaarsen slechts een vaal, karig licht, waarbij de kapel er nog naargeestiger uitzag dan ze reeds was. Den naarsten indruk echter maakte een plomp steenen altaar, waar achter een oud grof standbeeld zich verhief, dat in de uitgestrekte hand een afgeslagen hoofd hield, dat van den heiligen Dionysius (St. Dénis).

Voor dit altaar nu knielden de zeven mannen neder en prevelden zachtkens hun gebeden. Daarop verhief zich een van hen, Le Fèvre, de eenige die de priesterwijding verkregen had, en las een plechtige mis, waarna hij het heilige Avondmaal toediende. Zoodra dit afgeloopen was, ging Loyola voor het altaar staan, en zwoer op het Evangelie, voortaan slechts een leven van armoede, kuischheid en gehoorzaamheid te zullen leiden. Hij zwoer verder, voor altijd en eeuwig alleen voor de zaak van God, de heilige Maria en haar zoon Jesus, als een echt geestelijk ridder, te zullen strijden, en voor de verdediging der heilige Roomsche kerk en haar opperhoofd den paus, gelijk voor de uitbreiding van het ware geloof onder de ongeloovigen, zijn leven te zullen stellen. — »Ad majorem dei gloriam" (»ter meerder eere Gods") riep hij, toen hij zijn eed had afgelegd, en zijn wild gloeiend oog schoot daarbij bliksems uit het loodkleurige, magere gelaat! Na hem zwoeren de zes anderen denzelfden eed en ieder riep aan het eind: »ad majorem dei gloriam!"

Na dezen eed verlieten ze echter de kapel nog niet, maar ze bleven er, onder het prevelen van gebeden, tot den laten avond, zonder een bete broods of een droppel water over hun lippen te laten komen. En toen ze nu eindelijk van hun knielende houding opstonden, teekende Ignatius met krijt drie groote letters op het altaar. Die drie letters waren

J. H. S.

»Wat beteekenen die drie letters?" vroegen de anderen. »Ze beteekenen," antwoordde Ignatius op plechtigen toon: »Jesus Hominum Salvator" (»Jesus de Heiland der menschen"), en ze zullen voortaan de leus onzer stichting zijn."

En inderdaad, die drie woorden bleven de leus van het genootschap, (of het »gezelschap", zooals het gewoonlijk genoemd wordt) en de beteekenis er van was, dat de leden »dienstknechten van den Zaligmaker Jesus" wilden zijn.

DERDE HOOFDSTUK.

Loyola te Rome.

Het begin van het »Gezelschap van Jesus'' kent de lezer nu. Maar het was geenszins het doel van Loyola en zijn medestanders, om dadelijk, nadat ze dien eed hadden afgelegd, zich op te maken en met de bekeering der heidenen en andere ongeloovigen te beginnen. Voorloopig bleven ze, opdat de geordende geestelijkheid hun geen hinderpalen in den weg zou leggen, nog zóó lang te Parijs, totdat ieder van hen zijn theologische studiën zou hebben voltooid en tot priester zijn gewijd. Dit goede plan moest Ignatius echter weldra weêr opgeven. Want uit blijdschap over het goede vorderen van zijn streven kastijdde hij zich zelf weêr even geweldig als vroeger te Manrese. Zijn gezondheid werd daardoor zóó verzwakt, dat de geneesheeren verklaarden, dat hij, om weêr te genezen, noodzakelijk voor een geruimen tijd een warmer climaat, hetzij het zuiden van Frankrijk of Spanje, bezoeken moest.

Hij koos het laatste, niet zoozeer uit gehechtheid aan zijn vaderland, als wel om voor zijn twee medestanders Laynez en Salmeron eenige familieaangelegenheden te regelen, waarvoor ze anders zelf naar Spanje hadden moeten reizen. Zulk een terugkeer toch van Laynez en Salmeron naar hun bloedverwanten, om met hen geldzaken af te rekenen, wilde hij tot elken prijs vermijden, en wel eenvoudig hierom, omdat het te vreezen stond, dat die bloedverwanten hun streven naar de geestelijke ridderschap en hun zendelings-geestdrift zouden kunnen doen bekoelen.

Derhalve vertrok hij in de lente van 1535, na een verblijf van zeven jaren, van Parijs, echter niet dan nadat hij voor de instandhouding der broederschap de noodige voorzorgen getroffen had. Hiertoe benoemde hij Le Fèvre, als na hem den oudste, tot tijdelijk opperhoofd. Bovendien werd afgesproken, dat het zestal op het einde van Januari 1537 Parijs verlaten zou, om te Venetië met Loyola samen te komen. In dat jaar toch moesten de theologische studiën volbracht zijn. Dan zou aanstonds de geestelijke ridderschap in werking treden en men voor alle dingen met de bekeering der ongeloovigen in Palaestina, waarheen men van Venetië uit het best komen kon, beginnen.

Ignatius reisde over Azpeitia en Loyola en werd door zijn bloed-

verwanten en huisgenooten zeer eervol ontvangen. Nog meer vereerde het volk hem, dat hij door zijn vurige boet- en zedepreêken wist te boeien. Daarbij moest het wel een diepen indruk op den gemeenen man maken, dat hij zijn intrek niet op het voorvaderlijke slot nam, maar in het gasthuis van Azpeitia, en dat hij zelfs zijn brood aan de deuren bedelde, terwijl toch aan de tafel zijner huisgenooten de kostbaarste spijzen ter zijner beschikking stonden. Zoo ging er een groote roep door de gansche streek van hem uit, en tevens ging het met zijn gezondheid ook zichtbaar vooruit.

Ondertusschen echter vlogen de anderhalf jaren die hij in 't geheel in Spanje kon doorbrengen, in een ommezien voorbij, en de tijd dien hij voor de samenkomst in Venetië vastgesteld had, stond, eer hij er aan dacht, voor de deur. Derhalve bracht hij de zaken die hij voor Laynez en Salmeron te regelen had, ten spoedigste, maar toch met groote behendigheid, in orde, en ging daarop, in den herfst van 1536, naar Valencia, van waar hij zich naar Genua inscheepte. Van hier trok hij te voet, alweder onder allerlei avonturen en gevaren, naar Venetië, en werkelijk kwamen daar ook zijn medestanders den 8n Januari 1537 aan.

Allen hadden, gelijk we weten, het plan, om van daar naar Jerusalem over te steken, ten einde alle Turken in Christenen te veranderen. Ze waren verscheiden weken vroeger dan afgesproken was, van Parijs vertrokken, omdat er een oorlog tusschen Spanje en Frankrijk voor de deur stond, die het reizen onmogelijk gemaakt zou hebben, en men kan begrijpen, hoe verheugd Ignatius over hun gelukkige aankomst was. Bovendien kwamen ze, — en dit verheugde hem nog meer, — nog met drie nieuwe leden, namelijk Claude Lejay uit het bisdom Genève, Johannes Cordure uit de stad Embrun, en Pasquier Brouet uit het bisdom Amiens. Alle drie waren jonge en zeer knappe theologen, die Le Fèvre voor het gezelschap aangeworven had.

Het gezelschap der »geestelijke ridders" bedroeg dus reeds tien personen, of eigenlijk weldra dertien. Want ook Ignatius had het geluk, tijdens zijn verblijf te Venetië nog drie nieuwe leden te winnen. Deze waren de beide broeders Stephanus en Jacobi Eguia, twee Navarrezen van zeer goede geboorte en opvoeding, benevens Jakob Hosez uit Malaga, een zeer schrander man en tevens gezworen vijand van alle ketterij. Maar helaas! dat wil zeggen tot grooten spijt van zijn medeleden, stierf deze Hosez reeds weinig tijd daarna.

Daar nu echter voor het oogenblik, midden in den winter, aan de afreis naar Palaestina niet te denken viel, verdeelde Ignatius zijn vrienden in de twee gasthuizen, dat der »Ongeneesbaren" en dat van »St. Johannes en Paulus", en daar wijdden ze zich aan de ziekenverpleging op zoo uitnemende wijze, dat weldra hun roem door gansch Venetië en veel verder verspreid werd. Ze wijdden namelijk hun zorg bij voorkeur aan melaatschen en in 't algemeen zulke zieken, die geen gewoon oppasser, zelfs niet voor grof loon, wilde verplegen, en ontzagen zich niet, op het gevaar af mede aangetast te worden, om de walgelijkste gezwellen te reinigen, ja zelfs, als het noodig was, met den mond uit te zuigen. Ja, ze namen menigen gevaarlijken en aanstekelijken kranke, dien men als ongeneeslijk uit het lazareth wilde zetten, in hun eigen bed op en offerden zich derhalve kennelijk voor het welzijn der lijdende menschheid op! Wat wonder derhalve, dat het volk letterlijk met hen dweepte?

Maar bijna ware het verblijf in Venetië weer noodlottig voor Ignatius geweest. Zijn vurige ijver vergenoegde zich namelijk niet met de verpleging van zieken, maar hij hield zich ook tusschentijds met het prediken op. Het volk liep bij massa's samen als hij op het marktplein of eenige andere openbare plaats optrad, om boete en heiligmaking te prediken. Doch die groote opgang ergerde de geestelijkheid van Venetië niet weinig en ze verbreidden onder-de-hand het gerucht, dat Ignatius een ketter was, die reeds uit Spanje en Frankrijk had moeten vluchten en nu ook Italië met het gif zijner leer besmetten wilde. Ja, hiermede niet tevreden, brachtten ze hem bij de rechtbank der Inquisitie aan, en het stond te vreezen, dat hij, evenals vroeger te Alcala en Salamanca, gevangen gezet zou worden.

In dat gevaar bewees Loyola echter, dat zijn verstand, gelijk ik boven zeide, nu werkelijk tot rijpheid gekomen was. Hij wist zich door vleierij in den invloedrijken Johannes Peter Caraffa, aartsbisschop van Theate, een hoogen beschermheer te verschaffen. Deze wist aan het onderzoek zulk een gunstige wending te geven, dat de pauselijke nuntius, Hieronymus Veralli, ten gunste van den aangeklaagde besliste. Op deze wijs redde Ignatius zich ditmaal uit den nood; maar hij leerde er op nieuw uit, dat men, om veilig te mogen prediken, als priester gewijd moest zijn, en hij besloot aanstonds van de hooge gunst van Caraffa en Veralli partij te trekken, om dit te verkrijgen. Daar hij namelijk, — en nog meer anderen zijner medestanders waren in hetzelfde geval, — zijn theologische studiën niet voltooid had, had hij geen recht de wijding te verlangen. Maar de paus kon hem uit allerhoogste gunst de toestemming daartoe geven.

Om die gunst nu deelachtig te worden, zond hij, — in het voorjaar van 1537, — de drie uitstekendsten van zijn genootschap, Xavier, Laynez en Faber, met aanbevelingsbrieven van Caraffa en Veralli voorzien, naar Rome. Dit gezantschap vond ook werkelijk het gunstigste gehoor bij Paulus III, den toenmaligen paus. Nadat ze het plan der broederschap, »ter bekeering der Turken naar Palaestina te trekken," hadden uiteengezet, verkregen ze niet alleen de gewenschte vergunning tot de priesterwijding voor al hun leden die nog geen priester waren, maar ook den pauselijken zegen en een geschenk van zestig ducaten, »als bijdrage tot het reisgeld naar Jerusalem." Dat was bijna meer dan ze hadden kunnen verwachten, en Ignatius vatte het voornemen op, voortaan op het punt der »begunstigers" bijzonder de aandacht te vestigen. In de eerste plaats echter maakte hij van de verkregen vergunning gebruik, en liet zich aanstonds met de zijnen door den bisschop van Arba de priesterwijding toedienen.

Met de lente zou, volgens hun vroegere afspraak, door Loyola en zijn vrienden de reis over zee naar Jerusalem aanvaard worden. Maar de pas uitgebroken oorlog der republiek Venetië met de Ottomanische Porte stremde alle verkeer met het Heilige Land, en men moest dus wel noodwendig van de voorgenomen reis, althans voorloopig, afzien. Maar wat dan nu te doen? Werkeloos en bedelend blijven rusten? Of voortgaan zich aan den hospitaaldienst te Venetië te wijden, zooals ze nu sedert maanden gedaan hadden? Neen, dat zou toch een al te enge werkkring zijn voor mannen als zij, en bovendien hadden ze nu immers de zoo lang gewenschte priesterwijding ontvangen, die hun het recht gaf, zich geheel en al aan het zielenheil der menschheid te wijden, —

het recht om te prediken en door de prediking te bekeeren. Het zou waarlijk zonde geweest zijn, als ze van dit recht geen gebruik gemaakt hadden, en Ignatius besloot dus dadelijk met al zijn medestanders aan het werk te gaan. Doch neen! niet dadelijk, maar eerst na een voorbereiding van veertig dagen, met bidden en vasten en zelfkastijding doorgebracht.

Daarop verdeelde Ignatius zijn gezelschap zoo, dat hij zelf met Faber en Laynez in Vicenzia zijn verblijf koos, terwijl Xavier en Salmeron naar Monfelice zouden gaan. Voorts gingen Codure, Hosez en de beide Eguia's naar Treviso, Lejay en Rodriguez naar Bassano, en Brouet benevens Bobadilla naar Verona. In die steden begonnen ze aanstonds te prediken, en wel allen op hetzelfde uur en op één en denzelfden dag. Ik zeg »prediken", doch men moet niet meenen, dat het een prediken in den gewonen zin was. Loyola en zijn medestanders plaatsten zich op de een of andere open plaats, hetzij op den hoek eener drukke straat, hetzij op een steen, een ton of iets dergelijks, zwaaiden hun hoeden in de lucht en schreeuwden enkele woorden met zoo luiden galm uit, dat de menschen onwillekeurig staan bleven. Als zich dan een gapende troep om hen heen gevormd had, dan ging het preêken los. Dat bestond uit een vermanen tot boete en tot verachting der wereld, benevens schilderingen van de voorrechten eens heiligen en de genietingen van het paradijs voor de godzaligen, in overweldigende taal. Want een zekere vurige en woeste welsprekendheid en gloeiende geestdrift kenmerkten al deze redenaars. Daarentegen moeten hun voordrachten ook iets belachelijks gehad hebben, daar ze geen van allen veel van het Italiaansch verstonden, en latijnsche, spaansche, fransche en italiaansche woorden en volzinnen bont dooréén mengden. Niettegenstaande dat was hun optreden niet zonder uitwerking, en zelfs de ergste spotters zag men soms, als ze een tijdlang geluisterd hadden, wederkeeren slaande op hunne borsten. Maar dat was niet zoozeer de uitwerking van hun woorden, die meestal alle helderheid en samenhang misten, als wel van hun bewegingen en gebarenspel, van hun phantastisch uiterlijk, en tegelijk ook van den kennelijken ernst, die uit hun geheele wezen sprak.

Zoo handelden Ignatius en de zijnen een half jaar lang en wel, gelijk ik reeds zeide, met een opgang, waarop ze trotsch mochten zijn. Doch tijdens deze predikperiode deden ze allen de bittere ervaring op, dat het gif der ketterij reeds veel dieper in de harten der menschen ingedrongen was, dan oppervlakkig beschouwd het geval scheen te zijn. Hierover diep geschokt, vroeg Loyola wederom, evenals weleer te Parijs, op welke wijze aan deze hoofdkwaal paal en perk gesteld zou kunnen worden. »De Roomsche kerk, het pausdom en de paus zelf," — zoo sprak hij tot zich zelf, — »zijn in het grootste gevaar, en het gansche gebouw van den bestaanden godsdienst moet inéénstorten, wanneer er geen nieuwe steunpilaren worden aangebracht in plaats van de oude, die allen vergaan en vermolmd zijn."

Steeds dieper dacht hij over dit onderwerp na, en besprak het steeds ijveriger met de verstandigsten en geleerdsten van zijn vrienden, vooral met Jacob Laynez, totdat eindelijk het besluit tot rijpheid kwam, zich geheel en al ter beschikking van den paus te stellen ter verdediging van het pausdom. Dientengevolge werden, in het najaar van 1537, de gezamenlijke broeders naar Vicenzia samengeroepen tot een algemeene beraadslaging, en op die vergadering zette Loyola hun zijn

nieuwe plan met een buitengemeene overredingskracht uiteen. De reis naar Palaestina, zoo riep hij hun toe, zou zeker een recht verdienstelijk werk zijn, en ze moesten ook dat doel, het doel waartoe ze zich verbonden hadden, nooit uit het oog verliezen. Maar nog verdienstelijker was het, het pausdom, of, gelijk hij het noemde, het Christendom zelf, uit de klauwen des ketterdoms te redden, en dit doel, tot welks najaging ze zich op den Montmartre insgelijks bij eede verbonden hadden, ging op 't oogenblik voor alle andere. Waarom had de Voorzienigheid juist thans den oorlog tusschen de Turken en Venetianen doen ontstaan? Zeker nergens anders om, dan om hen van de reis naar Palaestina af te houden, daar ze tot iets grootschers bestemd waren. »Laat ons dus," — zoo besloot Ignatius zijn geestdriftvolle toespraak, — »laat ons onze diensten den Heiligen Vader aanbieden, en zeggen we hem, dat we besloten zijn, een groot heir van geestelijke ridders bijeen te brengen, wier gansche zijn en denken slechts hierop gericht zal zijn, om alle vijanden van Rome onder de banier der Zaligmakers te vernietigen."

Deze woorden zetten de gemoederen in vuur en vlam en allen verklaarden aanstonds, dat ze Loyola's voorstel ten volle aannamen. Ze geraakten in de hoogste geestdrift op zijn denkbeeld van een »phalanx Jesu" (een Jesus-keurbende) te vormen, zooals de geboren ridder Ignatius zich uitdrukte. En aanstonds werd het besluit opgevat, dat Loyola zelf met Faber en Laynez naar Rome zouden gaan, om hun opwachting bij den paus te maken. De overigen namen op zich, overal door Italië rond te reizen, om zooveel medestrijders aan te werven als mogelijk zou zijn, opdat het aantal waarover de paus zou kunnen beschikken, inderdaad aanzienlijk mocht worden.

Van dit oogenblik af aan treedt de zaak van Ignatius en de zijnen een geheel nieuw tijdvak in. Het wordt thans niet meer een klein »zendelinggenootschap", zooals vroeger, maar een groot genootschap met een bepaald programma en bepaalde statuten. Met andere woorden, het werd thans een nieuwe Orde, die onder den naam van »Keurbende van Jesus" zou optreden. Loyola echter, nadat hij met zijn twee metgezellen, in October, te Rome aangekomen was, wachtte zich voorloopig wel de benaming »Orde" op zijn genootschap toe te passen. Hij wist te goed, dat men op het Vatikaan met al die Orden niet veel op had, wegens haar volslagen nutteloosheid. Daarentegen was hij er vooral op uit, om zich, overeenkomstig den te Venetië aangeleerden grondregel, begunstigers en wel begunstigers van allerlei soort te verwerven, ten einde door hen, al was het dan ook langs omwegen, zijn doel des te zekerder te bereiken.

Onder deze begunstigers noem ik in de eerste plaats een oud bekende van hem, den beroemden Parijzer professor en doctor in de theologie, pater Ortiz. Deze bevond zich toen met een zending van keizer Karel V te Rome en speelde eene belangrijke rol aan het pauselijke hof. Hij was het die Ignatius aan paus Paulus III voorstelde. De paus nam diens aanbod om »een gezelschap van Jesus ter bestrijding der ketters te vormen", met groote bereidwilligheid aan, en vergunde Loyola zelf in alle kerken te Rome te prediken, terwijl hij aan Le Fèvre en Laynez twee theologische leerstoelen in het collegie Della Sapienzia aanbood. De baan was dus gebroken, of althans het eerste begin gemaakt.

Door tusschenkomst van Ortiz maakte Loyola ook kennis met de

beide kardinalen Gaspar Contarini en Vincentius Caraffa, twee zeer scherpzinnige, schoon dan ook niet bijzonder heilige mannen. Beiden werden met het denkbeeld der »Compagnie van Jesus" zeer ingenomen; maar ze meenden dat er voor alle dingen meer helderheid in het plan moest komen en bepaalde statuten voor het genootschap moesten ontworpen worden, daar men eerst als men nauwkeurig wist wat men wilde, in staat zou zijn iets degelijks tot stand te brengen. »Vooral mag," — zoo spraken ze verder, — »het nieuwe genootschap geen naäping van een van de vele reeds bestaande orden wezen; maar er moet iets gesticht worden, zooals er nog nooit geweest is, welks nut voor het pausdom onmiskenbaar is." Anders toch ware het der moeite niet waard, de erkenning van het genootschap door den paus door te drijven.

Tengevolge van deze aanwijzingen riep Loyola aanstonds al zijn medestanders, ook de nieuw aangeworvenen, naar Rome samen, om met hen over de te ontwerpen statuten te beraadslagen. Ze kwamen natuurlijk ook weldra op en waren in het begin van 1538 te Rome bijeen. Doch er verliepen maanden en zelfs vele maanden, eer ze met de zaak gereed waren, niettegenstaande er nu reeds een aantal leden waren, die in scherpzinnigheid en verstand met iedereen konden wedijveren. Ja, misschien was het hun niet in die mate gelukt, wanneer niet ook nog hooger geplaatste mannen, als vooral doctor Ortiz en de beide reeds genoemde kardinalen medegeholpen hadden. Men kan derhalve nooit beweren, dat de stellingen van het Jesuïtisme, zooals het zich verder ontwikkelde, allen of zelfs maar voor het grootste deel van Ignatius van Loyola afstammen. Het gronddenkbeeld, de gedachte een »phalanx Jesu" op te richten, behoort hem en hem alléén, toe; maar bij de uitwerking van deze gedachte werkten nog een aantal andere krachten en schrandere koppen mede. Jammer maar, dat er in dien tijd nog geen stenographie was, want dan zouden ons die lange en ernstige beraadslagingen zeker woordelijk bewaard zijn gebleven, zoodat we nauwkeurig zouden weten wat en hoeveel van de vastgestelde statuten en besluiten aan ieder der medewerkers toegeschreven moest worden. Ofschoon echter de statuten, — gelijk door iedereen en zelfs de ijverigste Jesuïtenvrienden erkend worden moet, — geenszins uitsluitend Loyola's werk zijn, moet men aan de andere zijde ook niet vergeten, dat Loyola steeds de ziel der beraadslagingen bleef, en dat de vele hindernissen, die aan de stichting der orde in den weg stonden, alleen door zijn vurigen ijver en zijn onbedwingbare wilskracht overwonnen zijn geworden.

Men kan zich namelijk wel denken, dat Loyola en zijn medestanders, reeds door hun kleeding, en nog meer door de wijze, waarop ze tot de schare spraken, groot opzien te Rome verwekten en in korten tijd een zekere beroemdheid bij een groot deel der inwoners verkregen. Reeds dit was genoeg om den nijd der andere geestelijken gaande te maken, vooral der lagere geestelijkheid. Dezen beklaagden zich, terecht of ten onrechte, dat de nieuwbakken »zwartrokken", — zooals ze in Rome genoemd werden, — hun onder de duiven schoten. Nog woedender waren de monniken, en toen het meer en meer bekend werd, dat het Ignatius' plan was, een nieuwe orde te stichten, kende hun toorn geen grenzen meer. »Wat?" — riepen ze, en vooral de Augustijners en Dominicaners, die tot nog toe gewoon waren, de beste beten als hun recht te beschouwen, — »wat? ons deel is door die ongelukkige Hervorming en de verlichting, die overal doorgedrongen is, toch reeds vrij wat

schraler geworden, en nu willen een handvol schooiers ons nog het mager overschot uit den mond komen nemen? Neen — dat zal hun niet gelukken — al moesten we er alles aan wagen!"

Inderdaad togen deze monniken aanstonds aan het werk en lieten alle mijnen springen, om Ignatius met de zijnen te gronde te richten. Met name strooiden ze de beschuldiging uit, dat de Zwartrokken eigenlijk geheime aanhangers van de »nieuwe leerstellingen", dus van Luther en de Hervormers waren, en ze vorderden de Inquisitie op, om tegen deze gevaarlijke zendelingen, die in Spanje reeds door leugen alleen aan de handen van het gerecht ontsnapt waren, strenge maatregelen te nemen. Dientengevolge werd er een streng onderzoek ingesteld en het scheelde weinig of Ignatius ware gevangen genomen. Maar juist op dit punt, op het punt der ketterij, was niemand reiner dan hij, en zoo viel het hem natuurlijk niet moeielijk, zich van deze beschuldiging volledig te zuiveren. Ja nog meer, hij wist ook door zijn rusteloozen ijver te bewerken, dat er den 18en Dec. 1538, een formeele uitspraak van het gerecht viel, waarbij hem openlijke voldoening werd gegeven, op eene wijze, die voor zijn aanklagers zeer vernederend en voor hem zeer eervol was.

Van nu af aan steeg het aanzien van Ignatius met elken dag, en hij haastte zich natuurlijk daarvan gebruik te maken tot het aanwinnen van nieuwe begunstigers en aanhangers. Zoo won hij onder anderen Franciscus Strada, een uitstekend geleerde: verder Pietro Codaci, een officier van hoogen rang en bloedverwant des pauses, die zijn gansche zeer aanzienlijke vermogen ter beschikking van het gezelschap stelde; eindelijk Quirino Garzoni, die aan Ignatius een eigen huis schonk bij St Trinita aan den voet van den Quirino, om er met zijn medehelpers te wonen. Maar niet alleen onder de rijken en voornamen zocht Loyola zich aanhangers te verwerven; hij legde zich ook bijzonder op de gunst van den grooten hoop toe. Het was dan ook een zijner hoofdregels, dien hij nooit uit het oog verloor, om de armen en noodlijdenden door de milde gaven, die hij van de rijken ontving, te ondersteunen. Dit deed hij vooral in den winter van 1538 op 1539, toen er hongersnood en groote elende te Rome heerschten, en men kan dus begrijpen, hoezeer de Zwartrokken door den gemeenen man vereerd werden.

Wanneer nu echter voornamen en geringen om strijd den lof van Ignatius verkondigden, moest de paus dan niet steeds meer voor de orde gewonnen worden? Daarom was het Ignatius vooral te doen, en om dezelfde reden, begon hij nu met de bekeering der Joden, waarvan er te Rome zeer velen en daaronder zeer rijken waren. Weldra kon hij zich beroemen, in dit opzicht vrij wat vorderingen te hebben gemaakt. Maar door welke middelen! Onder anderen door een bepaling, die hij den paus had laten uitvaardigen, dat geen geneesheer bij het ziekbed van een Jood mocht komen, of deze moest gebiecht hebben, m. a. w. tot het Christendom zijn overgegaan. Ignatius zette allen Joden het mes op de keel, zooals men het noemt, om ze te bekeeren, en wij kunnen hier reeds uit zien, van welken geest de Compagnie van Jesus bezield zou worden.

Het meest echter wist Ignatius zich hierdoor in de hoogte te werken dat hij de dames te Rome op zijn hand wist te krijgen, — en wel vooral die klasse van dames, wier naam men in beschaafd gezelschap

niet in den mond neemt. Toentertijd namelijk heerschte te Rome, gelijk algemeen bekend en erkend is., een bijna grenzelooze losbandigheid, en het scheen wel of de lichtekooien van gansch Italië naar die stad toegestroomd waren. Ieder die maar over een beetje geld te beschikken had, geestelijke zoowel als leek, gehuwd of ongehuwd, oud of jong, hield er een maîtresse op na, ja velen vergenoegden zich niet eens met twee of drie. En er was zelfs geen sprake van, dat die losbandigheid zich binnen de wanden der huizen zou verbergen, maar de genoemde dames paradeerden dag en nacht door de straten. Ja, bij alle openbare gelegenheden, en vooral in de kerken, waren zij het altijd, die haar halfnaakte schoonheid op de voorste banken ten toon spreidden. Bovendien wemelde het in de residentie van den stedehouder van Christus van die nog verachtelijker soort van vrouwelijke schepsels, die anders slechts in achterhoeken wonen. Bij de verbazende menigte vreemdelingen, die jaarlijks Rome bezochten, vonden duizende en nog eens duizende gevallen meisjes er gelegenheid, haar jammerlijk beroep uit te oefenen.

Dat was nu zeker een groot schandaal; maar in andere groote steden ging het niet zediger toe, en te Rome zelf, sedert het de hoofdstad der christenheid geworden was, waren er wel tijden geweest, dat het er nog veel liederlijker toeging. Men zou dus ook thans van hoogerhand de zaak wel door de vingers gezien hebben, — als er niet één omstandigheid geweest ware, die de zaak ernstiger maakte. Ik bedoel de omstandigheid, dat Luther toentertijd de zuivering van het christendom predikte, en dat al zijn aanhangers de hoofdstad der christenheid als met den vinger nawezen. Ja men gaf haar in Duitschland algemeen den naam van »de hoer van Babel", dien Luther op haar toegepast had. Zelfs in landen waar het roomsche geloof nog in vollen bloei was, vond die benaming bij iedereen den levendigsten bijval. Dit moest derhalve anders worden, of het zou den paus en zijner heerschappij de grootste afbreuk doen. Paul III stelde daarom een commissie van kardinalen aan, om middelen te beramen, ten einde het kwaad weg te nemen.

Die commissie kwam bijeen en hield maanden achtereen elke week eene zitting. Doch de bedoelde middelen werden niet gevonden. Want de eenige verstandige maatregel die voorgesteld werd, om namelijk al die vrouwspersonen met geweld uit de stad te jagen, durfde men daarom niet aannemen, omdat men dan een opstand van het gemeene volk te vreezen had. De losbandigheid ging dus met haar schandalen voort en de prelaten wisten weg noch raad. Toen trad Ignatius van Loyola op het tooneel, en wat de kardinalen met al hun macht en invloed hadden moeten opgeven, dat zette hij alleen door. Doch op welke wijze? Eenvoudig door den invloed dien hij op het zinnelijke gemoed dier wezens wist te oefenen!

In de eerste plaats zamelde hij bij de voornaamste dames van Rome geld in, om een klooster voor bekeerde zondaressen op te richten. Daar hij die dames tevens tot patronessen van het klooster benoemde, brachten ze reeds uit ijdelheid groote sommen bijeen. Er werd derhalve zoo spoedig mogelijk een geschikt gebouw gezocht, en nadat dit inwendig sierlijk en uitlokkend ingericht was, met den schoonen naam van klooster »der heilige Martha" gedoopt. Een eigenlijk klooster echter zou het niet worden, maar Ignatius bepaalde dat de bewoneressen steeds het recht zouden behouden, het huis naar verkiezen weêr te verlaten, als het er haar niet aanstond. Om dezelfde reden hadden ze ook geene gelofte af

te leggen en behoefden evenmin naar een kloosterregel te leven. Kortom, alle dwang was vermeden en daarentegen alles zoo aanlokkelijk mogelijk gemaakt door het vooruitzicht op een gemakkelijk leventje, zonder de bezwaren van het werken.

Nadat Ignatius het nu eerst zoover gebracht had, ging hij niet alleen in het openbaar, maar ook in stilte voor zijn nieuwe stichting aan het werven. Spoedig had hij onder de armste en minst gezochte dier gevallen meisjes eenige dozijnen gewonnen, die aanstonds den wijdschen titel van »Congregatie van de genade der heilige Maagd" ontvingen. In onze dagen zou men van een Asyl of toevluchtsoord voor gevallen meisjes gesproken hebben, en daardoor natuurlijk een zekeren tegenzin opgewekt hebben om er in te gaan. Maar door de opname in de »Congregatie van de genade der heilige Maagd in het klooster St. Martha" voelden de meisjes zich vereerd in plaats van geschandvlekt, en ieder van haar hield zich nu voor een soort van boetvaardige Magdalena.

Doch dat was slechts het begin. Zoodra het Martha-klooster nu maar eenigszins bevolkt was, begon Loyola met zijne schoone boetelingen groote processies te houden. Daarbij werd zulk een pracht ten toon gespreid, dat gansch Rome op de been kwam, zoodra hij zich met zijn eigenaardig volkje op straat vertoonde. Vooruit ging steeds een troep schoone kinderen, die met heerlijk riekende wierookvaten zwaaiden, of een regen van bloemen over de gapende menigte uitstrooiden. Daarop volgden drie reusachtige mannen, die ieder een nog reusachtiger vaandel droegen. Op de eerste vaan prijkten, rijk met robijnen versierd, de drie letters: J. H. S., (Jesus Hominum Salvator); op de tweede het beeld van de moeder Gods met het onderschrift: »Congregatie van de genade der heilige Maagd"; op de derde eindelijk zag men de afbeelding eener wonderschoone boetvaardige zondares, die door drie engelen met de martelaarskroon versierd werd. Op de vaandeldragers volgde Ignatius, omringd door zijn medestanders, allen in nauwsluitende tot op de enkels afhangende zwarte jassen en met den zwarten hoed met breeden, maar aan alle vier zijden ingebogen rand, zooals de Jesuiten dien tot heden toe dragen. Achter Ignatius aan kwamen de boetelingen, d. w. z. de bewoneressen van het St. Martha-klooster. Doch niet in een somber boetgewaad, maar in witte nedeldoeksche kleeding, en sierlijk uitgedoscht met bloemen in het haar en paarlsnoeren om den hals. De achterhoede werd gevormd door jongere leden der Compagnie van Jesus, met den rozenkrans in de hand en het gelaat ootmoedig ter aarde gekeerd. Allen samen zongen het kerklied: »Veni Creator Spiritus" (Kom Schepper-Heilige geest), of eenige andere hymne.

Alzoo verscheen Loyola met zijn congregatie van de genade der heilige Maagd op de straten van Rome, en voor elk kardinaals-paleis, alsmede vooral voor elke woning der voorname patronessen, werd halt gehouden. Hierdoor voelden de eersten zoowel als de laatsten zich uitermate vereerd. Het gevolg was, dat de uitvinder van die processies van alle kanten in zijn pogen gesteund werd. De zaak maakte hoe langer hoe meer opgang, hoewel de verlichte Romeinen het natuurlijk niet aan spotternijen lieten ontbreken. Ja sommige der schoone zondaressen werden in ernst van geestdrift voor de zaak vervuld, en het klooster der heilige Martha werd spoedig van boven tot onder vol. De naam van Ignatius echter klonk door alle landen, want men zorgde er voor, dat overal heen de mare

verspreid werd, dat hij alle lichtekooien van Rome tot vrome boetelingen bekeerd had.

Wanneer men echter dit werk van Loyola van nabij beschouwt, zal het heiligheidswaas spoedig verdwijnen, ja, men kan er kwalijk eenige zedelijke waarde aan toezeggen. Want vooreerst werd niet dan een zeer klein deel der tallooze lichtekooien van de stad in de congregatie opgenomen. Immers het klooster der heilige Martha bevatte geen driehonderd boetvaardige zondaressen, en de zoogenaamde bekeering van alle dergelijke vrouwspersonen der stad beteekende op de gansche massa zoo goed als niets. Ten andere kon er van een werkelijke bekeering, van een welgemeende beterschap, eigenlijk bij geen enkele dier kloosterlingen van nieuwe soort sprake zijn. Het was slechts een vertoon van boetvaardigheid, die nergens anders in bestond dan in het biechten der bedreven zonde, waarop dan aanstonds de absolutie volgde.

Niettegenstaande dat bereikte Loyola met deze zaak twee zeer belangrijke voordeelen. In de eerste plaats dit, dat de Heilige Vader hem groote verplichting schuldig was. Want er werd de gansche wereld rondgebazuind, dat de »losbandigheid van Rome in het klooster gegaan was", en nu kon men de zware beschuldigingen van de aanhangers der Hervorming over de liederlijkheid der hoogere geestelijkheid afwijzen. In de tweede plaats dit, dat hij door het hooren van de biecht van zulk een bende lichtekooien en maitressen achter een aantal geheimen kwam, die voor hem van het hoogste belang waren. Immers — hoe zou voortaan een kardinaal of andere groote hem in zijn plannen durven dwarsboomen, als hij zich bewust was, dat Loyola zeer waarschijnlijk volkomen op de hoogte was van zijn liefdes-intrigues en andere uitspattingen met deze of gene donna Olympia of Julia? Bovendien, dikwijls gebeurde het dat de schoone zondaressen later uit het klooster St. Martha weêr in de wereld terugkeerden. En dan had Loyola, haar biechtvader, door middel van haar op allerlei wijzen een invloed, die kwalijk te berekenen is. Men kan dus gerust zeggen, dat Loyola nooit in zijn leven een slimmer zet deed, dan zich de lichtekooien van Rome aan te trekken. En van toen af zijn dan ook al zijn volgelingen en aanhangers er steeds op uit geweest, om voor alle dingen de vrouw, gehuwd of ongehuwd, te winnen.

Op deze wijze verkreeg Loyola vasten voet te Rome. Toen hij nu meende genoeg begunstigers die invloed op den paus hadden, gewonnen te hebben, zette hij zijn plan verder door. De statuten zijner orde waren intusschen klaar gekomen, en nu liet hij ze, in Aug. 1539, aan Zijne Heiligheid, die zich toenmaals te Tibur ophield, voorleggen. Kardinaal Contarini, die hem steeds zeer genegen was, diende hem hier als tusschenpersoon. De paus droeg aan zijn Magister sacri palatii (hofmeester van het heilige paleis), Pater Thomas Badia, (die echter later tot kardinaal benoemd werd), op om het geschrift door te lezen. Toen Badia er echter met grooten lof van sprak, nam hij het zelf ook in handen, en nadat hij het zorgvuldig gelezen had, riep hij uit: »Digitus Dei hic est" (»De vinger Gods is daarin"). Aanstonds liet hij, den 3 Sept. 1539, Ignatius bij zich ontbieden, prees hem uitermate, en verklaarde hem, dat de bekrachtiging van het nieuwe genootschap geen het minste bezwaar opleverde.

Niemand blijder dan Loyola! Doch ongelukkig kwamen er nog weêr

wolken opzetten. Toen hij er nu op aandrong, dat Zijne Heiligheid de mondelinge erkenning der orde ook schriftelijk, — d. w. z. door een pauselijke bulle, — bekrachtigen zou, rezen er bij het opperhoofd der kerk toch nog eenige bezwaren op. »De zaak was toch al te gewichtig," — zoo meende de opperpriester thans, — »dan dat hij alleen op zijn eigen inzicht en doorzicht mocht afgaan. Ze moest eerst, zooals bij alle belangrijke zaken der kerk gebruikelijk was, door een commissie van kardinalen onderzocht worden. Eerst als deze commissie een gunstig advies had uitgebracht, kon hij als paus het laatste ja-woord geven." — Werkelijk benoemde hij ook aanstonds zulk eene commissie, die uit drie van de aanzienlijkste kardinalen bestond. Maar het was al dadelijk een slecht voorteeken, dat een van deze drie de even geleerde als rechtschapen en verstandige kardinaal Bartholomaeus Guidiccioni was. Het was toch algemeen bekend, dat deze volstrekt geen voorstander was van alle geestelijke orden.

Ignatius werd zeer bezorgd voor het lot van zijn statuten. En dat er alle reden voor die bezorgdheid bestond, dat bleek alras. Guidiccioni verklaarde namelijk al dadelijk, dat het plan reeds hierom niet goedgekeurd mocht worden, omdat de vierde Lateraansche Synode van het jaar 1215 en de tweede Lyonsche van 1274 zich zeer bepaald tegen de oprichting van nieuwe orden verklaard hadden. Maar ook al bestond dit kerkelijk verbod niet, waren er volgens hem nog andere redenen, die de erkenning van het door Loyola op te richten gezelschap ontraadden. Immers daardoor zou de nijd en afgunst der reeds bestaande orden opgewekt worden en er bestond toch waarlijk reeds zooveel haat en tweedracht in de kerk, dat men elke aanleiding tot nieuwe botsingen zooveel mogelijk moest vermijden. »Schaft liever," — zoo eindigde de kardinaal zijn rapport, »alle orden af, of beperkt althans haar overgroot aantal, dan dat ge een vermeerdering van monniken in 't leven roept, die, gelijk we allen weten, tegenwoordig den pauselijken stoel meer schade dan voordeel aanbrengen."

Zoo adviseerde kardinaal Guidiccioni, en zijn beide collega's waren, althans in den aanvang, geheel eenstemmig met hem. De eerzuchtige Loyola werd er bijna wanhopig onder. Eindelijk echter, nadat hun tegenstand bijna anderhalf jaar geduurd had, slaagden Ignatius en zijn vrienden er toch in, hen tot andere gedachten te brengen. Ten slotte veranderde zelfs kardinaal Guidiccioni van een tegenstander der orde in haar ijverigsten voorstander. — En waaruit kwam nu die ommekeer in hun inzicht voort? Eenig en alleen hieruit, dat de kardinalen tot de overtuiging kwamen, dat het nieuwe genootschap een hefboom zijn zou, waarmede het Roomsch-Catholicismus, dat door de Hervorming zoo zwaar geschokt was, zich weêr zou kunnen opheffen, een hefboom en steun voor den paus en het pausdom, zoo als er tot nog toe niet geweest waren. Tot dit inzicht kwamen ze deels hierdoor, dat ze de statuten der orde en de beginselen daarin neêrgelegd nogmaals nauwkeuriger onderzochten, deels door de verduidelijkende bijvoegingen, waartoe Loyola en zijne vrienden zich lieten vinden.

Toen nu derhalve de commissie aan welke het onderzoek naar de statuten van het genootschap opgedragen was, eindelijk een gunstig advies uitbracht, waren alle bezwaren opgeheven. De paus maakte thans

geene zwarigheid meer, om het nieuwe genootschap onder den naam »Societas Jesu", — »genootschap van Jesus," (*) — plechtig te bekrachtigen. Dit geschiedde door een afzonderlijke pauselijke bul van den 27n Sept. 1540, die volgens gebruik naar den aanhef de bul »Regimini militantis ecclesiae" genoemd wordt.

Op die wijze is de orde der Jesuïten in 't leven geroepen.

(*) De meeste andere orden noemden zich naar haar stichter. Loyola echter wilde van geen Loyoliten of Ignatianers weten, daar niet hij maar Jesus de blijvende aanvoerder van zijn genootschap zijn zou. Om dezelfde reden had hij van den aanvang af het plan, zijn genootschap den naam van »Phalanx Jesu," of ook wel »Compagnia di Giesu" (in het latijn »Societas Jesu"), te geven. En het was derhalve niet de paus Paulus III die dezen naam uitvond, maar alleen Loyola zelf. — De benaming Jesuïet kwam overigens eerst na Loyola's dood in gebruik, en wel, — volgens den beroemden Etienne Pasquier, den advocaat der parijzer universiteit bij haar oneenigheden met de Jesuïten-orde, tijdens de laatste helft der 16e eeuw, — het eerst te Parijs. Vroeger noemden de Jesuïten zich »Socii Jesu" (medestanders van Jesus) gelijk hierboven reeds medegedeeld is.

VIERDE HOOFDSTUK.

De inrichting en het wetboek der nieuwe orde.

De lezer zal dus wel begeerig zijn om de statuten te leeren kennen welke Loyola den paus voorlegde. Daarom laat ik ze woordelijk vertaald hier volgen.

»Wie," — zoo vangt het merkwaardige geschrift aan, — »wie als lid van ons gezelschap hetwelk we met den naam van Jesus aangeduid willen hebben, onder de banier des kruizes strijden en alleen God den Heer, gelijk zijn plaatsvervanger op aarde, den roomschen paus, dienen wil, die moet, na de plechtigste gelofte der kuischheid afgelegd te hebben, steeds indachtig blijven, dat hij voortaan tot een genootschap behoort, dat eenig en alleen gesticht is met de bedoeling om de zielen der menschen in de christelijke leer en in den christelijken wandel te volmaken, desgelijks om door de openlijke prediking van het Woord Gods, door geestelijke oefeningen en zelfkastijdingen, door werken der liefde, en *in het bijzonder door het onderricht der jeugd en de onderwijzing van hen, die nog geen rechte kennis van het Christendom hebben*, eindelijk door het afnemen der biecht en door gepasten geestelijken troost — het ware geloof voort te planten.

»Hij moet steeds God, of om duidelijker te zijn, *de doeleinden van onze stichting en onze orde, die alleen de weg tot God zijn, voor oogen hebben en zijn beste krachten hieraan wijden, om die doeleinden te bereiken.* Daarentegen moet ieder zich vergenoegen met die mate van genade die hem door den Heiligen Geest verleend is, en niet in onverstand naijverig zijn op anderen die misschien beter bedeeld zijn. Om echter des te beter hiertoe te geraken en om die orde welke in elk welingericht genootschap noodig is, in stand te houden, *zal alleen de door ons uit ons midden te kiezen opperste of generaal het recht hebben te bepalen, waartoe ieder gebruikt kan worden, en te beslissen voor wien dit en voor wien een ander ambt of werk geschikt is.*

»Verder zal deze opperste of generaal in overleg met zijn medeleden de macht hebben voor het gezelschap bepaalde regelen of constitutiones te ontwerpen, zooals hij ze ter bereiking van het voorgestelde doel der

orde geschikt acht, doch nooit zonder dat hij zijn medeleden raadpleegt. Bij belangrijke aanleidingen en wanneer het maatregelen van blijvenden aard geldt, moet de generaal derhalve de gezamenlijke leden der orde of althans het grootste gedeelte te samen roepen, en dan beslist de eenvoudige meerderheid van stemmen. In minder belangrijke gevallen echter, en vooral wanneer er spoed vereischt wordt, is het volkomen genoeg, als slechts die medeleden, die dan ter verblijfplaatse des generaals aanwezig zijn, mede geraadpleegd worden. Overigens komt de uitvoering der bepalingen en dus de gansche bevelhebbersmacht eenig en alleen aan den opperste en geen ander toe.

»Verder zij aan alle medeleden van ons gezelschap kond gedaan en bekend gemaakt, en blijve zulks niet alleen aan de deuren hunner »professen-huizen", maar ook in hunne harten, zoolang ze leven, met groote letters geschreven, dat dit gansche gezelschap en diensvolgens allen en een iegelijk die tot hetzelve toetreden, zich daarmede tot de stiptste gehoorzaamheid jegens onzen allerheiligsten meester, den paus, gelijk jegens al zijn opvolgers verbinden, en slechts in die gehoorzaamheid voor God mogen strijden. Ofschoon namelijk in het Evangelie geleerd wordt en het diensvolgens voor alle rechtgeloovigen vaststaat, dat alle geloovige christenen aan den roomschen paus, als het zichtbare opperhoofd der kerk en den stedehouder van Jesus Christus, gehoorzaamheid en onderdanigheid verschuldigd zijn, — houden wij ons toch, tot nog meerdere verootmoediging dezer orde in het algemeen, gelijk ter volledige geestelijke dooding van ieder afzonderlijk lid en ter openlijke afzwering van onzen eigen wil, voor verplicht, ons bovendien nog door een bijzondere gehoorzaamheidsgelofte te binden.

»Deze belofte sluit in zich dat, wat ook de tegenwoordige of navolgende pausen ons bevelen zullen, — voor zoo ver het tot heil der zielen en tot uitbreiding des geloofs strekt, — tot wat voor zendingen ze ons gebruiken willen, ze mogen ons dan naar de Turken of naar andere ongeloovigen, al ware het tot naar Indië zenden, of ook naar de ketters, Lutheranen en afvalligen, — dat wij steeds, zonder eenig uitstel of eenige verontschuldiging willen gehoorzamen.

»Derhalve hebben al diegenen die van plan zijn tot onze gemeenschap toe te treden, eer zij dezen last op de schouderen nemen, rijpelijk en degelijk zich te bezinnen of hun zooveel geestelijke middelen ten dienste staan, dat ze die hoogte met Gods hulp kunnen bereiken; dat wil zeggen, of de heilige geest die hen daartoe aanzet, hen met die mate zijner genade begiftigd heeft, dat ze mogen hopen, door zijn bijstand niet onder den grooten last hunner roeping te zullen bezwijken. Zijn ze echter eenmaal vast besloten onder de banier van Jesus Christus te dienen, dan moeten ze dag en nacht de lendenen omgord houden en op elk uur van den dag en den nacht bereid zijn de op zich genomen schuld te lossen.

»Niemand van het gezelschap mag zich uit eerzucht zelf tot deze of gene zending of verrichting aanbieden, en nog minder heeft een medelid het recht met den roomschen stoel of eenige andere geestelijke overheid, hetzij rechtstreeks of door tusschenkomst van anderen, zelfstandig in onderhandeling te treden. Daarvoor heeft alleen God, d. i. zijn

stedehouder de paus, gelijk mede de generaal der orde te zorgen. Van hen moeten alle bevelen van dien aard uitgaan; doch wanneer een lid der orde een opdracht ontvangen heeft mag hij in geen geval weigeren die aanstonds uit te voeren. Daarentegen verbindt de generaal zich ook, om nooit zonder de toestemming van het gezelschap over de een of andere zending van groot belang met den paus te onderhandelen.

»Allen moeten een gelofte afleggen, zich in alle punten welke de regelen der orde betreffen, naar de uitspraak van den opperste van het gezelschap te voegen en hem onbeperkte gehoorzaamheid te verleenen. Hij zelf echter belooft alleen zulke bevelen te zullen geven, die hij ter bereiking van het doel des gezelschaps geschikt acht. Ook zal hij bij de uitoefening van zijn ambt steeds het voorbeeld van goedheid, zachtmoedigheid en liefde door Christus en de apostelen Petrus en Paulus gegeven voor oogen houden, en in dienzelfden geest moet hij ook al zijn raadslieden en hoogere beambten instructies geven.

»In het bijzonder echter zal hij er voor zorgen dat het onderricht der jeugd en de onderwijzing der onwetende volwassenen in de hoofdstukken der christelijke leer, in de tien geboden en de overige beginselen, met het oog op tijd en plaats alsmede op den persoon zelf, nooit verzuimd worden. Dit is te noodzakelijker, daar zonder een goeden grondslag des geloofs geen ware stichting mogelijk is. Bovendien zou, wanneer de generaal er niet ten strengste voor zorgde, te vreezen staan dat de een of andere broeder der orde, — in den waan voor iets grooters geschikt te zijn, en in de meening dat dit of dat land, dit of dat district voor de mate zijner bekwaamheid veel te gering en onbeduidend is, — zich aan het onderricht onttrekken zou, terwijl toch inderdaad, zoowel tot opbouwing van den naaste als ook ter oefening in de werken van ootmoed en liefde en eindelijk ter bereiking van het ons voorgestelde doel, niets dienstiger is dan juist dit onderricht. In een woord: de medeleden van het gezelschap moeten ten onberekenbaren voordeele der orde en ter voortdurende oefening in den ootmoed, die nooit genoeg geprezen worden kan, den opperste of generaal in alle punten en ten allen tijde volgens de regelen der orde gehoorzaam zijn, en in hem, gelijk zulks betaamt, den vertegenwoordigden Christus, den aanvoerder der hemelsche heirscharen vereeren."

»Daar nu echter de ervaring leert dat er geen menschen zijn, die een reiner, stichtelijker en voor den naaste aangenamer leven leiden, dan diegenen, welke van het gif der gierigheid het meest vrij zijn en het dichtst staan bij de evangelische armoede; — daar we verder weten dat de Heer Jesus Christus al zijn dienaren, als ze in dienst van het rijk Gods zijn, van zelf en uit eigen macht van al het noodige aan spijs, drank en kleeding voorziet, — zoo zullen alle medeleden van onze orde de gelofte van eeuwige armoede afleggen en daarbij verklaren dat ze noch voor zich zelf d. i. voor hun eigen personen, noch ook gemeenschappelijk ter instandhouding en ten gebruike der orde zelf, eenige gronden of bezittingen of zelfs de inkomsten daarvan zich zullen toeeigenen, maar dat ze zich met datgene zullen vergenoegen wat hun voor hun behoeften door anderen vrijwillig gegeven zal worden.

»Nochtans zal hun vrijgelaten blijven, op plaatsen waar universiteiten gevestigd zijn, een of meer

collegiën te hebben, aan welke dan het aannemen van goederen en bezittingen benevens andere inkomsten of renten niet geweigerd mag worden, opdat ze die ten bate en gebruike der studeerenden besteden. Het opzicht echter over zulke collegiën en de daaraan studeerenden, gelijk mede het beheer er over en over de inkomsten, blijft geheel alleen aan den generaal en den door hem daarmede belasten broeder der orde voorbehouden en wel niet alleen wat betreft het aanstellen, ontslaan, terugroepen en uitsluiten der leeraren, bestuurders en studenten, maar ook de invoering der statuten, regelen en wetten, het onderwijs der leerlingen, hun stichting, hun bestraffing, hun voeding en kleeding, gelijk in het algemeen hun opvoeding, verzorging, leiding en besturing.

»Op die wijze wordt het best voorkomen dat de studeerenden de genoemde goederen en inkomsten ooit misbruiken, en daarvan kan trouwens nooit sprake zijn, daar het gezelschap zelf ze tot hun eigen best en nut besteedt. Integendeel moeten de gezamenlijke renten van het eigendom van de collegiën tot hun instandhouding en ter bestrijding der kosten van opvoeding der kweekelingen besteed worden. Deze kweekelingen kunnen, zoodra ze in de wetenschappen den vereischten graad behaald hebben, na zorgvuldige examineering in ons gezelschap opgenomen worden en dan later zelf als leeraren werken.

»Alle medeleden der orde die tot priester gewijd zijn, hebben, al genieten ze geenerlei kerkelijke inkomsten, nochtans den plicht om alle kerkelijke ambtsverrichtingen waar te nemen, en zijn ook gehouden privatim, d. i. ieder voor zich, maar niet in gemeenschap (zooals de monniken in de kloosters), de gebruikelijke gebeden der kerk waar te nemen.

»Dat zijn de statuten, die wij onder den invloed van den heiligen vader Paulus III voor onze orde ontworpen hebben en nu aan de goedkeuring van den pauselijken stoel onderwerpen. Het is slechts een ontwerp in hoofdtrekken, maar het kan diegenen die zich om ons doen en drijven bekommeren, genoeg inlichten, en het zal diegenen, die later in onze orde treden, tot richtsnoer dienen. Daar we nu overigens uit eigen lange ervaring genoeg weten aan hoevele groote bezwaren een leven als het onze onderworpen is, hebben we tevens goed gevonden te bepalen, dat niemand tot medelid onzer orde aangenomen zal worden, die niet vooraf een nauwkeurige en zorgvuldige beproeving heeft doorgestaan. Eerst dan als hij tot den dienst van Christus geschikt en in zijn wandel en leer rein en zuiver bevonden is, zal hij tot den krijgsdienst van Jesus toegelaten worden. Hij moge aan ons nederig begin zijne genade schenken ter eere Gods, des Vaders, wien zij eer en heerlijkheid tot in eeuwigheid. Amen."

Zoo luidden de regelen der nieuwe orde, die door Paulus III den 27n Sept. 1540 onder den titel van het Gezelschap van Jesus erkend en bekrachtigd werd. Ze werd echter bekrachtigd met de bijbepaling, dat het aantal harer leden tot zestig beperkt zou blijven.

Deze regelen of statuten waren echter slechts de grondslag, slechts het begin der latere inrichting van de orde der Jesuïten. Reeds in het volgende hoofdstuk zullen we zien dat de eigenlijke en belangrijke regelen en wetten eerst later hier-

aan toegevoegd werden. Doch reeds in deze eerste statuten of liever in dit kleine begin komen reeds bepalingen voor, welke de nieuwe orde als iets geheel anders kenmerken, dan de vroegere orden.

Vooreerst komt hier bij de drie gewone geloften, die der armoede, der kuischheid en der gehoorzaamheid aan de hoofden, nog een vierde, de gelofte der onbeperkte gehoorzaamheid aan den paus (»obedientia illimitata erga Pontificem"). Diensvolgens moesten de leden van het gezelschap niets anders zijn dan een leger van geestelijke strijders, die zich geheel en al aan den dienst van den heiligen stoel wijdden.

Het tweede, niet minder belangrijke punt is dit, dat de nieuwe orde volstrekt geen monnikenorde zijn wilde, ondanks het afleggen der genoemde gelofte. De monniken die tot nog toe bestonden, ze mochten dan heeten hoe ze wilden, woonden »in kloosters" bij elkaâr en moesten daarbinnen een godgewijd leven van overpeinzing leiden; de Jesuïten daarentegen moesten in de wereld leven en niet in afzondering. Ze zouden wel is waar zoogenaamde Professenhuizen, d. i. tijdelijke verblijfplaatsen voor de »Professi," (de leden die alle vier de geloften hadden afgelegd) bezitten, doch geen hunner mocht ergens voor langeren tijd vast verblijf hebben, maar ieder moest ten allen tijde bereid zijn op te breken en zich hier- of daarheen te begeven, zich tot elk voorkomend doel laten afzenden. Hun taak was in geenen deele »een leven van overpeinzing te leiden," maar »onder de menschen ten voordeele van den paus te werken, en wel te werken, zoowel door missies onder veraf wonende heidensche volken, als in het europeesche vaderland tegen ketters en afvalligen.

Het derde hoofdpunt is dit, dat ze het onderwijs als de voornaamste taak van hun leven beschouwden, en wel het wereldlijke onderwijs evenzeer als het geestelijke. Onder »wereldlijk onderwijs" wordt echter verstaan de opvoeding der jeugd, — en ook der volwassenen die nog achterlijk in kennis waren, — in den waren, d. i. den roomsch-katholieken godsdienst, daar alleen op die wijze eenmaal een dam tegen de ketterij opgeworpen kon worden. Het »geestelijk onderwijs" daarentegen werd in de zoogenaamde Novitiaten gegeven. Daarin werden slechts zulke jongelingen opgenomen, die zich voorbereiden wilden om in de orde te treden. En natuurlijk werden zulke novitii, (leerlingen) geheel en al naar de bedoelingen der orde afgericht.

Om nu verder dit hoofddoel der orde, het onderricht, te kunnen bereiken, wordt, — en dit kan als een vierde hoofdpunt gelden, — de gelofte der armoede gewijzigd, of eigenlijk door een kunstgreep eenvoudig vernietigd en omgekeerd. De professi zelf zouden namelijk wezenlijk arm zijn en volstrekt geen eigendom bezitten, maar de collegiën en opvoedingshuizen hadden het recht te nemen wat men hun schonk. Die huizen en seminariën nu stonden geheel en al onder het opzicht en de leiding van de leden der orde en den generaal, en hoe meer men hun schonk des te liever werd het door de rectoren en bestuurderen die de generaal had aangesteld, gezien.

Als het vijfde en laatste hoofdpunt wijs ik op den buitengemeen vasten inwendigen samenhang, dien men van den beginne af aan daardoor aan de orde gaf, dat de te kiezen opperste

of generaal met bijna onbeperkte macht bekleed werd. Wel is waar de statuten zelf mocht hij, zonder den raad en de goedkeuring der andere. leden, niet veranderen of vernieuwen, maar in alle andere zaken moesten zijn bevelen onvoorwaardelijk en zonder dat men het recht had naar gronden te vragen, gehoorzaamd worden. Hij mocht niet alleen ambten, opdrachten en instructies geven, maar men moest hem eenvoudig als den plaatsvervanger van Christus, »als den verlichamelijkten Jesus," beschouwen. Op die wijze moest de orde noodzakelijk een eenheid en kracht verkrijgen als geen andere instelling en geen ander genootschap ter wereld. Want elk lid van het gezelschap van Jesus gaf met zijn intrede allen eigen wil op, en werd voortaan niets anders dan een werktuig ten dienste van de orde.

Dat zijn de vijf hoofdpunten, door welke de statuten van de orde der Jesuïten zich vooral van de andere orden onderscheidden. En als men die punten nader overweegt zal men niet anders dan zich verwonderen kunnen over de buitengemeene slimheid die er in doorstraalt. Niet minder duidelijk is het, dat het roomsche hof veel voordeel van de nieuwe orde verwachten moest, vooral tegen den toenemenden voortgang der hervorming. En het kan ons dus niet verwonderen, dat Paulus III de orde op het plechtigst erkende. Omgekeerd echter vindt men in die statuten niet het geringste dat op de welvaart van het menschdom en hare bevordering aangelegd is. Zelfs het doel der zelfvolmaking, dat toch anders bij godsdienstige genootschappen, al ware het maar in schijn, vooropgesteld wordt, moest hier geheel en al achterstaan bij »de verdediging van de zaak des pausen."

Bovendien kwam de nieuwe orde met de wetten der rede en der zedelijkheid reeds daardoor in rechtstreeksche tegenspraak, dat ze als onvermijdelijke voorwaarde voor de toetreding stelde een volledig opgeven van persoonlijke wenschen en neigingen, van persoonlijk handelen en streven. Op die wijze toch moesten alle zin voor huiselijkheid en vriendschap, alle ouder- en broederliefde, alle liefde tot geboortegrond en vaderland, alle begeerte naar kennis, gelijk alle schoonheids- en kunstgevoel, — in één woord alle aderen van het hoogere leven des geestes verdroogd worden om den riddergeest des geloofs in onverflauwden ijver en voortdurende gehoorzaamheid te bewaren.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Ignatius van Loyola als generaal der Jesuïten.

Het eerst wat de nieuwe orde te doen had, was een opperste of generaal te kiezen. Die keus viel met algemeene stemmen op Ignatius van Loyola, den stichter der orde. Wel is waar bevonden zich ten tijde dat de keuze geschiedde, buiten Loyola, nog maar vijf andere leden te Rome, namelijk Lejay, Pasquier-Brouet, Laynez, Codure en Salmeron. Maar toch kon men de keus eenstemmig noemen, daar de andere leden schriftelijk hun stem op hem uitbrachten. Na eenige aarzeling nam Loyola de hem opgedragen waardigheid dan ook aan, en wel op Paaschdag van het jaar 1541. Het moest voor zijn brandende eerzucht een buitengewone voldoening zijn, dat hij het toch eindelijk door de ongehoordste volharding zoo ver gebracht had. Maar het was aan den anderen kant zeer de vraag, of hij met zijn kleine aantal maar een klein deel van alles wat hij beloofd had zou kunnen tot stand brengen. Want de toestand waarin het pausdom zich toen bevond, was bijzonder moeielijk.

Overal in de gansche christenheid was de reinheid van het katholieke geloof totaal verdwenen, en in plaats van christelijken ijver en christelijke liefde was er volslagen onverschilligheid ingeslopen. De geestelijken en priesters betoonden zich bijna allen door hun schaamtelooze levenswijze hun ambt onwaardig en bovendien bezaten ze zoo weinig kennis van de schrift, »dat ze niet eens geweten zouden hebben, of Melchisedek een kok of een dansmeester geweest was". Over de kloosters wil ik maar niet spreken en allerminst over de kuischheid die er heerschte. Doch verzwegen mag niet worden, dat te Rome zelf meer heidendom dan christendom gevonden kon worden. En hoe gering de eerbied was die de menschen zelfs voor het allerheiligste koesterden, blijkt hieruit, dat men in sommige kerken een hond aan een ketting voor het hoogaltaar had liggen, opdat de hoogwaardige gereedschappen of de monstrans niet gestolen zouden worden.

Evenals te Rome, ja nog erger zag het er in de gansche wereld uit. Spanje en de overige waalsche landen stikten in onwetendheid en traagheid; Duitschland was door Luther, Frankrijk en de Nederlanden door Calvijn, Zwitserland door Zwingli, Engeland door zijn eigen koning tot

afval gebracht, en met elken dag nam het aantal ketters en ketterijen toe. In de katholiek gebleven streken werden de gruwelijkste ontheiligingen zonder schroom, ja zelfs met spot en hoon, bedreven. Ondeugende knapen ontzagen zich niet aan hun paarden gewijde hostiën onder den haver voor te zetten, of bij hun drinkgelagen den geheiligden kelk te laten rondgaan. En wie trok zich thans het lot der zoo jammerlijk gezonken kerk aan? Bijna niemand op de gansche wereld, en als er een was, dan deed hij het niet met de noodige bekwaamheid.

Dit alles echter zou met het optreden der nieuwe orde anders worden, en met verbazing zag de wereld, hoe oneindig veel een klein genootschap uitrichten kan, zoodra het door een ijzeren wil, die zijn doel nooit uit het oog verliest, wordt geleid.

Zulk een ijzeren wil nu had Ignatius, en zelfs nu op zijn vijftigste jaar in nog hoogere mate dan in den tijd, toen hij zijn verkeerd genezen been nog eens liet breken, om niet verminkt in de wereld te moeten verschijnen. Dag en nacht had hij niets voor oogen dan de zegepraal van het rijk van Christus, zooals hij het pausdom noemde. Hij beschouwde zich zelf zóózeer als geheel en al aan den dienst van Jesus gewijd, dat hij alle banden die hem nog aan de wereld zouden kunnen binden, vooral ook die van bloedverwantschap, verbrak. Toen er b. v. na een lange tusschenruimte eindelijk eens brieven uit zijn geboorteland voor hem gekomen waren, en de portier van het Professenhuis hem die in alle opgewondenheid overhandigde, wierp hij ze met onverschillig gelaat in het vuur zonder ze te lezen.

Diezelfde verbreking van alle persoonlijke betrekkingen eischte hij echter ook van zijn medeleden, en vooral vorderde hij van hen, als strijders van Christus, die onbeperkte blinde gehoorzaamheid die de soldaat zijn officier schuldig is. Op dit punt was hij onverbiddelijk streng, en hij bekommerde zich daarbij niet het minst noch om den persoon, noch om de geboorte, noch om de kennis, het verstand of de beschaving van den betrokkene. Zóo kon het hem invallen, een der geleerdsten van het gezelschap op eenmaal voor kok te doen optreden, alleen om hem in den ootmoed te oefenen. Een ander die zich misschien nog iets op zijn adellijke geboorte liet voorstaan, beval hij de keuken of zelfs de straat schoon te vegen.

Vooral was hij streng tegen al wat lediggang was. Een paar jongere broeders die aan de deur van het roomsche collegium nieuwsgierig rondgekeken hadden, moesten een ganschen hoop steenen stuk voor stuk naar de bovenste verdieping dragen, om hem den volgenden dag weder naar beneden te slepen.

Het strengst echter betoonde hij zich tegen dezulken, die zich niet oogenblikkelijk naar zijn bevelen voegden of zelfs maar lieten merken, dat ze wel lust hadden die bevelen te beoordeelen. Ja Laynez zelf, die om zoo te zeggen het verstand van de orde vertegenwoordigde, moest zich tot de ootmoedigste verontschuldigingen vernederen, toen hij eenmaal een schikking van Ignatius afkeurde en zich veroorloofde er aanmerkingen op te maken. Hij zelf, het hoofd der orde, — placht Ignatius te zeggen, — was dag en nacht bereid om het gebod des pausen op te volgen, en evenzoo moesten de leden van het gezelschap van Jesus bereid zijn om Ignatius op zijn wenken te gehoorzamen. Zelfs een broeder die juist onder de biecht of onder de mis was, mocht, wanneer de meester hem

riep, geen seconde dralen, daar de oproeping van den generaal als de oproeping van Christus zelf beschouwd moest worden! Kortom, Ignatius ging van de stelling uit dat er dan alleen iets degelijks tot stand gebracht kon worden, wanneer één wil en één geest het gansche gezelschap doordrong, en het was alleen het streng vasthouden aan die grondstelling wat hem zijn doel werkelijk deed bereiken.

Zoodra de nieuwe generaal gekozen was, zette hij (den 22n April 1541) een groote processie naar de voornaamste kerken en heilige plaatsen van Rome op touw. Daarmede trok hij in de kerk van St. Paulus vóór de muren der stad, en legde aldaar, nadat hij de mis gelezen had, voor het hoofdaltaar eerst de drie en daarna de vierde gelofte af. Hierna nam hij dezelfde vier geloften ook zijn medeleden af. Na de vervulling van die formaliteit begon aanstonds de eigenlijke werkzaamheid van het gezelschap. Ignatius wees namelijk ieder der leden een eigen werkkring aan en stelde ieder tot taak in de eerste plaats voor de uitbreiding van het gezelschap werkzaam te zijn.

Araoz en Villanuova, twee nieuw gewonnen leden, zond hij naar Spanje, Rodriguez naar Portugal, Xavier naar Indië, Brouet met eenige anderen naar Engeland, Schotland en Ierland, Lejay, Bobadilla en Lefèvre naar Duitschland, Codure met vijftien anderen naar Frankrijk, en Laynez en Salmeron als pauselijke legaten naar Trente ter kerkvergadering. Kortom, hij verdeelde de wereld onder zijn medeleden, terwijl hij zelf te Rome bleef om van daar uit het geheel te leiden.

De gevolgen waren volkomen overeenkomstig de verwachtingen van Ignatius en den paus; ja ze overtroffen die verwachtingen zelfs, en reeds na weinige jaren waren er op verscheidene universiteiten Jesuïten-collegiën, die geen gebrek aan novitii hadden. Overal waar een strijd gevoerd werd, overal waar vorsten en volken met elkaâr worstelden, en bij voorkeur overal waar het oude geloof met het nieuwe te kampen had, verschenen ook afgezanten van Loyola, en met hun slimheid, welsprekendheid, ijver en voortvarendheid brachten de zwartrokken het bijna geregeld zoo ver dat de zaak die ze voorstonden, zegepraalde. Het gevolg hiervan was, dat ze dan zelf aldaar ook vasten voet verkregen. (1).

Daar nu echter de paus zulke groote voordeelen van de nieuwe orde trok, kon hij zich natuurlijk niet ondankbaar betoonen. Ignatius verkreeg gemakkelijk de éene gunst na de andere. Zoo werden achtereenvolgens de beide kerken »De la Strata", en die van den heiligen Andreas aan den generaal der Jesuïten afgestaan. Aan den voet van den Engelsburg werd hem de noodige ruimte toegewezen om een groot Professenhuis te bouwen. Het gelukte hem verder een menigte stichtingen in 't leven te roepen, waar vrij wat geld voor noodig was, als b. v. het »Rozengesticht", voor jonge meisjes wier kuischheid gevaar liep, het »Toevluchtsoord voor gevallen vrouwen", de »Catechumenen-school" voor Joden, die in het christendom onderwezen moesten worden, en het »Weeshuis" voor ouderlooze behoeftige jongens en meisjes. Het voornaamste echter wat hij onder Paulus III verkreeg was de reusachtige

(1) In bijzonderheden wordt de snelle toeneming hunner macht straks in het tweede Boek ontwikkeld.

uitbreiding van de privilegiën zijner orde. Want zonder deze zou het gezelschap zich nooit tot dien omvang en bloei hebben kunnen verheffen, die het blijkens de geschiedenis gehad heeft.

Reeds in het jaar 1543, derhalve twee jaren na de stichting der orde, bleek het, dat het aantal van zestig leden, zooals de paus bepaald had, veel te klein genomen was. Want wat kan men met zestig man uitwerken in zulk een ontzettend grooten werkkring als de Jesuïten zich getrokken hadden? Diensvolgens vaardigde Paulus III den 14n Maart 1543 een nieuwe bul uit, naar de aanvangswoorden de bul »Injunctum nobis" genoemd. Daarin kreeg Ignatius volmacht om zooveel leden aan te nemen als hij maar wilde, en van die vergunning werd natuurlijk aanstonds het ruimste gebruik gemaakt.

Wat echter nog meer waarde voor de orde had was een andere machtiging, in diezelfde bul verleend, een machtiging waarvan de verreikende strekking niet te berekenen was, en die ook geene andere orde ooit gehad heeft. Ze bestond hierin; »dat zoowel Loyola als ook ieder toekomstige generaal der orde, wel is waar onder raadpleging van de voornaamsten der orde, maar anders geheel vrij en onbelemmerd de wetten van het gezelschap zou mogen veranderen, en dus ook opheffen, vermeerderen of vernieuwen, al naardat de omstandigheden het noodig of wenschelijk zouden doen voorkomen, en dat deze nieuwe statuten, zelfs in het geval dat de roomsche stoel er geene kennis van droeg, evenzeer geldig zouden zijn, alsof de paus ze bekrachtigd had." Woordelijk staat het aldus in de bul »Injunctum nobis" te lezen, hoewel het bijna onbegrijpelijk is dat een paus aan het opperhoofd van eenige orde zulk een privilegie kon verleenen. Daarmede maakte hij hem immers bijna geheel en al van den roomschen stoel onafhankelijk en verkreeg de generaal tevens zulk een buitengewone macht, dat elke staat voor zulk een orde bevreesd moest worden.

Immers elke verstandige regeering die het welzijn der burgers en haar eigen veiligheid ter harte neemt, laat zich de statuten en wetten van elk genootschap, dat erkend of geduld wil worden, voorleggen eer ze die erkenning verleent. Zal ze niet den inhoud dier wetten eerst nauwkeurig onderzoeken, om te zien, of ze met de wetten des lands overeenkomen en of er niet iets in voorkomt dat het welzijn van den staat zou kunnen ondermijnen? Zeker, alzoo moet elke verstandige regeering handelen, en de orde der Jesuïten moest dus ook, evenals elk ander genootschap, in de verschillende staten waar ze zich vestigde, altijd vóór hare opneming haar statuten blootleggen. Maar hoe nu wanneer de generaal het in 't hoofd kreeg na die opname de statuten te veranderen en er nieuwe, misschien voor den staat gevaarlijke, bepalingen in te voegen? Waarlijk de genoemde machtiging had elke regeering weigerachtig moeten maken, om de Jesuïten zich op haar gebied te laten nestelen. Want door die machtiging werd de orde een soort van kameleon, dat van ieder nieuwe generaal een nieuwe kleur kon krijgen en derhalve in geen geval te vertrouwen was!

Wederom een nieuw privilegie verkreeg Ignatius door een bul van den 3n Juni 1545, en ook dit droeg niet weinig tot de ontwikkeling van de macht der orde bij. De paus gaf namelijk aan de Jesuïten het recht, »overal, waar ze kwamen, elken kansel te bestijgen, op alle plaatsen

onderwijs te geven en leerstoelen op te richten, overal de biecht af te nemen en de absolutie te geven voor alle zonden, zelfs voor zulke, waartoe de apostolische zetel alleen het recht had, verder van alle kerkelijke straffen en censuren te ontslaan, van geloften en bedevaarten dispensatie te geven en andere goede werken er voor in de plaats aan te bevelen, overal en ten allen tijde de mis te lezen, zooals eindelijk alle sacramenten toe te dienen, zonder de vergunning der plaatselijke geestelijkheid, zelfs van den bisschop, onder wien de plaats behoorde, noodig te hebben.

Dat was ongetwijfeld een bevoordeeling der Jesuïten boven alle andere orden, en deze barstten dan ook van nijd. Niet minder verbitterd waren de gewone geestelijken, daar de Jesuïten hun zeer vele biechtkinderen wegkaapten. De Jesuïten toch waren met het geven der absolutie steeds zeer mild, en zelfs bij zwaardere vergrijpen legden ze geene al te zware straffen op, zoodat de andere geestelijken een niet onaanzienlijk deel van hun inkomsten en hun invloed verloren. Maar al hun woede hielp hen niets. Zelfs de klachten van sommige bisschoppen van groot aanzien vermochten niets op den paus, die nu eenmaal de Jesuïten, — en niet zonder goede redenen! — bijzonder beschermde.

Nog een jaar later werd wederom een nieuwe uitbreiding aan de orde gegeven. Tot nog toe waren er maar twee klassen in de orde, novitii en professi. De laatsten waren dezulken die alle vier de geloften hadden afgelegd, de eersten zij die als kweekelingen in de collegiën of seminariën opgenomen waren, om tot eigenlijke Jesuïten te worden opgeleid. De novitii waren dus nog geene werkelijke leden, maar slechts candidaten, die men naar verkiezen, als ze niet geschikt waren, weder kon laten gaan. Nu was het toch het doel van Loyola om de orde over de gansche wereld te verbreiden. En daartoe was het volstrekt noodig het aantal der werktuigen te vermeerderen. Want in het jaar 1546 waren er slechts een honderd of honderd en twintig leden, en daarmede kon men onmogelijk alle voorgestelde doeleinden bereiken. Hoe nu hierin te voorzien? Misschien hierdoor, dat men zeer velen de vier geloften liet afleggen en ze tot professi maakte? Volgens de pauselijke bul »Injunctum nobis" had Loyola daartoe het volle recht. Maar was het wel raadzaam? De professi vormden om zoo te zeggen »den geheimen raad" van den generaal, en zonder hun toestemming mochten de statuten der orde niet veranderd worden. Doch vele zulke geheime raden maken de eenstemmigheid bezwaarlijk, volgens het oude spreekwoord, dat veel hoofden veel zinnen maken. Bovendien was het niet raadzaam een groot aantal menschen met de diepste gedachten van de orde bekend te maken, daar zich onder een groote kudde allicht meer schurftige schapen verbergen dan onder een kleine. De voorzichtigheid verbood dus ten stelligste duizenden tot professi te verheffen. Daarom hielden zoowel Loyola als zijn medestanders zich aan den grondregel, het getal der eigenlijke Jesuïten, d. i. der professi, steeds zoo veel mogelijk beperkt te houden. (1)

(1) In het jaar 1715, toen de orde in haar grootsten bloei stond, toen ze boven de 700 collegiën bezat en meer dan 22000 leden telde, waren er slechts 24 professenhuizen en in geen van die woonden meer dan tien professi. Bewijs genoeg, dat de genoemde grondregel voortdurend vast gehouden werd.

Doch, wanneer er op deze wijze niet in die leemte kon worden voorzien, dan moest het op eene andere geschieden. Want meer werktuigen moest men hebben, en tot elken prijs. Zoo kwam Loyola op de gedachte een derde klasse van leden te scheppen, en wel een klasse van dezulken die hetzelfde nut konden doen alsof ze professi waren, zonder echter dezelfde rechten te hebben. Die klasse noemde hij de Coadjutores, (»helpers"), en tevens werden die in twee soorten gesplitst: de wereldlijke en de geestelijke coadjutores.

De paus keurde deze nieuwe inrichting aanstonds goed, en wel in een nieuwe bul welke den 5n Juni 1546 onderteekend werd.

Hierdoor verkreeg de Jesuïtenorde de volgende inrichting. Den laagsten trap, waaruit het gezelschap zich steeds aanvulde, vormden de novitii. Ze werden gekozen uit de bekwaamste en beschaafdste jongelingen die aan de collegiën hun opvoeding ontvingen. Dan kwamen ze eerst in het zoogenaamde »Proefhuis" (domus probationis) waar de meester der novitii (magister novitiorum), door eenige anderen bijgestaan, hen twintig dagen achtereen onder zijn onmiddellijk opzicht en leiding hield. Bleven ze dan vast bij hun besluit om in de orde te treden en was de proef gunstig uitgevallen, — d. w. z. had men gevonden, dat ze bruikbare personen konden worden, — dan werden ze tot werkelijke novitii gepromoveerd en kwamen in de novitiaathuizen. Hier moesten ze twee jaren blijven. Daar moesten ze dan in het eerste jaar alle graden van zelfverloochening doorloopen. Ze moesten hun vleesch kastijden en in de hospitalen de vuilste en walgelijkste zieken verplegen; ook tot bedelen en andere vernederende handelingen werden ze gedwongen; bovendien gewende de meester, wien ze in veelvuldig biechten met hun geheimste gedachten en wenschen bekend moesten maken, hen dagelijks aan de blindste gehoorzaamheid. In het tweede jaar, als hun ootmoed en onderdanigheid genoeg beproefd waren, werden hun meer geestelijke bezigheden opgelegd. Ze werden vooral geoefend in het prediken, catechiseeren en andere herderlijke verrichtingen. Daarbij werd wel degelijk zorg gedragen hen niet al te hard te behandelen, om hen geen weêrzin in hun toekomstigen staat te doen krijgen. Zelfs gunde men hun sommige vermakelijkheden, zoo als b. v. de opvoering van kettergerichten en andere schouwspelen.

Hadden ze alzoo het tweejarig novitiaat gelukkig doorgestaan, dan werden hun de drie geloften der armoede, der kuischheid en der gehoorzaamheid afgenomen. Hiermede waren ze tot geestelijke coadjutoren opgeklommen. Als zoodanig waren ze gedurende de eerste twee jaren slechts zoogenaamde Scholastici d. w. z. beproefde leerlingen, die hetzij in de collegiën, hetzij bij zendingen als helpers gebruikt werden. Wanneer ze nu echter de noodige ervaring hadden opgedaan om meer zelfstandig te werken, dan werden ze bevorderd tot professoren rectoren, predikers, biechtvaders en dergelijke, al naar hun aanleg. Dan heetten ze »coadjutores formati", d. i. gevormde helpers, werkelijke helpers.

Behalve dezen waren er nog de wereldlijke helpers of coadjutores saeculares die om zoo te zeggen als leekebroeders werkten, en, zonder een hoogere wijding ontvangen te hebben, de huishouding in de collegiën, zendingsposten en professen-huizen waarnamen. Zij hadden met het eigenlijke priesterdom, d. i. met de zielzorg en het onderwijs niets uit te staan, en stonden niet hoog aangeschreven, daar ze allerlei geringe diensten verrichten moesten.

Niet zelden echter verkregen ook meer hooggeplaatste leeken den titel van »wereldlijke coadjutoren", als een onderscheiding voor belangrijke diensten die ze aan de orde bewezen hadden. Dezulken namen dan natuurlijk geene bepaalde werkzaamheid op zich, maar bleven meest in hun maatschappelijken staat. Zij waren enkel »bondgenooten" of geaffilieerden. Spottenderwijs noemde men hen wel »kortrokkige Jesuïten", of »Jesuïten in Voto", en de volgelingen van Loyola beweren, dat zelfs verscheiden gekroonde hoofden, als keizer Ferdinand II en koning Lodewijk XIV, tot deze klasse behoord hebben.

De hoogste klasse, de eigenlijke kern van het gezelschap eindelijk vormden de zoogenaamde p r o f e s s i d. i. dezulken die alle vier de geloften, en dus ook die van onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den paus, hadden afgelegd. Onder hen werden alleen dezulken uit de coadjutoren opgenomen die zich door wereldwijsheid, kennis, getrouwheid en ervaring boven hun medebroeders onderscheidden. Alleen aan hen vertrouwde de generaal de hoogste ambten en de belangrijkste posten toe, want op hen kon hij zich in alle opzichten verlaten. Ze leefden in hun professen-huizen; maar waren daar zelden rustig en lang achtereen, tenzij ze wegens ongesteldheid of om andere redenen niet in dienst waren. Gewoonlijk diende de een als zendeling onder de heidenen, de andere als strijder tegen de ketters, een derde als bestuurder eener kolonie in een ander werelddeel, de vierde als biechtvader van een vorst of hoogstaanzienlijke dame, de vijfde als vertegenwoordiger der orde op een plaats, waar ze nog geen collegies bezat, de zesde als pauselijk legaat in een bijzondere zending, de zevende, achtste en negende eindelijk hetzij als assistent van den generaal te Rome, of als opperste leider eener geheele provincie (provinciaal), of ook als superior van een professen-huis, of als rector van een collegie.

In zulke betrekkingen waren ze natuurlijk, — daar men toch geen twee heeren tegelijk kan dienen, — van de verplichting tot het onderwijzen der jeugd geheel vrij. Dit werd aan de coadjutoren overgelaten. Daarentegen moesten de professi op de generale kapittelen of vergaderingen verschijnen die van tijd tot tijd te Rome gehouden moesten worden, om mede over voorkomende veranderingen in de statuten te beraadslagen. Zij waren het ook die uit hun midden den generaal, wanneer deze waardigheid opengevallen was, verkozen.

Zoo werd de inwendige inrichting der orde sedert Loyola op de gedachte gekomen was de coadjutores in 't leven te roepen. En men kan hieruit zien, dat deze maatregel vrij wat belangrijker was, dan ze op den eersten aanblik scheen te zijn.

In hetzelfde jaar 1546, waarin de nieuwe indeeling der orde tot stand kwam, maakte Loyola een andere bepaling. Het gebeurde namelijk, dat koning Ferdinand, de broeder van keizer Karel V, een bijzondere ingenomenheid opvatte voor Lejay, die, gelijk we zagen, in Duitschland voor de orde werkzaam was. Hij wilde Lejay tot bisschop van Triest gekozen zien, en schreef hierover aan den paus. Deze was natuurlijk volgaarne bereid, om zulk een aanzienlijk persoon te wille te zijn. Ook hoopte de paus door zulk eene verheffing van een der leden der Societeit van Jesus het gezelschap zelf nog meer aan zich te verplichten. De andere orden toch, zooals de Dominicaners, Franciscaners, Benedictijners en hoe ze verder heetten, dongen altijd naar zulke hooge waar-

digheden en ze waren altijd niet weinig trotsch, als een van de hunnen eens zulk een belangrijken post, als een bisdom of zelfs een aartsbisdom, mocht verkrijgen.

Zou men nu ook niet denken dat hetzelfde met Loyola ook het geval had moeten zijn, en dat hij met beide handen de onderscheiding zou hebben aangegrepen die een der zijnen toegedacht was, vooral ook daar aan den bisschopszetel van Triest een aanzienlijk vermogen verbonden was? Tot groote verbazing echter van den paus en koning Ferdinand dacht Loyola er geheel anders over. Zoodra hij van de zaak hoorde, verzette hij zich met handen en voeten tegen de verheffing van Lejay. »Wij, leden van de Societeit van Jesus", — zoo sprak hij tot den paus, en geheel hetzelfde schreef hij later ook aan den koning, — »wij zijn strijders van Christus en moeten derhalve alle eigenschappen van goede soldaten hebben. Wij moeten steeds bereid zijn tegen den vijand op te trekken, steeds bereid, hem te verontrusten of te overvallen, en daarom mogen we ons aan geene plaats laten binden. Hoe konden we anders, — wat toch zeer zeker onze hoofdplicht is, — op den eersten wenk van uwe heiligheid, van de eene stad naar de andere, van het eene werelddeel naar een ander snellen? Bovendien verbiedt het karakter van ootmoed onzer orde dat een van ons zulk eene hooge waardigheid aanneme. Wij zullen ons derhalve wel wachten den naijver der andere orden nog meer op te wekken, die reeds hoog genoeg door ons welslagen gestegen is."

In dien geest sprak Loyola. Het kan zijn dat het hem met de gegeven gronden ernst was. Doch in allen gevalle waren dit niet a l zijn gronden, maar hij had nog eenige andere, en wel de voornaamste, voor zich gehouden. Immers, zou het niet zeer waarschijnlijk, ja zeker voor de toekomst regel geworden zijn, dat de meer eerzuchtigen onder de Jesuïten niet gerust zouden hebben voor en aleer ze tot hooge eereposten verkozen waren. Op die wijze zou de orde spoedig haar meesten glans verloren hebben, als telkens de meest uitstekende krachten aan het gezelschap onttrokken werden. Bovendien wat zou er van de strenge eenhoofdige bestuursinrichting der orde worden, waar bleef de oppermacht van den generaal en de ondergeschiktheid der leden, als er een mogelijkheid bestond zich aan die macht van den grootmeester te onttrekken?

Want dat sprak van zelf, dat één die bisschop of aartsbisschop en daardoor rijksvorst werd in het rijk waar hij woonde zijn vroegeren generaal niet even onderdanig kon blijven als vóór zijn benoeming. Dat zou hem niet eens mogelijk geweest zijn, al wilde hij, daar hij als rijksvorst noodzakelijk verplichtingen op zich genomen zou hebben, die boven de bevelen uit Rome zouden gaan.

Dat alles zag Ignatius zeer goed in. Toen derhalve de paus en koning Ferdinand niet aanstonds geneigd schenen hun plan op te geven, verbood hij ten slotte Lejay ten stelligste om den post die hem toegedacht werd aan te nemen. Ja, hiermede niet tevreden, maakte hij het voortaan tot een vaste wet, dat nooit of te nimmer een lid van het gezelschap van Jesus een bisschopszetel zou mogen innemen. Om dezelfde reden weigerde hij ook voor zich zelf de waardigheid van kardinaal die hem aangeboden werd. Wat bekommerde hij zich om het eigen ik, of ook om het eigen ik zijner medeleden? Zijn eenige trots, zijn eenig geluk was het toenemen en bloeien van de door hem gestichte orde!

Met de steeds toenemende uitbreiding van het gezelschap van Jesus

steeg, gelijk men zich wel denken kan, ook zijn rijkdom. Want ofschoon de leden voor zich zelf de gelofte der armoede moesten afleggen, waren ze toch, gelijk we boven zagen, gerechtigd om voor de collegiën die ze oprichtten, alles aan te nemen wat ze krijgen konden. Van dit recht maakten ze het ruimste gebruik.

Ook betoonden ze zich van den beginne af aan, met opzicht tot de middelen om tot het een of ander bezit te geraken, in het minst niet angstvallig, en het bewijs hiervoor wil ik den lezer door een voorbeeld geven.

In het jaar 1542 bracht Laynez, die toen in Venetië voor de orde werkzaam was, een rijken ouden edelman, Andreas Lippomani genaamd, er toe, om zijn huis en zijn goederen die hij in Padua bezat, aan de orde der Jesuïten te maken, ten behoeve van een te stichten collegie. Daar deze bezitting een aanzienlijke waarde vertegenwoordigde, — het geheel werd op 40,000 dukaten geschat, — verheugde Loyola zich zeer over deze schenking. Doch des te onaangenamer trof het hem, toen, na den dood van Andreas, de wettige erfgenaam tegen het testament opkwam, en een proces deswegen bij den venetiaanschen senaat aanhangig maakte. In den beginne scheen het twijfelachtig wie der partijen het winnen zou, en de weegschaal der gerechtigheid rees en daalde langen tijd in volslagen onzekerheid. Maar eindelijk werd het toch tamelijk duidelijk, dat de senaat ten gunste van den wettigen erfgenaam zou beslissen, daar deze bewees, dat de overledene ten tijde der erflating reeds te zwak van ouderdom geweest was, om nog gerekend te kunnen worden bij zijn volle verstand de beschikking te hebben gemaakt. Op dat bericht werd Loyola wanhopig en beloofde in zijn angst aan de heilige Maagd drie duizend missen, en, als dat niet genoeg was, zelfs een paar duizend meer, als ze de gemoederen der senatoren voor zijn zaak winnen mocht. Doch behalve die aanroeping van Maria, — die toch ook wel eens vruchteloos kon zijn, — vergat hij ook niet, menschelijke hulp in te roepen. Hij verzekerde zich aanstonds van den bijstand van een der kardinalen die grooten invloed op den senaat van Venetië bezat. Hij wist dus, dat hij het winnen van het proces niet van zijn recht, noch van de rechtvaardigheid zijner zaak moest verwachten, en nam daarom zijn toevlucht tot invloeden, die aan de zaak vreemd waren. Dat hij hierdoor den wettigen erfgenaam van zijn eigendom beroofde, daarover bekommerde hij zich niet.

Nog verder dan hij echter ging Laynez, de voornaamste medestichter der orde en medeöpsteller der statuten. Hij was er achter gekomen, dat de Doge, die den ganschen senaat beheerschte, eene maitresse hield die grooten invloed op hem oefende. Derhalve stak hij het noodige geld bij zich en bracht zoodoende het veile vrouwspersoon op zijn zijde. Zoo viel ten slotte het vonnis van den senaat ten gunste van het gezelschap van Jesus uit, en de rechtmatige erfgenaam werd, ondanks zijn billijke aanspraken, in het ongelijk gesteld. Maar, — het geweten van Loyola klopte daarom toch niet harder!

Met denzelfden ijver waarmede ze rijkdommen trachtten te verkrijgen, waren ze er ook op uit, welgestelde, invloedrijke, machtige en hooggeplaatste mannen als begunstigers of zelfs medeleden van de orde te winnen. In dit opzicht wisten sommige volgelingen van Loyola het inderdaad buitengemeen ver te brengen. Vooral onderscheidde zich als zoodanig Araoz, die naar Spanje gezonden was. Hem gelukte het Fran-

ciscus Borgia, hertog van Gandia, grande van Spanje en voormalige onder-koning van Catalonië, — maar overigens een man zwak van geest, — geheel en al voor de orde te winnen. Deze Borgia was de eerste in Europa, die (in 1546) een Jesuïten-collegie voor de opvoeding der jeugd stichtte en kort daarop met alle voorrechten van een universiteit begiftigde. Vol vreugde hierover trad Loyola voortaan in briefwisseling met den hertog, en hierdoor nam Borgia's liefde voor de orde met reuzenschreden toe, zoodat het eindelijk zoo ver kwam, dat hij zijn vaste voornemen te kennen gaf, om als lid tot het gezelschap toe te treden. Werkelijk legde hij ook aanstonds het purper af, en begon, niettegenstaande hij reeds tamelijk bejaard was, in de theologie te studeeren. Hiermede vorderde hij echter niet vlug, en daarom gaf Ignatius hem, in 1548, vergunning de vier geloften af te leggen, zonder vooraf de theologische studiën volbracht, ja zelfs zonder de beproevingen van het novitiaat doorloopen te hebben.

Zoo groeide uit den hertog van Gandia een pater Franciscus Borgia, en het nieuwe lid legde voortaan een grooten ijver voor het gezelschap aan den dag. Nochtans ging hij niet aanstonds in het professenhuis en ook werden van hem geen bepaalde dienstverrichtingen ten behoeve der orde geëischt, maar Ignatius vergunde hem nog volle vier jaren in de wereld te blijven leven, opdat de nieuw gewonnen broeder op zijn gemak zijn wereldsche zaken en familie-aangelegenheden zou kunnen regelen. Natuurlijk kon men zoo'n hoogwelgeboren heer als pater Borgia toch niet als een gewoon lid behandelen!

Ik heb reeds verhaald, met welke buitengewone privilegiën de paus reeds in de eerste jaren van haar bestaan de orde der Jesuïten bevoorrechtte. Doch die privilegiën waren nog onbeduidend in vergelijking van die welke Paul III bij de bul van 18 Oct. 1549 aan het gezelschap van Jesus toekende. Die bul kan men waarlijk met volle recht het privilegiën-boek der Jesuïten noemen, en dat erkennen ze zelf ook, als ze haar den naam geven van »de groote zee hunner vrijheden". Vraagt men nu echter naar de reden waarom de paus de nieuwe orde zoo in 't oog loopend begunstigde, die blijkt uit den aanvang der bul. Daar wordt het gezelschap van Jesus »een vruchtbare akker" genoemd, die »ter bevordering van het koninkrijk Gods en des geloofs, door onderwijs en voorbeeld, zeer veel bijdraagt en daarom verdient met bijzondere begunstiging beloond te worden". En inderdaad het zijn begunstigingen van geheel bijzonderen aard, zoozals de lezer uit de volgende getrouwe uittreksels duidelijk zien zal!

1o. »De generaal der orde zal, zoodra hij benoemd is, een geheel vrije macht in het bestuur van het gezelschap en over de gezamenlijke leden hebben, waar die leden zich ook mogen ophouden en welke waardigheid ze ook bekleeden. Ja zoo onbeperkt zal zijn macht wezen, dat hij zelfs diegenen, die rechtstreeks door den paus afgezonden zijn, zoodra hij het ter eere Gods noodig keurt, teruggroepen en ergens anders heen zenden kan" (1).

(1) Verder wordt in deze eerste paragraaf over de afzetbaarheid van den generaal gehandeld en bepaald dat het generale kapittel van alle professi de afzetting kan uitspreken, zoodra hij zich aan ketterij schuldig maakt, of een ergerlijken levenswandel leidt, of door waanzinnigheid ongeschikt wordt, enz. enz. enz. Nochtans is geen enkel maal, zoolang het gezelschap bestaan heeft, eenig generaal voor dat

Door deze paragraaf wordt derhalve de macht des generaals eigenlijk boven die des pausen gesteld, en — hoe is dat te rijmen met de vierde gelofte?

2o. »Geen generaal mag ooit, zonder de toestemming van het generale convent, en geen lid van het gezelschap zonder de uitdrukkelijke vergunning van den generaal, een bisschoppelijke, aartsbisschoppelijke of andere hooge waardigheid aannemen. En wie overtuigd wordt, door geheime of openbare kuiperijen, op dezen of genen weg, naar zulk eene waardigheid gestreefd te hebben, maakt zich daardoor zoo onwaardig lid van het gezelschap te zijn, dat hij nooit meer tot eenige zending, post of bezigheid gebruikt kan worden" (1).

3o. »Opdat de orde en tucht krachtig gehandhaafd zullen kunnen worden, zal er van de regelen der orde geen beroep zijn op eenig rechter of op eenige overheid, en evenmin kan ooit een medelid van het gezelschap door iemand van zijn plichten als lid der orde ontheven worden".

Over een Jesuïet had derhalve de drager der sleutelen van Petrus geen macht, en — het was de paus zelf, die dit uitsprak!

4o. »Noch de generaal, noch de hoogere beambten van het gezelschap van Jesus zullen gehouden zijn een van de leden der orde ter beschikking te laten van eenig prelaat der kerk, hetzij patriarch of aartsbisschop of bisschop, ten dienste der kerk of tot eenige andere verrichting, al mocht zulk een prelaat het ook rechtstreeks bevelen. Mocht zulk een ter beschikking-stelling echter vrijwillig zijn geschied, dan blijven de ter beschikking gestelden toch steeds onder het gezag hunner oppersten en kunnen elk oogenblik door den generaal teruggeroepen worden".

Derhalve zelfs de macht der voornaamste kerkelijke waardigheidsbekleeders was geringer dan die van den generaal der Jesuïten!

5o. »De generaal, of diegenen die hij daartoe stelt, zullen de macht hebben, om alle leden der orde, alsmede al diegenen, die het voornemen te kennen geven, om als novitii in de orde te treden of haar als leekebroeders te dienen, vrij te spreken van alle en iedere zonde, die ze hetzij vóór hetzij na hun intrede in de orde hebben begaan, van alle en iedere kerkelijke of wereldlijke censuren en straffen, ja zelfs van den reeds uitgesproken ban, — alleen die weinige gevallen uitgezonderd, welke in de bul van paus Sixtus IV den roomschen stoel voorbehouden zijn. Mocht

generale kapittel geroepen en nog veel minder een afgezet, wat hij ook doen mocht. Wie zou het ook gewaagd hebben zulk een onbeperkt gebieder als de generaal was, aan te klagen?

(1) Dat deze paragraaf aan de bovenverhaalde geschiedenis van de zaak Lejay haar oorsprong te danken heeft, zal de lezer begrijpen. Het bleek dan ook meer dan eens, dat ze zeer noodig was en haar streng verbod het gezelschap voor veel schade bewaarde. — Keizer Karel V namelijk zag het zeer ongaarne, dat de hertog van Gandia zijn waardigheid neêrgelegd had en als eenvoudig professus in de orde der Jesuïten getreden was. Hij achtte dat veel te gering voor een man van vorstelijken bloede. Daarom verzocht hij den paus, pater Borgia tot kardinaal te benoemen, en de paus verklaarde zich hiertoe aanstonds bereid. Maar — dat zou zeker een te groot verlies voor de orde geweest zijn. Immers het voorbeeld van Borgia moest de edelsten en voornaamsten tot navolging opwekken, en bovendien kon het gezelschap zijn rijkdom best gebruiken. Neen! zoo iemand wilde men zich niet laten ontnemen, en derhalve werd de man die vroeger koningsmacht over Loyola gehad had, genoodzaakt, den kardinaalshoed te weigeren.

echter iemand die tot nog toe geen lid was en die op deze wijze aflaat en dispensatie verkregen heeft, toch niet aanstonds in de orde treden, — dan zullen de aflaat en dispensatie van geene kracht zijn".

Dat was een zeer ongehoord privilegie; want zelfs de grootste misdadigers konden op die wijze straffeloosheid verkrijgen, als ze maar in de orde der Jesuïten traden. Men kan begrijpen dat van dit voorrecht veelvuldig misbruik gemaakt werd.

6o. »Geen lid van het gezelschap zal bij iemand anders dan bij den generaal of dengene, wien de generaal daartoe benoemd heeft, en in het bijzonder nooit bij een priester of monnik die niet tot de orde behoort, zijn zonden biechten. Evenmin mag iemand, die eenmaal in de orde getreden is, hetzij novitius of coadjutor of professus, zonder de uitdrukkelijke toestemming van den generaal de orde weder verlaten of in een andere orde overgaan, alleen die der Karthuizers uitgezonderd. Mocht echter iemand het wagen dit gebod te overtreden, dan heeft de generaal de macht, zulke wegloopers hetzij in persoon, hetzij door gevolmachtigden als afvalligen te vervolgen, hen in den ban te doen, te vatten en gevangen te zetten, waarin de wereldlijke overheden en machten hem, zoo noodig, moeten ondersteunen."

Dit gebod moest strekken om te verhinderen, dat de geheimen van het gezelschap van Jesus ooit verraden werden, en het bleek ook van zeer goede uitwerking te zijn. Ter loops zij nog opgemerkt, dat van de vergunning, om tot de Karthuizers over te gaan, geen Jesuïet, zoover bekend is, ooit gebruik heeft gemaakt. Genoemde orde toch was wegens hare overmatige strengheid, — wie kent niet het gebod der eeuwige stilzwijgendheid? — algemeen berucht, en zonder twijfel maakte Loyola ook hierom alleen met de Karthuizers een uitzondering.

7o. »De gezamenlijke leden van het gezelschap, alsmede de goederen, inkomsten en bezittingen der orde staan niet onder de rechtsmacht of onder het opzicht der bisschoppen en aartsbisschoppen, maar staan onder de bijzondere bescherming van den pauselijken stoel."

De Jesuïten konden zich dus om zoo te zeggen alles veroorloven, en geen prelaat der kerk mocht er hun zelfs een hard woord over zeggen!

8o. »De leden der orde die tot priester gewijd zijn, derhalve alle professi, mogen overal waar ze zich ophouden, hun eigen bedehuizen hebben of ook in eenig ander passend lokaal een altaar oprichten, en aldaar mogen ze, zelfs tijdens een pauselijk interdict, met gesloten deuren en na verwijdering van alle geëxcommuniceerden en ketters, de mis lezen en de heilige sacramenten bedienen. Ook zullen op alle plaatsen die onder interdict of excommunicatie liggen, de jongens en knechts, die de Jesuïten in dienst hebben, alsmede al hun procuratoren, arbeiders en andere dienstdoenden die tot den leekenstand behooren, van het interdict of de excommunicatie uitgesloten zijn."

9o. »Geen bisschop of prelaat zal de macht hebben, een lid der orde of ook een leek wegens zijn genegenheid voor het gezelschap met excommunicatie of andere kerkelijke straffen te bezwaren, en wanneer een prelaat zich ooit zoo iets veroorloven mocht, zal het krachteloos en ongeldig zijn."

10o. »Aan alle geloovige Christenen staat het volkomen vrij, de godsdienstoefeningen en predicatiën der leden van het gezelschap van

Jesus bij te wonen en de sacramenten alsmede biecht en absolutie van hen te ontvangen, zonder dat de gewone pastoors eenig bezwaar daartegen zullen mogen maken.''

11o. »Ieder bisschop of aartsbisschop is gehouden, de daartoe voorgedragen leden van het gezelschap van Jesus die nog niet tot priester gewijd zijn, als zoodanig te wijden, zonder eenige betaling of zelfs de belofte eener betaling daarvoor te eischen."

12o. »De leden van het gezelschap van Jesus hebben het recht, zich met toestemming van hun generaal in de landen der geëxcommuniceerden en afvalligen, alsmede der ketters en ongeloovigen op te houden, en mogen zelfs omgang met hen houden."

13o. »Ze zullen niet gehouden zijn, zich tot visitaties van kloosters of tot inquisitoriale of andere kerkelijke verrichtingen te laten gebruiken, en ook van het opzicht en de zielszorg der nonnen moeten ze, wanneer ze zulks verlangen, gedispenseerd blijven."

14o. »Ze zullen niet verplicht zijn, van hun goederen en bezittingen, welken naam die ook dragen, de tienden, zelfs de pauselijke tienden niet uitgezonderd, of in het algemeen eenige kerkelijke rechten en lasten op te brengen."

15o. Elke schenking van huizen, kerken en collegiën, die hun door vorsten, graven enz. enz. enz. gebouwd of bij erflading vermaakt worden, zal van het oogenblik der overgave geacht worden door den paus bekrachtigd te zijn, zonder dat eene afzonderlijke oorkonde ter bekrachtiging behoeft uitgevaardigd te worden."

16o. »Al hun kerken en begraafplaatsen moeten door de bisschoppen der dioecese aanstonds op de eerste aanvrage gewijd worden. Mocht echter zulk een bisschop langer dan vier maanden daarmede talmen, dan kan men die handeling door den een of ander naastwonenden prelaat laten verrichten. Tevens wordt aan alle aartsbisschoppen, bisschoppen, prelaten en ordinariaten, alsmede aan alle geestelijke en wereldlijke machten ten strengste verboden, het gezelschap van Jesus eenige hinderpalen in den weg te leggen bij het stichten en beheeren van zulke gebouwen en bezittingen."

17o. »De generaal en, met zijn toestemming, de provincialen benevens hun vicarissen hebben het recht, ieder en een iegelijk, al ware hij in echtbreuk en bloedschande verwekt, gelijk mede ieder en een iegelijk die met eenige misdaad bezwaard is, — alleen moordenaars met voorbedachten rade, bigamisten en ontmanden uitgezonderd, — in de orde op te nemen, hen tot priesters te wijden en tot alle verrichtingen en diensten van het gezelschap te gebruiken."

18o. »Wie eenmaal in het jaar eene bepaalde door den generaal aangewezen kerk of een andere heilige plaats aan het gezelschap toebehoorende, op een bepaalden, insgelijks door den generaal vast te stellen dag, aandachtig bezoekt, heeft volkomen aflaat van al zijn zonden, evenals tijdens een jubilaeum te Rome. Wie dit echter op een anderen dag doet, die verkrijgt aflaat voor zeven jaren en zeven quadragenen, d. i. zevenmaal veertig boetdagen."

19o. »De generaal is gemachtigd, diegenen uit het gezelschap, die hij geschikt daartoe acht, naar elke universiteit te zenden die hij wil, om in de theologie en andere weten-

schappen voorlezingen te houden, zonder vooraf de vergunning daartoe van wien ook te behoeven."

Dat was een ongehoorde krenking van de rechten der universiteiten en der wereldlijke regeeringen, en de Jesuïten werden daardoor dan ook in de heftigste oneenigheden gewikkeld.

20o. »Diegenen, welke zich als zendelingen in de landen der ongeloovigen ophouden, hebben het recht, ook van zulke zonden en misdaden absolutie te geven, die de pauselijke stoel zich in de bul »In Coena Domini" (de zoogen. avondmaals-bul) heeft voorbehouden. Bovendien hebben ze het recht alle bisschoppelijke verrichtingen aldaar op zich te nemen, tot zoo lang de paus er een werkelijken bisschop aangesteld heeft."

21o. »De generaal is gemachtigd, zoo vele coadjutoren in de orde op te nemen, als hem goeddunkt. Ook kan hij de vergunning geven, dat het afleggen der vierde gelofte, derhalve de opname onder de professi, buiten Rome plaats vinde."

22o. »Ten slotte wordt aan alle geestelijke en wereldlijke machten, welken naam ze ook dragen, aanbevolen, zich wel in acht te nemen, het gezelschap van Jesus in de uitoefening zijner privilegiën en rechten niet te hinderen, te belemmeren of te storen, en wel op straffe van den grooten ban, alsmede, in geval van nood, van het wereldlijke gerecht bovendien."

Dat is de groote vrijheidsbrief der Jesuïten, hun Magna charta (privilegiën-oorkonde). Daarmede voorzien was het geen wonder, dat ze weldra een ongehoorde macht verkregen. De gansche wereld lag open voor hen, en tegen al hun doen en drijven, al ware het nog zoo gewelddadig en onrechtvaardig, mocht, op bevel van het opperhoofd der kerk zelf, niets gedaan worden!

Paus Paulus III, de groote begunstiger van het gezelschap van Jesus, stierf nog in hetzelfde jaar waarin hij die bul uitvaardigde. Zijn opvolger was Julius III, de voormalige kardinaal Johannes Maria del Monte. Hij was op het concilie van Trente pauselijk legaat geweest en had daar het nut van de Jesuïten van nabij kunnen waardeeren. Hij trad dus geheel in de voetstappen zijns voorgangers en bekrachtigde alle rechten der orde. Ook stond hij toe, dat er te Rome zelf een nieuw groot Jesuïten-collegie gesticht werd, benevens een nieuw groot professenhuis, tot welke beide gebouwen de vroegere hertog van Gandia, thans pater Borgia, tienduizend ducaten gaf. De paus vaardigde zelfs, hoewel eerst na lang aandringen van Loyola, den 22n Oct. 1552 een nieuwe bul uit, waarin de rechten der Jesuïten nog vermeerderd werden.

Waarin bestond nu die vermeerdering? In niets minder dan in de verreikende verordening,

»dat diegenen die in de Jesuïten-collegiën studeerden, wanneer de rectoren der universiteit waar het collegie gevestigd was, weigerden hen tot doctoren in de philosophie en theologie te promoveeren, — door den generaal en, ingevolge diens volmacht, door ieder provinciaal of rector van het collegie, bijgestaan door twee doctoren, gepromoveerd konden worden, en dat de aldus gepromoveerden dezelfde rechten, waardigheden en vrijheden zouden hebben, als de aan de universiteit zelf gepromoveerden."

»Bovendien," — zoo heette het verder in die bul, — »hebben dat-

zelfde voorrecht al die collegies der Jesuïten, welke zich op plaatsen bevinden, waar geen universiteit gevestigd is, en het is dus om den hoogsten graad in de philosophische en theologische wetenschappen te verkrijgen, volstrekt niet noodig een universiteit te bezoeken, maar dat alles is evengoed op een Jesuïten-collegie te verkrijgen."

Dat was derhalve bijna een volkomen gelijkstelling van de collegies der Jesuïten en hun rectoren met de universiteiten. En toch gaven op de universiteiten slechts »universeel gevormde leeraren" het onderwijs, terwijl op de Jesuïten-collegies, gelijk van zelf spreekt, alle leerstoelen alleen door dezulken bezet waren, die zelf ook weêr geheel alleen op Jesuïten-collegies hun opleiding en richting hadden opgedaan! Zulke professoren konden dus onmogelijk met de eersten gelijk staan, en dit wist Julius III natuurlijk maar al te goed. Maar wat bekommert een paus zich ooit om de wetenschap? De hoofdzaak was, dat de Jesuïten hun groote doel: het onderwijs in de katholieke staten zoo mogelijk alleen in handen te krijgen, bereikten. En aan dit doel kwamen ze, zooals men denken kan, door die bul een groote schrede nader.

De instellingen van onderwijs der Jesuïten namelijk vermenigvuldigden zich van nu af aan op buitengemeene wijze. Die instellingen bestonden in: Collegiën, waar philosophie en theologie (studia superiora) onderwezen werd, en in Seminariën en Convicten, alwaar in de latijnsche grammatica en rhetorica als voorbereidende wetenschappen (studia inferiora), onderwijs werd gegeven. Ieder goed katholiek namelijk stelde er een eer in, door milde bijdragen tot hare oprichting den hemel te verdienen. Weldra was er geen land, ja bijna geen provincie in de katholieke wereld meer, waar zich niet verscheiden Jesuïten, hier meer daar minder, als leeraren genesteld hadden.

Welke richting echter in die collegies heerschte, kan men het duidelijkst zien uit het Collegium Germanicum (d. i. het Duitsche collegie), dat door Loyola zelf, dadelijk na de verheffing van paus Julius III, in de stad Rome werd opgericht. »Een vreemde naam", — zal de lezer zeggen, — »een duitsch collegie in de hoofdstad van de pauselijke staten, — wat moet dat beteekenen?" Welnu, we zullen het aanstonds zien!

Reeds vóór de stichting van de orde der Jesuïten was er te Rome geen gebrek aan inrichtingen van onderwijs, of liever haar aantal was letterlijk legio. Dat had echter, gelijk we hierboven zagen, het gezelschap van Jesus niet verhinderd, om nog een nieuw collegie op te richten, en wel een waaraan geen pracht gespaard was, zoowel wat de inwendige inrichting als het uiterlijk aanzien betrof. Dit heette het »Collegium Romanum", en Loyola had daaraan de bekwaamste leeraren die hij vinden kon, aangesteld. Bovendien had het ruimte genoeg, om aan alle eischen te voldoen.

En nu toch weder een nieuw collegie? Zeker, en wel om zeer bepaalde redenen. Het collegium Romanum was meer bijzonder voor de Romeinen en hoogstens de Italianen opgericht. Daar men er zich slechts van de italiaansche taal bediende, kon niemand die deze taal niet volkomen machtig was, er in opgenomen worden. Nu nam echter in Duitschland de ketterij hand over hand toe. Met elken dag verloor de Roomsche kerk aldaar meer terrein. Er moesten dus zendelingen naar Duitschland gezonden worden om de ketterij te bestrijden, en natuur-

lijk zendelingen, die met de Duitschers konden spreken. Waar zou Loyola die echter vinden? Verreweg de meesten zijner volgelingen behoorden tot de spaansche, italiaansche en fransche nationaliteit. Die duitsch verstonden waren er slechts zeer weinigen. Derhalve juist het land, dat het meest behoefte had aan de Jesuïten, het land, dat den ruimsten werkkring opleverde, het land, dat voor den roomschen stoel verloren dreigde te gaan als er niet zoo spoedig mogelijk raad geschaft werd, — dat land kon Loyola bijna niet bewerken, omdat het hem aan de geschikte personen daartoe ontbrak!

Daarom gaf Loyola aan die leden der Societeit die in Duitschland werkten, zooals Bobadilla, Lejay enz., bevel hem een paar dozijn van de bekwaamste jongelingen die in de orde der Jesuïten wilden treden, naar Rome toe te zenden. Te gelijker tijd haalde hij twee rijke kardinalen, Morano en San-Cruce over, een ruim gebouw te zijner beschikking te stellen, om die jongelieden daarin te huisvesten. Daarop stelde hij leeraren aan, die hen het italiaansch moesten leeren, en, toen de heeren studenten zoo ver waren, werd een begin gemaakt met de theologie, en wel natuurlijk met de »verdedigende (polemische) theologie en de disputeerkunst."

Het doel dat hij zich hiermede voorstelde, was duidelijk:

»het collegium Germanium moest een kweekschool worden voor dezulken, die in het vervolg de taak zouden hebben, zich aan het hoofd te stellen van hen, die in Duitschland voor het roomsche geloof streden,"

met andere woorden: »De kweekelingen van dit collegie moesten, na behoorlijk hiertoe afgericht te zijn, in hun vaderland terugkeeren, om daar als Duitschers in den godsdienstigen strijd het woord te voeren en het onbeperkte gezag van den paus en zijn zaak te herstellen."

Dat was het doel van Loyola, en dat doel bereikte hij ook volkomen. Paus Julius III verzekerde, zoodra hij van het einddoel van Loyola kennis genomen had, aan het nieuwe collegie zeer aanzienlijke inkomsten, en de onderneming maakte daardoor zulke snelle vorderingen, dat er dadelijk in het eerste jaar vier en twintig kweekelingen aangenomen konden worden.

Van de verheffing van Peter Caraffa, kardinaal van Theate tot paus, die onder den naam van Paulus IV den heiligen stoel beklom (1555—1559), verwachtte Loyola niet veel goeds voor zijn orde. Hij veronderstelde, dat deze zijn eigen orde, die der Theatiners, boven alle anderen begunstigen zou. Maar die vrees bleek toch tamelijk ongegrond te zijn geweest, althans zoolang Ignatius leefde. (1) Paulus IV was veel te slim om een inrichting te benadeelen, die den pauselijken stoel van zooveel nut was.

Bovendien, de orde was thans ook reeds zoo vast en krachtig geworden, dat men haar moeielijk te na kon komen, en als de paus het gewaagd had, zou het gezelschap van Jesus zulk een krachtigen weêr-

---

(1) Kort voor diens dood, in 1558, nam Paulus IV wel is waar een maatregel, die minder gunstig voor de Jesuïten was. Hij verordende namelijk, dat zij evenzeer als alle andere geestelijken en priesters, alle godsdienstige verrichtingen (koorzingen enz.) moesten volbrengen, terwijl ze vroeger dispensatie daarvan hadden, om des te beter hun andere bezigheden te kunnen verrichten. Maar spoedig gaf hij dien eisch weder op en de zonen van Loyola behoefden evenmin als vroeger hun tijd met werkeloos bidden en zingen te verspillen. Zulk een monnikenleven zou ook waarlijk slecht bij hun streven gepast hebben!

stand geboden hebben, dat hij spoedig zou hebben moeten inbinden. Met bijna onbeperkte macht beheerschte de generaal van zijn zetel te Rome uit, zijn gezamenlijke onderdanen, die allen er op afgericht waren, in hem den zichtbaren Heiland te vereeren, terwijl allen hun éénige eer hierin stelden, als poppen door hem geleid te worden. Een beroemd schrijver, die met de geschiedenis der Jesuïten volkomen bekend en hun geenszins vijandig is, zegt er van:

»De generaal stelde alle hoogere beambten aan en zette ze af; hij bepaalde den rang en de werkzaamheid der verschillende leden, die hij naar verkiezen opnemen en ontslaan kon; hij verordende, wat hij voor de welvaart, de handhaving der orde en de verbetering van het gezelschap nuttig en noodig keurde; hij handhaafde de privilegiën, rechten en wetten der orde, die hij zonder verder rekenschap verschuldigd te zijn, verscherpen, verzachten en afschaffen kon; hij beriep en leidde de generale bijeenkomsten; hij besliste in één woord aangaande alle hoofdzaken der vereeniging."

Daarentegen bezat de vereeniging zelf nog eenigen waarborg, om mogelijk misbruik van de al te groote patriarchale macht des generaals te keeren, in de vier Assistenten (1) of bijzitters. Dezen werden door het groote kiescollegie gekozen, en waren een soort van ministers, die den generaal in alle moeielijke aangelegenheden met raad en daad ondersteunden. Tevens moesten ze hem op mogelijke misgrepen opmerkzaam maken. Ja, ze mochten zich zelfs tegenwerpingen en waarschuwingen veroorloven, die echter slechts mochten gedaan worden bij monde van den zoogenaamden »admonitor", of geestelijken raad, dien ieder generaal zich zelf koos.

Verder waren de hoogste beambten der orde de Provincialen of oppersten van bepaalde districten. De gansche katholieke wereld werd namelijk door den generaal in verscheidene grootere of kleinere districten of »Provinciën" ingedeeld, en over ieder daarvan was een stadhouder aangesteld. Ieder Provinciaal had insgelijks vier assistenten en een admonitor bij zich. Hij regeerde in zijn gebied op dezelfde wijze als de generaal te Rome in het groot; doch hij moest in alle aangelegenheden van gewicht vooruit machtiging vragen en bleef zelfs voor de minst beteekenende handelingen steeds verantwoordelijk. Hij had het recht van voordracht der zoogenaamde »Praepositi studiorum", d. i. der opzichters en bestuurders in de collegiën, en hij had de verplichting, minstens eenmaal in het jaar den toestand van zijn gansche district, huizen, personen, geldmiddelen enz. zorgvuldig te inspecteeren. Hij hield het oog op de leeraren en leerlingen in de collegiën, alsmede op den gang van het onderwijs en op de tucht. Hij bleef het gansche jaar onafgebroken op zijn post, tenzij de generaal hem ergens anders heen zond.

Onmiddellijk onder hem stonden de »Superiores", d. i. de oppersten der professen-huizen, waarin de eigenlijke Jesuïten, die alle vier geloften hadden afgelegd, woonden. Hun ambt was, toezicht te houden op orde, godsdienstoefening en bezigheden der professi.

Insgelijks onder den Provinciaal stonden de Rectoren, d. i. bestuurders der collegiën. Dezen waren verplicht, de afzonderlijke leeraren

(1) De vier eersten die den post van assistent vervulden, waren: Hieronymus Nadal, Johannes de Polanco, Gonçalez de Camara en Christofal van Madrid.

alsmede de kweekelingen onder toezicht te houden en wekelijks eenmaal een examen af te nemen.

In 't kort, alles was welgeordend tot op den geringsten bediende toe, en er was geen staat ter wereld, die een meer regelmatige en beter inéénsluitende regeering had.

Wat echter het zegel op dat alles drukte, dat was de onophoudelijke briefwisseling, waardoor het nauwste verband onderhouden werd tusschen alle districten en provinciën, alle hoogere en lagere beambten, deels onderling, deels met den generaal. Eenmaal per week zonden de rectoren der collegiën en de superiores der professen-huizen een rapport bij den provinciaal in, en deze antwoordde minstens eenmaal per maand daarop. Den generaal zelf echter schreven alle provincialen in Europa eenmaal per maand en alle rectoren en superioren eenmaal om de drie maanden. Dat was echter nog niet voldoende, maar de assistenten der rectoren en der superioren moesten den provinciaal alle veertien dagen, en den generaal alle maanden bericht geven. Bovendien hadden de assistenten der provincialen de verplichting den generaal tweemaal per jaar verzegelde brieven over hun provinciaal te zenden.

In 't kort, het was een formeel systeem van onderlinge bewaking, of liever een wettelijk geregelde en tot in het kleinste afdalende spionneering, zoowel van boven naar onderen als van onderen naar boven. En juist daardoor was het ieder lid onmogelijk, de grenzen der gehoorzaamheid maar één stap te overschrijden. De generaal wist immers van ieder wat hij deed en dacht, terwijl in zijn kabinet te Rome alle draden der machinerie samenliepen, en daardoor werd het gemakkelijk, de afzonderlijke leden zoowel als het geheel aan den leiband eener blinde onderdanigheid te houden.

Zoo ver bracht het Loyola, de eenmaal in wellust en ijdelheid verzonken krijgsman. Nadat hij het echter zoo ver gebracht had, naderde de tijd dat hij de tol aan de natuur te betalen had. De vroeger zoo overmatige zelfkastijding, de vele zorgen en verdrietelijkheden, waarmede hij onder het opbouwen van zijn werk te kampen had, eindelijk de geduchte inspanning, die aan zulk een reuzentaak als die van generaal der Jesuïten verbonden was, sloopten langzamerhand zijn van nature zeer sterk gestel. Hij zag zich dus genoodzaakt, in het begin van het jaar 1556 een groot deel van zijn bezigheden over te laten aan pater Hieronymus Natalis, die door de te Rome aanwezige professi tot zijn vicaris gekozen werd. Zelf trok hij zich terug naar een landhuis bij Rome, dat hem door een rijken begunstiger, met name Lodewijk Mendoza geschonken was, om aldaar geheel voor zijn gezondheid te leven. (1) Maar zijn zwakheid nam tegen den zomer zóózeer toe, dat hij zich ten spoedigste weder naar Rome liet terugbrengen, want hij wilde in het professen-huis midden onder de zijnen sterven. Daar aangekomen, dicteerde hij zijn secretaris, pater Giovanni Polenco, zijn laatsten wil en nam daarop van de wereld en zijn metgezellen afscheid. Op Vrijdag den 31 Juli 1558 een uur na zonsopgang, in zijn vijf en zestigste jaar, en dus vijf en dertig jaren na zijn verwonding en bekeering, ging hij de eeuwige rust in, hoewel zijn lijfarts, de beroemde doctor Alexander

(1) Dat landgoed lag dicht bij de schoone ruïnes van de villa van Maecenas en was prachtvol ingericht en door een heerlijk park omgeven. De gelofte der armoede behoefde nu zóó streng niet meer genomen te worden.

Petronius, nog weinige uren te voren zijn toestand voor niet bijzonder gevaarlijk verklaard had.

Slechts vier van zijn eerste metgezellen waren bij zijn dood tegenwoordig: Rodriguez, Salmeron, Laynez en Bobadilla. De overigen werden door hun bezigheden in verre landen teruggehouden, of de dood had hen, zooals Lejay en Lefèvre, reeds vroeger weggerukt. Maar de negen broeders van weleer zijn reeds tot duizenden aangegroeid. Reeds in twaalf provinciën heeft de orde vast verblijf verkregen, als in Italië, Portugal, Sicilië, Opper-Duitschland, Neder-Duitschland, Frankrijk, Arragonië, Castilië, Andalusië, Indië, Aethiopië en Brazilië. Ongeloofelijk veel was door Loyola in een betrekkelijk zeer korten tijd tot stand gebracht. En toch door verstand muntte hij niet zoozeer uit. Maar Laynez vulde meer dan dubbel aan wat hem in dit opzicht ontbrak, en het genie van een Salmeron en Lefèvre bewees ook onberekenbare diensten. Zijn kracht lag veel meer in zijn geestdrift, zijn standvastigheid, zijn eerzucht, zijn ijzeren wil, zijn gloeienden ijver en eindelijk in die heldhaftige, in zeker opzicht militaire stoutmoedigheid, waardoor hij de door hem gestichte orde met een geheel eigenaardigen geest bezielde.

Of hij echter daardoor een werkelijk groot man geweest is; of hij verdiend heeft, met de uitstekendste geniën die de wereld voortgebracht heeft vergeleken te worden, gelijk de Jesuïten deden, laat ik den lezer zelf over te beoordeelen.

Ignatius had bij zijn leven dikwijls zijn verlangen te kennen gegeven, dat men zijn lijk op een vuilnishoop zou werpen, om door de roofvogels en roofdieren verslonden te worden, daar het toch »niet anders dan drek en vuil" was. Maar hierin gehoorzaamden zijn volgelingen hem niet. Ze begroeven hem op Zondag den 1n Augustus met groote staatsie in de hun toebehoorende kerk Maria da Strada, en daar bleef zijn lijkkist tot in het jaar 1587. Toen werd zijn stoffelijk overschot op bevel van den generaal Aquaviva, den 19n Nov., met nog veel grooter praal in de door kardinaal Alexander Farnese nieuw gebouwde Jesus-kerk overgebracht.

Bij deze overbrenging van zijn lijk zouden verscheidene wonderen geschied en ook later een menigte zieken die zijn naam aanriepen, genezen zijn. Daarom werd hij door paus Paulus V in het jaar 1609 zalig gesproken en dertien jaar later, in 1622 door Gregorius V zelfs onder de heiligen opgenomen. Sedert dien tijd zijn hem een aantal altaren gewijd, in het geheel over de twee duizend. Bovendien zijn er niet minder dan 50 kerken te zijner eer gebouwd, waarvan sommigen allerprachtigste gebouwen zijn.

Vooral echter werd het altaar van de kerk te Azpeitia, voor hetwelk hij gedoopt was, een voorwerp van bijzondere vereering. Niet minder was dit het geval met het oude slot Loyola. Dit werd in 1695 door de koningin van Spanje, Maria Anna van Oostenrijk, gekocht en aan de Jesuïten ten geschenke gegeven, en dezen gaven het den naam »Santa Casa", d. i. het heilige huis. Ja, hiermede niet tevreden, verklaarden de Jesuïten ronduit, dat hun heilige Ignatius niet beneden de apostelen stond en beweerden bovendien, dat hij in den hemel met niemand omging, dan met pausen als den heiligen Petrus, met keizerinnen als de Maagd Maria en met God den vader en zijn zoon Jesus Christus.

Zulke eer wedervoer Ignatius van Loyola na zijn dood, een eer, die trouwens al zeer verschillend beoordeeld zal worden!

TWEEDE BOEK.

DE SLIMHEID DER JESUÏTEN

EN

HUN REUSACHTIGE WASDOM.

EERSTE HOOFDSTUK.

De Jesuïten-zendingen in afgelegen werelddeelen.

I. DE JESUÏTEN-ZENDINGEN IN ASIË.

Volgens de overlevering was het de apostel Thomas, die het Christendom het eerst in Indië verbreidde. Volgens anderen komt die eer toe aan een rijk koopman, Max Thomas genaamd, die in de 6e eeuw, ten tijde van den grooten keizer Ceram Perumal, den stichter van Calcutta, leefde en door zijn vele handelsreizen, die hij tot Constantinopel uitstrekte, met het Christendom bekend werd. Wat hiervan zij, zooveel is zeker, dat de Portugeezen, toen ze onder hun zeeheld Alfonso de Albuquerque gansch Malabar benevens Goa, Ceylon, Malacca en de Sundasche eilanden veroverden, — aldaar reeds Christenen vonden. Zeker geen Christenen naar Roomsch-katholiek model van de 15e eeuw, maar waarschijnlijk liep er in hun gebruiken en in hun geloof veel heidensch onderdoor. Althans de beheerschers van Portugal, die toen even goed katholiek waren als tegenwoordig, ergerden zich zwaar aan die soort van Christendom en zonden Franciscaner monniken naar Goa. Goa was het middelpunt en de hoofdstad hunner uitgebreide bezittingen in Oost-Indië. Van daar uit zouden de Franciscaners het ware geloof verbreiden.

Nu zijn de Franciscaners van oudsher zeer weinig geschikt geweest voor zulk werk. Ook thans bleek ten duidelijkste, dat het bekeeren, of »de zending onder de heidenen", gelijk men zich uitdrukte, hun sterke zijde niet was, niettegenstaande de stadhouders en onderkoningen de bajonetten der militaire macht ter hunner beschikking stelden. Hun vorderingen waren dus onbeduidend en, behalve in Goa zelf, waar een bisdom opgericht werd, wilde het katholieke geloof nergens wortel schieten. De Indiërs wilden liever Indiërs blijven, d. w. z. hun God volgens de door hun vaderen en voorouderen overgeleverde wijze vereeren. En ofschoon de weinigen die reeds als zoogenaamde Christenen gevonden waren, zich aanstonds — op militaire predicatiën! — tot pauselijke katholieken bekeerden, betoonde de groote menigte der Brahma- en Vishnu-aanbidders zich onbegrijpelijk halstarrig.

Met dien staat van zaken waren de koningen van Portugal volstrekt niet tevreden. Vooral was het Johannes III, die van 1521—1557 regeerde,

wien dat zeer hinderde. Deze toch was niet alleen buitengemeen aan Rome en het pausdom verknocht, maar hij meende ook vast, dat de bewoners van deze nieuw aangewonnen streken nooit goede Portugeesche onderdanen zouden worden, voor en aleer ze voor hetzelfde kruis knielden dat de Portugeezen zelf aanbaden. Toen hoorde genoemde Johannes III van de nieuwe orde die Ignatius van Loyola te Rome juist bezig was te stichten, — een orde als welker hoofddoel »de bekeering der ongeloovigen" genoemd werd. Aanstonds verlangde hij door tusschenkomst van zijn gezant te Rome van Loyola een behoorlijk aantal zendelingen, om die naar Indië te zenden. Ja, hij zou zelfs gaarne gezien hebben, dat de stichter der Societeit van Jesus in eigen persoon en in begeleiding van al de zijnen daarheen vertrokken was, daar hij in de meening was, »dat de strijders Christi nergens anders het oog op hadden, dan op de bekeering aller afgodendienaars der wereld."

Dat was Loyola echter volstrekt niet met hem eens. Hij bleef niet alleen zelf te Rome, om van daar uit zijn gezelschap te besturen, maar hij verklaarde den Portugeeschen koning, dat hij hem slechts twee zijner medestanders kon afstaan, »daar hij de anderen tot andere doeleinden moest gebruiken." Die twee waren Simon Rodriguez en Franciscus Xavier, die zich aanstonds naar Lissabon op weg begaven.

Ze kwamen daar in den zomer van 1540 aan, en de koning ontving hen met alle voorkomendheid. Doch naar Indië konden ze zoo dadelijk niet komen, daar de vloot die jaarlijks daarheen gezonden werd, reeds de ankers gelicht had. Toch zouden ze zeer verkeerd gedaan hebben, als ze dezen schijnbaren tegenspoed niet hoogelijk gezegend hadden. Want ze verwierven tijdens hun oponthoud te Lissabon in zoo hooge mate de gunst van koning Johannes, dat hij ze volstrekt niet meer wilde laten gaan. Hij stond er dus op en verkreeg ook werkelijk van Loyola, dat ten minste een van beiden, en wel Rodriguez, zijn vast verblijf in Lissabon nam.

Bij Franciscus Xavier echter woog de bekeeringsijver zwaarder dan alle andere zaken. En daar hij zich door niets van zijn voorgenomen reis naar Indië liet terughouden, voorzag de koning hem behoorlijk met pauselijke aanbevelingsbrieven, die hij van Paulus III voor hem verkreeg, en met volmachten die hij hem zelf uitreikte. In een van die pauselijke brieven verkreeg Xavier de waardigheid van Nuntius apostolicus (»plaatsvervanger des pausen") voor geheel Indië. In den tweeden werd hem het recht toegekend, ter bekeering der heidenen over alle wereldlijke macht der Portugeezen in de asiatische koloniën te beschikken. In een derde schrijven werd hij door koning Johannes zelf aan alle hooge beambten, vorsten en regeeringen van de Kaap de Goede Hoop tot aan den Ganges bijzonderlijk aanbevolen.

Zoo goed voorzien ging Xavier den 7 April 1541 met de koninklijke vloot van Lissabon naar Indië onder zeil. Het hart klopte hem van vreugde bij het vooruitzicht der zegepralen, die hij voor de zaak van Christus op de ongeloovigen behalen zou. Eén ding had hij echter vergeten en, mij dunkt, de hoofdzaak, dit namelijk, dat hij zich niet eens de moeite gaf om de talen der volken die hij ging bekeeren, al ware het maar oppervlakkig, te leeren. »God geeft het den zijnen als in den slaap", dacht hij en — kon de heilige Geest voor zijn goede zaak ook niet een wonder doen?

De reis naar Indië ging zeer langzaam. Men was genoodzaakt

zich zes maanden in Mozambique op te houden, en zoo bereikte de vloot eerst na dertien maanden, den 6n Mei 1542, de haven van Goa. Des te ijveriger vatte Franciscus Xavier nu aanstonds zijn taak aan. De gouverneur der stad stelde eene koninklijke equipage en een vorstelijke woning te zijner beschikking. Maar hij begaf zich dadelijk naar het hospitaal, om daar de zieken te verplegen, terwijl hij zich met giften en aalmoezen voor zijn onderhoud vergenoegde. Daarmede was echter voor zijn eigenlijk doel, de zending onder de heidenen, nog niets gedaan. Na eenigen tijd begaf Xavier zich derhalve naar den bisschop van Goa, toonde hem zijn medegebrachte volmachten en verzocht hem ootmoedig dienovereenkomstig met de bekeering der heidenen te mogen aanvangen. Die vergunning had hij volstrekt niet noodig, daar hij als pauselijk nuntius boven den bisschop stond. Maar hij stelde er prijs op, de gunst van den bisschop te verwerven, daar deze, — hij heette don Juan van Albuquerque, — tot een zeer machtig geslacht behoorde en een grooten invloed zoowel in Goa als in Portugal zelf had. Werkelijk slaagde hij er ook in, don Juan geheel en al voor zich in te nemen, en het bekeeringswerk kon dus nu aanstonds beginnen. Maar, hoe jammer! de domme inlanders verstonden geen woord van al wat Xavier hun voorpredikte en de heilige geest gaf hem de gave der talen niet.

Toen begreep hij toch eindelijk, dat hij niets zou kunnen uitrichten, zoolang hij de landstaal niet machtig was, en derhalve legde hij zich nu met allen ijver op de studie daarvan toe. Doch onder die studie verzuimde hij geenszins, zich ook op andere wijzen nuttig te maken, en in het bijzonder gaf hij blijk van zijn roeping voor het Jesuïtisme door de slimme wijze, waarop hij zich aanstonds een collegie, — het eerste in de heidenwereld — verschafte. De weinige Franciscaner-monniken namelijk, die zich nog te Goa bevonden, bezaten een seminarium, waar ze aan eenige jonge inboorlingen onderwijs gaven in den roomsch-katholicken godsdienst. Dat seminarium ergerde Xavier niet weinig, daar het zich allicht liet aanzien, dat het hem in zijn werk eenmaal mededingers opleveren zou. Daarom wendde hij zich tot den superior der inrichting, broeder Jacques Borbona, toonde hem zijn pauselijke brieven en hield zoolang bij hem aan, dat de man niet alleen het huis met al wat er bij behoorde aan de orde der Jesuïten overgaf, maar ook zelf tot de orde toetrad. Daarbij maakte hij wel is waar de ietwat zelfzuchtige voorwaarde, dat hij zelf levenslang rector der inrichting blijven zou, maar daar maakte Xavier zoo groot bezwaar niet tegen. Hij had nu toch alle mededinging afgesneden en bovendien den roem, het seminarium »Santa-Fé” in een »Collegie van den heiligen Paulus” te kunnen omscheppen. Tot nog toe was het seminarium tamelijk klein en arm geweest; maar Xavier zorgde er voor, dat het in een der rijkste en schitterendste inrichtingen van onderwijs veranderde. Hij verkreeg dat niet alleen door de noodige giften bijeen te bedelen, maar vooral hierdoor, dat hij met behulp der troepen van den onderkoning de heidensche tempels in den omtrek van Goa omverhaalde en hun vrij aanzienlijk vermogen aan het nieuwe collegie trok.

Zoodra Xavier het hindoesch en maleisch althans zooveel machtig was, dat hij zich half verstaanbaar kon maken, verliet hij Goa, om aan de zoogenaamde Paarlkust in Malabar het Evangelie te prediken. Want, ofschoon de Portugeezen het gansche land veroverd hadden, waren de

inwoners toch nog allen volslagen heidenen. Hier viel dus wat te doen, als men het geschikt aanvatte. Hoe ging Xavier hierbij nu te werk? Waarlijk op een geheel eigenaardige wijze, waarvoor onze tegenwoordige zendelingen vrij zeker den neus zouden ophalen. Hij kocht namelijk een groote schel, liep daarmede op klaar-lichten dag door de straten rond en luidde zóólang, tot er een troep kinderen en nieuwsgierigen lachend en jolend achter hem aan trok. Wanneer hij op die wijze een aanzienlijk auditorium bijeengescheld had, ging hij op een steen of een verhevenheid staan en begon te preêken. Die preek was uit latijnsche, spaansche, italiaansche en inheemsche stukken en brokken saâmgesteld, maar de levendigste gesticulatie moest haar duidelijk maken. Ten slotte haalde hij een groot kruis voor den dag, kuste het met den grootsten eerbied en drong de omstanders hetzelfde te doen. Zij die dit deden kregen een fraaien rozenkrans van hem ten geschenke, die hij bij duizenden uit Portugal had meêgebracht.

Dat was echter nog maar de eerste helft van zijn bekeerings-recept. De tweede was vrij wat krachtiger. Die bestond hierin, dat hij met behulp van portugeesche soldaten de inheemsche tempels omhalen en de afgodsbeelden die zich daarin bevonden, stukslaan liet. Natuurlijk werd er dan in plaats daarvan een christelijke kapel met den gekruisigden Jesus opgericht. En daarnevens verrees dan een vroolijk gebouw van bamboes-riet voor het onderwijs der jeugd. Hij wist namelijk bij ervaring zeer goed, welken diepen indruk een plechtige godsdienstoefening met het misoffer op de bewegelijke gemoederen der Oosterlingen maakte. En evenzeer wist hij, dat de bekeering van een land eerst dan stand houdt, wanneer het opkomende geslacht voor de zaak gewonnen is.

Daarom legde hij zich met allen ijver op het onderwijs toe, en werkelijk bracht hij een groot aantal inheemsche jongens en meisjes zoo ver, dat ze zijn school bezochten. Wat geschenken en vriendelijkheid niet uitwerkten, dat deed de vrees voor de portugeesche soldaten, die de afgodstempels vernielden. Op de school zelf maakte hij het hun niet moeielijk. Hij dacht er niet aan hun de grondwaarheden des Christendoms in te prenten, maar hij vergenoegde zich met hun het Paternoster en het Credo te laten opzeggen en hun te leeren de armen ootmoedig over de borst te kruisen. Waren ze zoo ver, dan nam Xavier ze door een plechtigen doop in de christelijke gemeente op. Op die wijze kon hij weldra zich beroemen een vrij aanzienlijk getal zielen voor zijn hemelrijk gewonnen te hebben.

Niettegenstaande dat ging het hem nog veel te langzaam met de bekeering. Daarom schreef hij reeds in het eerste jaar van zijn verblijf in Indië naar zijn generaal om een aantal medehelpers. Loyola willigde zijn verzoek gaarne in en zond er hem over de twintig, meest allen Portugeezen, die Rodriguez voor de orde gewonnen had. Daaronder behoorden de paters Anton Criminal, Anton Gomez, Caspar Bergaeus, Paulus Camerti, Alonzo Cyprius, Melchior Gonzales en Franciscus Peren, die allen later meer of minder beroemd geworden zijn. Nu eerst kon het bekeeringswerk in het groot gedreven worden. In de eerstvolgende zes jaren werden bijna overal waar de Portugeezen hun vaandel geplant hadden, met name op Ceylon, Cochin, Nagapatman, Meliapoer, Malacca en Ternate, grooter of kleiner scholen opgericht. Het collegie van Goa was echter de hoofdinrichting voor de opleiding van inlandsche zendelingen. Dadelijk na de aankomst zijner nieuwe medehelpers liet Xavier hon-

derd en twintig zonen van voorname inlanders met behulp van militairen in dat collegie plaats nemen, om ze tot toekomstige bekeerders hunner landgenooten op te voeden.

Over het algemeen is niet te ontkennen, dat de vrees voor de portugeesche bajonetten niet weinig bijdroeg tot de groote gevolgen die Xavier met zijn medehelpers verkreeg (1). Men zegt dat hij menigmaal des avonds zoo moede was van het doopen, dat hij zijn arm kwalijk meer bewegen kon. Doch de wijze hoe die bekeeringen tot stand kwamen vermindert den roem van den grooten apostel der heidenen niet weinig. Bovendien werden, gelijk te begrijpen is, al die gedoopten niet eigenlijk christenen, maar ze bleven heidenen. Wel is waar het credo konden ze opzeggen en het water van den christelijken doop was over hen uitgestort, ook konden ze mededoen bij processies, kerkliederen zingen en dergelijke uitwendigheden meer. Maar in werkelijkheid behielden ze geheel en al hun vroegere zeden, gewoonten, gebruiken en begrippen. Wanneer dus de heeren paters zich uit een streek die naar hun meening geheel voor het Christendom gewonnen was, weer verwijderden om hun bekeeringswerk op andere plaatsen voort te zetten, viel het den inheemschen priesters volstrekt niet moeielijk hun luidjes weer tot den godsdienst terug te brengen waarin ze geboren en opgevoed waren.

Dat was nu toch een treurige omstandigheid, en een van Xaviers medehelpers, Anton Criminal die op kaap Comorin proselieten maakte, werd daarover zoo vertoornd op de Brahminen, dat hij hen met onmenschelijke wreedheid vervolgde. Die priesters echter riepen in hun angst een nog niet door de Portugeezen onderworpen volksstam te hulp. Hiertegen was Criminal met zijn handvol soldaten die de gouverneur van Goa hem meêgegeven had, lang niet opgewassen; en toen het tot een strijd kwam, werden alle Portugeezen, Criminal zelf niet uitgezonderd (2), afgemaakt. Het duurde zeer lang eer zich weder een zendeling op Comorin waagde.

Nochtans werd de toestand der Brahminen door dien krachtigen tegenstand geenszins verbeterd. Integendeel, Xavier nam hieruit aanleiding om in Goa een kerkelijke rechtbank in den trant van de spaansche Inquisitie op te richten, en deze rechtbank, ondersteund door de militaire macht, waarover Xavier de volledige beschikking had, (3) ging met de grootste strengheid te werk tegen ieder die aan de uitbreiding van het Christendom eenige hindernis in den weg legde, of gedoopte inboorlingen weder verleidde tot hun oude afgoderij terug te keeren. Tallooze Brahminen — en onder hen juist de rijksten — verloren dientengevolge door beulshanden het leven, of werden minstens uit het land verwezen, waardoor hun vermogen aan de orde der Jesuïten verviel. Zoo hield langzamerhand alle tegenstand tegen de aanneming des Christendoms in al

(1) Zoo werd b. v. de koning van Condi met geweld van wapenen gedwongen het Christendom te omhelzen. En zoodra hij gedoopt was, noodzaakte Xavier hem zijn stadhouders en gouverneurs te bevelen, ieder die onwillig was zich te laten doopen met verbeurdverklaring zijner goederen te straffen. Op die wijze werd het gemakkelijk alle dagen duizenden voor het Christendom te winnen!

(2) Vier lanssteken doorboorden zijn hart, en bovendien werd zijn lijk het hoofd afgeslagen. De Jesuïten beschouwden Criminal als den eersten martelaar der orde en het scheelde weinig of men had hem onder de heiligen der kerk gerangschikt.

(3) De portugeesche gouverneurs en stadhouders verleenden den grooten heidenbekeerder hun bijstand omdat ze wisten, dat hij hen anders bij koning Johannes III aanklagen zou. En wie aldus aangeklaagd was kon zeker zijn dat hij zijn post verliezen en naar Lissabon ter verantwoording geroepen worden zou.

de landen die onder het gebied van Portugal stonden, van zelf op. Natuurlijk, de verweekelijkte Hindoes verkozen liever zich te laten doopen, dan met de gevangenissen der Inquisitie kennis te maken of zelfs gevaar te loopen, boven een langzaam vuur levendig gebraden te worden!

Op die wijze handelden Xavier en zijn medehelpers in Indië. Het gevolg was, dat op alle eenigszins goed gelegen plaatsen Jesuïten-collegiën ontstonden die met het vermogen van de gedoode of verbannen heidenen verrijkt werden. En nog talrijker waren de kerken die men oprichtte. Want men maakte volstrekt geen bezwaar meer om alle heidensche tempels die men bereiken kon, te vuur en te zwaard te vernielen. Het was alsof de Jesuïten zich hierbij de ruwe handelwijze van Karel den Groote tegen de Saksers ten voorbeeld gesteld hadden.

Nadat Xavier het nu echter in deze streken zoo ver gebracht had, achtte hij den tijd gekomen, om zijn christelijke veroveringen nog iets verder uit te breiden. Hij werd in dat voornemen versterkt door de kennismaking met een Japanees die hij in 1549 aanknoopte. Deze Japanees, Anger genaamd, was naar het schijnt van goede afkomst, maar een doortrapte borst die bovendien nog een moord op zijn geweten had. Hij wist Xavier zooveel moois van Japan te vertellen, dat deze zich aanstonds voornam het groote keizerrijk met zijn millioenen inwoners te bekeeren en van zijn onmetelijke rijkdommen voor de orde der Jesuïten partij te trekken. Hij begon met genoemden Anger te doopen, die bij den doop den naam van »Paul da Santa-Fé" ontving. Daarop reisde hij naar Goa om te zorgen, dat de zaken aldaar gedurende zijn afwezigheid niet in de war zouden loopen. Daartoe stelde hij Paulus Camerti met den titel van generaal-superior tot zijn plaatsvervanger aan, en benoemde Anton Gomez tot rector van het »Collegium van den heiligen Paulus" te Goa, dat intusschen een invloedrijke stichting geworden was.

In den zomer van 1549 scheepte hij zich met Anger en den zeer ijverigen pater Come van Torrez naar Japan in. Den 15 Aug., derhalve juist vijftien jaren na de gelofte van Montmartre, landde hij in de haven van Canxawa of Cangoxuma (Kanagesima), de hoofdstad van het koninkrijk Saxuma of Hsuma, aan. Evenals nog tegenwoordig vormde namelijk Japan in naam een éénig rijk, met de hoofdstad Miako, waar de keizer onder den naam van Dairi of Mikado, zetelde. Maar het groote geheel was in verschillende provinciën of koninkrijken ingedeeld, wier beheerschers feitelijk geheel onafhankelijk gezag voerden, en een dier onafhankelijke provinciën vormde het koninkrijk Hsuma.

Nu was bovengenoemde Anger met den vorst van Hsuma van vroeger bekend, en dientengevolge werd Franciscus Xavier aan zijn hof bijzonder goed ontvangen. Zelfs verkreeg hij van den zeer verdraagzamen vorst aanstonds de vergunning het Christendom te prediken. Natuurlijk maakte Xavier van die vergunning een gretig gebruik. Doch hij slaagde hierin niet zoo goed als hij zich wel voorgesteld had. Want vooreerst konden zijn toehoorders zoo goed als niets van zijn preêken verstaan, daar hij het zeer weinige japansch dat hij in zijn omgang met Anger geleerd had, met spaansch, italiaansch en latijn tot een bonte wartaal samenmengde. Ten anderen waren zijn manieren niet geschikt voor de Japaneezen, die reeds op een tamelijk hoogen trap van beschaving en betamelijkheidsgevoel stonden. Zijn schel, waarmede hij ook hier de menschen bij elkaar luidde, evenals te Goa, kwam hun al

te potsierlijk en kwakzalverig voor, dan dat zijn woorden een goeden indruk konden maken. Na verloop van eenigen tijd zag Xavier dit ook zelf goed in, en toen hij begreep dat hij op den tot nog toe gevolgden weg zijn doel niet zou bereiken, besloot hij kortweg zich geheel anders voor te doen en van een Jesuïet een B o n z e te worden.

»Een Bonze?" vraagt de lezer verwonderd; maar die verwondering zal wijken, als hij zich herinnert, dat de Bonzen niemand anders waren en zijn dan de overpriesters van den godsdienst die in Japan verreweg het meest verbreid is, het Boeddhisme, en dat dit Boeddhisme zelf in zeer vele opzichten met den roomsch-katholieken eeredienst overeenstemt. Zoo zijn er in Japan evenzeer kloosters met nonnen en monniken, en zelfs aan kluizenaars ontbreekt het niet. Zoo hebben de Boeddhisten, evenals de katholieken, een beelden- en reliquiëndienst met processies, bedevaarten en aanroeping van heiligen. Zoo bidden beiden hun rozenkrans en kastijden hun lichaam met vasten en andere ontberingen. Zoo scheren de Bonzen of Lamas (zooals ze in Thibet genoemd worden) het hoofd evenzeer als de roomsche priesters, en beiden moeten in den echteloozen staat leven. Daarvoor worden ze beiden echter ook door het volk met grooten eerbied behandeld en oefenen een belangrijken invloed op het volk uit.

Zoo ging het in Japan met den heerschenden godsdienst en de inheemsche priesters ook. Wat wonder derhalve, dat Xavier besloot in kleeding, levenswijze en manieren een Bonze te worden? Als Jesuïet had hij tot nog toe slechts ergernis gegeven, als Bonze hoopte hij nu even goed invloed te verkrijgen als zijn heidensche collega's, en dan kon hij ondershands het Christendom in plaats van de boeddhistische afgoderij invoeren! Men ziet, zijn doel was goed, en daarom bekommerde hij zich om de oneerlijkheid van het middel volstrekt niet, gelijk dan ook de Jesuïten in dit opzicht nooit zeer nauwgezet geweest zijn.

Doch zijn kunstgreep zou hem toch niet baten. De rechtmatige Bonzen namelijk bewogen hemel en aarde om den gevaarlijken indringer kwijt te raken. Ze hielden den koning voor dat het grootste gevaar zijn rijk bedreigde, als hij een armzaligen, verloopen vreemdeling toestond, de oude beschermgoden van Japan te honen en een anderen tot nog toe onbekenden god daarvoor in de plaats in te voeren, die geen anderen god naast zich dulden wilde. Daarbij voegden ze de bedreiging, dat ze de andere koningen, of Daimios, te hulp zouden roepen, als Xavier niet uit het rijk verwijderd werd. Weinig had het zelfs gescheeld of ze hadden door hun opruiingen een groote omwenteling tot stand gebracht. Onder zulke omstandigheden besloot de koning het tot nog toe gevolgde stelsel van verdraagzaamheid te verlaten en vaardigde aanstonds een decreet uit, waarin hij aan al zijn onderdanen de aanneming van het Christendom op straffe des doods verbood. Franciscus Xavier echter beval hij ten spoedigste zijn staten te verlaten, als hem iets aan zijn leven gelegen lag.

Natuurlijk bleef den grooten heidenbekeerder niets anders over, dan voor het oogenblik dit bevel op te volgen. Hij verliet derhalve de stad Canxawa na een verblijf van bijna een jaar, zonder iets uitgericht te hebben. Maar waarheen zich thans te wenden? Naar Goa terug òf naar een ander japaneesch koninkrijk, op het gevaar af, daar evenals in Hsuma behandeld te worden? Lang behoefde hij trouwens niet in de onzekerheid te zijn, want hij vernam spoedig dat zich eenige portugeesche schepen in de haven van Firando, de hoofdstad van een nabu-

rige provincie Firando, bevonden. Daar hij hoopte, dat hij, onder de bescherming dier schepen staande, door den koning van Firando wat vriendelijker behandeld zou worden dan door den vorst van Hsuma, ging hij oogenblikkelijk naar die zeestad op weg.

Werkelijk werd hij in zijn verwachting niet bedrogen, waartoe zeker veel bijdroeg, dat de daimios van Firando en Hsuma doodvijanden waren. Aanstonds werd hem vergunning gegeven, zooveel proselieten te maken als hij maar kon, en hij maakte van die vergunning zulk een goed gebruik, dat hij in Firando binnen de twintig dagen meer personen doopte, dan vroeger te Canxawa in een geheel jaar. Zoo berichten althans zijn levensbeschrijvers en we laten het in 't midden, of dat werkelijk zoo was. Een feit is het echter, dat hij er aan wanhoopte iets grootsch uit te richten, zoo lang hij den Dairi of Mikado zelf in zijn hoofdstad niet bekeerd, of althans de vergunning tot zijn bekeeringswerk van hem verkregen zou hebben. Hij liet derhalve Come van Torrez achter om het begonnen werk voort te zetten, en ging na een verblijf van weinige weken, naar de hoofdstad Miako op weg. Hij ging echter niet alleen, maar nam met zich twee bekeerde Japanezen, die Matthias en Bernhard heetten, terwijl hij zich bovendien van een tolk, Fernandez geheeten, voorzien had.

De reis liep niet zonder allerlei wederwaardigheden af. Ook onderweg trachtte hij overal proselieten te maken en meer dan eens was hij op het punt van gesteenigd te worden. Zelfs blijkt het duidelijk uit de berichten zijner vurigste aanhangers, dat men hem alleen daarom liet loopen, omdat men hem voor een gek hield. En waanzinnigheid is in het Oosten een betere bescherming, dan alle mogelijke wapens. Zoo kwam hij dan eindelijk, in Februari 1551, in de groote hoofdstad van Japan aan en begaf zich daar aanstonds naar het grootste openbare plein, om het Evangelie te prediken. Maar wat voor preêken was het? Waarlijk, men zou het voor kwalijk mogelijk houden, dat een maar half verstandig mensch meenen kon, op die wijze iemand tot zijn meening te bekeeren! Wel is waar, hij waagde zich niet meer, zooals te Goa, met zijn koeterwaalsch van allerlei talen. Maar hij predikte door tusschenkomst van een tolk, daar hij het japaneesch te weinig verstond, om zelfs maar een paar samenhangende woorden uit te kunnen brengen (1). Maar daarbij vergete men niet, dat die tolk, Fernandez, weêr het spaansch zeer slecht verstond, en dus al wat Xavier zeide averechts overbracht! Waarlijk het was geen wonder, dat de godsdienst dien Xavier predikte, een voorwerp van algemeenen spot werd, en dat de prediker zich nergens in het openbaar vertoonen kon zonder door de straatjongens vervolgd te worden, die hem voor een gek of een grappenmaker hielden.

Niettegenstaande dat had hij de stoutheid, een audiëntie bij den keizer te vragen. Maar die werd hem eenvoudig geweigerd en hij werd

(1) Xavier zelf schrijft woordelijk aan Ignatius van Loyola: »Wanneer ik hunne (der Japaneezen) taal verstond, dan twijfel ik niet, of zeer vele ongeloovigen zouden den christelijken godsdienst omhelzen. Gave God, dat ik ze spoedig leerde. Want dan had ik hoop der kerk eenigen dienst te zullen bewijzen. Thans echter staan we onder de ongeloovigen als standbeelden, die niet spreken kunnen. De menschen spreken ons veel aan, maar wij kunnen hun niet antwoorden, daar we niet weten wat ze zeggen."

nog bovendien door de keizerlijke hofbeambten niet weinig bespot. Derhalve bleef den ijverigen zendeling niets anders over dan weder ergens anders zijn heil te zoeken en hij begaf zich aanstonds naar Amanguchi, de hoofdstad van het koninkrijk of de provincie Nangate. Ongelukkig echter zou het hem hier niet veel beter gaan, ofschoon hij zoo slim was in een rijk Bonzen-gewaad op te treden en den koning verscheiden geschenken, als een fraai repetitie-horologe, een welluidende harmonica en andere kleinigheden toe te zenden. De Japaneezen bleven er nu eenmaal bij, den vreemden Bonze voor een gek en hun eigen godsdienst voor verstandiger te houden, dan de godsdienst welken die gek hun predikte.

Nu vernam Xavier echter dat die inheemsche godsdienst eigenlijk uit China afkomstig was, en hij begreep dat het hem gemakkelijk vallen moest het keizerrijk Japan te »Kerstenen", als hij eerst dat stamland bekeerd zou hebben. Hij besloot dus oogenblikkelijk naar China te vertrekken. Om daar te komen moest hij eerst naar de japaneesche havenstad Bungo, de residentie van een ander japaneesch vorst, en voor die stad lagen toen verscheiden portugeesche schepen voor anker, onder bevel van Eduard de Gama, een nakomeling van den beroemden Vasco de Gama. Dat was een geluk voor Xavier, want Eduard de Gama wist zeer goed in welke hooge gunst onze zendeling bij koning Johannes III stond. Ook wist hij evengoed dat de toenmalige politiek het wenschelijk achtte de zendingszaak in Japan te bevorderen, omdat het daardoor alleen mogelijk zou zijn dit afgesloten rijk voor den europeeschen handel te openen. Derhalve werd Xavier door hem als een groot heer met allerlei eerbetuigingen en onder het gedonder van het geschut ontvangen. Dit had ten gevolge, dat de vorst van Bungo aanstonds onderzocht wat die kanonschoten beteekenden. Men antwoordde hem dat dit alles geschiedde ter eere van een heiligen europeeschen Bonze die aan boord van het admiraalschip gekomen was. En toen de vorst vroeg of hij dan dien beroemden man ook niet te zien zou krijgen, werd er bijgevoegd dat hij van plan was in de eerstvolgende dagen zijn opwachting bij zijne Majesteit te komen maken.

Werkelijk had dit eenige dagen daarna plaats, doch met de grootste staatsie die men maar met alle mogelijkheid maken kon. Alle schepen heschen de vlaggen in top, alle kanonnen werden gelost, de gansche bemanning der vloot werkte mede en de gezamenlijke officieren hadden het gala-costuum aangetrokken. Daarbij werden den koning rijke geschenken aangeboden. In een woord al het mogelijke werd gedaan om de inwoners benevens den koning van Bungo te overtuigen dat de zendeling Franciscus Xavier een hoog aanzienlijk personaadje was. Werkelijk werd hij dan ook door de gapende menigte der Japaneezen voor den grootsten Bonze van Europa aangezien en, wat meer zegt, door den vorst met buitengewone onderscheiding behandeld. Bovendien verkreeg hij aanstonds vergunning om overal het Christendom te prediken, en van die vergunning maakte hij natuurlijk ruim gebruik. Spoedig echter keerde het blaadje geheel om. De inheemsche Bonzen, voor hun invloed bezorgd, trachtten het volk tegen den »Bonze van Chemachicogin" (zoo noemden ze Portugal) op te zetten, en bovendien brachten ze den koning ernstig onder het oog hoe gevaarlijk de nieuwe leer voor den staat was. Ja, toen de koning hun niet aanstonds te wille was, om de Portugeezen niet voor het hoofd te stooten, riepen ze een soort Bonzen-concilie

in de stad Bungo bijeen. Daar kwamen in 't geheel drie duizend heidensche priesters, en ze daagden den vreemdeling uit, zijn leer voor het vergaderde concilie openlijk te verdedigen. Dit godgeleerd dispuut had ook werkelijk plaats, maar leverde, zooals te denken was, volstrekt geen resultaat op daar men elkaâr niet eens verstond. En zoo kende ieder partij zich de overwinning toe. Het volk echter schijnt volkomen de partij zijner inheemsche priesters gekozen te hebben, en er ontstond zulk een gisting dat de Portugeezen zelf, uit vrees voor opstand, op de verwijdering van Xavier aandrongen.

Dientengevolge verliet de zendeling den 20n Nov. 1551, na een oponthoud van 47 dagen de stad Bungo weder, echter niet zonder een herder voor de kleine kudde die hij gewonnen had, achter te laten. Admiraal de Gama had een schip ter zijner beschikking gesteld, en hiermede zeilde hij naar Canton, een der grootste steden van het chineesche rijk. Doch hij werd door een storm overvallen en genoodzaakt op een klein eiland onderweg te landen. Hier vernam hij van eenige portugeesche kooplieden dat het geen vreemdeling geoorloofd is de grenzen van China te overschrijden, tenzij hij als gezant mocht komen. Hij liet derhalve, zoodra de storm bedaard was, den steven naar Goa in plaats naar Canton wenden, en hier aangekomen drong hij er bij den onderkoning op aan een gezantschap naar Peking af te vaardigen, onder welks vleugelen hij in het afgesloten rijk zou kunnen doordringen.

De toenmalige onderkoning van Goa was Alfonsus van Norogna. Aanvankelijk wilde hij niets van zulk een gezantschap hooren; eindelijk liet hij zich echter bewegen om aan een rijk koopman, Jaques Pereyra, die in chineesche artikelen wilde handelen, het patent van afgevaardigde uit te reiken. Onder zijn geleide ging nu Xavier den 14n April 1552 van Goa onder zeil. Hij had nog eenige andere leden van het gezelschap van Jesus die hij uit het collegie uitgekozen had, medegenomen. De weg liep langs Malacca, en daar werd aan wal gestapt. Het ware echter beter voor hen geweest als ze zonder zich op te houden voorbij gevaren waren. De alhier resideerende portugeesche stadhouder, een trotsch edelman, Don Alvarez van Atayde genaamd, vond het ongehoord dat een gewoon koopman aan den grootsten vorst van Asië als gezant zou worden gezonden, en hij verklaarde eenvoudig dat hij het gezantschap niet zou laten vertrekken voor hij eerst nadere berichten van den onderkoning van Goa ontvangen zou hebben.

Franciscus Xavier protesteerde tegen elk oponthoud, en toen Don Alvarez naar niets luisteren wilde, deed hij hem in den ban. Doch ook dit hielp niet, integendeel de trotsche man werd zoo vertoornd, dat hij aanstonds het gansche gezantschap tot nader orde in beslag liet nemen. Daarover werd Xavier bijna dol van woede en hij ontvluchtte op een kleine schuit die naar het eiland Sancian bestemd was, de meesten zijner metgezellen in Malacca achterlatende. Van hier uit, — genoemd eiland ligt ten zuiden van China, niet ver van de beroemde stad Canton, — hoopte hij zonder veel bezwaar op de een of andere wijze in het hemelsche rijk te zullen doordringen. Dit zou hem, met behulp van een chineesch koopman dien hij omgekocht had, zeker gelukt zijn, wanneer het lot niet reeds anders over hem besloten had. Nauwelijks toch was hij, na een stormachtige vaart van bijna een maand, op Sancian aangeland, of hij kreeg, den 20n Nov. 1552, een hevige koorts, en, daar hij door een onkundig geneesheer behandeld werd, stierf hij twaalf

dagen later, den 2n Dec., in den ouderdom van zes en veertig jaren (1).

Dat was het einde van een man die zich aan de grootste gevaren blootstelde, om datgene wat hij den christelijken godsdienst noemde tot in de verstgelegen landen te verbreiden, — eên man wiens moed en standvastigheid door het grootste gevaar niet aan het wankelen gebracht konden worden, en die zich in zoo ver met den dappersten krijgsman gelijk mocht stellen. Doch hij stond wel beschouwd niet in dienst der menschheid, maar slechts in dienst van het pausdom. En hij ontzag zich niet door zijn dikwijls onverstandigen ijver de christelijke leer eigenlijk ten spot der ongeloovigen te maken. Zijn orde heeft ontzaggelijk veel aan hem te danken, want hij legde den grond tot de talrijke nederzettingen die het gezelschap van Jesus binnen kort in Indië, Japan en China bezat. Zonder zijn voorbeeld van zelfopoffering zouden zijn navolgers in het zendingswerk zeker niet datgene tot stand gebracht hebben wat ze ontegenzeggelijk tot verbazing der wereld gedaan hebben. Daarom werd hij dan ook door zijn medebroeders hoogelijk geëerd. Zijn lijk, dat in het eerste oogenblik zonder eenige staatsie onder den grond gestopt was, werd twee jaren later met groote praal door hen naar Goa overgebracht, en daar in het collegie van den heiligen Paulus plechtig bijgezet. Later werd hem nog in de Jesuïten-kerk te Goa een prachtig mausoleum opgericht. Insgelijks werd hem zulk een praalgraf in de Jesuïten-kerk te Rome opgericht, waarheen, op bevel van den generaal der orde, Claudius Aquaviva, een arm van hem overgebracht was (2). Zelfs werd »de apostel van Indië", gelijk Xavier na zijn dood genoemd werd, door paus Paulus V zalig gesproken, en Gregorius XV nam hem den 12n Maart 1622 zelfs onder de heiligen op, hoewel zijn heiligverklaring eerst den 6n Aug. van het volgende jaar door Urbanus VIII aan de Christenheid bekend gemaakt werd. Nog later, in het jaar 1747, verleende paus Benedictus XIV hem den eeretitel van »beschermheilige van Indië", en koningen en koninginnen beijverden zich kerken ter zijner eer te bouwen.

Ik ben over de werkzaamheid van Franciscus Xavier of Xaverius (gelijk zijn latijnsche naam luidt) wat uitvoerig geweest, omdat hij eene te belangrijke persoonlijkheid geweest is, om slechts ter loops van hem te gewagen. Wat echter zijn »opvolgers in de bediening" betreft, de krijgsknechten van Jesus die na hem in Japan, China en Hindostan het zendingswerk hebben voortgezet, over hen zal ik korter zijn, en niet zoozeer al hun bijzondere lotgevallen als slechts de eindgevolgen hunner werkzaamheid vermelden.

In Indië of Hindostan had Xavier den weg volledig gebaand. Door hem waren reeds in alle voorname plaatsen die aan de Portugeezen onderworpen waren, Jesuïten-inrichtingen, hetzij collegiën, hetzij residentiën of zendingsposten, gesticht. Er viel dus niets verder te doen dan hun aantal te vermeerderen of de bestaande te vergrooten en uit te breiden. Dit laatste gelukte den zonen van Loyola overal zonder veel

(1) Hij was in het jaar 1506 op het kasteel Xaviero in Navarra, aan den voet der Pyrenaeën, geboren.

(2) Daartoe werd zijn lijk in het jaar 1612 opgegraven en een geneesheer moest den arm losmaken. Volgens de overlevering zou het bloed bij deze operatie even helder als bij een levende gevloeid hebben!

bezwaar, vooreerst omdat de portugeesche stadhouders hun op bevel des konings op alle mogelijke wijzen in de hand werkten. De handelwijze die we van Don Alvarez van Atayde zagen was een bijna geheel alleen staande uitzondering. Ten anderen omdat ze met behulp van de rechtbanken hunner inquisitie al wat hun in den weg stond, gemakkelijk uit den weg konden ruimen.

Doch het eerste, het vermeerderen der zendingsposten, viel ook niet zoo bijzonder moeielijk. De Jesuïten-zendelingen toch volgden overal waar de Portugeezen of andere europeesche staten veroveringen maakten, die nederzettingen op den voet na. En ze wisten overal waar ze eenmaal vasten voet hadden verkregen, door een zeer eenvoudig middel een christelijke gemeente te stichten.

Waarin bestond nu dat middel? Eenvoudig hierin, dat de zendelingen zich als indische priesters voordeden en kleedden, (d. i. als Brahminen of Brahmanen), om voor de Indiërs of Hindoes die een aangeboren en natuurlijken tegenzin tegen vreemdelingen hadden, als inheemsche priesters te verschijnen. Voorts nog hierin, dat ze de bestaande heidensche godsdienstbegrippen en gebruiken der Hindoes met het christendom versmolten en vermengden. De Hindoes mochten Hindoes blijven, als ze zich maar lieten doopen en goedvonden voortaan den naam van christenen te dragen. Ja, het was niet eens noodig bij den doop een christelijken naam aan te nemen, als ze liever verkozen hun ouden heidenschen naam te houden. Immers de apostel Paulus zelf zegt, dat men allen alles moet worden!

Nu zou het mij niet moeielijk vallen een gansche lijst van Jesuïten te noemen, die op die wijze als Brahminen het land rondtrokken, en als zoodanig eigenlijk het kruis van Christus verloochenden. Doch ik vergenoeg mij er mede twee van hen te noemen die als voorbeeld kunnen dienen, om zich een voldoende voorstelling van de werkzaamheid der Jesuïten in Indië te vormen.

Een van hen, pater Constantino Beschi, die de taal der Hindoes en zelfs het Sanskriet zeer grondig bestudeerd had, bootste de zeden, gebruiken en gansche levenswijze der Brahminen zoo nauwkeurig na, dat het volk van Dekan, waar hij zich bijzonder lang ophield, hem als een heilige — wel te verstaan een heilige in den heidenschen hemel — begon te vereeren. Daar hij zelfs volksgedichten in de indische taal uitgaf, verkreeg hij een groote vermaardheid.

Maar wat was het gevolg hiervan? De vorst van Dekan maakte hem tot zijn eersten hofbeambte en minister, natuurlijk in de onderstelling een werkelijken Brahmin voor zich te hebben. Constantino Beschi was volstrekt niet van plan hem uit den droom te helpen. Integendeel de eerwaarde pater scheen zijn europeesche zeden en afstamming totaal te verloochenen. Hoe het zij, voortaan verscheen hij slechts in een prachtig oostersch costuum, gezeten op een rijk gezadeld paard of in een palankin gedragen en steeds begeleid door een talrijke indische lijfwacht te paard die het gepeupel uit den weg dreef, om plaats voor den hoogen heer te maken, en met trompetgeschal zijn komen en gaan aankondigde. Een Jesuïet bleef hij echter zijn leven lang en zijn medebroeders waren niet weinig trotsch op hem.

Het tweede voorbeeld is dat van den eerwaarden pater Barthe-

lemi Acosta. Deze volgde een geheel anderen weg. Hij hield zich niet aan de voornaamsten des lands, maar verkeerde met de laagste heffe des volks, hoewel natuurlijk van dezelfde bedoelingen bezield als Constantino Beschi, de eerste minister. Met name zocht hij de woningen der danseressen en lichtekooien op, de hutten der zoogenaamde Bajadèren. Wel wetende dat die wezens die op elk uur van den dag bereid zijn den god der liefde te offeren, een bijzonderen invloed op de mannenwereld bezitten, zocht hij zich met haar zoo vertrouwd te maken als maar mogelijk is. Hij speelde, zong, danste, dronk met haar en was in een woord haar vertrouwde vriend. De arme schepsels waren natuurlijk hoogelijk met hem ingenomen en wenschten niets liever dan door hem, die het haar zoo gemakkelijk maakte, in den hemel gebracht te worden. Eén ding slechts stond haar overgang tot het christendom in den weg. Men had haar namelijk gezegd dat de christelijke priesters het beroep waarvan ze leefden, als groote zonde veroordeelden en daarom zagen ze er tegen op, gedoopt te worden.

Maar wat deed nu de eerwaarde pater? Hij leerde haar dat ze christinnen konden worden en toch, zonder zich te bezondigen, konden voortgaan den god der liefde te offeren, als ze maar een deel van haar winst aan de christelijke kerk gaven en — met diegenen aan wie ze haar lichamen prijsgaven, althans een poging tot bekeering maakten.

Op deze en dergelijke wijzen wisten de Jesuïten zich overal in Indië te nestelen. Zoolang de heerschappij der Portugeezen duurde bleven ze volslagen meesters van het terrein. Ze konden het gansche onmetelijke gebied geheel alleen bewerken zonder dat het aan eenige andere orde vergund was, insgelijks proselieten te maken en collegiën en dergelijke inrichtingen te stichten. Want de koningen van Portugal bleven hen, gelijk we nader zien zullen, bijzonder beschermen. Toen echter na verloop van een eeuw ook andere zeevarende volken, met name de Franschen, Hollanders en Engelschen, zich in die streken vestigden en aan de groote jacht op de schatten van Indië deel namen, en de macht der eerste veroveraars van alle kanten besnoeid werd, — toen werd het voor de Jesuïten ook minder. Daarover zal ik echter in het vierde, vijfde en zevende boek spreken, waar we tevens zien zullen hoe de Jesuïten zich ten tijde van hun hoogste macht in Indië gedroegen. Voor het oogenblik zij het genoeg te herinneren, dat het gezelschap van Jesus honderd jaren lang in godsdienstige en kerkelijke zaken de alleenheerschappij in Indië bezat.

Evenzeer gelukte het hun ook in Japan, ofschoon met veel meer moeite. Reeds in het jaar 1573, dus slechts een en twintig jaar na Xavier's dood, konden ze zich beroemen bijna in de helft der honderd kleine koninkrijken waarin het groote keizerrijk verdeeld is, grootere of kleinere nederzettingen te bezitten. Bovendien is het een feit dat toen ter tijd reeds over de tweemaal honderdduizend Japaneezen, — vrouwen en kinderen niet medegerekend, — tot hen waren overgegaan. Het was dus iets meer dan louter grootspraak, als ze den paus te Rome stoutweg toeriepen dat ze niet zouden rusten, eer ze gansch Japan onder de heerschappij van het kruis gebracht zouden hebben.

Waaraan echter hadden de Jesuïten die groote vorderingen te danken? Eenig en alleen aan hun slimheid en aan de omstandigheid dat Japan niet een éénig, onder één vorst staand, rijk was. Reeds Franciscus

Xavier had ingezien, dat hij zich naar de Japaneezen schikken moest, als hij ze voor zijn zaak winnen wilde. Immers daarom had hij zich, gelijk we zagen, als Bonze voorgedaan. Welnu, diezelfde gemakkelijke moraal volgden nu ook zijn medehelpers die hij in Japan achtergelaten had. Dat waren Come van Torrez, Juan Fernandez, Cosmos en anderen, en ieder van hen nam zich wel in acht niet met de deur in huis te vallen, gelijk men het noemt. De vesting kon niet stormenderhand worden ingenomen, maar zachtkens, kruipend en door loopgraven goed gedekt, rukten de heilige paters voort, en bovendien stelden ze de bezetting zulke lichte en aangename voorwaarden dat ze bijna niet nalaten kon zich over te geven.

De paters Jesuïten vergunden hun doopelingen zelfs om ook na hun overgang tot het Christendom de heidensche pagoden te bezoeken en voor hun goden, Jebischu, Daikotu, Fatziman, Fottei of hoe ze verder heeten mochten, te knielen, als ze die vereering maar »in gedachten" op Jesus overdroegen!

En toch zou de verovering zeker niet zoo gemakkelijk en ook niet zóó uitgebreid hebben kunnen zijn, als de verdeeldheid in het groote rijk niet mede geholpen had. Ieder der verschillende onderkoningen namelijk was slechts op zijn eigen vergrooting bedacht en niet op het heil van het gemeenschappelijke vaderland. Er heerschten dus eeuwigdurende afgunst en haat onder die miniatuurvorsten. Geen van hen die zich niet voor alle dingen op de vernietiging of verkleining van zijn buurman toelegde, en elk middel dat hiertoe leiden kon, was hartelijk welkom. Sommigen dezer kleine despoten meenden nu dat er groot voordeel voor hen in liggen zou, als ze met de zeevarende Portugeezen handelsbetrekkingen aanknoopten, of als het hun maar gelukte een bondgenootschap met deze dappere mannen die niet lang geleden Indië veroverd hadden, aan te gaan.

Door wiens tusschenkomst echter konden dergelijke verbintenissen beter en gemakkelijker tot stand gebracht worden, dan juist door de Jesuïten? Evenals Franciscus Xavier door Eduard de Gama, gelijk we zagen, met alle onderscheiding behandeld was, werden de Jesuïten overal door de portugeesche zeelieden bijna met slaafsche onderdanigheid vereerd. Waar maar ooit een portugeesch schip in een japaneesche haven ankerde, daar konden de mannen van Loyola zeker zijn dat de kapitein zich ter hunner beschikking stelde, nademaal hun orde toentertijd aan het hof te Lissabon bijna almachtig was. Dientengevolge haastten velen der bovengenoemde japaneesche vorsten zich, om de Loyolisten zoo vriendelijk mogelijk te ontvangen en voort te helpen, gedachtig aan het spreekwoord, dat de eene hand de andere wascht. Ja sommigen lieten zich zelfs doopen, door welk voorbeeld hun onderdanen natuurlijk grootelijks opgewekt werden om hetzelfde te doen.

Dikwijls ging die toetreding tot het Christendom gepaard met een aanzienlijke schenking van gronden, waarop de Jesuïten zich blijvend konden vestigen door collegiën en residentiën aan te leggen. Zoo wordt gewag gemaakt van den koning van Omura die in het jaar 1562 de stad Vocoxiura met alle omliggende dorpen op twee uur in den omtrek aan de Jesuïten in eigendom afstond, en, ofschoon andere vorsten zóó ver niet gingen, werden hun toch zoo veel kloosters ten geschenke gegeven als ze maar hebben wilden. De Jesuïten verkregen dus in eenige tientallen jaren een buitengemeene macht in Japan. Zelfs te Miako, de residentie van den

Dairi, richtten ze een collegie op. En toen ze zich die macht eenmaal verzekerd wisten, ontzagen ze zich niet om de vorsten die hun vijandig gezind waren, zelfs te *dreigen*.

Zelfs is dreigen nog een te zwak woord, want van dreigen kwam het dikwijls tot handelen. De zwartrokken bewogen namelijk de bekeerde vorsten dikwijls tot den aanval op de niet-bekeerden; en zetten dan hun gansche macht op het spel om de overwinning aan hun beschermelingen te bezorgen. Gansche boekdeelen zou men kunnen vol schrijven met de eeuwigdurende kuiperijen, het onophoudelijke aanhitsen en opzetten der Japaneezen tegen elkander. Het gevolg was, dat de toenmalige geschiedenis van Japan niets anders is dan een voortdurende reeks van oproeren, twisten, oorlogen en menschenslachten. En ieder dier broederoorlogen hielp de Jesuïten aan een nieuwe zegepraal. Eindelijk brachten ze het zoover dat drie dier bekeerde koningen, die van Bungo, Arima en Omura, onder hun geleide een schitterend gezantschap naar den toenmaligen paus, Gregorius XIII, afzonden, om het hoofd der Christenheid hun hulde te bieden.

Dat was een glorie! Waarlijk zulke resultaten konden alle overige orden samen niet aanwijzen. De paus toonde zich dan ook zeer dankbaar. Bij een afzonderlijke bul werd aan alle overige monniken en geestelijken »op straffe van den grooten ban" verboden »zonder uitdrukkelijke vergunning van den pauselijken stoel naar Japan te gaan, om aldaar eenige geestelijke handeling van welken aard ook te verrichten." Hierdoor werd Japan uitsluitend aan de Jesuïten overgelaten, en dat die van zulke buitengewone bevoorrechting behoorlijk partij wisten te trekken, kan men begrijpen. Maar wat won het Christendom hierbij? Zeker niets, want het christendom dat de Jesuïten op Japan onderwezen, had niets meer van het Christendom dan den naam. Dat blijkt o. a. hieruit, dat ze voor de Japaneezen een afzonderlijke Levensgeschiedenis van Jesus fabriceerden, waarin ze den zoon des eenvoudigen timmermans in het purper lieten ter wereld komen, als koning over Judaea heerschen en op een paradebed in koningspraal sterven. Nog minder geschiedde voor de opleiding der gedoopte Japaneezen, maar men liet hun met opzet hun vroeger bijgeloof, benevens hun verdorven zeden en wellustige levenswijze behouden (1).

Veel moeielijker was het den Jesuïten om ook in *China* vasten voet te krijgen, want dat rijk was toenmaals voor alle vreemdelingen nog volledig gesloten en de geduchte poort wilde zich maar door geen list of geweld laten openen. Frans Xavier stierf, gelijk we weten, in het aangezicht van zijn tergende kusten, en evenzoo ging het ook anderen zijner orde-genooten. Michaël Ruggieri en Pazzio gaven zich dertig jaren lang vergeefsche moeite, om van Goa of Macao uit »de chineesche rots te bestijgen", zooals broeder Valignano zich uitdrukte.

Maar eindelijk zou het een van hen toch gelukken, en die eene was niemand anders dan de beroemde *Matthias Ricci*. Ricci was

---

(1) In de jaren 1633—36 bereisden de vrome geestelijken Antonius van St. Marie, Frans van Alameda en Jean-Baptiste Morales op bevel des pauses het gansche Oosten, en in hun berichten staat het zwart op wit dat de Jesuïten den Japaneezen toestonden, met alle vroegere afgoderij voort te gaan en het Christendom slechts in het geheim te oefenen. De Jesuïten ontkenden dat ook volstrekt niet, maar antwoordden eenvoudig, dat de apostelen tegenover de bekeerde heidenen en joden dezelfde handelwijze gevolgd hadden.

geboren in hetzelfde jaar waarin Xavier stierf, namelijk den 6n Oct 1552, te Macerata, een stad in de provincie Ancona. Reeds vroeg gaf hij blijken van ongemeenen aanleg. Nadat hij eenigen tijd zich met de beoefening der oude talen bezig gehouden had, ging hij in 1568 naar Rome, om daar in de rechten te studeeren. Daar leerden de Jesuïten Laynez en Salmeron hem kennen en door hun volhardende bemoeiingen gelukte het hun, den hoogbegaafden jongeling voor de orde te winnen. Op zijn negentiende jaar werd hij novitius in het Collegium Romanum en begon daar den gewonen cursus door te loopen. Spoedig echter bespeurde pater Valignano, de toenmalige bestuurder van het huis der novitii, dat de jonge Matthias een bijzonderen aanleg voor wiskunde en werktuigkunde had, en — niemand blijder dan de paters Jesuïten! Sedert jaren toch zochten ze naar zulk een talent, want uit de berichten die van Japan en China inkwamen, had de generaal gezien, dat de voorname Chineezen een bijzondere voorliefde voor de zoogenaamde exacte wetenschappen hadden, namelijk voor wiskunde, scheikunde, sterrekunde en werktuigkunde, en dat ieder die daarin uitmuntte, bij hen spoedig in aanzien zou komen. Daarom hadden ze reeds lang besloten, een Jesuïet in die wetenschappen doorkneed, in het costuum van een chineesch geleerde naar het »Middenrijk" te zenden. Natuurlijk waren de leiders der orde thans zeer verheugd, zulk een genie gevonden te hebben. Oogenblikkelijk werd nu de studie der theologie door Ricci ter zijde gelegd en met het onderwijs in wiskunde, scheikunde en sterrekunde begonnen. De beroemdste leeraren en professoren die toenmaals in Rome waren, werden te hulp geroepen. Bovendien werd de jonge novitius in de werktuigkunde onderwezen en vooral in de kunst natuurkundige instrumenten te vervaardigen. Zelfs de horologe-makerskunst werd niet verzuimd.

Ricci vatte alles met verwonderlijke vlugheid, zoowel het practische als het theoretische. Toch besteedde hij volle acht jaren aan zijn volledige vorming en vertrok toen eerst naar het Oosten. Doch nog niet aanstonds naar China maar voorloopig eerst naar Goa, het middelpunt der asiatische zending. Daar, in het collegie van den heiligen Paulus, zou de laatste hand aan zijn opvoeding gelegd worden. Voornamelijk moest hij hier de chineesche taal zoo goed leeren, dat hij zich voor een geboren chinees kon laten doorgaan. Hij legde zich met onvermoeiden ijver op die studie toe, en eindelijk, na vier jaar, was hij ook daarvan op de hoogte.

Nu liet hij zich echter ook door niets meer terughouden, maar scheepte zich in Sept. 1583 naar China in. Hij had geheel en al de kleeding aangenomen van een priester van Fo. Fo namelijk is slechts een andere benaming voor Boeddha, en een Lama of Fo-priester beteekent dus in China hetzelfde, als een Bonze in Japan. Hij stapte in een kleine zeehaven, Tschao-tscheu genaamd, aan land. Naar Canton of een andere groote zeestad durfde hij zich aanvankelijk nog niet begeven, uit vrees als Europeaan herkend te worden; maar hij achtte het raadzamer van onderen-op te beginnen, en daarom had hij ook dat bescheiden Lamagewaad aangetrokken.

De eerste jaren bracht hij hiermede door, dat hij de jeugd in de wiskunde en de verdere vakken die hij geleerd had, onderwees. Spoedig won hij daardoor het vertrouwen van zijn omgeving. Ook wist hij de aandacht van eenige hooger geplaatste beambten, — in China Manda-

rijnen genaamd —, op zich te vestigen door het ontwerpen van een landkaart van het hemelsche rijk, wat in China iets ongehoords was. Voor zijn eigenlijk doel, de bekeering der Chineezen tot het Christendom, waagde hij voorloopig niet veel te doen, althans niet openlijk. Hij vergenoegde er zich mede, tusschen zijn onderwijs in sommige punten van de christelijke leer te laten invloeien, en wel slechts zulke punten, die volstrekt niet met de godsdienstige begrippen der Chineezen streden.

In dat groote rijk waren namelijk toentertijd, — en zijn er ook nog thans, — twee godsdienst-stelsels, die naast elkander bestaan, zonder vijandig tegenover elkander te staan. Ieder dezer twee stelsels toch had gelijk recht van bestaan en werd door den keizer en zijn beambten gelijkelijk beschermd. Het eene dier stelsels, de godsdienst van Boeddha, of, gelijk die in China genoemd wordt, de godsdienst van Fo, kennen we reeds van Japan. Hierover behoeven we dus niet meer te zeggen, dan dat de aanhangers daarvan meestal tot het geringere volk behoorden; want het is de godsdienst van afgoderij en veelgodendom, van monniks- en nonnenkloosters, van wonder- en bijgeloof. (1) Het andere stelsel was dat van Confucius, of liever Kong-fu-tse. Dat bestond en bestaat nog uit een zuivere zedeleer, welke met die van het Christendom zeer veel overeenkomst heeft. De aanhangers daarvan zijn vooral de meer ontwikkelden, gelijk mede het gansche hof met alle mandarijnen van de hoogste tot de laagste klasse. Ook zij bewijzen den stichter van hun godsdienst goddelijke eer, ofschoon ze toegeven, dat hij niet meer dan een mensch geweest is. Maar ze verwerpen daarentegen alle afgoderij, benevens wonderen en alle verdere heidensche opsieringen.

Onder zulke omstandigheden viel het Ricci gemakkelijk de grondwaarheden des Christendoms in zijn onderwijs mede te laten invloeien, zonder bij eenigen Chinees aanstoot te geven. Hij kon zelfs zoover gaan, »afzonderlijk voor de Chineezen een christelijken catechismus te vervaardigen". Want al wat in dat boekje stond, stemde volkomen met de leer van Confucius overeen. Daarentegen nam hij zich wel in acht, een van zijn scholieren iets van de Drieëenheid, of van de goddelijke geboorte en hemelvaart van Christus, of van de Verlossing of eenig ander christelijk zoogenaamd mysterie te vertellen, en in den bewusten catechismus was alles van dien aard dan ook weggelaten. Men ziet dus, dat hij hierin met dubbele slimheid te werk ging, daar hij aan den éénen kant van het Christendom slechts nu en dan iets liet invloeien, en aan den anderen kant dat Christendom met de chineesche godsdienstbegrippen in overeenstemming bracht, m. a. w. het verchineesde.

Nadat Ricci aldus verscheiden jaren in Tschao-tscheu en omstreken gewerkt had, om zich met de chineesche zeden en gewoonten genoegzaam vertrouwd te maken, ging hij naar het naburige koninkrijk Kiang-Sy, en iets later naar Nanking, waar hij in de rijke kleeding van een geleerde in de leer van Confucius optrad en tevens als geneesheer practiseerde. In laatstgenoemde hoedanigheid werd hij met een mandarijn van zeer hoogen rang bekend, die hem bij zijn zieken zoon riep, die door

(1) Als een derde godsdienst-stelsel wordt dikwijls ook nog het zoogenaamde Taogeloof, of »de godsdienst van den rechten weg" genoemd. Maar dat stelsel is reeds lang bijna geheel met het Boeddhisme versmolten, en ik meende er daarom geen afzonderlijke melding van te moeten maken.

de chineesche geneesheeren verkeerd behandeld was. Daar het hem gelukte dien zoon te genezen, noodigde de mandarijn hem te Peking, de hoofdstad van het chineesche rijk, bij zich. Dat was juist wat Ricci reeds lang had trachten te bereiken, en hij gaf met de grootste vreugde aan die roepstem gehoor.

Te Peking, waar hij in 1595 aankwam, wist hij zich onder de vleugelen van zijn aanzienlijken beschermer weldra met de groote wereld der residentie bekend te maken, en iedereen stond verbaasd over de merkwaardige kennis, die hij aan den dag legde. Vooral was hij er op uit, zich vrienden aan het hof te verschaffen, om door hen aan den keizer zelf voorgesteld te worden. Om dat doel te bereiken zocht hij zelfs de geringste hofbedienden met kruipende vleierij te winnen, terwijl hij het bij anderen, al naar dat hun karakter was, met geschenken en omkooping beproefde.

Eindelijk, hoewel toch eerst in het jaar 1601, verhaalden eenige grooten uit de naaste omgeving van Van-Lié, — zoo heette de toenmalige keizer — hem zooveel van de wonderen, die de geleerde Ricci ten toon spreidde, en vooral van een klok, »die van zelf sloeg", dat de vorst begeerig werd het wonderwerk te zien, en den bezitter in zijn tegenwoordigheid liet verschijnen. Ricci verscheen en bracht den vorst niet alleen »de van zelf slaande klok", — dat was een fraai repetitie-uurwerk, dat hij zelf gemaakt had, — maar nog eenige andere zeldzaamheden, waarvan men in China nog nooit gehoord had. Hij bracht ze echter, zooals men denken kan, niet alleen »voor het bekijken" mede, maar hij legde ze als geschenken voor de voeten van den monarch neder. Deze was zóó blijde met zijn geschenken, vooral met het uurwerk, dat hij na het vertrek van den verkleeden Jesuïet verscheiden uren doorbracht met het horologe te zien loopen, de wijzers om te draaien en naar het slaan te luisteren. Ja, Zijne Majesteit liet bovendien zijn vrouwen en de keizerinmoeder bij zich roepen, om het wonderwerk óók in oogenschouw te nemen, en nu was er geen eind aan het genot. Ongelukkig echter werd het kunststuk tengevolge van het eeuwige betasten, opwinden en slaanlaten onklaar en bleef plotseling stilstaan. Van-Lié was troosteloos en liet oogenblikkelijk Ricci halen, wien hij met klagelijke stem toeriep: »hij is dood!" Maar de Jesuïet troostte hem met de woorden: »hij zal weêr leven als de zoon des hemels het beveelt", nam het uurwerk mede naar huis en herstelde het zonder veel moeite weder.

Van nu af aan had Ricci, gelijk men het noemt, gewonnen spel, want de keizer kon hem niet meer missen, of liever Ricci wist zich bij Z. Majesteit onontbeerlijk te maken. Vooreerst trok hij van het zwak des vorsten voor spelende uurwerken partij. Hij liet zich de opdracht geven, er een ganschen voorraad van te laten komen, en bestelde die te Goa, met een bezending paters Jesuïten er bij. Natuurlijk moest hij de post van opper-klokken-inspecteur op zich nemen, want wie buiten hem zou al die uurwerken opwinden en in orde hebben kunnen houden?

Voorts bleek het meer en meer, dat pater Matthias ook in een andere lievelingswetenschap des keizers zeer ver was, namelijk in de sterrekunde. En eindelijk wist de slimme Loyoliet allengskens zijn kennis van scheikunde en wiskunde in het schitterendste licht te doen uitkomen. Zulke buitengewone gaven verdienden toch zeker gewaardeerd te worden, en Van-Lié kon niet nalaten onzen pater met den titel van hofmandarijn te vereeren. Bovendien schonk hij hem een groot huis in de stad,

om daar een collegie op te richten en verrijkte het met ruime inkomsten, »om er sterrekundigen, wiskundigen, scheikundigen, en kunstenaars van allerlei aard in op te leiden."

Een christelijk collegie was het dus nog niet en ook volstrekt geen inrichting ter opleiding van priesters van welken godsdienst ook. Maar een zeer geleerde inrichting was het en een zeer fatsoenlijke ook, zoodat dan ook de voornaamste inwoners van Peking hun zonen er heen zonden, om zoo knap te worden als Matthias en zijn pas aangekomen collega's. Echter was het onderwijs in den christelijken godsdienst natuurlijk niet geheel en al uitgesloten. Het werd slechts zoo ingericht, dat het aan de jonge voorname heeren evenmin als aan hun vaders de mandarijnen eenigen aanstoot kon geven. Integendeel, Ricci en de zijnen leerden slechts wat Confucius ook geleerd had, en kenden dus ook aan dezen godsdienststichter zijn rechtmatige plaats in den hemel toe.

Evenzeer namen ze zich wel in acht, de gebruiken en gewoonten der Chineezen in eenig opzicht aan te vallen of slechts eenige de minste afkeuring er over uit te spreken. Ze vergunden hun kweekelingen geheel zoo voort te leven als ze tot nog toe gewoon waren. Ze mochten evengoed als altijd hun huisgoden, — als ze die hadden — aanbidden; ze mochten het lantaarnfeest, het zielenfeest, het feest van Phelo en al dergelijke algemeene godsdienstige feesten onder de Chineezen bijwonen; ze mochten bij de graven van weezen offeren en, als ze ziek waren, zich van een »Luin" voorzien, d. i. met een geschreven paspoort, dat de Lama-priesters voor de andere wereld afgeven; ze mochten zelfs, als ze volwassen geworden waren, het gebruik der veelwijverij huldigen en zooveel vrouwen en bijwijven nemen als ze wilden; ja zelfs hun eigen zusters mochten ze huwen als ze zulks verkozen, en verdere bloedverwantschap leverde dan natuurlijk ook geen huwelijksbeletselen op.

Dat alles en nog veel meer mochten ze doen. Zelfs namen de paters Jesuïten aan die ceremoniën en gebruiken voor een groot deel zelf ook deel, om geen aanstoot te geven (1). Het was genoeg, als de Chineezen zich maar lieten doopen en verklaarden, Christenen te willen zijn! Men maakte het hun dus zeker zoo gemakkelijk mogelijk. Daarentegen beloofde men hun zoo oneindig veel, dat het meer dan een wonder geweest zou zijn, als ze niet toegetast hadden. Men beloofde hun voor dit leven alle wetenschappen van Europa, door middel waarvan ze boven al hun landgenooten zouden staan, zoodat in het vervolg de keizer slechts uit hun midden zijn stadhouders, generalen en ministers zou kiezen. En vòor het volgend leven beloofde men hun een eeuwige gelukzaligheid en een zoo heerlijke zitplaats in den Tien, d. i. in den hemel, dat al de andere zielen, zelfs zij die niet in de hel waren, hen benijden zouden.

En voor dat alles was niets meer noodig, dan de verklaring, voortaan een Christen te willen heeten? Neen, meer niet! Alleen sloot die ver-

---

(1) Zulks wordt door den Jesuïet Ignatius Lobo zelf erkend in een brief van 19 Sept. 1635 aan den pater Franciscaner Antonio de St. Marie. Over het algemeen herinner ik hier eens voor altijd, dat wat hier over het Christendom der Jesuïten in China verhaald wordt, slechts een uittreksel uit de berichten der Jesuïten zelf is, zooals b. v. uit het groote werk van Du Halde over China, uit de gedenkschriften van de paters Le-Comte en Martini, uit de berichten van pater Michaël Boym, alsmede uit de nagelaten papieren van Ricci zelf. Het zijn dus geen aantijgingen, die van vijanden der Jesuïten afkomstig zijn, maar waarheden door de Jesuïten-zendelingen zelf erkend.

klaring in zich de verplichting: geen andere raadslieden des gewetens te hebben, dan alleen de paters Jesuïten. Dat was het fijne van de zaak. Want wanneer de heeren paters eerst de biechtvaders en zielzorgers van een huisgezin werden, dan was dat evengoed alsof de gezamenlijke huisgenooten hun den eed van onderdanigheid gezworen hadden.

Op deze wijze gelukte het aan Matthias Ricci langzamerhand een zeer grooten invloed aan het hof te Peking te winnen. Hij verkreeg niet alleen de vergunning, naast het collegie een kerk te bouwen, maar hij mocht ook in alle steden van het groote rijk, collegies en kerken laten stichten. Daartoe liet hij telkens nieuwe medehelpers van Goa overkomen. Echter meene men niet, dat hij niet ook met vele hindernissen te kampen zou gehad hebben. Vooral de priesters van den Fo-godsdienst deden al wat in hun vermogen was, om hem en zijn medehelpers verdacht te maken. Hier en daar kwam het zelfs zoo ver, dat b. v. in het jaar 1608 de stadhouder van Canton aan pater Franciscus Martinez zulk een geduchte bastonade liet geven, dat hij er onder bezweek. Ook aan pater Longobardi was bijna hetzelfde lot wedervaren. Ricci zelf was bijna bij een hofkabaal, dat een der voorname priesters in Peking aangestookt had, ten val gebracht. Hij wist echter zoo goed partij te trekken van de toegenegenheid des keizers, dat hij ten slotte toch telkens de zegepraal behaalde en de hem en zijn medehelpers toegedachte slag op het hoofd zijner vijanden neêrkwam (1).

Over 't geheel genomen had zijn zending derhalve een buitengemeen succès. En toen in het jaar 1619 de dood hem, na een werkzaamheid in China van zeven en twintig jaren, wegraapte, kon met recht van hem gezegd worden, dat hij in het Hemelrijk evenveel, zoo niet meer tot stand gebracht had, dan Xavier in Indië en Japan. Voor de dadelijke uitbreiding des Christendoms echter was dat alles niets geweest, want wat hij leerde had slechts den naam van Christendom en week vooral van de leerstellingen der roomsch-katholieke kerk af. Het was meer geweest voor de uitbreiding zijner orde, daar hij een der grootste landen der wereld voor de orde geopend had, een land waar macht, roem en rijkdom, als de zaak geschikt werd aangegrepen, tot in het oneindige te behalen was.

Niet lang na den dood van Matthias Ricci stierf ook zijn groote beschermer, keizer Van-Lié. Onder zijn opvolger Tien-ki, die trouwens niet lang regeerde, beproefden de inheemsche priesters op nieuw en herhaaldelijk een decreet uit te lokken, dat de vreemde indringers de handen zou binden. Er werd van weêrskanten geïntrigueerd en gelasterd, en nu eens scheen de eene partij, dan weer de andere de bovenhand te zullen hebben. Doch het zou voor den lezer vervelend worden als ik daarover in nadere bijzonderheden wilde treden. Ik bepaal mij dus tót

(1) De hofintrigue waarop ik doelde, wist hij door een meesterstreek te verijdelen, daar hij den opperpriester bij den keizer in verdenking bracht, een schotschrift tegen het hof, dat juist te Peking in de wandeling was, — en dat misschien Ricci zelf tot schrijver had, — niet alleen verbreid, maar ook opgesteld te hebben. Ten gevolge dier aantijging werd de opperpriester met stokslagen gestraft, en wel zoo duchtig, dat hij er aan stierf. — Ook de stadhouder van Canton, die pater Martinez den dood had aangedaan, werd naar een minder gouvernement verplaatst en mocht nog blijde zijn, er zoo genadig te zijn afgekomen.

één geval, waarin de Jesuïten er bijna geheel onder geraakt waren.

De stadhouder van de provincie Kiang-Nan, die in Nanking zetelde, verklaarde zich in het jaar 1615 openlijk tot hun vijand. Hij stelde niet alleen een uitvoerige memorie tegen hen op, die hij naar het hof opzond, maar begon zelfs, zonder de goedkeuring van hoogerhand af te wachten, met hen te verdrijven. De stadhouder der aangrenzende provincie Quang-Tong volgde zijn voorbeeld na, en nu stonden de Jesuïten die zich in deze deelen van het uitgebreide rijk ophielden, aan de gruwelijkste vervolging bloot. Hun collegiën werden gesloten, hun kerken omvergehaald, hen zelf wierp men in de gevangenis, gaf hun de bastonnade en pakte ze ten slotte als pakgoed op elkaâr in een schip, om hen naar Macao te brengen. Nu zou men verwachten, dat het hof te Peking die vervolging bestraft zou hebben, aangezien de Jesuïten daar altijd nog als wiskundigen, sterrekundigen, scheikundigen, muziek- en werktuigmakers in hoog aanzien stonden. Doch dat gebeurde niet; integendeel het Nankingsche verbanningsdecreet werd zelfs bekrachtigd, waarschijnlijk omdat de bovengenoemde memorie van den stadhouder van Kiang-Nan onwederlegbare aanklachten bevatte. Immers de Jesuïten zelf bewaren in hun anders zoo uitvoerige berichten over China hieromtrent een volslagen stilzwijgen.

Spoedig echter hadden er andere staatkundige gebeurtenissen plaats, die de vreemde paters weder op eens nog hooger in aanzien deden stijgen dan ze ooit geweest waren. Reeds lang namelijk hadden de Tartaren, een even dappere als talrijke volksstam, welks woonplaats aan de noordelijke grenzen des rijks lag, de chineesche keizers grooten overlast aangedaan. Niet dan met de grootste inspanning konden dezen de invallen dier zwervende stammen afweren. Zulk een inval nu had ook in het jaar 1618 plaats en de Khan der Tartaren, »de dief Thien-Min", zooals de chineesche geschiedschrijvers hem noemen, drong tot dicht onder de muren van Peking door. De keizer zat in de hoogste verlegenheid, want zijn eigen soldaten vochten slecht, en het stond te vreezen, dat Peking zelf in de handen des vijands vallen zoude.

Nu had de mandarijn Seu, een der hoogste beambten des rijks, een dochter, Candide genaamd, die door de Jesuïten gedoopt was en door hen als een volslagen »heilige" wordt afgeschilderd. Door de vrome dochter hadden de paters veel invloed op den mandarijn zelf, en op hun ingeving gaf Seu aan den keizer den raad, de paters te verzoeken, dat ze portugeesche officieren en vooral artilleristen zouden ontbieden, die door hun meerdere krijgskunde den vijand zouden verslaan. De keizer nam den raad aan. Ook de Jesuïten stonden zijn verzoek zeer bereidwillig toe, echter, gelijk men begrijpen kan, slechts onder zekere voorwaarden, waaronder in de eerste plaats de officieele opheffing van het Nankingsche verbanningsdecreet behoorde. Het gevolg was, dat de Tartaren werden verjaagd, en na dien gelukkigen afloop hadden de Jesuïten niet alleen het hart des keizers gewonnen maar tevens de sleutels der regeering volkomen in handen.

Ze kregen dus weer de hand volkomen vrij, om in alle steden van het rijk collegiën op te richten en kerken er naast te bouwen. En het spreekt van zelf, dat ze hiervan het ruimste gebruik maakten. De invallen der Tartaren hielden overigens met de nederlaag van Thien-Min niet op. Onder de regeering van Hoai-tsong, den opvolger van Tien-Ki, werden ze met nog meer kracht dan vroeger herhaald, en Hoai-tsong kwam bitter in de klem te zitten. Nog erger werd het echter, toen prins

Li-tse-tsching een opstand verwekte en met medehulp van zeventig duizend tartaarsche ruiters tot Peking doordrong. Toen viel aan geen tegenstand te denken, en in zijn wanhoop bracht Hoai-tsong zich met al zijn vrouwen om het leven, waarop Li-tse-tsching bezit van den troon nam.

Doch, hoewel Li-tse-tsching in de hoofdstad gehuldigd werd, in de provinciën was dit het geval nog niet, en er ontstond zulk een vreeselijke verwarring in het rijk, dat weldra niemand meer wist, wie heer of knecht was. Diep terneêrgeslagen waren alle vrienden des vaderlands en nog dieper was de nood des volks. De Jesuïten echter wreven zich in de handen, want zij wisten in troebel water te visschen en beloofden ieder der tallooze pretendenten naar de kroon gouden bergen.

Vooral traden hierbij op den voorgrond de beide paters Cofler en Schall, en het is inderdaad de moeite waard, hun houding iets meer van naderbij te beschouwen. Beiden werkten natuurlijk niet op eigen hand, maar op bevel van hun generaal te Rome, die steeds alle draden van het spel in handen had; doch beiden werkten in tegenovergestelde richting.

Tum-Lié, een kleinzoon van keizer Van-Lié, liet zich in de provincie Chan-Sy tot keizer uitroepen. Weldra voegde zich pater Cofler bij hem met een zekeren doctor Lucca, een knap genie-officier, maar tegelijk een Jesuïet, benevens eenige andere paters, waaronder ook Martin Boym. Bovendien had hij nog eenige wereldlijke Portugeezen, allen officieren, in zijn gevolg, die hem door den portugeeschen stadhouder van Macao gezonden waren. Hij kon dus met eenige praal optreden, wat hij dan ook niet naliet. Tum-Lié werd daardoor spoedig in de meening gebracht, dat het hem niet zwaar zou vallen, gansch China aan zich te onderwerpen, als hij maar geheel en al de zijde der Christenen koos. De Christenen vormden reeds een aanzienlijke partij in den lande, en Cofler verzekerde hem van hun aller bijstand, zoodra Tum-Lié zich zou laten doopen. Deze was daartoe niet aanstonds bereid, want hij vreesde toch ook daardoor de groote massa van het chineesche volk al te zeer voor het hoofd te stooten. Toen hij echter bericht ontving, dat zijn troepen door den vijand geslagen waren, stemde hij er in toe, om althans zijn vrouwen en kinderen openlijk te laten doopen, hoewel hij zelf »naar het uitwendige" nog niet tot het Christendom toetrad. Daarentegen beloofde Cofler onmiddellijk een leger van Christenen onder bevel van Lucca tot zijn beschikking te zullen stellen.

Van beide zijden werd woord gehouden, d. w. z. de doop werd toegediend en Lucca begon een klein leger bijeen te zamelen. De beide gemalinnen van Tum-Lié kregen de namen Helena en Anna. De eerste liet zich aanstonds door pater Martin Boym bewegen, aan paus Alexander VII een eigenhandigen brief te schrijven, waarin ze den heiligen vader, den stedehouder Christi op aarde, verzekerde, dat gansch China zich in de innigste verknochtheid aan hem onderwierp (*). De kroonprins Tam-Tym werd als Constantijn gedoopt en Cofler sprak woordelijk den volgenden zegen, — of horoscoop — over hem: »Dit kind, evenals de zoon Gods, te middernacht geboren, moet in alles gelukkig zijn en is gelijk aan een zon, die gansch China met geluk overstroomen zal."

Hiernaar te oordeelen zou men nu natuurlijk meenen, dat de Jesuïten

(*) De brief is gedateerd den 4n Dec. 1650, en de Jesuïten laten er zich niet weinig op voorstaan als een bewijs van hun hoog aanzien aan het hof. Hij wordt medegedeeld door Du Halde, in zijn Description de la Chine. Tome III pag. 301 en volg.

overal in China de zijde van den pretendent Tum-Lié gehouden en gezamenlijk er op gewerkt zouden hebben, aan hem de zegepraal over al zijn mededingers te verschaffen. Dat is toch zoo niet; ze speelden bij een anderen pretendent geheel dezelfde rol, zeker om in elk geval, mocht de eene of de andere zegevieren, gewonnen spel te hebben. Nadat namelijk de bovengenoemde Li-tse-tsching bezit van Peking genomen had, begaf zich Vsan-Quei, een broeder van keizer Hoai-tsong, naar Mandschurie of het Amoerland, wierf daar met de medegenomen schatten een groot leger aan, stelde zich aan het hoofd daarvan, viel daarmede in China, belegerde Peking en dwong Li-tse-tsching de kroon neer te leggen. Daarop stierf hij echter en liet het pas gewonnen rijk aan zijn zoon Schun-tschin achter.

Deze Schun-tschin nu maakte aanstonds met alle macht de noodige krijgstoerustingen, om de overige provinciën van China insgelijks aan zijn heerschappij te onderwerpen en voor goed al die pretendenten uit den weg te ruimen. Hij stond als een dapper veldheer bekend, en daar hij zich bovendien op zijn beproefd leger verlaten kon, behoefde hij niet te twijfelen aan den gunstigen uitslag van zijn veldtocht. Hij geloofde echter, evenals zoo vele andere dappere veldheeren voor en na hem, aan den invloed der sterren, en besloot eerst het noodlot te ondervragen.

Alzoo kreeg de Jesuïet Adam Schall, die aan het collegie te Peking de sterrekunde onderwees, last den hemel te raadplegen. Schall deed wat hem bevolen werd en voorspelde den koenen Schun-tschin niet alleen de schitterendste zegepraal, maar ook voor hem en zijn nakomelingen het rustige bezit van het gansche Hemelsche rijk. Toen brak Schun-tschin met zijn gansche leger op, veroverde de ééne provincie na de andere en overwon eindelijk Tum-lié ook. Ja hij nam Tum-lié met zijn gansche gezin gevangen en liet ze allen, — dus ook den kroonprins, aan wien pater Andreas Xavier Cofler toch een zoo roemrijke toekomst beloofd had, — jammerlijk wurgen Maar den Jesuïten, die aan het hof van den overwonneling gewerkt hadden, geschiedde geen leed. Ze waren bij tijds allen op bevel van Schall, — die in het geheim van den generaal der orde de aanstelling van generaal-vicaris had weten te verkrijgen —, naar het leger van den overwinnaar overgeloopen.

Zoo verstonden de Jesuïten de kunst, in twee vijandelijke kampen tegelijk te werken. Zonder twijfel zouden ze al te gaâr zich aan de zijde van Tum-lié gevoegd hebben, als het geluk op zijn hand geweest was. Nu echter bewierookten ze den grooten Schun-tschin, en deze betoonde zich zoo goedgunstig jegens hen, dat ze steeds meer in macht en invloed toenamen. Toen hij in 1661 stierf, derhalve noch geen tachtig jaar na de aankomst van Ricci in China, hadden de Jesuïten er reeds niet minder dan acht en dertig collegiën en residentiën, benevens honderd een en vijftig kerken.

Het allerverst bracht het pater Adam Schall, want zijn dankbare keizer verleende hem de waardigheid van een mandarijn van den eersten rang, terwijl hij tevens tot opperhoofd der europeesche priesters en tot president van de rechtbank der wiskundigen benoemd werd. Dat was een van de hoogste en aanzienlijkste posten in China. Voortaan zag men Adam Schall in het openbaar niet anders dan in de rijkste kleeding en overladen met edelgesteenten, in een palankin zitten, die door twaalf slaven gedragen werd, terwijl een colossale eere-parasol hem voor de stralen der zon beschermde en talrijke dienaren hem met waaiers frissche

lucht toewuifden. Een escadron van zijn eigen lijfwacht begeleidde hem door de gapende menigte, die hem eerbiedig plaats maakte, om niet met rotang-slagen op zij gejaagd te worden. Bovendien schonk de keizer zijn gunsteling, die toch reeds met rijkdommen overladen was, een groot paleis dicht bij de keizerlijke residentie en bezocht hem daarin meer dan twintigmaal persoonlijk, hoewel de étiquette in China medebrengt, dat souvereinen in hun verhevenheid nooit een voet over den drempel van een hunner onderdanen zetten. Ja, om aan dat alles nog de kroon op te zetten, vergunde hij hem, zich in alle aangelegenheden steeds onmiddellijk tot den troon te wenden. In alle andere gevallen namelijk moet dit steeds door tusschenkomst van het hof met verzoekschriften geschieden. Eindelijk vertrouwde hij hem de opvoeding en voogdijschap van zijn eerstgeborene en troonopvolger toe.

Niet minder hoog stond aan het Pekingsche hof de opvolger, die door den generaal der orde na zijn dood in de plaats van Adam Schall benoemd werd, de eerwaarde pater Verbiest. Ook hij werd tot grootmandarijn en president van het Hof der wiskundigen benoemd; ook hij verkreeg den eere-titel van Ma-Fa en vertoonde zich niet als een leeraar des Christendoms, maar als een trotsch grootwaardigheidsbekleeder van het chineesche rijk.

Wat deden nu echter in die voor hen zoo roemvolle tijden de Jesuïten in hun collegiën? Ze werkten aan wiskundige instrumenten, aan klavieren, aan uurwerken, aan sterrekundige tabellen en dergelijke zaken, maar aan christelijke theologie of godsdienstige zaken deed men niets. In die collegiën werden een menigte bouwmeesters, schilders, aardrijkskundigen, toonkunstenaars, sterrekundigen, wis- en werktuigkundigen, geneesheeren en zelfs diplomaten (*) gevormd, maar christelijke godgeleerden en predikers geen enkele. Ja zelfs richtten de paters Jesuïten onder het oppertoezicht van den eerwaarden Verbiest, een kanon-gieterij vlak naast het collegie te Peking op. De kanonnen daar gegoten bleken veel beter te zijn, dan die van de Chineezen; — maar dat de heeren paters er naar gestreefd hebben, den geest Gods over het chineesche volk uit te storten, daarvan heeft men nooit iets gehoord! (†)

II. DE JESUÏTISCHE ZENDING IN AFRICA.

We hebben voor zoo ver de ruimte ons dit toeliet gezien, welke verbazende uitbreiding de jesuïtische zending in Asië verkreeg, — geheel anders was dit met de zending in Africa. Zij bepaalde zich tot een enkel land en tot een betrekkelijk korten tijd.

(*) Als zoodanig werden de Jesuïten vooral gebruikt door keizer Kang-hi (dezelfde die door Schall was opgevoed). Zij waren het b. v. die in h. j. 1689 met de Russen het grens-tractaat tusschen Siberië en Mandschurie tot stand brachten

(†) Het komt den vertaler voor, dat de schrijver op dit punt al te veel nadruk legt en daardoor eenzijdig wordt. De Jesuïten wilden eerst vasten voet in China verkrijgen door het overwicht der europeesche beschaving. Dan zou later het christendom reuzenschreden hebben *kunnen* doen, wanneer de omstandigheden gunstiger waren geweest. Die weg moge uit theoretisch oogpunt veel bedenkelijks hebben, hij was misschien in China de eenige practisch mogelijke weg.

Wanneer men van Egypte uit den Nijl opvaart, komt men in Nubië, dat tegenwoordig een provincie van Egypte is. Dringt men dan echter nog verder zuidwaarts door, dan komt men aan een uitgestrekt hoogland, dat zich tusschen de groote vlakte van Kordofan en de Roode Zee uitstrekt. Dat land is bekend onder den naam van Abyssinië, oudtijds Aethiopië. Het is een vruchtbaar land, waarin de voornaamste rivieren die zich in den Nijl ontlasten, benevens een menigte andere stroomen ontspringen, en waar zoowel de vruchten van het zuiden als die der gematigde luchtstreken wassen.

In de eerste eeuwen van onze tijdrekening was het een machtig koninkrijk, dat, naar zijn groote hoofdstad Axum, het »Axumitische Rijk" genoemd werd. Byzantijnsche geschiedschrijvers berichten, dat de beheerschers van dat rijk hun wapenen zelfs tot naar Yemen en Saba in Arabië hebben uitgestrekt, gelijk over het algemeen zoowel de Romeinen als de Parthen nimmer over hun grenzen hebben kunnen doordringen. Toen heerschte daar natuurlijk de heidensche godsdienst. We lezen b. v. nog van den dapperen koning Aizanes, die in het begin der vierde eeuw regeerde, dat hij in h. j. 333 na een schitterende zegepraal eenige standbeelden voor Ares of Mars oprichtte.

Kort daarna echter, nog vóór het jaar 340, begonnen twee zendelingen, die van Egypte uit naar Abyssinië gekomen waren, er het Christendom te prediken. Ze heetten Frumentius en Aedesius, en ze werden later steeds de apostelen van Aethiopië genoemd. Hun prediking vond, daar koning Aizanes een der eersten was die zich liet doopen, bij alle standen zoo veel ingang, dat in minder dan tien jaren reeds twee derden der heidensche tempels in christelijke kerken veranderd waren. Bovendien ontstonden er een menigte kloosters en kluizen, natuurlijk naar het model van de egyptische, gelijk dan ook Egypte de honderden priesters leverde, die ter voorziening in de behoeften van den openbaren godsdienst noodig waren. De gansche eeredienst was dan ook niet anders ingericht dan de egyptische. Om eindelijk aan dat alles het zegel op te drukken, wijdde de patriarch van Alexandrië den zendeling Frumentius tot eersten bisschop van het pas oekeerde land, en sedert bleef het dan ook een voorrecht van dien patriarch, om den »Abuna", — zooals de primaat-bisschop van Abyssinië heette — te benoemen en te installeeren.

Zoo vormde dus Abyssinië of Aethiopië het uiterste bolwerk van het Christendom in Africa, en van hier uit werden vele pogingen in 't werk gesteld, om zelfs Arabië ook voor dat geloof te winnen. Toen echter in de zevende eeuw het Islamisme ontstond, had er een algeheele ommekeer plaats. Het Mohammedanisme namelijk, dat, gelijk bekend is, met het zwaard in de hand zich uitbreidde, veroverde niet alleen Arabië met de gansche kuststreek langs de Roode Zee, welke in het bezit der koningen van Axum was, maar onderwierp ook Egypte tot aan de grenzen van Nubië. Hierdoor werd Abyssinië als 't ware een christelijke oase in het midden van mohammedaansche landen. Zelfs trachtten de Khalifen (opvolgers van Mohammed) ook in Abyssinië door te dringen. En ze slaagden er in, niet alleen door onophoudelijke aanvallen het zeer te verzwakken, maar ook een deel der bevolking den Islam te doen aannemen. Het ergste echter was, dat ze alle wegen van verkeer te water en te land voor Abyssinië afsloten. Daardoor werd het zoo totaal geïsoleerd, dat men er in Europa eeuwen lang niets van hoorde.

Eerst in de middeleeuwen ontstond er weêr een nevelachtige overlevering van het verloren geraakte Christen-rijk. Er kwam een legende of fabel in omloop van een »Priester Johannes'', die heerscher over dat rijk zou zijn en in rechte lijn van Salomo heette af te stammen. Niemand kon echter met zekerheid iets hiervan zeggen en velen meenden reeds, dat alles een verdichtsel was, toen op eens, in het jaar 1483, op het concilie van Florence een Abyssiniër te voorschijn kwam, die zich voor een afgezant van Za-Yakub, den beheerscher van dit rijk, uitgaf. Hij verdween echter even spoedig als hij gekomen was, en men was dus nog even wijs als vroeger.

Toen hoorden de Portugeezen bij hun ontdekkingsreizen aan de oostkusten van Africa, in het jaar 1484, van een gezantschap van den negerstaat Benin, dat er twintig maanden reizens achter Benin een machtig Christen- koning, Za-Ogané genaamd, troonde. Ze vermoedden met recht, dat dit christelijke koninkrijk geen ander dan het fabelachtige rijk van den Preste Joao (zooals de Portugeezen priester Johannes noemden) was. Aanstonds rustten ze in het jaar 1486 onder het opperbevel van Pedro de Covilhà, een expeditie uit, die van Egypte uit over de Roode Zee naar de oostkust van Africa zou trachten te komen. Covilha volbracht zijn last op schitterende wijze en vond na drie jaren zoekens wat hem opgedragen was, namelijk den christelijken staat Abyssinië in het midden van eene deels heidensche, deels mohammedaansche omgeving. Het groote raadsel was dus eindelijk opgelost. De belooning der Portugeezen was, dat de beheerscher van dit rijk, de Negus Za-Densal (Negus beteekent zooveel als koning), hun de vergunning gaf, naar gelieven handel te drijven en handels-etablissementen te stichten. Daarentegen verleenden ze den Negus krachtige hulp tegen de Mohammedanen, die toen juist van Aden uit een inval deden, alsmede iets later tegen de Gallas, een wilden volksstam, die zuidelijk van Abyssinië woonde.

Tot zoo ver was nu alles in orde en de beide volken stonden met elkaâr in de beste verstandhouding, vooral nadat ze, deels door tolken deels door het aanleeren der taal, elkander waren begonnen te verstaan. Maar nu deed de paus te Rome eene ontdekking, welke op eens voor goed een einde aan die goede verstandhouding maakte. En waarin bestond nu die ontdekking? Eenvoudig hierin, dat de Abyssiniërs geen goede roomsch-catholieke Christenen, maar eigenlijk ketters waren, en wel ketters van de secte der zoogenaamde Monophysiten, een partij die, — in de vijfde eeuw — veel beroering in de kerk gebracht had. De paus had in zeker opzicht gelijk, namelijk van zijn standpunt, d. w. z. de Abyssiniërs beleden hetzelfde geloof als de Christenen in Egypte (de zoogenaamde Kopten) en bestreden de stelling, dat in Christus twee naturen, de menschelijke en de goddelijke, »zonder vermenging, verandering en scheiding" tot één persoon vereenigd zouden zijn. Bovendien weken ze ook nog in andere punten van de latijnsche (d. i. roomsch-catholieke) kerkleer af, zooals b. v. in den doop, dien zij steeds door de besnijding lieten voorafgaan, gelijk mede in de viering van den Zaterdag en in de vaststelling van den tijd des vastens, dien zij tot aan zonsondergang stelden, terwijl de roomschen zich slechts tot aan den middag van voedsel onthielden. De voorname ergernis echter lag niet in deze enkele uitwendigheden, die van de Oostersche christelijke kerk afstamden en van

niet veel belang waren. De eigenlijke grief was deze: dat de abyssinische geestelijkheid niet den paus te Rome, maar den patriarch van Alexandrië voor haar geestelijk opperhoofd erkende en hiervan ondanks alle vertoogen van roomsche zijde niet af te brengen was. Dat was een hemeltergende ketterij en daartegen moesten krachtige maatregelen genomen worden! Doch aan wie zouden de pausen dit opdragen? Natuurlijk aan de orde der Jesuïten, die het zich ten taak gesteld had, overal in de gansche wereld de ketterij te bestrijden en de alleenheerschappij des pausen te herstellen. Ook hadden de volgelingen van Loyola in Indië, Japan en China reeds getoond waartoe ze in staat waren, en zoo iemand, dan moesten zij in staat zijn, Abyssinië goed roomsch te maken.

Wat nu volgde kan men zich voorstellen, en daarom zal ik het slechts in hoofdtrekken vermelden. In de eerste plaats trachtten de Jesuïten door het stichten van collegiën vasten voet te verkrijgen. Onder de bescherming der Portugeezen, met wier schepen ze naar Abyssinië gekomen waren, viel hun dat niet moeielijk. Daarna bewerkten ze de grooten des lands, om die tot hun gevoelen te bekeeren, en daarbij lieten ze geen middelen, — vleierij zoowel als omkooping — onbeproefd. Eindelijk, na jaren lang gekuipt en gewerkt te hebben, gelukte het pater Paez, die een tweede Ricci beloofde te zullen worden, op het eind der 16e eeuw, den troonopvolger Socinios op zijn hand te krijgen. Deze beloofde, zoodra hij den troon beklommen zou hebben, alles te zullen doen, waardoor de »eenheid der kerk", — dat was de leus, waaronder de Jesuïten streden — hersteld zou kunnen worden. En hij hield werkelijk woord. Toen hij, in 1603, koning werd, zwoer hij aanstonds met zijn gansche huis de monophysitische ketterij af en verklaarde onder eede, voortaan niemand anders dan den paus als geestelijk opperhoofd van het rijk te zullen erkennen. Zijn voorbeeld werd natuurlijk door een menigte hovelingen nagevolgd. En daar men de gunst des konings verbeurde door bij het oude geloof te blijven, kozen weldra ook de meeste stadhouders der provinciën de zijde der Jesuïten; kortom, het scheen een uitgemaakte zaak te zijn, dat de paters de zaak winnen zouden. Ze bewogen paus Gregorius XV om in het jaar 1622 een van de hunnen, Alfonso Mendez, onder den titel van patriarch van Abyssinië, tot eersten bisschop des lands te benoemen met een bijna onbeperkte macht in alle geloofszaken, en tevens brachten ze den zwakken negus Socinios zoo ver, dat hij op zich nam, alles wat de latijnsche patriarch mocht willen verordenen, zelfs met geweld van wapenen als het noodig was, door te zetten.

Van nu af aan brak er een allertreurigste tijd voor het voorheen zoo gelukkige land aan, een tijd van tweespalt en vervolging, zóó verschrikkelijk, dat de pen weigert, de onmenschelijke gruwelen neêr te schrijven, die op bevel van de Jesuïten tegen alle weêrspannige aanhangers van het oude geloof werden bedreven. Maar juist die gewetensdwang, juist die wreedheid en hartstochtelijkheid waarmede ze voor Rome streden, waren oorzaak, dat ten slotte de zegen hun ontviel.

Abyssinië bezat een zeer talrijke geestelijkheid, bestaande uit »Kasis" of pastoors, »Debteraten" of dekens, »Komosaten" of prelaten, en eindelijk den »Abuna" of metropolitaanbisschop, over wien we hierboven reeds spraken. Bovendien wemelde het van monniken en nonnen. Al die priesters en geestelijken nu hingen met onuitroeibare liefde aan hun eeuwenoude kerkgebruiken. Vooral wilden ze niets weten van een paus

te Rome, die boven alle bisschoppen en patriarchen zou staan. De Jesuïten konden dus wel voorzien, dat de nieuwigheden die ze wilden invoeren, een geduchten tegenstand zouden vinden, zooveel te meer daar de geestelijkheid van Abyssinië een grooten invloed op het volk oefende en vooral de geringere klasse geheel in haar macht had. Ze hadden kunnen voorzien, dat hier slechts door een langzamen geestelijken invloed, slechts door zeer voorzichtige en geduldige ondermijning der godsdienstige overtuiging, iets uitgericht kon worden. Geweld kon, daar men tegenover een gansch volk stond, niet baten.

Toch besloten ze in hun overmoed tot geweld hun toevlucht te nemen, en de koning beval op hun aanstoken aan zijn stadhouders, met de grootste strengheid tegen alle weêrspannigen, vooral weêrspannige priesters, te werk te gaan. Maar zie! nu bleek het, dat de Abyssiniërs geen verweekelijkte slaven waren, die door een bevel van hoogerhand aanstonds tot de nederigste onderdanigheid zich lieten verlagen. Integendeel, ze verklaarden, onder aanvoering hunner priesters, bij duizenden, dat ze niet toegeven zouden, maar bereid waren voor hun geloof te leven en te sterven. Het baatte niet, dat de beambten des konings, op raad der Jesuïten, de menschen door stokslagen en sabelhouwen uit elkaâr dreven. Het baatte niet, dat sommige stadhouders, — waaronder een, »Zela" genaamd, met den bijnaam Christus, zich bijzonder onderscheidde — alle priesters, die niet liever bekeerd dan gehangen wilden worden, lieten ophangen. De storm brak eindelijk los; het volk stond op en de beweging werd zoo algemeen, dat koning Socinios zich genoodzaakt zag, ten gunste van zijn zoon Facilidas afstand van den troon te doen. Facilidas echter begon dadelijk uit een ander vaatje te tappen, gelijk men het noemt. Hij keerde aanstonds tot den ouden godsdienst terug en joeg Portugeezen en Jesuïten het land uit. Ja hij liet zelfs eenige heeren paters, die een tegen-omwenteling beproefden, openlijk ter dood brengen en kondigde een decreet af, waarbij den zwartrokken op straffe des doods verboden werd, ooit weêr de grenzen des lands te overschrijden.

Zoo eindigde de korte heerschappij der Jesuïten in Abyssinië. De doortastende maatregelen van den negus Facilidas had hen zoo volslagen allen bekeeringslust benomen, dat ze geen poging ooit meer deden om in dat land terug te komen.

Evenmin dachten ze er ernstig aan, zich in andere deelen van Africa te vestigen. Althans in Egypte bij de halstarrige Kopten, en in Congo bij de woeste zwarten, gaven ze het na een korte proef spoedig op blijvende nederzettingen te vestigen, waarschijnlijk omdat het terrein hier geen ruimen oogst beloofde. Zoo verdween hun spoor alras in het africaansche zand, en wanneer later van tijd tot tijd in de portugeesche factorijën aan Africa's westkust agenten van het gezelschap van Jesus verschenen, dan kwamen ze niet om het christendom te prediken, maar om een lading zwarten te koopen en die als slaven naar hun koloniën in America te slepen.

III. DE JESUÏTEN-ZENDINGEN IN AMERICA.

Met de Portugeezen kwamen de Jesuïten naar Asië, met de Portugeezen kwamen ze naar Africa, en insgelijks met de Portugeezen kwamen ze naar America.

In dit werelddeel namelijk bezaten de Portugeezen reeds lang een zeer uitgebreid gebied, dat tegenwoordig onder den naam van Brasilië bekend is. Daarheen zond koning Johannes III van Portugal in het jaar 1549 een vloot met een aantal kolonisten, om in de golf van Bahia aan de oostkust van Zuid-America de stad San-Salvador te stichten. Daar nu echter de zendingsarbeid van Franciscus Xavier in Asië zoo bijzonder voorspoedig was en de asiatische volken daardoor goede onderdanen van de portugeesche kroon werden, begreep de koning in America denzelfden weg te moeten inslaan. Hij verzocht Loyola om eenige zendelingen ook voor America, in de hoop dat de langgerokte paters het met de bewoners van West-Indië evenver zouden brengen als met die van Oost-Indië. Loyola, die aanstonds het groote belang van dit zendingsveld inzag, stond hem zes leden der orde toe, onder wie één vooral om zijn rusteloozen ijver en buitengemeene schranderheid bijzonder geroemd wordt, Emanuel Nobrega.

Dit zestal begon met zich te San-Salvador een huis te bouwen, en van hier uit deden ze kleinere en grootere tochten door het binnenland, om te zien, wat met de inboorlingen gedaan kon worden. Doch het bleek al spoedig, dat dezen van een geheel anderen aard waren dan de verweekelijkte Hindoes. Bovendien waren ze door de knevelarijen der Europeërs zoo mogelijk nog wilder, ruwer en wreeder geworden dan ze te voren reeds waren. De paters Jesuïten vonden derhalve bij die inboorlingen geen goed onthaal en konden dus niet veel uitvoeren, vooral in den aanvang, toen ze de taal der Indianen — zoo noemt men de inboorlingen van America gewoonlijk, — nog niet verstonden. Bovendien waren ze in voortdurend gevaar door deze wilden, die een onweêrstaanbaren trek naar menschenvleesch hadden, vermoord te worden. En in het algemeen hadden ze op hun tochten met zoo vele gevaren en bezwaren te kampen, dat men zich slechts verwonderen kan, hoe ondanks dat alles hun ijver niet verflauwde.

Eindelijk echter werden hun bemoeiingen toch met éénig gunstig gevolg bekroond. De Indianen namelijk stonden hun toe, al die rampzaligen die veroordeeld waren opgegeten te worden, — meest gevangenen, die ze in hun eeuwigdurende oorlogen met andere stammen maakten, — vooraf te doopen. (*) Ook gelukte het hun eenigen invloed te winnen op de indiaansche vrouwen, althans bij die stammen, die in de nabijheid der europeesche nederzettingen gelegerd waren. Die invloed bestond echter slechts hierin, dat ze rozenkransen en christus-beelden van de Jesuïten aannamen. Maar door de vrouwen verkregen ze toch ook invloed op de mannen. Het gevolg was altijd weêr de bloote handeling van den doop, waarmede hun bekeering voltooid geacht werd, al wisten ze van het Christendom verder ook niets. Ten slotte zorgden de paters er voor, dat de meeste blanken in de portugeesche nederzettingen, alsmede de kleurlingen, d. i. de nakomelingen van blanken en indiaansche vrouwen, hen tot biechtvaders namen. En, wat de hoofdzaak was, ze lieten zich groote stukken lands in eigendom afstaan, om collegiën en andere huizen te

(*) Trouwens niet zelden trokken de Indianen die vergunning tot het doopen hunner slachtoffers weêr in, en wel omdat ze het vooroordeel koesterden, dat hun vleesch door den doop zijn goeden smaak verloor. Ze hielden namelijk den doop voor een soort van tooverformulier, en de Jesuïten wachtten zich wel hun dat bijgeloof te ontnemen.

bouwen. Zulke stichtingen verrezen dan ook overal waar de gelegenheid zich maar aanbood, en spoedig waren er te San-Salvador, te Fernambuco en te Rio-Janeiro drie grootsche en talrijk bezochte opvoedingsgestichten. Het duurde dan ook niet lang — nog geen twintig jaren na hun eerste landing, — of de Jesuïten hadden reeds de grenzen van Brasilië overschreden en waren tot Peru doorgedrongen, waar ze te Lima, La-Paz en Cusco insgelijks collegiën oprichtten. Nog twintig jaar later waren ze overal in zuidelijk en midden America, waar de vlaggen van Portugal of Spanje waaiden, gevestigd. In Chili, Mexico, Tucuman en Maranham hadden ze hun nederzettingen, en hun agenten en zendelingen trokken door het gansche uitgestrekte werelddeel van de landengte van Panama zuidelijk tot aan de straat van Magellaan en noordelijk tot aan den Rio del Norde. Ja zelfs tot naar Canada waren ze doorgedrongen en fier wapperde aldaar de banier van Ignatius, zoo lang ze onder de bescherming stond van de witte vlag met de drie leliën der fransche koningen. Maar zoodra de Franschen het land aan de Engelschen overgaven, moesten de Jesuïten hals over kop naar het Zuiden vluchten, want noch de Engelschen, noch de Hollanders, noch de Denen lieten in hun americaansche koloniën Jesuïten toe.

Hoe groot echter de macht en de bezittingen ook waren, die de Jesuïten in de verschillende landen van America wisten te verwerven, dat alles beteekende nog weinig bij een andere bezitting, die ze in datzelfde werelddeel verkregen. Ze kwamen namelijk in het bezit van een eigen rijk dubbel zoo groot als Italië, waarover ze als volslagen souvereine meesters regeerden. Dat land heette Paraguay, en daar het iets ongehoords is, dat een zuiver geestelijke orde souvereine koningsmacht verkreeg, is het der moeite waard de zaak wat uitvoeriger te bespreken.

Het tegenwoordige Paraguay, een van de kleinste republieken van Zuid-America, wordt ten westen door de Paraguay-rivier, ten oosten en noorden door Brasilië, ten zuiden door Parana begrensd en heeft slechts een oppervlakte van 4175 vierkante mijlen. Het Paraguay echter van de 16e en 17e eeuw was oneindig veel grooter en omvatte ongeveer al het land van de tegenwoordige republieken Rio de la Plata en Uruguay. Het bestaat bijna geheel uit eene zuid- en westwaarts afloopende vlakte met slechts enkele weinig hooge heuvelrijen. Het wordt door een menigte der heerlijkste rivieren doorstroomd, die zich allen in den Parana ontlasten, dezelfde rivier die na zich met den Uruguay vereenigd te hebben, den naam Rio-de-la-Plata aanneemt. Het climaat is half tropisch, en in vruchtbaarheid overtreft dit land bijna alle landen der wereld. Behalve de gewone voortbrengselen van den grond, die den mensch tot voeding dienen, komen de tabak, katoen en suiker er uitstekend voort. Nog belangrijker zijn de diersoorten die het land oplevert. Tallooze kudden van allerlei wild, alsmede van zwijnen, herten, buffels en paarden vinden hier hun weide. Zonder wederga zijn vooral de prachtige bosschen, en zoogenaamde barrigudos van drie vademen dik, alsmede palmboomen van honderd en tachtig voet lang, behooren niet tot de zeldzaamheden. Kortom het is een heerlijk land; het eenige wat hier tegenover staat is, dat gedurende den regentijd somtijds groote uitgestrektheden onder water staan.

De eerste ontdekker van dit uitgestrekte gebied was de Spanjaard

Juan Diaz de Solis, die in het jaar 1516 den Rio de la-Plata opvoer en door de Indianen vermoord werd. Zijn metgezellen moesten van het schip waarop ze gevlucht waren, zien, dat hij door de wilden werd opgegeten. Drie jaar later zond Don Martino de Sosa, kapitein-generaal van Brasilië, vijf koene en krachtige Portugeezen onder aanvoering van Alexis Garcia naar Rio de la-Plata, om te beproeven de rivier tot in het goud- en zilverrijke Peru, dat aan de Spanjaarden toebehoorde, op te varen. Ze volvoerden het waagstuk ook werkelijk; maar op de terugreis werd Garcia met twee zijner metgezellen door de wilden vermoord, en van de vijf mochten er dus slechts twee te Bahia of San-Salvador terugkeeren.

Even ongelukkig liep de expeditie af van Georg Sedeno, die aan het hoofd van zestig Portugeezen insgelijks van Bahia uit een tocht naar den Parana ondernam. Door een verraderlijke list der Indianen vonden allen in die rivier hun graf. Eindelijk zond keizer Karel V in het jaar 1525 zijn admiraal Cabot met vijf schepen naar de la-Plata, en deze beroemde zeeman voer de rivier op tot aan Paraguay, zoodat men de eerste meer nauwkeurige kennis van dit land aan hem te danken heeft. Hij nam ook het gansche gebied van den Parana en den Paraguay voor de spaansche kroon in bezit en legde bij de samenvloeiing van den Rio Tercero in den Parana een fort aan, dat den naam van »Toren van Cabot" verkreeg.

De eerste eigenlijke nederzetting echter, namelijk de stad Buenos-Ayres, werd eerst een jaar later door Don Pedro de Mendoza aangelegd, die in het jaar 1535 met veertien schepen en bij de drie duizend man, insgelijks op bevel van Karel V, van Sevilla uit de la-Plata-rivier opvoer. Daarop volgde twee jaar later de stichting van de stad Assumption, bij de samenvloeiing van den Pilco Mayo met den Paraguay, ongeveer midden tusschen de grenzen van Peru en van Brasilië. Sedert begon de werkelijke inbezitneming van het land en tevens de coloniseering door de Spanjaarden. La-Plata werd een onder-koninkrijk, dat in naam van den koning van Spanje door een Adelantade of kapitein-generaal bestuurd werd. Weldra werden nog andere steden gesticht, zooals b. v. Ciudad Real in het jaar 1557, bij de samenvloeiing van den Piquiry met den Parana, en Santa-Fé in het jaar 1570 aan den Rio de Salado. Doch men moet hierbij wel in het oog houden, dat al die steden aan de hoofdrivieren des lands lagen, en dat in het binnenland zelf geen enkele kolonie aangelegd werd. Dat binnenland bleef geheel onafhankelijk en onbekend, want de Spanjaarden zochten bij hun veroveringen slechts naar goud- en zilvermijnen en bekommerden zich niet om landbouw, noch veeteelt, noch nijverheid. Evenals overal in America bleken ze ook hier volstrekt geen geschiktheid tot coloniseeren te hebben. Ieder van hen die naar America onder zeil ging, wilde daar slechts als edelman leven en meende zich te verlagen wanneer hij maar den minsten arbeid verrichtte.

Onder zulke omstandigheden moesten de kapiteins-generaal spoedig tot het inzicht komen, dat de door hen bestuurde provinciën zich nooit behoorlijk ontwikkelen en nooit tot welvaart en orde zouden komen, als de inboorlingen, de Indianen, niet tot bruikbare burgers gemaakt werden. Doch hoe daartoe te geraken? Natuurlijk, — zoo was hun antwoord, — door hen tot Christenen te maken, want met het Christendom zouden ze tevens onwillekeurig christelijke zeden en christelijke beschaving over-

nemen. Reeds Karel V had daarom bij zijn stadhouders die hij naar la-Plata zond, er vooral op aangedrongen, dat ze geestelijken en monniken ter bekeering der Indianen zouden medenemen. Philippus II had hetzelfde gedaan. De kapiteins-generaal volgden dat bevel getrouw op en brachten verscheiden Franciscaner monniken naar Paraguay, waaronder zich vooral onderscheidden Franciscus Solano en Lodewijk de Bolanjos. Bovendien werd Johannes de Barros, insgelijks een Franciscaner, tot bisschop over de provincie Paraguay aangesteld; deze hield dan ook in het jaar 1554 zijn plechtigen intocht in de stad Assumption, die tot zetel van het bisdom verheven werd.

Doch het werk der bekeering van de inboorlingen wilde maar volstrekt niet vorderen, en wel om twee zeer geldige redenen. Vooreerst omdat de handelingen der Spanjaarden in lijnrechten strijd stonden met de leer van zachtmoedigheid en barmhartigheid des Evangelies. De trotsche en onverzadelijk hebzuchtige veroveraars toch behandelden de overwonnen inboorlingen met een hardheid en wreedheid die alle beschrijving te boven gingen, en dezen toonden dus niet den minsten lust om den godsdienst hunner onderdrukkers te omhelzen. Ze haatten dien godsdienst even diep als de Spanjaarden zelf, en ofschoon ze zich nu en dan tot den doop lieten dwingen, om erger mishandeling te ontgaan, keerden ze toch zoodra ze konden tot hun oude geloof terug. Ten anderen was er volslagen gebrek aan priesters en er waren gansche nederzettingen, waar zich geen enkele pater bevond. Er was niemand om de jeugd te onderwijzen, om te doopen en het huwelijk in te zegenen, niemand om de sacramenten der stervenden toe te dienen. Mochten de steden nog zoo gelukkig zijn een of twee geestelijken te hebben, des te gebrekkiger zag het er in de groote landelijke districten uit. Reeds dit gebrek aan krachten en niet minder de onbekendheid der weinige geestelijken met de taal der Indianen, maakten het onmogelijk aan de bekeering der Indianen te denken.

Waaruit dat gebrek aan geestelijken ontstond, is gemakkelijk te begrijpen. Paraguay stond bijna buiten alle verkeer en alle beschaving en had dus niet veel aantrekkelijks voor de catholieke priesters, die aan allerlei genietingen gewoon waren. Zelfs de minste bedelmonniken beschouwden dit afgelegen land, dat nog een ongebaande wildernis was, als een soort van straf-kolonie, waarmede niemand gaarne kennis maakte.

Op die wijze maakte de bekeering der Indianen in Paraguay zestig jaar lang zoo goed als geene vorderingen. Eindelijk, in het jaar 1586, kwam de nieuwbenoemde bisschop van de westelijke provincie Tucuman, Don Franciscus de Vittoria, die in zijn gansche uitgestrekte bisdom nog geen dozijn geestelijken vond, op de gedachte, of het niet raadzaam zou wezen, de hulp van de orde der Jesuïten in te roepen. De nood was zeker zeer groot, want anders ware Don Franciscus, die zelf tot de orde der Dominicaners behoorde, nooit tot zoo iets overgaan. Hoe het zij, hij, de eerste bisschop van Tucuman, begreep hulp bij de Jesuïten te moeten zoeken, daar dezen reeds in de naburige staten Brasilië en Peru op het punt der zending vrij wat tot stand gebracht hadden. Hij schreef dus in het genoemde jaar (1586) naar de provincialen der twee genoemde landen, de paters Jesuïten Anchieta en Atiensa, en dezen gaven oogenblikkelijk aan zijn wensch gehoor. Ze begonnen dadelijk met hem

niet minder dan acht leden hunner orde te zenden en beloofden nog meerderen te laten volgen als er behoefte aan zou zijn.

Deze acht paters waren niet alleen priesters, die de sacramenten konden toedienen en een mis zingen, maar ze hadden een oneindig voordeel boven de monniken, die tot nog toe het zendingswerk in die streken moesten verrichten. Ze verstonden de taal der Indianen, daar men zich juist daarop in alle Jesuïten-collegiën van Brasilië en Peru toelegde. Ze konden dus dadelijk een goede verstandhouding met de inboorlingen aanknoopen.

Dat was het begin van de vestiging der Jesuïten in dit gedeelte van America. Gelijk men ziet was het oorspronkelijk een zeer bescheiden begin; maar die bescheidenheid duurde niet lang en sloeg weldra geheel in het tegendeel om. Van de stad en provincie Tucuman uit bezochten de paters voor en na de andere steden van het land, vooral Cordua en Assumption, benevens de uitgestrekte provincie Guayra. Deze werd vooral door de paters Ortega en Fields bereisd, die de guayranische taal volkomen machtig waren. En hoe meer de Jesuïten met het land bekend werden, des te meer viel het in hun smaak. Ze streefden er vooral naar er vasten voet te verkrijgen, zooals ze ook in Indië, Japan en China gedaan hadden. Nochtans duurde het volle drie jaren eer ze hun eerste bezitting verkregen, en die was nog zeer bescheiden en onbeduidend, want ze bestond slechts in een klein huis in het stadje Villarica benevens een kleine kapel daarnaast.

Van nu af aan echter vorderden ze met reuzenschreden. Van Peru en Brasilië uit werden er steeds nieuwe paters Jesuïten gezonden, waaronder velen, zooals o. a. Romero, Caspar de Monroy, Juan Viana en Marcellus Lorenzana, zich bijzonder onderscheidden. Weldra konden ze er reeds aan denken een collegie op te richten. Werkelijk geschiedde zulks in het jaar 1593 in de stad Assumption, de hoofdstad van Paraguay. De spaansche bewoners der stad, de gouverneur en de hooge adel aan 't hoofd, brachten vrijwillig zulk een groote som bij elkaâr, dat het gebouw benevens de daaraan belendende kerk inderdaad prachtig ingericht kon worden. Hierop volgde in 1599 een zendelinghuis in Cordua met een groote kerk, en het liet zich aanzien, dat weldra soortgelijke inrichtingen te Santa-Fé en in nog andere steden verrijzen zouden. Doch in het jaar 1602 werd de gansche verhouding der Jesuïten in Paraguay op een nieuwe leest geschoeid.

Tot nog toe hadden de Jesuiten geheel als zendelingen gewerkt, d. w. z. ze hadden wel hier en daar vaste bezittingen verkregen, zooals we zagen, maar ze waren meestal aan het reizen, en trokken van het éene district naar het andere en van volksstam tot volksstam, om overal het kruis te prediken. Zulk eeuwigdurend heen en weêr trekken echter was met groote bezwaren verbonden, daar de enkele nederzettingen op groote afstanden van elkander lagen. Bovendien kon men er zeker van zijn, dat de Indianen, zoodra de zendelingen vertrokken waren, weêr tot hun oude geloof terugkeerden. Het was dus duidelijk dat, wilde men blijvend op de inboorlingen werken, men noodzakelijk vast verblijf onder hen kiezen en het rondreizen opgeven moest.

Dat was de eerste ondervinding die men reeds opgedaan had. De tweede was, dat de Jesuïten thans nauwkeurig wisten, hoe het er in het uitgestrekte land dat toenmaals Paraguay heette, uitzag. Daarentegen wa-

ren de Spanjaarden volkomen onbekend met het gansche land, behalve met de enkele steden aan de hoofdrivieren en den omtrek. Ze waren, om een voorbeeld te noemen, den Uruguay niet verder opgevaren dan tot den eersten waterval. Even onbekend was hun het geheele uitgestrekte terrein dat tusschen den Uruguay en Parana en tusschen den Parana en Paraguay lag. Nog minder hadden ze zich de moeite gegeven met de verschillende indiaansche stammen bekend of bevriend te worden. Zij waren er eenig en alleen op uit geweest, hen zoo hard mogelijk te onderdrukken en op hun plantages of zoogenaamde »commando's" tot den zwaarsten slavenarbeid te gebruiken.

Dat alles en nog veel meer wisten de Jesuïten die in Paraguay werkten zeer goed, en ze berichtten het natuurlijk trouw naar Rome aan hun generaal over. Die generaal was toentertijd Claudio Aquaviva een man van een buitengemeene scherpzinnigheid en voortvarendheid. Steunende op de alzoo opgedane kennis van het land en de omstandigheden, vatte hij het plan op, om het grootste deel van Paraguay ongemerkt onder de macht der Jesuïten-orde te brengen, zoodat ze niet van de wereldlijke macht afhankelijk waren. Het plan was allerfijnst uitgedacht en de uitvoering er van werd aan een man opgedragen die er ten volle voor berekend was, pater Stephanus Paez, die door Aquaviva als visitateur der gezamenlijke Jesuïtenhuizen der nieuwe wereld naar Paraguay gezonden werd.

Paez kwam in het jaar 1602 in de stad Salta aan en liet dadelijk alle professi voor zich verschijnen. Daarop nam hij ieder hunner afzonderlijk en ondervroeg hen nauwkeurig aangaande alles, terwijl hij hun tevens het noodige over de voorgenomen inrichting der orde in Paraguay mededeelde. Ten slotte bracht hij ze allen bijeen, hield een lange aanspraak en bracht hun de bevelen des generaals over. Die bevelen hadden ten doel om van Paraguay een eigenaardigen christelijken staat te maken, die door den generaal der Jesuïten van Rome uit als onbeperkt gebieder bestuurd zou worden, en om dat grootsche plan te verwezenlijken werd aan ieder der professi voorgeschreven wat hij doen moest.

Van nu af aan was elke stap, dien de Jesuïten in Paraguay deden, nauwkeurig op het beoogde doel berekend, en ofschoon langzaam en dikwijls langs omwegen, kwam men dat groote doel onwederstandelijk nader. In de eerste plaats kwam het er op aan de Indianen voor zich in te nemen. Daartoe begonnen de jesuitische zendelingen eenstemmig met alle hevigheid zich uit te laten tegen de vreeselijke onderdrukking die de inboorlingen te verduren hadden. »De commando's waarop de arme roodhuiden als slaven moeten werken, zijn een gruwel in de oogen van God" — riepen ze — »en als het nog langer zoo voortging zou er ongetwijfeld een volslagen ontvolking plaats hebben." Zulke uitingen wekten natuurlijk den toorn der Spanjaarden op, en de paters hadden dientengevolge een paar jaren lang menige onaangenaamheid te verduren. Ze werden zelfs uit verscheiden steden, zooals uit Cordua en San-Jago voor-goed verdreven. Maar ze wonnen des te meer aanhangers onder de roodhuiden, en vooral gelukte het hun een aanzienlijk gedeelte van den grooten stam der Guaranes te bekeeren en tot vrienden te maken.

Vóór de spaansche verovering namelijk was de stam der Tubinambas-indianen verreweg de machtigste in Paraguay, en de veelvuldige

wreedheden tegen de binnendringende blanken komen op hun rekening. Ze slachtten hunne gevangenen en hielden menschenvleesch voor een lekkernij. Ze verdedigden zich tot het uiterste tegen de Christenen; maar, toen ze na vele jaren strijdens inzagen dat ze niet bestand waren tegen de wapenen der blanken, besloten ze hun vaderland te verlaten. Ze trokken in de dichte bosschen aan de Marannon of Amazonen-rivier, waarheen de blanken, naar ze hoopten, niet zouden durven doordringen. De ruime vlakten van den Paraguay, Parana en Uruguay bleven sedert dien tijd in 't bezit van andere stammen, die vroeger grootendeels afhankelijk van de Tubinambas geweest waren, zooals de Apiakas en Cahahinas, de Calchaquis en Lulles, de Frontones en Omacuguakas en vooral de Guaranes.

Deze laatsten waren talrijker dan al de overigen te samen en trokken hierdoor reeds de aandacht der jesuïtische zendelingen, meer echter nog door het feit dat ze de minst wilden waren van alle roodhuiden in Paraguay. Zelfs kon men hun een zekere soort van beschaving niet ontzeggen; ze woonden onder hun erfelijke kaziken of stamhoofden in dorpen en leefden bijkans uitsluitend van maïs, dien ze zelf verbouwden, terwijl de overige stammen als nomaden omzwierven en de jacht als de eenige mannelijke bezigheid beschouwden. Aan de Guaranes werd dan ook gebrek aan oorlogsmoed en geestkracht verweten, en zeker is het dat ze zich gewillig in de spaansche commandos aan de blanken onderwierpen, schoon ze als beesten werden behandeld en inwendig van bitteren haat gloeiden.

't Spreekt intusschen van zelf dat het getal van hen die op de spaansche domeinen leefden, gering was in vergelijking van de groote massa die de uitgestrekte landstreken van het binnenland bewoonde, dat, gelijk boven gezegd is, aan de Spanjaarden geheel onbekend was gebleven. Men kan gerust zeggen dat negen tienden der Guaranes het juk der overheersching nog niet voelden; het vooruitzicht evenwel, om ook spoedig dat juk te moeten dragen, maakte hen toen reeds bevreesd, zoodat ook zij de prediking der Jesuïten tegen de spaansche dwingelandij met innig genoegen vernamen.

Zoo was de toestand der Guaranes toen de Jesuïten het besluit namen, een eigen rijk in Paraguay op te richten, en niemand zal het vreemd vinden dat 't hun zoodoende gemakkelijk viel, het christendom daar te verspreiden. Zoodra hun dit gelukt was, vereenigden ze in de streken, waarheen de Spanjaarden nog niet gekomen waren, de kleine verstrooid liggende dorpjes tot grootere gemeenten. »Bourgades" of »Reductiones" genoemd. Elke bourgade had twee geestelijke hoofden; de eerste moest altijd een degelijk beproefd lid van hun orde zijn en had den titel van pastoor en herder, de tweede, meestal een jonger lid pas uit Europa aangekomen, heette vicaris. Deze inrichting was, gelijk we aanstonds zien zullen, de grondslag van hun christelijken of theocratischen staat en had een zoo onschuldig voorkomen dat hun in den beginne althans, noch door de Spanjaarden, noch door de Guanares, iets in den weg werd gelegd.

Om de Indianen voor hun plan te winnen zeiden de volgelingen van Loyola, dat de verstrooide kleine gemeenten onmogelijk in staat waren, zich tegen de aanvallen der Spanjaarden te verdedigen. In bourgades van acht- tot tienduizend zielen vereenigd, zouden ze daarentegen de veroveringzuchtige blanken gemakkelijk kunnen afslaan. Dit was ook voor

het verstand der roodhuiden volmaakt duidelijk. Evenmin hadden ze eenig bezwaar tegen de geestelijke herders, want men liet hunne kaziken en hoofden bestaan onder den titel van Corregidores en Alcaldes, en de pastoor hield alleen toezicht. In 't kort, de Indianen mochten hun overheden even als vroeger zelf kiezen, en de eenige voorwaarde der Jesuïten was, dat deze overheid bij alle straffen die ze oplei, evenals bij elk belangrijk besluit, eerst de goedkeuring der geestelijke herders moest vragen. Die eisch was toch niet te zwaar! Immers, de goede paters handelden zoo liefdevol en vaderlijk, dat men hun toch ook wel het recht van een vader tegenover zijn kinderen mocht toestaan.

Even »eerlijk" legden de heeren Jesuïten de zaak bloot aan hun machtigen beschermer en vriend Philips III, koning van Spanje. In verschillende uitvoerige stukken, aan hem en den hoogen raad van Indië gericht, beweerden ze, dat de voornaamste oorzaak, waardoor een sneilere en duurzame uitbreiding van het Christendom in Paraguay en aan de la-Plata belet werd, bij de Spanjaarden zelf moest gezocht worden. Volgens hen waren de Spanjaarden die naar die streken overgekomen waren, bijna zonder uitzondering zulke trotsche, hebzuchtige, wreede menschen en hun gedrag zoo godslasterlijk en zedeloos, dat de inboorlingen door zulke slechte christenen noodzakelijk een afkeer van het Christendom moesten krijgen. Bovendien werden de Indianen door de koninklijke stadhouders en ambtenaren op zoo schandelijke wijze mishandeld, dat er een geweldige haat tegen alles wat spaansch heette, ontstaan was. Men moest derhalve deze armen menschen — indien men de hoop ze in den schoot der kerk op te nemen, althans niet wilde opgeven — zoowel tegen de verdrukking der stadhouders, als ook tegen 't slechte voorbeeld der Spanjaarden beschermen. Deze twee dingen zouden alleen mogelijk zijn, als men aan hen, de Jesuïten, de vrijheid gaf, het lang gekoesterde plan ten uitvoer te brengen, om in Paraguay een christelijken staat op te richten. In dat christelijke land zou dan geen spaansche stadhouder worden geplaatst, maar de Indianen zouden, alleen onder toezicht der Jesuïten een stil, vredig leven met elkander leiden, gelijk de eerste christenen het gekend hadden. De macht des konings zou er geen schade bij lijden, want alle burgers van dien christelijken staat zouden hem als heer erkennen en ieder volwassen man hem jaarlijks een daalder als cijns opbrengen.

Dat was het dood-onschuldige voorstel dat ze aan koning Philips III deden en het werd, daar ze toen aan het spaansche hof nog bijna alles konden doorzetten, in 1609, door dien koning toegestaan. Zelfs werd het in 1649 en 1663 onder Philips IV in alle deelen bevestigd, niettegenstaande dat ieder verstandig staatsman had kunnen nagaan dat de heerschappij van den spaanschen koning over dien christelijken staat Paraguay zoodoende louter schijn werd. Maar de raadslieden en ministers aan het allercatholiekste hof waren toen als met blindheid geslagen, en eerst ruim een eeuw later zou hun het deksel van de oogen vallen.

De eerste bourgade, nog voor 1609 gesticht, kreeg den heiligen naam van Loretto. Daar waar de Pirape in den Parana vloeit, werden door de beide paters Maceta en Cataldino ten dien einde de inwoners van ongeveer zestig dorpjes vereenigd en tot eene gemeente saamgesmolten. Op Loretto volgde de bourgade St. Ignatius en daarna spoedig meer, zoodat binnen twintig jaar het getal dier bourgades tot dertig klom, elke met negen tot tienduizend inwoners. De inwendige inrichting was in alle

bourgaden dezelfde; ze werden bestuurd door een pater met een vicaris; vijf of zes dezer groote gemeenten vormden een diocese onder een superior; het toezicht op de diocesen behoorde aan den provinciaal te Assumption, die zijn bevelen onmiddellijk van den generaal te Rome kreeg. Hieruit ziet men dat de Jesuïten geenszins zonder overleg to werk gingen, maar hun christelijke republiek even goed of beter in orde hadden dan eenig wereldlijk heerscher.

Onder deze regeering hadden de Indianen — op het eerste gezicht althans — het niet kwaad; ze werden met alle zorg tot goede burgers opgevoed en bovenal aan geregelde bezigheid gewend. »Luiheid is des duivels oorkussen" dachten de paters, en naar deze stelling zetten ze al hun onderdanen aan het werk; niemand was vrij, maar bij het verdeelen van den arbeid nam men de krachten in aanmerking en zooveel mogelijk ook neiging en aanleg. — Landbouw en veeteelt waren natuurlijk de hoofdbezigheid; de meeste volwassen mannen werden dus op het land gebruikt, waarbij de grootere jongens hielpen; de vrouwen en meisjes kregen een bepaalde portie vlas of katoen die ze binnen zekeren tijd moesten spinnen. Ook ambachten en kunsten werden niet verwaarloosd. Een chroniek der Jesuïten zegt daarvan woordelijk het volgende: »In de ambachten gaan wij bij den dag vooruit, en onze volken worden ons telkens van grooter nut. Nadat we hun geleerd hebben steenen te bakken en kalk te branden, bouwen we de prachtigste kerken en huizen, en onze schrijnwerkers en schilders verstaan de kunst om ze van binnen te versieren. Anderen spinnen het fijnste garen en weven er prachtige doeken en dekens van. Anderen maken hoeden of schoenen en dergelijke dingen. Zelfs kunnen ze kant haken, en wanneer wij er een bijzonder schoonen en breeden willen hebben voor een priesterlijk gewaad, dan maken de vrouwen dien naar een gegeven patroon zoo handig, dat men geen onderscheid kan zien tusschen het oorspronkelijke en het nagemaakte. Een man maakte onlangs een orgel naar een model uit Europa, en wel zoo onberispelijk, dat ik werkelijk verbaasd was. Een ander heeft het getijboek naar de fraaie Antorfer uitgaaf zoo nauwkeurig afgeschreven, dat men de copie voor een gedrukt exemplaar zou aanzien. Ze vervaardigen trompetten en alle muziekinstrumenten, maken de beste klokken en horologes en schilderen onverbeterlijk schoone stukken. In één woord: ze maken alles na wat wij maar willen en betoonen zich even leerzaam als ijverig, zoodra wij ze behoorlijk aan 't werk zetten." (1)

Men kan dus niet ontkennen dat de Indianen onder de heerschappij der Jesuïten tot werkelijk bruikbare en nuttige menschen werden opgeleid en voor zulke handelingen kan men aan 't gezelschap van Jesus zijn bewondering niet onthouden; maar er is ook een schaduwzijde, en deze overtreft de lichtzijde vrij wat. Wat geestelijke ontwikkeling aangaat hield men de Indianen in de diepste onkunde; hun gansche godsdienst bestond in een kinderlijk wondergeloof waarbij de Jesuïten zich als de tolken van God voordeden. Die God zelf bestond echter uitsluitend voor de blanke paters, die een soort van hoogere wezens vormden, en aan deze »hoogere wezens" d. i. de Jesuïten, moesten de Guaranes den hoogsten eerbied bewijzen. Dit ging zoo ver dat men de bevelen der paters

(1) Woordelijk uit Frans Xaver de Charlevoix, Geschichte von Paraguay, deel II, voorrede pag. 3, 4.

alleen knielende mocht aanhooren en het een groote gunst moest achten, de mouw of den zoom van het kleed der heilige vaders te mogen kussen. Om de Guaranes voor goed in zulke onderdanigheid te houden, werden vrees en bangmaking als de voornaamste middelen aangewend. Daarom versierde men ook alle kerken met de vreemdsoortigste heiligenbeelden, b. v. met standbeelden van reusachtige afmetingen met verschrikkelijke gelaatstrekken en dreigende gebaren, met beelden, wier bewegelijke ledematen en rollende oogen den armen Indianen werkelijk doodsangst aanjoegen. En zulk een onzinnig geloof noemde men dan Christendom!

Evenals nu de vrijheid des geestes in elk opzicht onderdrukt werd, geschiedde dit ook met de staatkundige en burgerlijke vrijheid. Geen onderdaan der Jesuïten kon er ooit aan denken, om door zijn bekwaamheid, ijver of geestkracht tot een hooger trap op te klimmen dan zijne lotgenooten; ieder was en bleef een werktuig in de handen der paters die hem naar hun goedvinden leidden, naar willekeur dit of dat werk opdroegen. Om dezelfde reden bestond er in het land der Guaranes ook volstrekt geen bijzonder eigendom, schoon er daarom toch geen werkelijke gemeenschap van goederen voor in de plaats kwam. Neen! de gansche opbrengst van akkerbouw en nijverheid moest aan de magazijnen der Jesuïten afgeleverd worden, en daarvoor gaf men aan de Indianen iederen dag slechts het allernoodzakelijkste.

Terecht kan men dus zeggen dat de arme onderdanen der Jesuïten niets anders waren dan slaven, en wel slaven in den vollen zin van het woord. Toch was deze slavernij met zooveel zoets verbonden en werd met zulke vaderlijke zachtheid toegepast, dat de Guaranes in hun onnoozelheid niets beters begeerden. Bijna iederen avond toch hadden ze een vroolijken dans, met muziek van een welgeoefenden troep uit hun eigen midden. Ook het zware werk op het land werd hun door opwekkende wijzen op trompet of fluit verlicht, terwijl op zon- en feestdagen in de kerk en daarbuiten de meest vroolijke dansen en vertooningen geregeld plaats hadden (1)! Er was dus geen gebrek aan vermakelijkheden, ze waren echter louter er op berekend de Indianen in den staat der kindschheid te houden en ze nooit tot denkende menschen te laten opwassen.

Om dezelfde reden pasten de paters er wel zeer goed op dat nooit een Europeaan een voet zette in een hunner gemeenten, want

---

(1) Pater Charlevoix zegt hierover »Het is in Spanje een oud gebruik, dat op feestdagen door kinderen dansen uitgevoerd worden. Dit goede gebruik hebben ook de zendelingen overgenomen en dienstbaar gemaakt aan de bekeering der heidenen. Zoo heb ook ik vier en twintig van de bekwaamsten daarin geoefend en ze op feestdagen tot algemeene vreugde en groote stichting hun kunsten laten vertoonen. Dan eens waren het kunstmatige dansen, dan ridderlijke spelen en wel te paard of te voet. Nu dansten ze eens op zes el hooge stelten, dan op het koord of staken met lansen naar den ring. Een andermaal speelden ze kleine tooneelstukken, die ze wel met moeite in hun stompe hersenen kregen maar toch aardig vertoonden". — Een bericht uit een andere bourgade zegt: »Daarna (na de school bezocht te hebben) ga ik naar de muzikanten en hoor hen zingen; ik heb er voor alle vier stemmen; dan ga ik de oefeningen bijwonen op de trompet en den hoorn en onderricht anderen op de harp en het orgel. Op een volgenden dag houd ik mij met de dansers bezig. Het is hier hoogst noodzakelijk, de ongeloovigen door dergelijke dingen te winnen en door die uitwendige kerkelijke vertooningen hun geneigdheid tot den christelijken godsdienst aan te wakkeren. Alle feestdagen worden dan ook eenige jongens mooi uitgedoscht om in de kerk voor de gansche gemeente die dansen te vertoonen. Zoo doen wij insgelijks bij de processies: voor het hoogeerwaardige dansen altijd sommigen, gelijk eertijds David voor de arke des verbonds". Charlevoix, deel II. pag. 7. 8. 21 voorrede.

niets hadden ze meer te vreezen dan de besmettelijke verlichting, die van vreemden zoo licht kon uitgaan. Vooral aan de Spanjaarden werd de toegang tot het gebied der Jesuïten geweigerd, zelfs stookten ze de Indianen op, om dergelijke ongenoodigde gasten weg te jagen, des noods met geweld. De Guaranes voldeden daar gewillig aan, daar de Jesuïten hun wijs maakten dat de Spanjaarden alleen kwamen, om hun landerijen in bezit te nemen en hen tot dezelfde heerediensten te dwingen, die reeds vele duizenden van hun broeders in de commando's aan uitputting hadden doen sterven.

Om den Guaranes zelfs de mogelijkheid te ontnemen, met vreemden in aanraking te komen, leerde men op de scholen alleen de guaraansche taal, waardoor alle verkeer met anderen totaal onmogelijk was. Ja, eindelijk gingen de Jesuïten zoover, om in ieder bourgade eene schaar gewapenden — ruiterij en voetvolk — op te richten. Met deze goed gewapende en geoefende troepen, die zelfs kanonnen hadden, kon men gemakkelijk elke poging van vreemden, om de grenzen over te trekken, afweren.

Op deze wijze richtten de Jesuïten hun christelijke republiek in Paraguay in; ze breidden hun gebied spoedig ver uit over de grenzen van de provincie Guayra, zoodat het binnen kort alle landen aan beide kanten van den Paraguay tot aan Brasilië toe omvatte. In Europa echter was omtrent deze onmetelijke bezitting, die de Jesuïten streng afgesloten hielden, anderhalve eeuw lang niets of zoo goed als niets bekend. Zelfs aan het hof te Madrid kon men er niets nauwkeurigs van zeggen, schoon de koning van Spanje in naam heer was van Paraguay. »In naam" zeg ik, want nooit, van 1609 tot het midden der achttiende eeuw toe, oefende hij er eenig gezag uit. Zelfs het hoofdgeld dat de Jesuïten alle jaren aan hem moesten betalen, vloeide zoo zuinig, dat men zou meenen, dat ze nog geen dertig of veertig duizend onderdanen hadden, terwijl er toch ten minste tienmaal zooveel waren.

Maar juist deze overgroote macht, door de Jesuïten in Zuid-America verkregen, juist dit onbeperkte koningschap, waardoor hun generaal met een machtig heerscher gelijk stond, werd de voornaamste oorzaak van den val van het gevreesde genootschap, gelijk we later zien zullen.

En hiermede zij over de jesuïtische zendingen in verre werelddeelen of liever over den reusachtigen wasdom van het gezelschap van Jesus in Asië, Africa en America genoeg gezegd.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De macht der Jesuïten in Europa.

Hebben wij gezien, op wat wijze, met welke middelen en met welken uitslag de zonen van Loyola zich over Asië, Africa en America verspreidden, in Europa zien we hen gansch anders handelen. Hier hadden ze met christenen te doen en gaf de »bekeering der ongeloovigen" hun geen voorwendselen aan de hand, om hun macht te vestigen. Hun leus werd hier: Uitbreiding en herstelling van het ware geloof, d. i. van de roomsch-catholieke kerk met den paus aan het hoofd. In vele landen toch was dit geloof, gelijk in het eerste boek is aangetoond, tot in zijn grondslagen geschokt, ja, er was gevaar dat de paus zijn eertijds zoo machtigen troon zelfs in de nog getrouwe provinciën zou zien inéénstorten.

Door welke middelen de Jesuïten hun doel in Europa bereikten? Overal waren het dezelfde: ze richtten scholen en opvoedingsgestichten op, maakten zich meester van de biechtstoelen der koningen, bestreden de ketters, namen de beste krachten op in hun orde en werkten op de dweepzucht der groote massa.

Meestal kwamen hun scholen op de volgende wijze tot stand. Twee, drie of vier Jesuïten kwamen in een stad, niet mooi gekleed, niet met rijtuig of te paard, neen, te voet, zonder schoenen en kousen, in ellendige kleêren, met een zoo armzalig voorkomen, dat niemand hun een aalmoes zou geweigerd hebben. Zoo had hun voorganger Ignatius gedaan en zoo deden ze desgelijks. In een logement gingen ze niet en evenmin bij eenigen rijke, al werden ze met allen aandrang genoodigd. Neen! het gasthuis was hun logement, het slechtste bed was voor hen nog te goed, ze verpleegden de zieken, in de eerste plaats hen die om hun besmettelijke ziekten door allen verlaten waren, en verrichtten de nederigste diensten met een voorkomen alsof zij de ootmoed zelf waren. Tegelijk echter verzuimden ze nooit, eenige arme kinderen te lokken en ze in 't lezen, schrijven en de eerste grondslagen der catholieke leer te onderrichten. Ze eischten hiervoor niet de minste vergoeding. Maar ze wisten zeer goed wat ze deden. Want dat het onderwijs kosteloos was, bewoog de

armen hun kinderen te sturen. Spoedig sprak men in de gansche stad over hen, en daar ieder vol was van hun lof, nam het getal leerlingen binnen kort zoozeer toe, dat hun kamertje te klein werd. »Wij zouden gaarne nog meer kinderen opnemen, als we maar plaats hadden" zeiden dan de goede paters. En dat verlangen was zoo christelijk en bescheiden dat er dan altijd wel sommige rijken gevonden werden, die voor de vrome onderwijzers een huisje kochten, om daar school te houden.

Dan kwamen er meer leerlingen, en om aan alle aanvragen te kunnen voldoen verschenen er weldra nog een paar Jesuïten. Men kon toch de zonen van rijken en aanzienlijken evenmin terugzenden als van armen en geringen en moest dus de leervakken uitbreiden. Maar juist die meerdere omvang van het onderwijs trok weer nieuwe leerlingen, en al spoedig kwam men weêr ruimte te kort. De welgestelden onder de ingezetenen openden dus op nieuw hun milde hand, en binnen kort bouwden de paters een collegium, dat meer had van een paleis dan van een school. Dit was de gewone loop der dingen. Hadden de Jesuïten eenmaal hun collegium, dan hadden ze gewonnen spel, want nu kregen zij de opvoeding der jeugd voor het grootste deel in handen. Ze richtten gewoonlijk in hun collegiën drie klassen op: een lagere, een middelbare en een hoogere school.

In de lagere school leerde men alleen de eerste beginselen: lezen, schrijven, een weinig rekenen en vooral het geloof, d. i. onwrikbare gehoorzaamheid aan de leeringen en gebruiken der roomsch-catholieke kerk, alsmede afkeer van alle kettersche nieuwigheden. In de tweede klasse werden de kweekelingen verscheiden jaren — doorgaans negen — in de latijnsche en grieksche spraakkunst onderwezen en hadden dan nog een cursus van twee jaren in de rhetorica. Het voornaamste was ook hier het godsdienstonderwijs; bovenal werd aan de kweekelingen eerbied voor de roomsch-catholieke priesters en den paus, haat tegen de afvalligen en ketters als een belangrijk deel van het roomsche geloof ingeprent. — Op de hoogeschool hielden de studenten zich drie jaar bezig met de philosophie of liever logica en metaphysica, of studeerden vier jaar in de theologie, die voor de koningin der wetenschappen doorging. Waar deze leerlingen later optraden, verbaasden ze de menschen door hunne welbespraaktheid en het gemak, waarmee ze zich onder alle standen bewogen. — Men kan dus begrijpen welk een onmetelijken invloed de Jesuïten door hun scholen op de catholieke bevolking van Europa hadden. Ze leerden toch allen die door hen werden opgeleid, leeken en geestelijken, in zake van godsdienst denken zooals zij, de Jesuïten, het goedvonden; leeken en geestelijken werkten dan later met hen in één richting.

Niet minder dan hun scholen droeg tot de machtsuitbreiding der Jesuïten bij hun invloed op de koningen in den biechtstoel; ze deden alle moeite om die invloedrijke betrekking meester te worden, en beter dan eenige andere monniksorde slaagden ze hierin.

De biecht kwam, zooals bekend is, in de tweede en derde eeuw onzer jaartelling op en ontstond uit de openbare belijdenis van zonden, die afgelegd werd door de gebannenen, als ze weêr in de kerk opgenomen werden. Reeds in de vijfde eeuw echter, toen Leo de Groote paus was, werd de geheime afzonderlijke biecht door de priesters volstrekt noodig verklaard om vergeving der zonden te kunnen verkrijgen. Uit die geheime biecht ontstond als van zelf de »oorbiecht", die in 1215 door paus

Innocentius III officieel werd ingevoerd. — Biechtvader was natuurlijk in den beginne de pastoor van elke gemeente. Zelfs de grooten der aarde hadden geen eigen priester maar biechtten evenals de overige christenen in de kerk. In 't laatst der zesde eeuw echter had de keizer te Constantinopel reeds een bijzondere kapel met een eigen biechtkamertje; zijne majesteit vond het nl. eenigszins vernederend, om zoo op dezelfde plaats zijn zonden te belijden als de gemeene menschen. Wat te Constantinopel was uitgevonden, vond navolging bij alle gekroonde hoofden. Bij een hofkapel behoorde natuurlijk ook een hofkapelaan en reeds bij de frankische koningen Childebert en Chlotarius vinden wij zulk een priester. Oorspronkelijk behoorden ze tot de wereldlijke geestelijken. Doch met het opkomen der monniken-orden werden dezen vaak tot leidslieden der gewetens door vorsten en heeren aangesteld. Vooral waren het de Benedictijner monniken die dezen post bekleedden. Zoo was de heilige Bertinus biechtvader van graaf Valbert van Vlaanderen; Martinus, monnik te Corvey, hofkapelaan van Karel Martel; Benedictus van Aniane van Lodewijk den Vrome. Later, toen de baronnen en de hooge adel de zeden der hoven navolgden en insgelijks hun eigen hofkapellen bouwden, kwamen de bedelmonniken als biechtvaders in trek, vooral de Franciscaners, waarschijnlijk omdat ze goedkoop te krijgen waren. Aan de vorstelijke hoven echter bleven de Dominicaners in de mode, tot niet gering voordeel van die orde. Toch waren er nog altijd vele wereldlijke geestelijken, die deze betrekkingen verkregen; het biechtvaderschap bij de grooten was dus niet een uitsluitend voorrecht der monniken.

Geheel anders werd dat alles, toen de orde der Jesuïten op het tooneel trad. Nauwelijks was hun orde gevestigd of het bleek dat ze voor de andere geestelijke orden op dit terrein geduchte mededingers waren; welke middelen dezen ook aanwendden, ze werden door de Jesuïten ten eenenmale overvleugeld. Men moet evenwel niet meenen dat dit hieraan lag dat enkele Jesuïten zich door vleierij hier of daar aan de hoven wisten in te dringen; neen dit alles had plaats naar een bepaald plan.

Loyola zelf reeds had pater Jacob Miro in scherpe bewoordingen berispt, omdat hij het aanbod van Johannes III, koning van Portugal, om hem tot biechtvader te nemen, wilde weigeren. De goede pater was zoo onnoozel te meenen dat zulke betrekkingen niet voegden aan een orde, welker roeping was: gasthuizen te bezoeken, de jeugd te onderwijzen en in de diepste armoede te leven. »De hoflucht was, volgens Loyola, zoo gevaarlijk niet; men kon in ziekehuizen, op galeien en in gevangenissen zijn ijver voor het zieleheil van den naaste betoonen zonder daarom de hoven te moeten mijden. Integendeel de koningen hadden des te meer een geschikten zieleherder noodig naarmate ze aan grooter verzoekingen blootstonden dan een gewoon mensch, en derhalve wilde hij niet dat ooit een lid van het gezelschap van Jesus de gelegenheid zou weigeren om biechtvader van een koning te worden."

Sedert dit bevel van Loyola vertoonde geen Jesuïet meer de vrome dwaasheid van Jacob Miro, en later werd door zijn opvolgers het bepaalde bevel aan de leden der orde gegeven, zooveel mogelijk de heerschappij over het geweten van koningen te verwerven; ja men stelde bepaalde regelen vast, waaraan de biechtvaders zich moesten houden (1). 't Hoofd-

(1) Die regels zijn opgenomen in de: »Monita secreta societatis Jesu," die in het jaar 1661 voor het eerst uit een jesuïtisch archief aan het licht gebracht werden.

doel — wordt daar gezegd — van al ons doen moet zijn, het vertrouwen en de gunst der vorsten en voornaamsten te winnen, opdat niemand 't wage tegen ons op te treden, maar veeleer allen van ons afhankelijk zijn.

Is dat niet duidelijk? Even duidelijk worden de wegen aangewezen, die men moest inslaan om de gunst der regeerenden te verkrijgen. »De gunstelingen der vorsten, van hoogen en lagen rang, vrouwen en mannen, moeten wij door geschenken, vleierij en allerlei diensten aan ons verbinden, opdat ze bij hun meester in ons voordeel spreken en ons trouw inlichtingen verschaffen over zijn karakter en neigingen. Daarentegen moeten alle dienaren, die tegen onze orde zijn, door alle mogelijke middelen uit de nabijheid van den vorst en zijn raadslieden verwijderd worden, of ze moeten, als 't kan, door tusschenkomst van derden met groote beloften voor ons gewonnen worden."

Het spreekt van zelf, dat de Jesuïten niet tevreden waren als de vorsten naar hen luisterden; neen! ze moesten, volgens de bedoelde voorschriften, ook over de vorstinnen zien te heerschen. Om daartoe te geraken had men een beproefd middel: men kocht de kamervrouwen om, »want door haar komt men achter de grootste familiegeheimen."

Niet minder karakteristiek luidt het voorschrift, hoe men de eens verworven gunst moest bewaren. »Dit wordt het best bereikt, door zooals de profeet Ezechiel het noemt, »kussens te maken voor de armen der zondaars," met andere woorden: door te doen alsof men hun ergelijke handelingen niet opmerkt en, moet men ze zien, hun de absolutie niet zwaar te maken. »Het gewetensbezwaar eens vorsten moet men zonder veel omslag opheffen, vooral als andere geestelijken het weigeren; want men verkrijgt er door dat de vorsten die anderen verlaten en alleen van onze raadgevingen, van onze geestelijke leiding, willen weten."

In 't kort, de orde der Jesuïten beschouwde het als een allerbelangrijkste zaak, om aan alle hoven en bij alle grooten den biechtstoel in te nemen; ze wisten, wat macht daarin lag besloten. Men wachtte zich intusschen wel, dit streven naar macht openbaar te laten worden. »Men moet" — staat in de bovengenoemde regelen — »dikwijls en plechtig verzekeren dat men zich nooit, op wat wijze ook, met staatszaken wil bemoeien. Ook werke men zelf niet onmiddellijk ten gunste van hem dien men gaarne aan 't bestuur zou zien, maar door vertrouwde tusschenpersonen, tenzij de biechtvader door den vorst op den man af naar zijn meening wordt gevraagd. Anders moet de schijn vermeden worden, om des te beter den wezenlijken invloed te verkrijgen." Meer is zeker niet noodig om te bewijzen dat het uitsluitend bezit van de koninklijke biechtstoelen een der voornaamste oorzaken van hun invloed geweest is.

Een derde middel om hun macht in Europa te vestigen, was hun volharding, hun moed en hun bekwaamheid in 't bestrijden der ketterij, vooral der luthersche en calvinistische, zooals men te Rome zei. Hierdoor wisten ze zich voor 't catholicisme volstrekt onmisbaar te maken. Jaren lang had er dus in Duitschland en elders geen colloquium (geleerd dispuut) tusschen protestanten en roomschen plaats, waar niet de Jesuïten het hoogste woord hadden. Er was geen kerkvergadering, geen congres of rijksdag, waar de zonen van Loyola niet bijgeroepen werden. De reden dat destijds altijd Jesuïten daarvoor werden genomen was eenvoudig deze, dat de overige roomsche geestelijken, zooals genoeg bekend is, geenszins in geleerdheid en beschaving tegen de protestantsche

waren opgewassen; de Jesuïten daarentegen stonden den duivel zelf desnoods in het disputeeren, waartoe ze in hun collegiën vooral werden afgericht. Bovendien was het hun ten eenenmale onverschillig, met welke middelen ze hun vijanden versloegen, en geen ander nam zoo brutaal als zij laster, woordverdraaiing en zelfs openbaren leugen te baat. En waar deze kunsten niets meer baatten, gebruikten ze geweld zonder iets te ontzien.

Men zou boekdeelen hierover kunnen vol schrijven; één voorbeeld zal echter voldoende zijn. Over den dood van Luther wordt in een jesuitisch geschrift, dat van den kansel werd voorgelezen, gezegd; »Ik mag dit helsche monster niet bij zijn naam noemen, dien verrader des catholieken geloofs, die uit het klooster vluchtte, dezen oprakelaar van alle mogelijke ketterijen, dezen gruwel in de oogen van God en menschen. Hij stierf in het achttiende (?) jaar van zijn afval, nadat hij 's avonds te voren geducht gezopen, getafeld en zooals hij gewoon was, grappen verkocht had; zijn zwarte ziel was een heerlijke beet voor den duivel, wien zulke hapjes gegund zijn." — Ieder weet dat dit bericht over Luthers dood een schandelijke leugen is en de Jesuïten wisten het natuurlijk eveneens; maar tegen ketters waren naar hun beginselen alle middelen goed, en men handelde verdienstelijk, met de laagste lasteringen te verspreiden, als het groote publiek ze maar voor waar hield. Trouwens ze bezigden dergelijke slechte en onzedelijke kunstgrepen niet alleen tegenover de domme menigte, maar evenzeer tegenover hooger staanden. Zoo praatten ze den roomschen vorsten altijd voor, dat alle revolutionaire woelingen hunner volkeren louter door den geest der ketterij werden veroorzaakt. Daarom wilden de Jesuïten ook als redders en steunpilaren der koninklijke macht beschouwd en behandeld worden, want men wist toch, dat zij een eeuwigen oorlog aan de ketters hadden gezworen en nooit vrede zouden sluiten.

Een ander middel tot verkrijging van macht in Europa zochten de Jesuïten in de slimheid, waarmeê ze de knapste mannen voor zich wisten te winnen en wel hetzij als werkelijke en openbare, hetzij slechts als geheime leden en helpers. Ze hadden natuurlijk in hun collegiën, waar, zooals gezegd is, jongelingen uit alle standen werden opgevoed, de beste gelegenheid, om de meest bekwame en voor hen geschikte menschen te ontdekken. Ook bezaten ze de kunst, om hen die ze geschikt oordeelden, hoe dan ook, tot zich te lokken. Ieder mensch, vooral in jonge jaren, heeft zijn min of meer zwakke zijde, waar men vat op hem kan krijgen; bovendien, geen pater werd rector van een collegium, die niet uitmuntte door menschenkennis en de gave om jongelui aan zich te verbinden.

Het gelukte hun dan ook in den regel, hen die ze als novitii voor de orde wilden winnen, op de een of andere wijze zoo ver te brengen dat ze zelf verzochten opgenomen te worden. Het eenige ongeluk dat dikwijls voorkwam, was dat de vaders van zulke jongelingen hun toestemming weigerden. Maar ook hiervoor wist men raad; men liet dergelijke kweekelingen van het tooneel verdwijnen en bracht ze naar een ander ver verwijderd collegium. Desnoods gaf men hun dan een geheel nieuwen naam. Door deze en dergelijke listen en streken maakte men het aan de tegenstribbelende vaders, ook uit de rijkere en hoogere standen, onmogelijk, hun zonen aan het jesuitische novitiaat te onttrekken. De orde hield hen, men mocht doen wat men wilde; zelfs al zocht men hulp bij

de hoogste rechtbank, of bij den regeerenden vorst, of bij den paus — de orde hield hen en leidde ze op in haren geest, tot uiterst nuttige leden.

Bijna nog grooter waarde hechtte het genootschap aan de zoogenoemde geaffilieerden d. i. de geheime leden die maar één gelofte aflegden, nl. deze, aan de orde in trouwe onderdanigheid alle diensten te bewijzen die men van hen eischte. Men liet hun daarvoor volle vrijheid, om in de wereld hun vroegeren stand en betrekking te blijven innemen. Doorgaans waren het mannen van hoogen rang, die hun post als raadslieden of ministers bij de vorsten verloren zouden hebben wanneer ze openlijk onder de Jesuïten waren opgenomen. Daar het den laatstgenoemden voordeeliger was, dat zulke mannen hun vroegere ambten bleven waarnemen dan dat ze in de professen-huizen meê baden, mochten ze, volgens dispensatie van den generaal, hun geheime toetreding tot de orde in 't openbaar ontkennen. Wat meer zegt, ze mochten voor het oog der wereld als vijanden der orde optreden om te veiliger achter de dingen te komen die men weten wilde; er waren zoodoende ook onder de protestanten zelf jesuïtische geaffilieerden. Natuurlijk kende hen niemand behalve de provinciaal, met wien ze brieven wisselden, en de generaal te Rome. Het eenige geheime teeken, waaraan ze kenbaar waren, was een stuk van een scapulier met de letters J. H. S., dat op de bloote borst gedragen werd.

Nog een ander middel eindelijk om hun invloed uit te breiden, was minder op de beschaafden dan op de groote menigte berekend. Bij gelegenheid nl. wisten ze zich nu en dan tot dwepende geestdrijverij op te winden. Het was o. a. niet zoo bijzonder zeldzaam dat twee of drie over dag of 's nachts halfnaakt als krankzinnig door de straten liepen, hardop schreeuwende dat wegens de zonden der menschheid het einde der dingen aanstaande was. Daarbij sloegen ze zich met een scherpen geesel zoolang totdat het bloed er bij neêrstroomde. Bij zulk een vertooning liep natuurlijk veel volk te samen. Mochten dan al in den aanvang sommigen lachen, anderen hun met verachting den rug toekeeren, allengskens sloeg bij velen de stemming over tot verbazing, ja bewondering. De heeren paters toch geeselden en kastijdden hun lichaam zoo erg, dat zelfs de duivel er deernis meê gehad zou hebben — moest men ze dan niet voor halve heiligen houden? Zulke krankzinnig dwepende geestdrijverij der Jesuïten bleef nooit zonder uitwerking, maar werd meestal aanstekelijk. Spoedig liepen gansche scharen achter hen aan, die zich eveneens geeselden en brulden: »wee der zondige, wee der groote zondige stad."

Dit waren de voornaamste middelen waardoor de Jesuïten in de roomsche landen van Europa tot groote macht wisten op te klimmen. In de enkele landen, waarheen we hen thans volgen, zullen we dit in bijzonderheden zien.

I. DE MACHT DER JESUÏTEN IN ITALIË.

Paus Paulus III had de stichting van de orde der Jesuïten, zooals we in 't eerste boek hebben gezien, alleen toegestaan omdat Ignatius van Loyola beloofde dat het eenige doel van hem en de zijnen zou zijn, de rechten van Zijne Heiligheid te verdedigen en het allerwege gedaalde gezag van Rome te herstellen. Hij kwam zijn belofte na en

Paulus III zelf alsmede zijn opvolgers verleenden deswege aan het genootschap de hoogste gunsten. In denzelfden geest dachten en handelden ook latere pausen, en waarom zouden ze ook niet, daar de zonen van Loyola bijkans een gansche eeuw de belofte van hun stichter vervulden of althans schenen te vervullen? Immers wie verdedigde bijv. zelfs die aanmatigingen en misbruiken van 't pausdom, die zelfs door goed roomsche schrijvers »buitensporig" genoemd worden, met meer ijver op het concilie van Trente, dan de Jesuïten Laynez, Salmeron en Couvillon? Wie bestreed daar de door de gansche wereld eenstemmig uitgesproken eischen tot hervorming der kerk, die een gruwel waren in de oogen van Rome, behendiger dan zij alleen? Wie waren het, die op het congres te Poissy, zooals overal elders waar de onbeperkte pauselijke macht verdedigd en boven de algemeene kerkvergaderingen verheven moest worden, — wie waren het, die met zooveel geestkracht, welsprekendheid en geluk streden als de leden der orde? 't Zou dus schandelijk ondankbaar geweest zijn, indien de pausen niet al het mogelijke gedaan hadden voor de orde en de vermeerdering van haar collegiën, seminariën, residentiën, novitiaten en andere instellingen. Ze begrepen hun belang dan ook zeer goed en naar het spreekwoord: »de eene hand wascht de andere", bewezen de pausen aan de Jesuïten dat ze hun diensten wisten te waardeeren. Reeds onder Pius V, die in 1572 stierf, had de orde te Rome vijf huizen of stichtingen. De opvolger van Pius, Gregorius XIII, was nog milder; hij schonk hun vijf en twintig tonnen gouds om een nog prachtiger collegium dan ze reeds hadden, te kunnen bouwen. Zijn voorbeeld spoorde vele grooten en rijken aan, om hun ingenomenheid met de orde ook te toonen.

Binnen een tiental jaren hadden de Jesuïten in hun provincie Rome — die behalve den Kerkelijken staat ook Toscane bevatte — een professenhuis, twee novitiaten, huizen waar de nieuwe leden den proeftijd doorstonden, zes residentiën en niet minder dan vier en dertig collegiën en seminariën. In dezelfde verhouding waren hun eigendommen door het overige Italië verspreid. De provincie Milaan bevatte twee professen-huizen, drie novitiaten, zes collegiën en zes residentiën. De provincie Napels, een professenhuis, twee novitiaten, een residentie en zes en twintig collegiën. De provincie Sicilië twee professenhuizen en twee novitiaten, tien seminariën en twaalf collegiën. Eindelijk de provincie Sardinië of Savoye twee professenhuizen, een novitiaat en zes collegiën.

Maar de heeren paters spaarden ook geen moeite, om overal aan te kloppen, of hun opengedaan mocht worden; waar het de eerste maal niet gelukte, kwamen ze nog eens en voor de derde maal terug. Vooral werkten ze op de groote massa, en bij de toen zeer domme en bijgeloovige, en tevens zinnelijke en licht opgewonden Italianen slaagden ze hierin volkomen, vooral in Beneden-Italië. Zoo brachten ze bijv. onder de inwoners van Gaëta een ontzettende opschudding te weeg. Ze liepen tot den gordel naakt, vergezeld door eenige gemaskerden die hen met doornen sloegen, als wanhopenden door de straten, roepende: »bekeert u, bekeert u, de hel is voor de zondaars en het paradijs voor de uitverkorenen." Te Napels vormden ze uit de allerlaagste standen van het volk geheele scharen van geeselaars, mannen en vrouwen, die onder hun aanvoering stad en land doortrokken. In het derde boek zullen we over de dwaasheden en zedeloosheden, door zulke benden ge-

pleegd, meer in bijzonderheden treden. Hier vergenoeg ik mij met de zoogenoemde doodenmaskerades aan te halen, die ze in Palermo en Messina vertoonden, waarbij ze den dood in persoon lieten optreden en zulk een schrik en vreeze verwekten, dat velen zoo goed als krankzinnig werden.

Om een juist denkbeeld van deze maskerades te krijgen, moet men zich een groote processie in een breede, lange straat met duizende toeschouwers denken. — Aan het hoofd van de processie ziet men een naakt bloedig lichaam, met den dood worstelende, door mannen in lange kleederen op een open baar gedragen. Naast en achter de baar loopen knapen in witte kleeding met vleugels op den rug en een kruis in de hand. Zij verbeelden een koor van engelen en doen met hun heldere stemmen het liefelijkste gezang hooren. Men hoort ze echter maar half, omdat een groote schaar van leelijke zwarte duivels met ontzettende hoeven en staarten wild en woest om die engelen heendwarrelt en daarbij vloekt en brult om van te ijzen. Die duivels zwaaien brandende fakkels, zoodat de lucht door den stinkenden walm soms zoo duister wordt dat men niets ziet. Daarna volgt de dood op een zwarten wagen, door zes paarden met zwart floers omhangen getrokken. Die dood ziet er allerverschrikkelijkst uit. Hij wordt door een loodkleurig geraamte van zoo reusachtige afmetingen voorgesteld, dat zijn hoofd tot aan de hoogste ramen der huizen reikt. In de rechterhand houdt hij een ontzaggelijke zeis en met de linker sleurt hij aan een lange ketting een ganschen sleep van huilende schimmen meê, die de verschillende leeftijden, geslachten en standen voorstellen. Deze afschuwelijke en afzichtelijke schimmen schreeuwen nu en dan allerellendigst en toonen door het wringen hunner ledematen, welke helsche pijnen ze uitstaan. Zonder zich aan hun schreeuwen te storen, vervolgt de dood knarsetandende zijnen weg, ten teeken, hoe niets hem kan beletten, al wat leeft van de aarde weg te blazen en terstond in den helschen afgrond te storten. Daarom is het ook vergeefsche moeite, dat de achter hem komende boetelingen klaagliederen zingen. — Natuurlijk kent de angst en ontzetting der toeschouwers, die de eeuwige verdoemenis reddeloos voor oogen zien, geen palen. Maar zie, thans verschijnen de Jesuïten; zij hebben een ernstig en plechtig maar tevens zachtmoedig voorkomen en boven hunne hoofden straalt, door vier leekebroeders gedragen, een schitterende zon. Dat is het licht der eeuwige zaligheid, en de benauwde zielen kunnen weêr adem halen, nu ze weten, bij wie ze vergeving voor de eeuwigheid kunnen vinden.

Hoe groot intusschen de macht der Jesuïten in Italië was en hoe spoedig ze meestal hun doel bereikten, er kwamen hier en daar toch ook belemmeringen op hun weg, die ze niet konden overwinnen. Dit was o. a. 't geval te Milaan, te Venetië, in Valtellina en Savoye.

In Milaan heerschte als aartsbisschop, van 1566—1584, Carlo graaf de Borromeo, algemeen bekend als een der uitstekendste mannen van zijn tijd, wiens bestuur aan alle andere bisdommen ten voorbeeld had kunnen dienen. — Borromeo riep de Jesuïten naar Milaan, in de hoop door hen meer tucht en beter orde onder zijn geestelijken te brengen. Hij nam terstond een van hen tot biechtvader aan, gaf hun een seminarie om er een uitgebreid gesticht voor opvoeding te vestigen, ja, zoo gunstig was hij jegens hen gezind, dat hij op het punt stond, hun alle

bezittingen van de verwilderde orde der Humiliaten, die hij wilde opheffen, over te dragen. — Hij was echter al te ijverig in het hervormen der liederlijke geestelijkheid, vooral der monniken, en de laatstgenoemden klaagden hem bij den paus aan. Tegelijk bracht men hem bij den spaanschen stadhouder van Milaan (Lombardije behoorde toen aan Spanje) in verdenking, alsof hij zijn macht ten koste der koninklijke uitbreidde. De paus en de stadhouder namen maatregelen tegen den schijnbaar te eigenmachtigen aartsbisschop, en iedereen dacht dat hij het onderspit zou delven. Ook de Jesuïten en in de eerste plaats pater Mazarini, de rector van hun collegium te Milaan, deelden in de algemeene overtuiging. Ze schaarden zich dus niet alleen aan de zijde van den spaanschen stadhouder, maar lieten zelfs tegen den aartsbisschop, hun weldoener, in dezelfde kerk, die ze van hem ontvangen hadden, de giftigste lastertaal hooren.

Ze hadden evenwel mis gerekend, als ze meenden, dat Borromeo zijn post verliezen zou. Hij bleef en maakte alle aanklachten en lasteringen te schande. Nu beefden de ellendelingen, die pas zoo'n hoog woord gevoerd hadden, en inzonderheid de zonen van Loyola verwachtten niets anders dan dat ze den vollen toorn van den aartsbisschop zouden ondervinden. — Deze echter was zachtmoedig genoeg, hun slechts de kerk benevens het collegium te ontnemen en hen wel uit de stad Milaan maar niet uit zijn uitgebreid gebied te verbannen. Dit was bepaald een zachte straf voor die ondankbaren, en ze hadden zich dus wel doodstil mogen houden. Dat deden ze echter niet; ze meenden door list de gunst van Borromeo te kunnen herwinnen. Ze schoven dus al het gebeurde op rekening van Mazarini. Dientengevolge richtte de generaal der orde, Claudio Aquaviva, een schrijven aan den aartsbisschop, waarin hij het gedrag van den rector afkeurde; tevens verbood hij hem gedurende twee jaren het preeken en gelastte hem, Borromeo ootmoedig vergiffenis te vragen. Mazarini gehoorzaamde, zooals van zelf spreekt, evenwel kwam de aartsbisschop niet op zijn besluit terug. Zelfs ging zijn neef, graaf Federico de Borromeo, die van 1595—1631 aartsbisschop was, nog verder. Hij ontnam den Jesuïten het bestuur ook van de collegiën en seminariën die zij buiten Milaan in Lombardije hadden, en verbood aan ieder die in zijn gebied priester wilde worden, in een Jesuïten-collegium te studeeren. Deze toestand duurde zoolang hij leefde, en eerst na 1631 mochten de zonen van Loyola zich weder in het gebied van Milaan neêrzetten.

Nog slechter ging het hun in Venetië. Deze republiek was in kerkelijke zaken van oudsher eenigszins vrijzinniger dan der roomsche priesterschap lief was; daarom kwamen de Jesuïten zich al vroeg hier vestigen, in de hoop hierin een verandering ten goede te brengen. De venetiaansche senaat echter had met hun practijken bitter weinig op en vaardigde 1603 een wet uit, volgens welke zonder toestemming der regeering noch nieuwe kerken en kloosters gebouwd, noch nieuwe monniksorden en genootschappen ingevoerd mochten worden. Dat was een harde slag voor de Jesuïten, die toen juist op het punt stonden, zich overal in het Venetiaansche voor goed te vestigen. Nog harder echter trof hen een verordening, twee jaren later afgekondigd en duidelijk op hen doelende: »Voortaan is het aan geen onderdaan der republiek Venetië geoorloofd, door uiterste wilsbeschikkingen, door verkoop of op eenige andere wijze, zonder voorkennis van den senaat, onroerende goederen aan de geestelijken of geestelijke orden te maken, te schenken of te ver-

vreemden, en wel op straffe van gevangenzetting, ballingschap en verbeurdverklaring der goederen.''

Dat was een openbare oorlogsverklaring tegen het genootschap, en Aquaviva de generaal vatte 't ook zoo op. Hij snelde met zijn vriend kardinaal Bellarminius naar den paus Paulus V, en bracht dezen zoo in vuur dat onmiddellijk een breve (pauselijk schrijven) aan den senaat te Venetië werd gezonden, waarin de paus onvoorwaardelijke vernietiging der beide wetten van 1603 en 1605 eischte. De senaat beriep zich op zijn recht, maar Paulus V luisterde in zijn drift naar geen rede; hij sprak zonder dralen in 1606 het interdict over de republiek Venetië uit. Daar nu alle kerken gesloten en alle godsdienstoefening gestaakt moest worden, hoopte hij dat nu een algemeen volksoproer tegen den senaat zou losbarsten. Aquaviva en Bellarminius hadden hem zulks als zeker voorgespiegeld, evenwel, zooals bleek, ten onrechte.

De venetiaansche senaat nam den aangeboden oorlog zonder vreezen aan en verbood niet alleen de bekendmaking der pauselijke banbul, maar gelastte ook de gansche geestelijkheid, òf de godsdienstplechtigheden als altijd waar te nemen, òf oogenblikkelijk het gebied der republiek te verlaten. Alle priesters en monniken gehoorzaamden, alleen de Jesuïten weigerden. — Zij meenden invloed genoeg te hebben, om den senaat te kunnen tarten; maar de senaat handhaafde zijn besluit en liet hun aanzeggen, dat zij, wilden ze niet met geweld uitgezet worden, terstond het gebied der republiek moesten verlaten.

Thans bleef niets over dan te gehoorzamen; ze vertrokken — met de capucijners, die ze nog op 't laatste oogenblik hadden overgehaald —, in statigen optocht met een groot crucifix voorop. Hun verwachting was, dat de plechtigheid van dezen »uittocht uit Egypte" de lagere standen zou opwinden en ten minste een oproertje zou veroorzaken. Maar ook dit liep hun mis. Het volk, hoe talrijk ook saamgestroomd om de vertooning te zien, stak niet alleen geen hand voor hen uit, maar riep hun nog verwenschingen achterna. — Na hun vertrek nam de senaat hun huizen in bezit en thans kwamen er zeer zonderlinge dingen aan 't licht. Wel is waar hadden de Jesuïten, behalve hun schatten van goud en zilver, ook het grootste deel van hun boeken en geschreven stukken in alle haast veilig geborgen bij den spaanschen gezant en enkele andere geheime vrienden; maar men vond nog brieven genoeg, waaruit bleek, dat ze veel meer aan tijdelijke dingen zich gewijd hadden dan aan hemelsche. De verdenking, dat ze met de spaansche regeering, die reeds lang naar het bezit van Venetië haakte, geheuld hadden, werd thans zekerheid. Bovendien werd het nu aan vele senatoren duidelijk, waarom de orde de meest welgemaakten onder haar leden juist naar Venetië gestuurd had. Velen der achtergebleven brieven waren van vrouwen afkomstig, en hun inhoud getuigde niet bijzonder voor de onschuld der venetiaansche huisvrouwen.

Daar kwam nog bij dat de verjaagden om hun toorn te koelen, in Bologna, Ferrara, Mantua, Palermo en elders, allerhevigst tegen de republiek predikten; dat ze aan de hoven van Madrid en Praag alle krachten inspanden, om den koning Philips III en den keizer Rudolphus II tot den oorlog tegen Venetië te bewegen, en dat ze eindelijk zelfs in allerlei vermommingen op venetiaansch gebied kwamen en overal oproer tegen de regeering poogden te verwekken. In 't kort, 't was klaarblijkelijk, dat de Jesuïten hoogst gevaarlijke vijanden van

de republiek Venetië waren. Diensvolgens nam de senaat 14 Juli 1606 eenstemmig het besluit, ze voor eeuwig en altijd uit het venetiaansche te verbannen. Zelfs werd er eveneens eenstemmig de bepaling aan toegevoegd, dat de regeering nooit naar voorstellen om hen weer op te nemen ook maar zou mogen luisteren, tenzij van de honderd en tachtig senatoren vijf zesden er voor stemden. Eindelijk werd aan alle onderdanen van den staat, van wat rang of geslacht ze zijn mochten, op straffe van zware boete, ballingschap of de galeiën verboden, briefwisseling of eenige gemeenschap met leden der orde aan te houden.

Dit bleef zoo, schoon de paus kort daarna aanbood, het interdict op te heffen, zoodra men de Jesuïten weder zou toelaten. De laatste voorwaarde verwierp de senaat standvastig en ten slotte was Paulus V genoodzaakt, de zonen van Loyola op te offeren en vrede met Venetië te sluiten. De paters deden nu nog een laatste poging; ze boden, in 1612, aan den senaat onder de hand de voor die dagen ontzaggelijke som van 500,000 dukaten aan, als men het besluit tot verbanning wilde intrekken; maar de adellijke senatoren lieten zich niet omkoopen en sloegen hun aanbod met minachting van de hand.

Hetzelfde lot dat hun in Venetië trof, hadden ze reeds vroeger in Val Tellina, een deel van Graubunderland, ondervonden. In Ponte, de voornaamste plaats van het landje, hadden ze in 1560 Anton Quadrius, een zeer rijk en aanzienlijk, maar tevens afgeleefd en bijna kindsch man, bewogen, hun zijn gansche vermogen te maken, om daarvan een collegium te stichten. De wettige erfgenamen intusschen dienden terstond een aanklacht in bij den landsbestuurder, die aan de zwartrokken beval, terstond Ponte en het gansche land te verlaten. De Jesuïten richtten zich daarop tot den bondsdag van Graubunderland, die in 1561 te Chur vergaderde en wisten tevens te bewerken, dat de machtigste roomsche vorsten in brieven voor hen opkwamen. De Graubunders evenwel, als vrije republikeinen, stoorden zich bitter weinig aan de raadgevingen van gekroonde hoofden; ze namen na nauwkeurig onderzoek dadelijk in openbare zitting het eenstemmige besluit: dat de Jesuïten »als vijanden des Evangelies en onruststokers, bovendien als priesters die de jeugd eer bedierven dan onderwezen", voor altijd uit het gebied van Graubunderland verbannen zouden zijn.

Een soortgelijke bepaling maakten vijftig jaren later, 1610, de buren der Graubunders, de Wallisers. Woedend waren de Jesuïten tegen den man, door wiens welsprekendheid bovenal dit besluit was uitgelokt, Bartholomeo Alett, een zeer geacht burger van Leugk. Toen hij een jaar later onder duidelijke kenteekenen van vergiftiging stierf, hield men het er algemeen voor dat hem dit vergif door niemand anders, dan door een geheimen Jesuïet kon zijn toegediend.

Gansch anders dan in de genoemde deelen van Italië traden de Jesuïten in Savoye op. Hierheen waren in 't midden der zestiende eeuw een aantal protestanten gevlucht uit landen, waar ze om des geloofs wil vervolgd werden. Ze hoopten in deze diepe, stille dalen der Alpen, van de wereld als 't ware afgezonderd, ongestoord en rustig te kunnen leven. Bij hen voegden zich de overblijfselen der Waldensen, die reeds een paar eeuwen hier en in 't naburige Piëmont hun woonplaats hadden. 't Gevolg was dat deze laatsten, wier geloof buitendien reeds veel

overeenkomst had met de protestantsche beginselen, nu geheel tot de gereformeerde kerk overgingen. Dit viel natuurlijk niet in den smaak der roomsche priesters en hertog Philibert Emanuel werd telkens aangezet, zulk een uitbreiding der ketterij in het anders geheel roomsche land met geweld te onderdrukken. Vooral werd dit sterk gedreven door den dominicaan Thomas Giacomello. Hij hield niet op eer »tot afschrikwekkend voorbeeld" een aantal gereformeerden verbrand of naar de galeiën verwezen werden. Nu dreigde echter de meerderheid der protestanten de wapenen op te vatten en om dit te voorkomen, raadpleegde de hertog den paus of de gansche strijd niet het best door een openbaar gesprek kon uitgemaakt worden. De paus, wiens zaak door openbare godsdienstige disputaties nog nooit gewonnen had, antwoordde dat zulk een gesprek niet mocht plaats hebben; hij zou theologen zenden, om de onwetenden in 't ware geloof te onderwijzen. »Trouwens", — zeide hij aan 't slot van zijn brief, die bewaard is gebleven — »men heeft geen voorbeeld dat ooit met zachtheid iets is verkregen; wel echter heeft de ervaring bevestigd, dat het beste middel van bekeering in het gerecht ligt, en als dit te zwak is, dan in de militaire macht."

Welke theologen Pius IV nu naar Savoye stuurde? Hij zond er zelf geen, maar droeg de zaak over aan Laynez, den generaal der Jesuïten. 't Duurde niet lang of pater Anton Possevin, door deze zending zoo berucht geworden, werd naar den hertog gezonden, om over de oprichting van eenige collegiën te onderhandelen. Dit was echter maar een deel van zijn taak; hij moest tevens — en dit was van meer belang — Philibert Emanuel er toe brengen om door uitroeiing der ketters de ketterij in zijne landen voor goed te vernietigen. — Possevin doorzag den hertog al gauw, die, lange jaren als veldoverste van Karel V en Philips II een soldatenleven gewoon, heerschzuchtig en ruw was geworden. Hij wist hem ongemerkt zoo te leiden dat hij deed wat de Jesuïten wilden. Voor alle dingen wist hij door te zetten dat Philibert de oprichting van twee collegiën toeliet, waardoor hij meerdere Jesuïten in het land kon halen. De bedenking van den hertog dat zijn landen te arm waren om veel voor de orde te kunnen doen, loste hij op door te zeggen dat zij tevreden zouden zijn met de verbeurdverklaarde bezittingen der ketters.

Nadat de paters zich alzoo voor goed in Savoye gevestigd hadden, gingen ze hun belofte om de ketters te bekeeren ten uitvoer brengen; maar het was een bijzondere manier van bekeeren, die ze in toepassing brachten. Possevin met de andere paters gingen in gewone burgerkleeding het gansche land door en vooral de afgelegen dalen, waar ze maar gereformeerde gemeenten vermoedden. Vonden ze er eene, dan wachtten ze zich wel, om zich bekend te maken of eene poging te doen om hen tot het roomsch-catholieke geloof te bekeeren. Neen! ze snelden naar hun hoofdplaats terug om een paar duizend soldaten te halen. Kwamen ze dan terug, dan wee den armen gereformeerden! Hoe ze aan die soldaten kwamen? Niets eenvoudiger dan dit. Possevin had, want daarvoor was hij gezonden, den hertog spoedig overtuigd dat een roomsch vorst zijn eer bevlekt, wanneer hij zoo'n troep ellendige ketters in zijn land duldt, en tevens dat de eenige doeltreffende manier van bekeeren in geweld bestond. Het was dus natuurlijk dat er troepen werden geworven om de pogingen der Je-

suïten te steunen. Philibert ging hier te eerder toe over omdat de paus hem een belangrijke bijdrage voor 't onderhoud van dit leger des geloofs toestond. Een vorst van zijn karakter moest zoo doende wel gelooven het recht te hebben om zijn onderdanen die 't geloof van hun heer niet wilden belijden, als oproermakers te straffen.

De ketters werden dus door soldaten onder leiding der Jesuïten tot rede gebracht en ten gevolge daarvan brak een tijd van jammer en ellende voor Savoye aan, zoo vreeselijk dat de pen weigert de bijzonderheden te vermelden. Possevin overviel bijv. aan 't hoofd van tweeduizend man het vlek St. Germain in het dal van de Perouse en liet alle mannen, schoon zij zich niet verdedigden, over de klink jagen. De beide gereformeerde geestelijken echter die men er vond, werden bij een langzaam vuur geblakerd, waarvoor de vrouwen en meisjes door lanssteken gedwongen werden het hout aan te dragen. Hetzelfde lot ondergingen veel andere gereformeerde gemeenten, en overal, zelfs in de afgelegenste gehuchten, woedde het zwaard of vlamden de brandstapels. Toen de gereformeerden eindelijk zagen dat het er bepaald op toegelegd was om hen geheel en al uit te roeien, stonden ze overal tegelijk op, grepen de wapenen en boden aan het leger des geloofs stoutmoedig tegenstand. Ze behaalden zelfs hier en daar kleine overwinningen, en daar het hun gemakkelijk viel zich in hun dalen en kloven te verschansen, begonnen de savooische troepen allengskens moed te verliezen.

Possevin, woedend dat hem de overwinning dreigde te ontvallen, nam thans list te baat. Hij bood uit naam van den hertog aan de ketters vrije uitoefening van hun godsdienst, zoodra ze de wapens neergelegd en 16,000 daalders goud als boete betaald zouden hebben. De gereformeerden namen dit aan en het verdrag werd geteekend. Nauwelijks was echter het geld betaald en de wapens uitgeleverd, of men lachte om het verdrag en de Jesuïten begonnen hun bloedige bekeeringen op nieuw.

Op nieuw drongen ze met benden van ruwe soldaten de dalen binnen; op nieuw bekeerden ze met lans en zwaard; op nieuw werden alle kettersche geestelijken, alsmede de voornamen en rijken van het arme volk naar den brandstapel gesleept. Nu echter barstte ook de woede der schandelijk bedrogenen met vreeselijk geweld los. Nadat ze zich nieuwe wapenen hadden verschaft, brachten ze aan het leger des hertogs in Mei van 1561 eene zoo beslissende nederlaag toe, dat Philibert Emanuël gedwongen was over den vrede te denken. Zijn middelen waren uitgeput, want het leger, dat nu reeds twee jaren onder de wapenen was, kostte veel en de paus had reeds lang niets meer gezonden. Hoe zou hij, nu zijn troepen vernietigd waren, een nieuw leger bij elkaar brengen? Ook was het hem allengskens duidelijk geworden dat hij zijn eigen onderdanen vernielde als hij de ketters uitroeien wilde, en zijn eigen land tot armoede bracht, als hij de verbeurdverklaarde bezittingen aan de Jesuïten gaf. Neen! er was bloed genoeg gevloeid en meer dan genoeg ellende verspreid. Philibert Emanuël zond dus pater Possevin met de zijnen weg en trof den vijfden Juni 1561 een vergelijk met zijn protestantsche onderdanen. Hij stond hun vrije uitoefening van hun godsdienst toe en gaf de verbeurdverklaarde goederen voor een deel terug. Daartegen beloofden de gereformeerden, overal den roomsch-catholieken godsdienst te dulden, onder voorwaarde evenwel, dat nooit of nimmer een van hen zou gedwongen worden dat geloof aan te nemen.

Sedert had het land vrede en de burgers leefden weer eendrachtelijk. Helaas! honderd jaren later, ten tijde van Lodewijk XIV, kwamen de Jesuïten terug en met hen de oude ellende.

II. DE MACHT DER JESUÏTEN IN PORTUGAL.

In het eerste boek is meegedeeld, dat koning Johannes III Loyola verzocht, om eenige Jesuïten voor de bekeering der heidenen in Indië. Dat Franz Xavier en Simon Rodriguez ten dien einde naar Lissabon kwamen, is ons mede reeds bekend, en ook dat de koning Simon Rodriguez als biechtvader in Portugal terughield. — De laatstgenoemde nu legde de grondslagen van de werkelijk buitengewone macht, die de Jesuïten van dien tijd af gedurende twee eeuwen over Portugal en zijne koloniën uitoefenden. Hij maakte zoodanig gebruik van de gunst des konings, dat de orde reeds na tien jaren de prachtigste collegiën te Coïmbra, Evora, Lissabon en Braga, alsmede verscheiden seminariën in andere steden bezat. Van deze collegiën werden zelfs enkelen, zooals Coïmbra en Evora, tot hoogescholen verheven en zoo doende beheerschten de Jesuïten spoedig volkomen de wetenschap, het geloof en de zeden der Portugeezen. De generaal te Rome, ziende dat die bodem zoo gemakkelijk te bearbeiden viel, zond uit Italië en Frankrijk zooveel leden der orde om Rodriguez te helpen, als maar even gemist konden worden. Dezen slaagden zoo spoedig in het aanwerven van proselyten, dat b. v. het collegium te Coïmbra reeds in 1544 zestig kweekelingen telde. In dezelfde mate namen ook de overige collegiën in bloei toe, en de aanzienlijksten des lands stelden er een eer in, van hun schatten aan deze instellingen meê te deelen.

Veel droeg tot de spoedige opkomst der orde ook bij, dat de meeste grooten, naar 't voorbeeld des konings, Jesuïten tot biechtvaders kozen. Bij de koningin Catharina bijv. vervulde pater Michael de Torres die betrekking, bij den kardinaal-infant Hendrik, zoon des konings, pater Leon Henriquez. Rodriguez zelf, de biechtvader des konings, was tevens gewetensraad der eerste mannen des lands, zooals van den hertog van Aveiro, den graaf van Castanheira en meer anderen. In één woord de Jesuïten werden onder Johannes III bijkans almachtig aan het hof, want Rodriguez was zoozeer de rechterhand van den vorst, dat deze niets meer deed zonder hem te raadplegen. »Ja toen Rodriguez te Almeirin ziek lag," schrijft Telles woordelijk in zijn kroniek van de orde der Jesuïten — »ging de koning zelf, door de prinsen en de hoogste hofbeambten vergezeld, den zieke een bezoek brengen, en zoodoende scheen de koning zijn waardigheid te vergeten, louter om den pater te toonen dat hij zijn vriend was."

Het ging hier echter zooals dikwijls; de buitengewone gunst die den paters bewezen werd, en de onmetelijke schatten waarmede de koning hen overlaadde, maakten hen trotsch, overmoedig, traag en weelderig, zoodat het volk algemeen begon te morren. Hierbij bleef het geenszins, de inwoners van Lissabon beschuldigden de regeering in 't openbaar dat zij het vermogen van 't land aan onwaardigen weggooide. Maar, wat hielp dit? Rodriguez had den koning te zeer in zijn macht dan dat deze naar die klachten zou luisteren, en ten slotte werden de ontevredenen in de gevangenis gezet of buiten 't land gebannen.

Tot het jaar 1551 wist de koninklijke biechtvader dat zoo vol te houden, ja zijn overmoed nam nog steeds toe. Toen kreeg echter Ignatius nauwkeurig bericht van den stand der zaken; te recht vreesde hij, dat de buitengewone haat, die sedert onder het portugeesche volk tegen 't genootschap bestond, de ergste gevolgen kon hebben en besloot doortastende maatregelen te nemen. In 't bijzonder griefde 't hem dat het collegium te Coïmbra geheel in verval geraakt was. Want naar alle berichten, bij hem ingekomen, leek het meer een school der ergernis dan der stichting. Allen leefden daar in plaats van zich aan de studie te wijden, in luiheid en weelderigheid.

Loyola zond derhalve krachtens zijn onbeperkte macht, plotseling pater Emanuel Godin als rector naar Coïmbra, om het collegium weêr in orde te brengen; pater Rodriguez riep hij naar Rome en verving hem door den bescheiden Jacob Miron, die — wij zagen 't vroeger reeds — zich niet waardig achtte, bij een koning biechtvader te zijn. — Johannes III was in den beginne uitermate vertoornd over dit gewelddadige ingrijpen van Loyola. Hij dreigde zelfs alle Jesuïten naar Italie terug te zullen zenden, maar zwak als hij was, bedaarde hij spoedig; na een maand had de nieuwe biechtvader hem even goed of nog beter in zijn macht dan de vorige. Te Lissabon of althans aan het hof kwam alles spoedig weer in de oude plooi, slechts met dit verschil dat de stille en zachte Miron heerschte in plaats van den gewelddadigen en daarom gehaten Rodriguez.

In Coïmbra daarentegen wilde 't maar niet lukken, niettegenstaande pater Godin met alle scherpte het collegium zuiverde en publieke ergernis voortaan onmogelijk maakte. De inwoners der stad hadden te lang het losse leventje der Jesuïten aangezien en hen om hun liederlijkheid al te zeer veracht, dan dat ze die plotselinge verandering vertrouwden. Men hield veeleer alles voor louter huichelarij. Zou dus het oude aanzien hersteld worden, dan moest er iets buitengewoons, iets erg aandoenlijks vertoond worden.

Op een goeden morgen luidden vroeger dan anders alle klokken van de Jesuïtenkerk; kort daarna ging de hoofdpoort open en een der vreemdsoortigste processies kwam naar buiten. Voorop stapte een ware Goliath die een reusachtig beeld van den gekruisten Christus droeg; achter hem kwam pater Godin, niet in zijn gewone kleeding maar tot aan de heupen naakt en gewapend met een geduchten geesel. Hem volgden, evenzoo opgeschikt, alle novitii en voorts de leekebroeders, die er ook al niet anders uitzagen; de onderwijzers en coadjutoren sloten den trein. Allen zongen, langzaam met neêrgeslagen oogen voortgaande, op eentonige wijze een boetpsalm, die somber en naar klonk. Aan alle kruiswegen en op alle pleinen bleven ze staan en zongen niet slechts nog droeviger dan te voren, maar lieten oók de geesels gonzen door de lucht en kastijdden zich ongenadig. Weldra stroomde het bloed hun van de naakte schouders. Het volk werd natuurlijk aangedaan. De Jesuïten echter wrongen de handen en riepen hardop: »Mannen van Coïmbra, vergeeft ons om Christus wille de ergernis die ons gezelschap u gegeven heeft." Zoo ging de trein verder en verder, tot hij eindelijk de kerk bereikte. Hier beklom pater Godin den kansel en hield zulk een vreeselijke boetpredicatie, dat alle hoorders — en de kerk was stampvol — op de knieën vielen en met tranen in de oogen riepen: »ontferming, ontferming!"

De gevolgen dezer processie waren natuurlijk dat het volk te Coïmdra de Jesuïten weer geheel in genade aannam, want al waren er onder de verlichten velen die de gansche geschiedenis als een vertooning beschouwden, de groote hoop en vooral het vrouwvolk hielden de boetenden voor halve heiligen.

Toen koning Johannes III in 1557 stierf, volgde hem zijn driejarige kleinzoon Sebastiaan, zoon van den overleden infant Johannes, op. Catharina, de weduwe van den overleden koning, zuster van Karel V, werd voogdes over den jongen koning en regentes. Zij zelf regeerde echter niet, maar in haar plaats haar biechtvader Michael de Torres met Leon Henriquez, den biechtvader van den kardinaal Hendrik, den oom des konings. De beide paters gaven de opleiding van den jongen koning in handen van een ander lid der orde, den slimmen Louis Gonsalva de Camara.

Nu braken de slechtste tijden voor Portugal aan, want van toen af beheerschten de Jesuïten het land zoo onbeperkt, alsof ze de werkelijke en wettige eigenaars waren. Wel waagde de koningin 't eens haar zelfstandigheid te toonen en schreef in haar verontwaardiging een langen brief aan Borgia, destijds generaal der Jesuïten, waarin zé bitter klaagde, vooral over pater Gonsalva en zijne wijze van opvoeding. O. a. zeide ze in dezen brief, dat hij in den jongen koning wilde en wellustige zeden bracht en hem leerde, haar, zijn grootmoeder, te verachten en te mishandelen. »Hij voedt hem niet op, zooals voor een aanstaand vorst voegt, maar gewent hem, een gedwee werktuig in zijne handen te zijn en vult 't hoofd van zijn leerling met allerlei onzin, waardoor de ontwikkeling van zijn verstand geheel belemmerd wordt.''

Werd Gonsalva thans verwijderd? Neen, integendeel de koningin werd genoodzaakt te wijken. De Jesuïten en hun aanhang, waartoe ook de ministers en andere hooggeplaatsten behoorden, plaagden en tergden van toen af de arme vrouw op alle mogelijke wijzen, kortom ze brachten het eindelijk zoo ver dat haar 't leven aan 't hof ondragelijk werd. Om maar rust te krijgen, deed ze in 1562 afstand van de regeering en de voogdij en droeg beiden voor de vergaderde grooten des lands over aan den kardinaal-infant Don Hendrik.

Deze, tevreden regent te heeten, liet de vrome paters hun gang gaan en al deed hij soms een halve poging om zelfstandig op te treden, hij kwam spoedig weer onder de macht van zijn biechtvader terug.

Nog hooger, zoo mogelijk, steeg de macht der Jesuïten toen Sebastiaan met zijn veertiende jaar, in 1568, meerderjarig verklaard werd. — De koningen, meent men, krijgen hun verstand vóór de jaren en ze worden daarom reeds meerderjarig, wanneer andere kinderen nog op school gaan. — 't Sprak namelijk van zelf dat hij, door de Jesuïten opgeleid, niet anders dacht en denken kon dan de paters hem geleerd hadden. — Telkens had Gonsalva de Camara hem gezegd, dat het de eerste plicht van een christelijken koning was, zijn macht te besteden tot uitbreiding des roomschen geloofs, daar God hem alleen met dit doel op den troon had geplaatst. Sebastiaans karakter was van nature reeds vurig, hevig en roembegeerig; 't was dus gemakkelijk hem in 't hoofd te brengen, dat hij geroepen was voor het catholicisme iets buitengewoons te verrichten. Gonsalva wist allengskens de vroomheid van zijn leerling tot dweperij en zijn heldhaftigen zin tot avontuurlijkheid op te drijven.

Tevens zag de slimme Jesuïet er scherp op toe dat niemand van een andere richting invloed op den koning kreeg. Daartoe werden, nadat Sebastiaan den troon had beklommen, alle belangrijke ambten uitsluitend aan vrienden der Jesuïten toevertrouwd. Zoodoende merkte de jonge vorst er niets van, dat de rijkdom en de macht van den staat waarover hij heerschte, ieder jaar even hard achteruitgingen, als de macht en rijkdom der orde toenamen. Hij merkte er niets van, dat sedert de komst der Jesuïten in Portugal de vroegere bloei in wetenschappen, handel en nijverheid verdween; hij merkte er niets van, dat het getal der ontevredenen met den dag toenam en zijn land, voor korten tijd zoo hoog in aanzien, zijn eer en aanzien ten eenenmale dreigde te verliezen; allerminst echter merkte hij er iets van, dat al die ellende door het schandelijk wanbestuur der Jesuïten werd veroorzaakt, en hij kon het niet merken of vernemen omdat ieder, die ook maar poogde den koning de oogen te openen, dit met den dood bekoopen moest.

Zelfs stonden de Jesuïten niet toe dat de koning in den echt trad, schoon het belang van 't land het gebiedend eischte, omdat met hem en zijn oom Hendrik de mannelijke linie van zijn huis uitstierf. Neen! 't mocht niet gebeuren, want een jonge koningin zou misschien al te veel invloed op hem hebben en de slaafsche ketenen waarin de paters hem hielden, verbreken (1). Men ziet dat de Jesuïten naar een vast plan handelden en voor niets terugdeinsden om maar 't hecht in handen te houden.

Eindelijk stierf pater Gonsalva, de almachtige biechtvader van Sebastiaan; doch zij die nu op een ommekeer van zaken hoopten, werden spoedig ontnuchterd. In den beginne nl. was de koning geheel troosteloos, hij antwoordde op alles wat men zei, niets anders dan: »Wat wilt ge van mij? ik heb nooit een ander vader of moeder gehad dan pater Gonsalva." Allengskens echter week zijn smart voor de troostgronden van een ander Jesuïet, pater Gaspard Mauricio, en weldra had deze nieuwe biechtvader de gansche ziel van den koning evengoed in zijn macht als vroeger Gonsalva.

Kort daarna, in 1577, brak in 't keizerrijk Marocco een oorlog uit tusschen Mulei-Moloch en zijn neef Mulei-Mehemed, die beiden naar den troon stonden. Mulei-Mehemed werd overwonnen en vluchtte naar Lissabon, om Sebastiaan's hulp in te roepen. Diens biechtvader deed den koning hierin een openbaring zien van den goddelijken wil, die van hem eischte, het Evangelie naar Africa over te brengen. Hij herinnerde hem, hoe de Mooren weleer van de africaansche kust uit het gansche schiereiland tot een mohammedaansch rijk hadden gemaakt. »Hij hoorde, zeide hij, thans het uur der wrake slaan en zag in hem, Sebastiaan, den gelukkige, door den heer des hemels uitverkoren om de Mooren ganschelijk van de aarde te verdelgen." — Zulke woorden zetten den koning in vuur en vlam, zoodat hij dadelijk tot den oorlog tegen Mulei-Moloch besloot.

---

(1) De gansche koninklijke familie, de geheime raad, de grooten des lands en alle onderdanen drongen er op aan dat de koning zou trouwen, om een erfgenaam te krijgen. Men had vooral het oog op Margaretha, prinses van Frankrijk, zuster van Karel IX; maar de Jesuïten bewogen hemel en aarde om dit te voorkomen en slaagden ook, schoon alleen door middel van schandelijken laster. Op dezelfde wijze wisten zij ook een huwelijk met een oostenrijksche prinses te doen afspringen, want zij wilden het hart van hun slaaf onverdeeld bezitten.

De Jesuïten juichten in hun binnenste. Ging de koning naar een vreemd land, dan konden ze des te vrijer huishouden; reeds zoo lang die kruistocht zijn gedachten bezig hield, had hij geen tijd aan de treurige toestanden van zijn land te denken. Bovendien — ze zagen ver vooruit —, in dezen veldtocht kon hij sneuvelen, met hem stierf het oude portugeesche koningshuis uit en Philips II van Spanje, hun groote vriend, had kans, Portugal te erven of kon het annexeeren; — dat was alweer een steen aan het gebouw der algemeene spaansche wereldmonarchie (waarover later meer), en de orde kwam zoodoende weer nader tot haar groote doel, de heerschappij over de gansche wereld.

Ze hadden dus redenen genoeg, den koning in zijn besluit te versterken. Deze begon werkelijk in 't voorjaar van 1578 een leger bijeen te brengen. Dit ging echter niet gemakkelijk, want de middelen van zijn land waren, juist door de Jesuïten, geheel uitgeput. Alleen door drukkende afpersingen kon hij de noodige gelden bijeenkrijgen, maar knakte zoodoende den welstand des lands voor goed. — De hooggeplaatsten hielden intusschen niet op hem de dolle onderneming, waarvan zij den ongelukkigen afloop voorzagen, te ontraden. 't Baatte niet; evenmin dat de koning van Spanje, dien hij dringend verzocht den roem dezer onderneming met hem te deelen, hem een stellig weigerend antwoord gaf. Hij had zich nu eenmaal in 't hoofd gezet een strijder voor het geloof te worden, en liet zich door niets weêrhouden.

In Juni 1578 was een klein leger van 15000 man verzameld. Een derde deel bestond uit gehuurde vreemdelingen, waaronder — zot genoeg — een paar duizend kettersche Duitschers. De overige twee derden, uit Portugeezen bestaande, dienden voor een groot deel slechts gedwongen; alleen de adel des lands trok vrijwillig meê. Van geoefendheid of geestdrift bij het leger kon dus geen sprake zijn, wat — om van 't geringe aantal te zwijgen — weinig goeds voorspelde. Den 24 Juni 1578 gingen de troepen aan boord, maar 't afscheid was alles behalve opwekkend. Zwijgend betraden allen de schepen en weenend zagen de toeschouwers hen na.

Men landde te Arzilla; van daar rukte het leger zonder tegenstand te vinden, op naar Alcazar. Mulei-Moloch had intusschen een groot leger van 100,000 man, bijeengebracht. Den derden Augustus stond hij tegenover de Portugeezen, slechts door een rivier van hen gescheiden. Klaarblijkelijk was zijn stelling de beste; hij had eenige hoogten bezet en bovendien heerschte onder Sebastiaan's troepen gebrek aan levensmiddelen. De meest beproefde krijgslieden raadden derhalve aan, naar Arzilla terug te trekken, en zelfs Mulei-Mehemed ondersteunde dit. Dan zou in 't ergste geval de vloot nog redding kunnen bieden. De doldrieste Sebastiaan echter besloot niettegenstaande dat alles tot den aanval, en den 4den Aug. begon dus die noodlottige slag, waardoor Portugal aan den rand des verderfs werd gebracht.

Binnen korten tijd was het kleine christelijke leger door de tallooze scharen der vijandelijke ruiterij omsingeld, en dadelijk hield alle orde op — een gevolg der slechte krijgstucht. Ieder vocht om zoo te zeggen op zijn eigen hand, en al vochten velen dapper, in de ordelooze verwarring sneuvelden ze zonder eenig nut. Het langst hield de rechtervleugel stand, waarbij Sebastiaan zelf was, en hier werden wonderen van kracht en moed verricht. Eindelijk echter kreeg ook hier de vijand de overhand en de dood hield een rijken oogst. De koning zelf stormde

op een dichte schaar van vijanden in en — verdween. Hoe hij sneuvelde kan niet gezegd worden, want geen der zijnen zag hem vallen en ook zijn lijk werd later niet op het slagveld gevonden. Dit alleen is zeker, dat hij voor goed verdween en met hem zijn gansche leger viel, behalve eenige honderden die zich gevangen gaven. — Met een' slag werd de bloem van de jongelingschap en van den adel van Portugal vernietigd; in 't geheele land was bijkans geen huisgezin dat niet in rouw gedompeld was. Het ergste echter was, dat de kroon van Portugal nu in vreemde handen kon overgaan en het volk daardoor zijn zelfstandigheid zou verliezen.

De eenig overlevende spruit uit den ouden koningsstam, de grijze kardinaal Hendrik, beklom nu den troon. Kans op erfgenamen had hij evenwel niet meer, al had hij van den paus dispensatie gekregen te trouwen, zoodat dadelijk na zijn optreden als koning verschillende vorsten hun aanspraken op den troon deden gelden. 't Waren Donna Catharina van Braganza met haar echtgenoot Johannes, voorts Emanuel Philibert, hertog van Savoye, ten derde Rainuzius, vorst van Parma, ten vierde Catharina de Medicis, koningin van Frankrijk, eindelijk Philips II koning van Spanje. Allen bewezen door hun stamboom dat ze met het koningshuis van Portugal meer of minder nauw verwant waren. Allen wendden zich ook, natuurlijk ieder afzonderlijk, tot den grijzen Hendrik, om door hem tot opvolger geadopteerd te worden.

Het meeste recht op den troon had zeker Donna Catharina van Braganza. Zij stamde in rechte lijn af van Alfonsus I, den stichter van het huis Braganza — die den beroemden koning Johannes I tot vader had en ook door hem schoon niet als wettig zoon was erkend. 't Was daarenboven aan niet den minsten twijfel onderhevig dat het gansche portugeesche volk, dus ook de adel en inlandsche geestelijkheid, nooit een der buitenlandsche vorsten als koning wilde hebben. Iedereen beschouwde het huis Braganza, van zuiver portugeesch bloed, als alleen recht hebbende, en Hendrik zelf helde hiertoe over.

Geheel anders dachten de Jesuïten. Hun overtuiging was, dat de stroom der hervorming of ketterij, zooals zij zeiden, nooit beter gekeerd zou kunnen worden dan wanneer de macht van Philips II toenam. Ze wenschten een groote wereldmonarchie te zien verrijzen, waarvan de koningen van Spanje en hunne neven, de heerschers van de oostenrijksche landen, de vertegenwoordigers zouden zijn. Ze gebruikten dus alle middelen die hiertoe konden leiden, en deden dit onder 't voorbehoud natuurlijk, dat deze koningen en vorsten zich door hen lieten leiden, en zoodoende het bestuur van dat wereld-rijk eigenlijk aan geen ander zou behooren dan aan hen!

Van dit denkbeeld uitgaande was hun doel natuurlijk, Philips II ook in Portugal tot koning te verheffen. — Gelukkig voor hen was Hendrik geheel in de macht van zijn biechtvader Leon Henriquez, een der slimste leden van hun orde. Hij overtuigde den grijzen vorst, dat de poorten des hemels stellig voor hem gesloten waren, indien hij een ander dan den goed roomschen Philips II tot erfgenaam aannam. Zelfs bracht hij den koning zoo ver, om aan Catharina van Braganza met haar echtgenoot en hun neef Anton van Braganza den toegang tot het hof te ontzeggen. 't Spreekt van zelf, dat Leon Henriquez in dezen niet alleen

stond, maar door vele andere Jesuïten uitstekend gesteund werd. Krachtige medewerkers waren inzonderheid de invloedrijke pater Georgius Serraon, provinciaal van de orde in Portugal, en de paters Rodrigo Vasquez en Ludovico de Molina. De beide laatstgenoemden waren door Philips II uitsluitend voor dit doel van Madrid naar Lissabon gezonden.

Den 31sten Jan. 1580 stierf koning Hendrik, nadat hij gedurende zijn regeering van anderhalf jaar de Jesuïten onbelemmerd hun gang had laten gaan. Nauwelijks was hij overleden, of Philips II zond den bloeddorstigen hertog van Alva aan 't hoofd van een talrijk leger naar Portugal, om met de wapens de rechtvaardigheid van zijn eischen te bewijzen. Wel verhief de adel met de inheemsche geestelijkheid zijn stem voor het huis Braganza, wel riep het volk wraak over deze geweldenarij en vervloekte alle Jesuïten, maar wat hielp het? — 't baatte zelfs niet, dat men hier en daar aan 't spaansche leger tegenstand bood. Het eenige gevolg was, dat de weêrspannige steden geplunderd, het gansche land aan de beestachtigheid en wreedheid der spaansche krijgslieden overgeleverd en meer dan twee duizend priesters en monniken neergesabeld werden (1). Door zulke middelen bracht men allen tegenstand tot zwijgen. Den 11 September 1580 had Philips II de voldoening, de portugeesche kroon op 't hoofd te kunnen zetten, zonder verder tegenstand te ondervinden.

Tachtig jaren stond Portugal nu onder de heerschappij der spaansche kroon en werd geheel als veroverde provincie behandeld. Ten gevolge daarvan ging het land meer en meer achteruit, en 't laat zich denken dat de ingezetenen onder die ellende wanhopig werden. Werd nu echter de welvaart van het vroeger zoo bloeiende rijk door het dwaze en domme regeeringsstelsel der Spanjaarden vernietigd, het ging den Jesuïten daarentegen des te beter; Philips II (1556—1598) zoowel als zijn opvolger Philips III (1598—1621) waren niet karig met de bewijzen van hun gunst. Men kan gerust beweren dat ze onder deze beide vorsten in Portugal ten minste even machtig bleven, als ze ooit onder de vroegere portugeesche koningen geweest waren.

Hoe buitengewoon hun macht was, ziet men duidelijk uit de woorden van den koninklijken generaal-procureur Don Seabra da Sylva, die onder koning Joseph I de acten van een proces waarin de Jesuïten betrokken waren, moest nagaan. Hij zegt letterlijk: »'t was nu zoover gekomen dat men 't niet meer wagen dorst, bij eenige rechtbank de Jesuïten aan te klagen, wilde men niet gevaar loopen in zee geworpen, in 't geheim vermoord of als vijand van den koning en de

(1) »Men kon", schrijft de goed roomsche Lodewijk van Menezes, »niet eens zonder gevaar over de nieuwe regeering spreken. Zelfs moest menigeen, die Philips II bij zijn aanval op het rijk niet behulpzaam geweest was, dit gebrek aan dienstvaardigheid met het leven boeten en niet eens de geestelijken werden daarbij gespaard. In tegendeel iedereen die beschuldigd werd, de vreemde heerschappij niet begunstigd te hebben, — al steunde de beschuldiging louter op verdenking — werd in 't geheim plotseling opgepakt en in zee geworpen. Daarom vingen ook de visschers langen tijd in plaats van visschen de lijken dezer ongelukkigen; men erkent daarin als 't ware een bijzondere beschikking der voorzienigheid, dat zulke ontzettende gruweldaden niet verborgen bleven." Geheel hetzelfde verhalen ook de Franschman Mezeray en de Spanjaard Emanuel Rodriguez Leitaon, evenals de waarheidlievende de Thou. De laatste voegt er nog bij dat Philips later van den paus Gregorius XIII, voor dat hij gedurende de bezetting van Portugal over de 2000 geestelijken ter dood had laten brengen, de pauselijke absolutie gevraagd en verkregen had.

regeering gestraft te worden. Was het nog eenigen tijd zoo gebleven, dan zouden ze zich de alleenheerschappij over gansch Portugal hebben aangematigd." Bij zulke woorden zijn verdere toevoegselen overbodig.

Een weinig beter werd het onder koning Philips IV (1621—1665), een zwak en loszinnig vorst. Onder zijn bestuur daalde de macht van Spanje zoozeer, dat de Jesuïten duidelijk de onmogelijkheid inzagen, om door dit vorstenhuis hun algemeene wereldmonarchie te stichten. Hun warme belangstelling in Spanje verkoelde dus sterk en nam nog meer af toen zij allengskens moesten ondervinden, »dat de zon der koninklijke gunst niet zelden voor de goede paters verduisterde en op den heiligen Dominicus en zijn kinderen de heerlijkste stralen neerschoot," zooals een schrijver van die dagen het uitdrukt.

Niet gewoon de minste beleediging of verwaarloozing geduldig te verdragen, waren zij weldra op wraak bedacht. Natuurlijk was er geen sprake van een openbaren strijd tegen den koning. In 't geheim werd gewroet en gewerkt, zoo dat men desnoods alles zou kunnen ontkennen, omdat de macht van den koning, en dus 't gevaar voor hen, te groot waren. Hun wraak was deze: zij vielen in naamlooze geschriften de spaansche dwingelandij op 't hevigst aan en verzekerden tevens in den biechtstoel aan de Portugeezen, dat koning Philips geen recht had op de portugeesche kroon en deze aan 't huis Braganza toekwam. Door dergelijke streken gelukte het hun twee dingen tegelijk te bereiken. Zij voedden in de eerste plaats het smeulende vuur van den haat der Portugeezen tegen Spanje, terwijl ze aan 't hof te Madrid beweerden alles in 't werk te stellen, om 't volk in Portugal in onderdanigheid aan Spanje te houden. In de tweede plaats ving het portugeesche volk aan hun het verraad te vergeven, eertijds ten behoeve van Philips II bedreven.

Den eersten Dec. 1640 barstte de samenzwering los, die, door de portugeesche grooten met veel slimheid beraamd, krachtig doorgezet werd; de hertog Johannes van Braganza kwam als Johannes IV op den troon van Portugal, en het was pater Caspar Correa die hem het eerst als koning begroette. Men herinnerde Johannes IV zoodoende, dat de Jesuïten het meest tot de omwenteling hadden bijgedragen, en de zwakke vreesachtige vorst haastte zich hun hulp te beloonen. Hij nam o. a. in plaats van zijn vroegeren biechtvader den jesuïet pater Antonio de Vieira, die door zijn dweepzieke prediking grooten invloed had op de inwoners van Lissabon. Doch zoodra hij biechtvader geworden was, hield hij op met preeken maar werd de onmisbare raadsman van zijn meester in alle staatkundige zaken.

Zijn eerste zorg was, den minister Fraz Lucena, een vijand der orde, te verwijderen, ja hij zag er geen bezwaar in, dezen eerlijken man door lagen laster op 't schavot te brengen. 't Kwam spoedig zoo ver dat de koning hem alle besluiten van den geheimen raad liet nazien. Vieira kreeg dus wel niet den naam van eersten minister maar inderdaad was zijn wil wet. Eindelijk stelde Johannes IV zulk een vertrouwen in hem, dat hij hem als gezant met de ruimste volmacht aan verscheiden hoven van Europa gebruikte.

Op nieuw was dus het gezelschap van Jesus alvermogend in Portugal. Om dit ook in 't vervolg te blijven, wisten ze 't zoo ver te brengen, dat de opvoeding der koninklijke prinsen aan de beide paters Coszmander en André Fernandez werd toevertrouwd. Dezen aanvaard-

den hun taak natuurlijk met vollen ijver; van de beide jongste prinsen, Alphonsus en Pedro maakten ze niet veel werk, maar de opleiding van den kroonprins Theodosius gelukte hun ten volle, d. w. z. ze maakten hem tot een echten vriend der Jesuïten. »Geen zoon," schrijft de Jesuïet Franco in zijn Annalen, »kon zijn moeder meer beminnen dan Don Theodosius zijn leermeester Fernandez; buitendien had deze prins zooveel met onze orde op, dat hem niets ontbrak dan het kleed om een der onzen te zijn." — In alle dingen, behalve de astrologie en de mystiek, bleef de kroonprins geheel onwetend; hij zou dus een vreemd soort van koning geweest zijn als hij ooit op den troon was gekomen. Dat was echter maar bijzaak. De hoofdzaak was dat de orde het bestuur over Portugal in handen hield; het welzijn des lands en der onderdanen was natuurlijk van minder belang.

In 1656 stierf Johannes IV en dadelijk na hem ook de kroonprins Theodosius, zoodat de verwaarloosde Alphonsus erfgenaam van den troon werd. Hij was minderjarig, en de koningin-weduwe Louisa aanvaardde de voogdij en het regentschap. Onder haar hadden de Jesuïten ook al geen reden van klagen. De regeering van vrouwen is blijkens de geschiedenis doorgaans toch reeds voor de priesters gunstig, hoeveel te meer de regeering van een vrouw als Donna Louisa. Ze had vroeger een capucijner-monnik tot biechtvader gehad; zoodra echter de genoemde Anton de Vieira — nog tijdens het leven van haar man — den Jesuïet Johannes Nunnez aan 't hof riep, wilde ze van geen ander geestelijke weten. Nunnez was een heilige in haar oogen en mocht alleen haar ziel leiden. Zoo heilig was hij dan ook, dat hij voor de oogen van alle hofdames zijn naakten rug ten bloede toe geeselde, en bovendien, niemand kon zoo vurig met zijn biechtelingen bidden als hij.

De nieuwe biechtvader kreeg spoedig alle macht in handen en 't kwam onder Donna Louisa zoo ver, dat niemand in 't gansche land meer eenig ambt kreeg dan door tusschenkomst der Jesuïten. Ze waren de Alpha en Omega, het begin en einde, en iedereen die gunsten wilde erlangen of ongunst voorkomen, vleide hen zooveel mogelijk. Als slaven boog men zich voor hen, »de apostelen" zooals ze genoemd werden, ter aarde. 't Beste bewijs hiervoor is de begrafenis van Nunnez. De eerste edellieden des lands droegen het lijk van dezen heilige naar den grafkelder van het professenhuis te Lissabon.

Was echter de regeering van Donna Louisa geheel in den geest der Jesuïten, de meerderjarigheid van den kroonprins Alphonsus dreigde voor de orde een zware slag te worden. Zoolang zijn broeder Theodosius leefde, was deze prins door de paters verwaarloosd en daardoor met een gloeienden haat tegen hen vervuld. Die haat nam nog toe, toen pater Nunnez allerlei bigotterie en zelfkastijding aan het hof in zwang bracht, want de prins meende reden te hebben, om dien heiligen man voor een groot huichelaar te houden en kwam open en rond voor zijn overtuiging uit. Zelfs had hij op zijn achttiende jaar den moed, in plaats van een Jesuïet een Benedictijner als biechtvader te nemen, en hij liet duidelijk genoeg uitkomen, dat zijn aanstaande ministers van gansch ander gehalte zouden zijn dan de tegenwoordige.

Al deze dingen voorspelden niet veel goeds voor de orde; geen wonder dus dat ze verre van gerust waren voor de toekomst. Tot hun geluk intusschen bezat Alphonsus geenszins de noodige kracht van geest en wil, om zijn plannen door te zetten. Ook was er weinig kans

dat hij de vereischte vrijzinnige en verlichte mannen zou vinden om hem te steunen, omdat er in geheel Portugal onder de aanzienlijken en beschaafden niemand was, die niet door de Jesuïten was opgeleid. Al te groote zorg behoefden dus de waarde paters niet te hebben. Om echter alle mogelijke gevaar te voorkomen, namen ze het besluit, den vorst in 't geheel niet aan de regeering te laten komen. Ze verspreidden dientengevolge overal 't gerucht, dat Alphonsus door zijn losbandig leven geest en lichaam verwoest had. Om hem in de oogen van 't gansche volk ten toon te stellen, hielden ze in alle kerken van 't land openbare bidstonden, waar voor zijn beterschap gebeden werd. Later lieten ze hem door een paar omgekochte geneesheeren voor half-krankzinnig verklaren en overreedden zijn moeder om hem openlijk als een half-wijze te behandelen. Kortom ze deden al het mogelijke, om het volk in den waan te brengen, dat Alphonsus ongeschikt was voor de regeering en afstand moest doen ten behoeve van zijn broeder Don Pedro die hun in alles gehoorzaamde.

Hun doel werd echter niet bereikt. Ten slotte moesten ze, wilden ze hun spel niet doorzien hebben, zoetsappig toezien dat de zoo schandelijk gelasterde prins met zijn meerderjarigheid den troon beklom. Ook scheen het niet in hun voordeel, toen Alphonsus — als koning Alphonsus VI — in 1666 een gemalin nam die voor bijzonder verlicht doorging, nl. Maria Francisca Isabella van Savoye-Nemours. Onverwacht echter werd dit laatste hun geluk en bracht hen juist tot het lang begeerde doel.

De jonge koningin toch was alles behalve ingenomen met haren zwakken ziekelijken echtgenoot en wierp een begeerlijk oog op zijn broeder don Pedro. Deze begeerte bleef aan haar biechtvader Franciscus de Ville niet lang verborgen. Hij maakte zijn vriend den Jesuïet Verjus er meê bekend, die als biechtvader van den hertog d'Estrées in 't gevolg van de koningin naar Lissabon was gekomen. De beide slimme paters traden terstond met de overige Jesuïten aan 't hof in overleg, en nu werd er een helsch plan op touw gezet, om Alphonsus van den troon te stooten, zoo listig en vuil als misschien nooit ter wereld vertoond is. 't Kon alleen ten uitvoer worden gebracht indien de koningin en don Pedro hielpen. Hunne hulp was echter gemakkelijk gewonnen, want Donna Maria kon er door met haar zwager trouwen, en deze kreeg een kroon, — die hem wel een misdaad waard was.

Den 21 November 1667 begon de vertooning. 's Morgens verklaarde de koningin plotseling onder een vloed van tranen, in tegenwoordigheid van haar gansche hofhouding, dat haar echtgenoot niet in staat was zijn huwelijksplicht te vervullen, en dat zij derhalve, omdat ze zijn walgelijke liefkozingen niet langer kon verdragen, in een nonnen-klooster zou vluchten. Dit voornemen bracht zij terstond ten uitvoer, verliet, door al haar hofdames gevolgd, het paleis en begaf zich naar het klooster van de Franciscaner-nonnen. Hier deed zij hevig snikkende hetzelfde verhaal nog eens. De Jesuïten zorgden intusschen, het groote nieuws door geheel Lissabon te verspreiden. Natuurlijk kwam de gansche stad in rep en roer; de straten en kroegen liepen vol. De meesten kozen de zijde der koningin, want de Jesuïten hadden, zooals boven gezegd is, reeds vroeger al 't mogelijke gedaan, om den koning in verachting te brengen, zoodat de beschuldiging der koningin thans algemeen geloof vond.

Te vergeefs beval Alphonsus de koningin in 't paleis terug te keeren — zij weigerde volstandig. Te vergeefs stelde hij in den raad van state voor, de beweerde maagd zelve te laten onderzoeken — de koningin liet zeggen dat haar schaamtegevoel haar dit verbood maar zij wel bereid was door een plechtigen eed hare aanklacht tegen den koning te bevestigen. Te vergeefs poogde eindelijk de tot wanhoop gebrachte vorst, om door geweld zijn wil door te zetten, want toen drongen een aantal edellieden met getrokken zwaard, door duizenden onder luid geschreeuw vergezeld, in het koninklijke paleis en sloten den koning in zijn eigen vertrek op. Daarop werd Don Pedro in triumph opgehaald en Alphonsus gedwongen twee stukken te teekenen; in het eerste verklaarde hij dat de koningin zijn echtgenoote nog maagd was; in het tweede, dat hij »uit eigen beweging en krachtens zijn onbeperkte koninklijke macht afstand deed van de regeering over al zijn landen ten behoeve van zijn broeder Don Pedro."

Don Pedro riep nu een vergadering van de rijksgrooten bijeen, om in een stuk, door den pater Nuna de Cunha opgesteld, de redenen uiteen te zetten, waarom men alzoo tegen Alphonsus VI had moeten handelen. De vergadering, die geheel onder den invloed der Jesuïten stond, besloot den ongelukkigen koning als krankzinnig en onmannelijk af te zetten. Don Pedro beklom als Pedro II den troon en trouwde Donna Maria, nadat paus Clemens IX de noodige dispensatie verleend en den nieuwen echt gezegend had. De rampzalige Alphonsus werd eerst naar Terceira, vervolgens naar Cintra gebracht, en hier stierf hij eindelijk, den 12 September 1683.

Niemand zal het vreemd vinden dat de Jesuïten onder een koning die hun alleen zijn troon te danken had, voorrechten en gunsten genoten, zooveel ze maar wilden. Hun macht werd bovenal vertegenwoordigd door pater Emanuel Fernandez, die in plaats van pater Vieira biechtvader van Don Pedro werd, toen deze op den troon kwam. Fernandez werd lid van den geheimen raad, later zelfs voorzitter van den raad van state, zoodat alle zaken alsmede alle benoemingen door zijn handen gingen. Zelfs het departement van oorlog werd aan hem ondergeschikt, al zou men denken dat zoo iets minder geschikt is voor een zieleherder en prediker. 't Behoorde echter tot het plan der Jesuïten alle hooge posten allengskens in hun macht te krijgen, om geheel onbeperkt te kunnen heerschen. Met één woord Pedro II was, zoo lang Fernandez leefde, een blind werktuig in diens handen. — Natuurlijk deelde hij den last der regeering met andere broeders. Onder hen waren de voornaamsten Nuna da Cunha, de provinciaal van de orde in Portugal, en Franciscus de Ville, de biechtvader der koningin. Zij met Fernandez werden algemeen het »driemanschap" genoemd en vormden een schrikbewind, dat de angst werd van ieder die niet blindelings de bevelen opvolgde, welke uit het professenhuis van Lissabon kwamen. Toen de alvermogende Fernandez in 1693 stierf, volgde hem pater Sebastiaan van Magellhans op, die alle voorrechten van zijn voorganger bleef behouden.

Hiermede hebben wij aangaande de macht der Jesuïten in Portugal genoeg gezegd. Sommigen zullen ons zelfs van te groote uitvoerigheid beschuldigen; 't was echter noodig omdat de orde er nergens zoo volledig als hier in slaagde, om alle standen aan haar macht te onderwerpen. Aan geen hof wisten ze beter het ambt van zieleherder met de macht van minister te vereenigen. Nergens elders hadden ze de op-

voeding van 't gansche volk zoozeer in handen en nergens elders was de zwakheid der koningen zoo gunstig voor hunne heerschappij als hier in Portugal, dat eeuwen lang niets was dan een slaafsch onderworpen provincie van hun gewenschte wereldmonarchie.

III. DE MACHT DER JESUÏTEN IN SPANJE.

De eerste Jesuïten die dadelijk nadat hun orde gesticht was, door hun generaal naar Spanje werden gezonden, waren pater Araoz en Villanuova. Ze begonnen hun werk, de eerste te Barcelona, de andere te Saragossa. Het eerste collegium der Jesuïten in 't vaderland van Loyola werd te Gandia gesticht door hertog Franciscus van Borgia en Gandia, later derden generaal der orde. Spoedig echter nam het aantal hunner leden en collegiën belangrijk toe, want bij een zóó bijgeloovig en dweepziek volk als het spaansche, konden de vrome paters hun doel natuurlijk gemakkelijk bereiken. Hun middelen om invloed op de menigte te winnen waren de gewone, ons reeds bekend. Ze verschenen altijd in armoedig smerig en verscheurd gewaad, kozen hun verblijf in 't ziekenhuis en bedelden het noodige bijeen; ze begonnen het onderwijs met eenige armelui's kinderen; voor de prediking was hun ieder hoek van een straat goed genoeg; ze kastijdden hun lichaam ten aanschouwe van allen met geeselslagen, en gingen in die razernij dikwijls zoo ver, dat de overheid tusschenbeiden kwam, uit vrees dat ze zich zelven dood zouden pijnigen. Ze dreven in één woord de geestdrijverij tot het uiterste en trachtten de menschen tevens wijs te maken, dat hun doen en laten niets anders was dan een volledige en werkelijke navolging van de manieren der apostolische tijden.

Niettegenstaande nu het volk in Spanje, d. w. z. de groote massa en in 't bijzonder de vrouwen, letterlijk met de orde dweepte, kon ze er toch niet in slagen, in dit schoone land zoo spoedig vasten voet te verkrijgen als in Italie en Portugal. Te onrecht heeft men zich hierover verbaasd; er bestaan goede redenen voor.

In de eerste plaats was keizer Karel V, toen koning van Spanje (1516—1556), er volstrekt niet toe over te halen, om een Jesuïet tot biechtvader te nemen, schoon hij voor 't overige volstrekt niet vijandig was tegen 't genootschap. Hij koos zijn geestelijke leidslieden meestal uit de orde der Dominicanen of een der andere lang gevestigde orden, waarschijnlijk omdat de invloed van zijn eersten biechtvader, den beroemden Francesco Ximenes, die groot-inquisiteur, kardinaal, aartsbisschop van Toledo en eerste minister tevens was, zijn gansche leven door nawerkte. Wanneer nu echter niet-Jesuïten het geweten van den machtigen heerscher leidden, hoe was het dan mogelijk voor de orde van Jesus, zulk een geduchte macht in Spanje te verkrijgen als in Portugal, waar hare leden het hart der koningen naar willekeur stuurden?

Een andere even groote belemmering voor den snellen groei en de uitbreiding der orde in Spanje lag in den tegenstand, dien niet alleen enkele godgeleerden en priesters boden, maar ook hoofdzakelijk alle overige orden, met de Dominicaners aan 't hoofd.

De laatstgenoemde orde was sedert lange jaren de toongeefster geweest in Spanje. Door den biechtstoel had ze het hart van 't volk in haar macht; door de inquisitie heerschte ze over grooten en kleinen,

armen en rijken, mannen en vrouwen. Haar stroomden de rijkdommen des lands toe; uit hare leden werden de meeste bisschoppen en aartsbisschoppen gekozen. Het was dus iets ondragelijks, dat plotseling een nieuwe orde in haar gebied binnensloop, dat anderen poogden te oogsten waar zij alleen gezaaid had en gewoon was de sikkel in den oogst te slaan. — Daarom bewerkten de Dominicanen overal waar de Jesuïten zich wilden vestigen, zooals te Salamanca, Alcala en Saragossa, dat de bisschoppen hun het onderwijs verboden en den biechtstoel ontzeiden. In de genoemde steden ontstonden daardoor de meest ergerlijke tooneelen. De Jesuïten trokken, in den beginne althans, altijd aan 't kortste eind; zelfs stond soms het volk, door de andere monniken opgehitst, tegen hen op. In Saragossa werd hun collegium in 1555 bijkans bestormd en alleen door overhaaste vlucht konden ze hun leven redden.

Bijna nog meer dan deze gewelddadige tegenstand deden hun de enkele godgeleerden afbreuk, die hen met de wapenen des geestes en der wetenschap bestreden. Onder hen moet in de eerste plaats genoemd worden Melchior Cano, een beroemd doctor in de godgeleerdheid uit de orde der Dominicanen. Deze even ontwikkelde als scherpzinnige priester had nl. op een reis naar Rome Ignatius van Loyola en zijn aanhangers leeren kennen, en dat niet van de beste zijde. Toen dus in 1548 de eerste Jesuïten met pater Favre en doctor Ortiz te Salamanca verschenen, waar hij zelf professor aan de academie was, lette hij scherp op al hun doen. Hij won al spoedig de overtuiging, dat zij geenszins de »dwazen en eenvoudigen om Gods wil" waren die zij schenen, maar dat integendeel hun vertoon van armoede, ootmoed en zelfkastijding louter huichelarij, louter een middel was om zich in te dringen. Hij stelde ze daarom onbeschroomd én op den kansel én op zijn leerstoel voor »als valsche apostelen, als gevaarlijke menschen, aan wie men noch den biechtstoel noch de opvoeding der jeugd mocht overlaten."

Door de hooge achting die men hem toedroeg, zou hij het stellig zoo ver gebracht hebben dat de Jesuïten uit Salamanca waren verjaagd, indien hij niet naar het concilie van Trente was geroepen. 't Was op bevel van paus Paulus III, die der orde van Jesus in alle dingen van dienst was. Hierdoor kregen de mannen van Loyola ruime baan, en Cano kon hun ook later weinig nadeel doen, daar hij door den roomschen stoel na afloop van 't concilie tot bisschop van de Canarische eilanden werd benoemd.

Hoe juist hij echter toen reeds over de orde oordeelde, ziet men uit een brief, door hem aan pater Johannes van Regla, biechtvader van Karel V, geschreven en die nog bestaat. Daarin komen letterlijk vertaald, de volgende merkwaardige woorden voor: »Gave God, dat mij niet gebeure wat aan Cassandra is overkomen, zooals de geschiedenis vermeldt, die niet eerder geloof vond, dan nadat Troje veroverd en verbrand was! Indien de Jesuïten zoo voortgaan, gelijk ze begonnen zijn, dan moge God verhoeden dat ooit de tijd komt, waarin de koningen hun gaarne tegenstand zouden willen bieden, maar 't niet meer in hun macht hebben om tegenstand te kunnen bieden."

In 't jaar 1555 deed Karel V afstand als koning van Spanje — een jaar later ook als keizer van Duitschland — en droeg aan zijn zoon

Philips II, toen acht en twintig jaar oud, behalve America, de kronen van Spanje, Napels, Milaan, Sardinië en de Nederlanden over. Dit was een ontzettende macht, groot genoeg om een onbetwist overwicht in Europa te handhaven, te meer omdat het nauw verwante huis der Oostenrijksche Habsburgers geenszins het voornemen had, de spaansche plannen te dwarsboomen. Bovendien stonden den jongen koning de meest geoefende legers, de meest beroemde veldheeren ten dienste, en uit de nieuwe wereld stroomde hem het goud nog in rijken overvloed toe. Grooter rijkdom bijkans brachten de nederlandsche handelsvloten binnen. In één woord, Philips II bezat alles wat aan een vorst macht en aanzien kon verschaffen; hij bezat al wat noodig is om een koning tot heer der wereld te maken.

Ware hij een man geweest van doorzicht, met scheppenden geest en een hart voor 't welzijn der menschheid — hoe eindeloos veel had hij tot stand kunnen brengen! maar zulk een vorst was Philips niet. Integendeel, de kring van zijn gedachten was binnen zeer nauwe grenzen beperkt en bepaalde zich tot een steile blindgeloovigheid. — Eenheid van geloof, uitroeiing der ketterij, onderdrukking van alle volksrechten, waren de doeleinden waarnaar hij streefde; hij zocht ze te bereiken door een dwingelandij, zoo heerschzuchtig, stijf hoofdig en wreed, als nooit door eenigen gezalfde des Heeren was uitgeoefend.

Dit was natuurlijk aan de Jesuïten zeer goed bekend, en geen wonder dus dat zij Philips II uitkozen, om door hem de roomsch-jesuïtische wereldmonarchie te stichten; dat zij hem en zijn huis tot opperheer van Europa wilden verheffen.

Tusschen de Jesuïten onder hun generaal Jacob Laynez en koning Philips II werd derhalve een formeel verdrag in dien zin gesloten; dien ten gevolge nam de orde in Spanje op reusachtige schaal toe. Ze mochten zich vestigen waar ze wilden, en er verrezen allerwege collegiën. Velen er van stonden met academies gelijk, zooals die te Saragossa, Cordova, Sevilla, Cadix, Malaga, Granada, Murcia, Valencia, Maloria, Sn. Jago di Compostella, Leon, Cuença, Belmont, Plasencia, Montillia, Trigueros, Toledo, Logronno, Ocanna, Onnate, Salamanca, Talavera, Monterey, Burgos, Medina del Campo en Madrid.

Den hoogsten trap van macht bereikte de orde echter eerst, toen Franciscus van Borgia in 1568 tot opvolger van Laynez werd benoemd. Hem, geboren grande van Spanje en vroeger vice-koning van Catalonië, weigerde Philips II geen verzoek, en de grooten des lands volgden natuurlijk eerbiedig het voorbeeld des konings.

Alle bezittingen der orde in Spanje op te noemen zou ons veel te ver leiden. Een kort overzicht er van zal voldoende zijn; wij kiezen daarvoor den toestand zooals die was aan het einde der zestiende eeuw.

De Jesuïten hadden geheel Spanje in vier provinciën verdeeld: de provinciën van Toledo, van Arragon, van Castilië en van Sevilla; dezen stonden ongeveer gelijk ten opzichte van 't getal der inrichtingen en der leden van de orde. De provincie Toledo had twee professen-huizen, twee novitiaten, twee en twintig collegiën en seminariën, vier residentiën en niet minder dan zevenhonderd leden. Arragon bevatte één professen-huis, een novitiaat, veertien collegiën en seminariën, drie residentiën en ongeveer vijf honderd leden. Castilië één professen-huis en één novitiaat, negen en twintig collegiën, twee residentiën en onge-

veer zes honderd leden. Sevilla één professen-huis, twee novitiaten, 27 collegiën en seminariën, twee residentiën en 700 leden.

Op even ruime schaal nam de macht der Jesuïten toe in de toen bij Spanje behoorende landen, die Philips II van zijn vader geërfd had. Alleen in de provincie Napels hadden ze een professen-huis, twee novitiaten, zes en twintig collegiën, een residentie en ten minste zeshonderd leden. In het Milaneesche hadden ze twee professen-huizen, drie novitiaten, zestien collegiën, zes residentiën en vijfhonderd leden.

Op Sicilie waren hunne bezittingen nog talrijker; ze bestonden uit twee professen-huizen, twee novitiaten, twee en twintig collegiën en er waren zevenhonderd leden. In Sardinië bestonden slechts zes collegiën met twee professen-huizen, een novitiaat en ongeveer tweehonderd leden.

Het vruchtbaarst bleek de belgisch-nederlandsche bodem. Daar hadden de zonen van Loyola binnen kort twee professen-huizen, drie novitiaten, vijf en twintig collegiën en zes residentiën, met ongeveer zeven honderd leden. En ze zouden veel meer hebben verkregen, indien niet de opstand der Vereenigde Nederlanden de heerschappij van Philips II tot België — de zoogenoemde spaansche Nederlanden — had beperkt. Uit dit korte overzicht blijkt duidelijk genoeg, tot welk een hoogte de orde onder Philips II in diens uitgestrekt gebied was geklommen.

Toch, niettegenstaande het pas genoemde, moet men niet meenen, dat de overige geestelijkheid van Spanje en vooral de orde der Dominicaners, zonder tegenstand zich schikten in de overmacht der Jesuïten. Integendeel, verschillende bisschoppen en professoren wendden zich rechtstreeks tot den koning, om hem over het heillooze doen der orde in te lichten. De beroemde doctor in de godgeleerdheid, Benito Arias, bijgenaamd Montanus, zond reeds in 1571 een memorie aan den koning, waarin hij bewees dat noodzakelijk het grootste onheil moest ontstaan indien men den Jesuïten vergunde, zich in regeeringszaken te mengen.

Nog verder gingen de Dominicaners. Niet alleen trokken ze enkele Jesuïten voor de vreeselijke rechtbank der inquisitie, die in hunne handen was, maar ze drongen ook in 1590 bij paus Sixtus V er op aan, de statuten der Jesuïten-orde aan een nader onderzoek te onderwerpen en vooral om aan hun toomelooze heerschzucht een einde te maken. Werkelijk luisterde Sixtus naar de klachten der Dominicanen, en 't scheen alsof hij 't gevaarlijke genootschap aan een doortastende hervorming wilde onderwerpen. In de eerste plaats beval hij dat de Jesuïten voortaan Ignatianen, naar hun stichter Ignatius, zouden heeten, omdat de naam Jesuïet aan alle volgelingen van Jesus, dus aan alle christenen, toekwam. Voorts eischte hij van hen, dat ze zich niet meer met wereldlijke zaken zouden bemoeien en vooral van de hoogere staatkunde zouden afzien. Ten slotte sprak hij als zijn overtuiging uit, dat het beste zou zijn, wanneer de zonen van Loyola zich tevreden stelden met monniken te worden evenals de leden der overige orden, om den lof des Heeren te zingen in de stille eenzaamheid der kloosters.

Dat waren gruwelijke eischen, eischen die zoo veel beteekenden als »vernietiging van 't genootschap, zoals 't tot nu toe bestond." De generaal der orde, Claudius Aquaviva, liet in alle Jesuïtenkerken bidstonden houden, waarin God om bijstand werd gesmeekt tegen de hervormingsplannen van paus Sixtus V, »dien grijsaard met het ijzeren hoofd." — Die gebeden hielpen ook werkelijk. De paus stierf reeds

27 Augustus van 't genoemde jaar, zonder dat hij zijn hervorming had kunnen doorzetten, en toen ontstond het spreekwoord: »wanneer de orde van Jesus een litanij bidt, wordt de heilige stoel ledig." — De opvolger van Sixtus echter, Gregorius XIV, die onder den invloed van Aquaviva werd gekozen, hief terstond alle bepalingen van zijn voorganger omtrent de Jesuïten op, en voor ditmaal hadden dus de klachten der Dominicanen geen gevolg.

Dezelfde strijd om de overmacht tusschen Jesuïten en Dominicanen, die onder Philips II begonnen was, werd onder zijn opvolgers Philips III (1598—1621) en Philips IV (1621—1665) voortgezet. Afwisselend beschikten beiden over de ziel en de macht van den koning. 't Is evenwel niet te ontkennen, dat de zonen van Loyola onder deze beide vorsten eerder terrein verloren dan wonnen. Soms kostte het hun zelfs groote inspanning, om zich aan 't hof staande te houden (1).

Gansch anders werd de verhouding, toen na den dood van Philips IV zijn weduwe, Maria Anna van Oostenrijk, de regeering opvatte voor haar minderjarigen zoon, den aanstaanden koning Karel II (1665—1700). Ze stond zoozeer onder de heerschappij der Jesuïten, dat ze aan haar biechtvader Everard Nitard het ambt van groot-inquisiteur opdroeg en in 't algemeen niets deed, zonder zijn raad in te winnen. Natuurlijk spogen de Dominicanen vuur en vlam, en op hun zijde was niet alleen de gansche geestelijkheid, maar ook bijkans de gansche adel. Toen men echter bovendien nog ontdekte dat Nitard een geboren Duitscher was en zijn ouders protestantsche ketters waren geweest, steeg de verbittering nog hooger en 't scheelde weinig of er was een omwenteling uitgebarsten. De veld-maarschalk Don Juan d'Austria, een onwettige zoon van Philips IV, stelde zich aan 't hoofd der ontevredenen en verlangde — steunende op het leger, dat hem onbepaald gehoorzaamde — de afzetting van den groot-inquisiteur. »Indien pater Nitard" — verzekerde hij aan de koningin — »niet binnen een uur de poorten van Madrid achter zich heeft, zal ik hem er uit werpen". Maria Anna en Nitard begrepen dat het ernst was. Nitard vertrok dus en ging naar Rome, waar hij gezant werd bij Clemens X. In zijne plaats te Madrid echter kwam pater Moya, een der meest beruchte Jesuïten, zoodat de tegenpartij door deze omwenteling niet veel gewonnen had.

---

(1) Dit was vooral het geval in 1636. Toen verlangde nl. Philips IV of liever zijn eerste minister, graaf Olivarez, ten behoeve van den oorlog tegen Frankrijk, van de gansche geestelijkheid in Spanje een bepaalde bijdrage in geld. Hij kwam daarmeê 't eerst bij de Jesuïten. »Wij verplichten ons", antwoordde de provinciaal, »alleen evenveel geld op te brengen als de overige vereenigingen te samen; begint daarom bij haar en komt dan bij ons." Dit gebeurde en alle orden zoowel als de gewone priesters deden wat zij konden, vaak meer dan dàt. Nu kwam Olivarez terug en herinnerde den provinciaal aan zijn belofte. Wat antwoord kreeg hij echter? »De verschillende academies van Spanje," zeide de Jesuïet, »hebben een vermogen van ten minste acht millioen dukaten; uit de renten daarvan worden de bezoldigingen der professoren betaald. Nu biedt onze orde aan, om alle leerstoelen aan de academies voor niet, zonder eenige aanspraak op belooning, te vervullen. De koning kan dus die acht millioen dukaten intrekken zonder nadeel voor het land. Nagenoeg evenveel kan de koning verkrijgen, indien hij met toestemming van den paus de gezamenlijke bezittingen der geestelijke broederschappen in Spanje en Indië intrekt, en ook dit kan zonder schade geschieden, want wij zijn talrijk genoeg, om alle kansels en biechtstoelen over te nemen." Wat de Jesuïten met hun antwoord bedoelden, is duidelijk; zij kregen 't dan ook te kwaad met de gansche geestelijkheid en alle academies van Spanje, en hadden moeite genoeg om zich te verdedigen.

Met Karel II stierf de lijn der spaansche Habsburgers uit, en een kleinzoon van Lodewijk XIV van Frankrijk kwam onder den naam van Philips V op den troon, hoewel hij eerst na een oorlog van twaalf jaar als zoodanig erkend werd. Op hem bouwden de Jesuïten de grootste verwachtingen, want hij was, zooals gezegd is, een kleinzoon van Lodewijk XIV. Hunne verwachtingen werden niet beschaamd. Hij bracht uit Frankrijk als biechtvader meê pater Guillaume d'Aubenton, een der slimste leden der orde. Deze had hem en de koningin, Marie Gabrielle van Savoye, — ook de »vriendin" madame d'Orsini, niet te vergeten, — jaren achtereen zoozeer onder den duim, dat alle gunstbewijzen en benoemingen uitsluitend van hem afhingen. Na den dood van d'Aubenton werd pater Juan Marino zielverzorger van den koning. Deze geslepen Jesuïet was een kweekeling van Le Tellier, biechtvader van Lodewijk XIV; hij bleef ook de leidsman van den zwakken en zielskranken opvolger van Philips, Ferdinand VI (1746—1759).

In één woord, onder de spaansche Bourbons klom de macht der Jesuïten hooger dan ooit. »Maar zeer enkele Spanjaarden" — zoo schrijft Llorente in zijn Geschiedenis der spaansche inquisitie woordelijk — »hadden den moed, om aan hun partij tegenstand te bieden, omdat ieder die dit deed stellig van elk openbaar ambt en elke geestelijke waardigheid uitgesloten was."

IV. DE MACHT DER JESUÏTEN IN FRANKRIJK.

Veel moeilijker dan in de drie genoemde landen, Italië, Portugal en Spanje, werd het voor de Jesuïten om in Frankrijk zich blijvend te vestigen, schoon ze ook hier alles beproefden, wat hun elders had geholpen. Reeds Loyola was er op bedacht, de Franschen met zijn nieuwe orde te beweldadigen. Kort na de stichting zond hij zestien van zijn leerlingen, meestal Spanjaarden, naar Parijs. Ze gaven voor, aan de academie hun godgeleerde studiën te willen voltooien, maar hun werkelijk doel was, den bodem daar te peilen en vrienden voor hun zaak te winnen. Ze waren evenwel òf zeer onbekwaam òf zeer ongelukkig, want niemand stoorde zich aan hen; zelfs moest Loyola hun het geld voor hun onderhoud van Rome uit zenden.

Een beteren keer scheen hun zaak te nemen toen de beroemde paters Laynez en Salmeron in 1546 op de kerkvergadering te Trente in aanraking kwamen met Guillaume Du Prat, bisschop van Clermont. Ze wisten zijn belangstelling voor de orde zoozeer op te wekken dat hij, een buitengewoon rijk man — zijn vader was kanselier van Frankrijk geweest, — hun een huis schonk met een kapel er naast in de straat St. Jacques te Parijs. Nu hadden ze althans een vasten grond onder de voeten, van waar uit ze verder konden werken; er verschenen in het nieuwe huis dan ook dadelijk meer paters, om de operatie te beginnen.

Maar wat hielp hun het loopen in de ziekenhuizen en het boetpreêken op de hoeken der straten? wat hielp hun het zelfkastijden en al hun andere kunsten? De Parijzenaars waren noch Spanjaarden noch Italianen en bespotten de Jesuïten overal waar ze optraden. Bovendien kregen ze het te kwaad met de geestelijkheid, die niet naliet, hun in 't openbaar den naam van huichelaars te geven. Een doctor aan de Sorbonne, d. w. z.

een professor aan de theologische faculteit te Parijs (1) gaf zelfs een schotschrift tegen hen uit. Het beste wat men doen kon, zeide hij daarin, was dat de regeering de Jesuïten terstond als bedelaars en landloopers met schimp en schande het land uitjaagde.

Dat was een slecht begin, en een vrij grove behandeling bovendien; 't werd intusschen spoedig beter. In 1549 deed de kardinaal Karel van Lotharingen een reis naar Rome. Hij was toen een der invloedrijkste mannen van Frankrijk en behoorde tot het machtige en rijke huis der Guises. Te Rome wist Ignatius hem zoozeer te winnen dat hij beloofde, na zijn terugkomst in Frankrijk de orde te zullen beschermen. Hij deed dit ook trouw en eerlijk, maar natuurlijk niet uit louter vriendschap voor Ignatius, maar uit zuiver zelfzuchtige beweegredenen. Hij verwachtte nl. van de Jesuïten krachtige ondersteuning in het doorzetten van zijn plannen tegen de gehate hugenoten en bedroog zich in die verwachting ook niet. — Hij deed derhalve zijn best bij koning Hendrik II ten behoeve der orde en dientengevolge kreeg deze in Januarij 1550 de koninklijke vergunning, om in haar huis te Parijs een collegium op te richten. Het zou zelfs dezelfde rechten hebben als de overige Jesuïten-collegiën in Europa.

De vrome vaders juichten — doch te vroeg. Er ontbrak nog iets, nl. de toestemming van het parlement, d. w. z. van het hoogste gerechtshof te Parijs (2). De koning van Frankrijk was, zooals men weet, geenszins een zoo onbeperkt heerscher als de vorsten van Spanje en Portugal. Sedert eeuwen was het een onschendbaar gebruik dat de koninklijke beschikkingen, bevelen en besluiten alleen dan kracht van wet hadden en verbindend waren voor het fransche volk, wanneer ze door het parlement, als de hoogste rechterlijke vergadering, in zijn protocollen ingeschreven of, zooals men 't noemde, »geregistreerd" waren. Het parlement verving dus in zekeren zin onze kamers. Zijn invloed strekte zich trouwens alleen uit over het oude Frankrijk, d. w. z. dat deel van het fransche rijk, dat van oudsher tot het gebied der fransche kroon behoorde. De overige deelen des lands, eerst later aan het oude Frankrijk toegevoegd, hadden hun eigen parlementen (3). Een koninklijk besluit dus, zou het voor gansch Frank-

(1) Omstreeks 1250 stichtte Robert, te Sorbonne in de Champagne geboren, kanselier van Lodewijk den Heilige, te Parijs een Collegium pauperum magistrorum studentium in theologica facultate, d. i. een leerschool voor arme studenten in de theologie. Naar den stichter noemde men deze inrichting »de Sorbonne." Daar echter het onderwijs door de professoren in de godgeleerdheid van de parijsche academie werd gegeven, ging eindelijk deze naam over op de godgeleerde faculteit van Parijs zelve; sedert de veertiende eeuw werd ze nooit anders genoemd dan »de Sorbonne."

(2) Parlement komt van parler, spreken. Het duidt oorspronkelijk een openbare vergadering aan, die over dit of dat beraadslaagt. Later, in de twaalfde eeuw, gaf men dezen naam aan den franschen rijksraad, uit den hoogsten adel bestaande, en nog later aan de commissie uit dezen rijksraad, die als rechtbank over de Pairs uitspraak deed. Deze commissie werd allengskens een blijvende rechtbank, een hof dat ter laatster instantie uitspraak deed, waarin alleen geëxamineerde rechtsgeleerden gekozen mochten worden. Om de onafhankelijkheid er van te handhaven, werd 1468 bepaald, dat een lid er van zijn plaats alleen ten gevolge van een rechterlijk vonnis kon verliezen. Zoodoende was het parlement te Parijs, zooals het in de zestiende eeuw bestond, een zeer belangrijke inrichting, maar zuiver rechterlijk en had met hetgeen men thans Parlement noemt, geen overeenkomst.

(3) Zulke parlementen bestonden sedert 1302 te Toulouse, sedert 1451 te Grenoble,

rijk geldig zijn, moest door alle parlementen geregistreerd worden. 't Kwam intusschen maar zelden voor dat de parlementen in de provincie met het parijsche in tegenspraak waren, omdat dit in bijzonder aanzien stond. Was dit echter het geval, dan vereenigden alle parlementen zich tot een vergadering, waar dan de meerderheid van stemmen besliste.

Natuurlijk zond dus koning Hendrik II zijn besluit omtrent de Jesuïten aan het parlement van Parijs en verlangde dat het geregistreerd werd. Het hooge gerechtshof liet echter de zaak door zijn procureurs Bruslart, Marillac en Segnier onderzoeken en dezen verklaarden zonder omwegen, dat Frankrijk geen nieuwe orde noodig had, vooral geen zoodanige die door Rome met zoo bijzondere voorrechten was begunstigd, als 't gezelschap van Jesus. »De sollicitanten, (d. i. de Jesuïten,) mogen gerust naar de Mooren en Mohamedanen reizen om die te bekeeren; wij in Frankrijk kunnen hen niet gebruiken."

De trotsche kardinaal van Lotharingen vatte deze weigering op als een beleediging en drong op nieuw sterk bij den koning aan, om zijn wil bij het parlement door te zetten. Hij slaagde ook om den loszinnigen koning zóó te prikkelen dat Hendrik aan 't parlement b e v a l, oogenblikkelijk zijn besluit te registreeren. De heeren van 't parlement echter toonden onafhankelijk te zijn van koninklijke willekeur. In plaats van te gehoorzamen, gaven zij alle acten, het verzoekschrift der Jesuïten, het besluit van Hendrik II en de verschillende pauselijke bullen aangaande de orde, aan den aartsbisschop van Parijs, alsmede aan de Sorbonne, ten einde ze te onderzoeken en hun goed-achten er over mede te deelen.

Eustache du Bellay, de aartsbisschop, nam ruim den tijd, en hetzelfde deden, niettegenstaande de koning tot haast aanzette, de godgeleerden der parijsche academie die toen door geen anderen in de wereld overtroffen werden in geleerdheid, degelijkheid en bekwaamheid. Eindelijk na twee jaren waren zij gereed en — waarlijk! — het oordeel van beiden kwam vrij wel op hetzelfde neer, ofschoon de aartsbisschop het zijne veel gematigder had gesteld dan de Sorbonne. De eerstgenoemde verklaarde, dat de voorrechten door de pausen aan de Jesuïten toegekend, niet alleen streden tegen het gewone recht maar vooral ook tegen de waardigheid en het aanzien der bisschoppen en academies. Hij besloot met te zeggen: »Het is eerder aan te raden, om voor de sollicitanten huizen te bouwen aan de turksche grenzen, om van daar uit de heidenen te bekeeren, dan hun te vergunnen zich midden onder de christenen te vestigen."

De Sorbonne echter — en let wel, dit oordeel werd in de zitting van één December 1554 *éénstemmig* uitgebracht — sprak woordelijk het volgende uit: »Dit genootschap, dat zich zonder eenig recht den naam van Jesus aanmatigt, dat zonder onderscheid misdadigers en eerloozen als leden opneemt, welks leden in geen ding, noch in gebruiken, noch in hun godsdienstoefening, noch in leefwijze of kleeding, zooals monniken anders toch doen, van de gewone priesters onderscheiden zijn; dit genootschap, dat in het predik- en leeraars-ambt alsmede ten op-

---

sedert 1462 te Bordeaux, sedert 1476 te Dyon, sedert 1499 te Rouen, sedert 1501 te Aix, sedert 1553 te Rennes, sedert 1620 te Pau, sedert 1633 te Metz, sedert 1656 te Douai en sedert 1775 te Nancy.

zichte van de uitdeeling der sacramenten, — in lijnrechte tegenspraak met de rechten der bisschoppen en der gewone geestelijkheid, gelijk met de gansche hiërarchische orde en tot groot nadeel èn van de overige order én van de vorsten en wereldlijke heeren, alsmede tot verkorting den academische vrijheden en tot groot bezwaar van het volk — zoo vele en onderscheiden voorrechten, vrijstellingen en indulgentiën van den pauselijken stoel verkregen heeft; dit genootschap krenkt de rechten van alle overige monniken, maakt de moeitevolle en vrome oefening tot deugd in de eenzame cel krachteloos, geeft den leden van andere orden aanleiding hun gelofte te ontheiligen, onttrekt de geloovigen aan de gehoorzaamheid en onderwerping die ze aan hun rechtmatige zieleherders verschuldigd zijn, verkort geestelijke en wereldlijke overheden in haar rechten en veroorzaakt in beide standen onrust, alsmede bij het volk veel ontevredenheid, twisten, scheuringen en een menigte van andere wanordelijkheden. Ja, wanneer men in één woord alles wil samenvatten, dan schijnt dit genootschap bestemd te zijn om het geloof in gevaar te brengen, den kerkelijken vrede te verstoren, de tucht der monniken te ondermijnen en in 't algemeen meer om af te breken dan om op te bouwen."

Zoo luidde het beroemde oordeel der Sorbonne, en ten gevolge daarvan weigerde het parlement stellig, aan 's konings wil te gehoorzamen. De aartsbisschop ging nog verder en verbood aan de leden der orde iedere priesterlijke verrichting in zijn bisdom. Nu waren de goede paters er minder aan toe dan ooit te voren, want de macht van den koning kon hen niet beschermen tegen 't bevel van den bisschop. Iedereen verwachtte dus dat ze voor goed Parijs en Frankrijk zouden verlaten. Ze deden 't echter geenszins, maar wisten nog een achterdeurtje te vinden. Hun huis in de straat St. Jacques te Parijs sloten zij wel is waar — er bleven maar een paar als huisbewaarders achter — maar trokken gemeenschappelijk naar de abdij St. Germain des Près in de buurt van Parijs. Deze was van den aartsbisschop onafhankelijk en nam de Jesuïten volgaarne op en wees hun een eigen kapel toe, om daar godsdienstoefening te houden en andere priesterlijke verrichtingen waar te nemen. Tegelijk kwam er ook op nieuw een gunstbewijs van hun ouden vriend, Guillaume Du Prat, bisschop van Clermont. Hij schonk hun behalve 150000 francs een groote bezitting in het stadje Billon, om er een collegium te stichten.

Zoodoende bleven ze in Frankrijk en hadden er zelfs nog een bezitting meer. Toch moesten zij zelven erkennen, dat hetgeen ze hier hadden verkregen tegenover hun vorderingen in de andere romaansche landen volstrekt niets beteekende. Bovendien, het oordeel dat de Sorbonne in 't openbaar omtrent hen had uitgesproken, klonk door gansch Europa en 't hieruit voortkomende nadeel was niet te berekenen.

Maar »tijd geeft raad" dachten de Jesuïten. Het is bekend dat om dien tijd het protestantisme of eigenlijk calvinisme met verbazende snelheid over Frankrijk zich verspreidde. Indien het nog eenigen tijd zoo voortging, moesten de Hugenoten — zoo noemde men in Frankrijk de aanhangers der hervorming — noodzakelijk de overmacht verkrijgen. Van dit dreigende gevaar der roomsche kerk wisten de paters ten hunnen behoeve partij te trekken. Overal en in de eerste plaats aan 't hof,

zorgden ze door tusschenpersonen de meening te verspreiden, dat om de gehate ketterij te bestrijden niemand meer geschikt was dan de leden van 't gezelschap van Jesus. Met het gelukkigste gevolg was hiervoor bovenal werkzaam pater Pontius Gongordan, die in burgerkleeding overal rondzwierf. Vele Franschen begonnen dus gunstiger over de orde te oordeelen en allengskens verdween, bij de pauselijk-gezinden althans, de slechte indruk dien de uitspraak der Sorbonne teweeggebracht had.

In 1559 kwam er nog een voor hen gunstige omstandigheid bij. In dit jaar kwam na den dood van Hendrik II zijn oudste zoon Frans II aan de regeering. Hij was gehuwd met Maria Stuart en nu werden de lotharingsche prinsen van Guise, ooms der koningin, almachtig aan 't hof. Met den kardinaal van Lotharingen aan 't hoofd, bewogen ze den zwakken koning, nieuwe patenten ten gunste der Jesuïten uit te vaardigen, en drongen nogmaals bij het parlement er op aan, om eindelijk toch de koninklijke bevelen te registreeren. — 't Hooge gerechtshof bleef intusschen weigerachtig, schoon het zeer goed roomschgezind was en die gezindheid genoegzaam bewees door tal van bloedvonnissen tegen de kettersche hugenoten. En het Parlement moest wel weigerachtig blijven, indien het de vrijheden der gallicaansche kerk en de onafhankelijkheid der regeering in alle wereldlijke dingen redden wilde. 't Was immers bekend dat de zonen van Loyola de macht van den paus stelden boven de kerkvergaderingen en boven vorsten, koningen en keizers.

Frans II, die reeds 1560 stierf, verkreeg dus de wettige toelating der Jesuïten evenmin als Hendrik II. 't Scheen ook onder zijn opvolger Karel IX, voor wien als minderjarige zijn moeder Catharina de Medicis voorloopig 't bestuur waarnam, niet beter te zullen gelukken. Wel is waar toonde ze dadelijk een groote ingenomenheid met de vrome vaders en sommige schrijvers beweren zelfs, dat ze in 't geheim pater Guillaume Petit tot biechtvader had gekozen. Wel is waar drong ze in twee scherpe brieven er bij het parlement op aan, dat het eindelijk zijn stijfhoofdigheid tegen de orde zou laten varen. Wel is waar schroomde ze niet openlijk uit te spreken, »dat men zich moest haasten, de Jesuïten in het koninkrijk op te nemen, want anders konden ze, vertoornd over 't lange dralen en den hardnekkigen tegenstand, er wel eens toe overgaan, Frankrijk, tot groot nadeel van den godsdienst en 't algemeene welzijn, uit eigen beweging weer te verlaten." Het parlement bleef hardnekkig weigeren. 't Eenige waartoe het zich eindelijk liet bewegen was de verklaring, dat de kerkvergadering, die de koningin van plan was te Poissy bijeen te roepen, beslissen zou omtrent het al of niet opnemen van 't gezelschap van Jesus.

De genoemde kerkvergadering, of beter gezegd, 't genoemde godsdienst-gesprek tusschen Hugenoten en Catholieken was werkelijk toen vast bepaald. Men wilde daar een poging wagen, of niet tusschen de beide godsdienstige partijen, waarin toentertijd Frankrijk verdeeld was, een minnelijke schikking tot stand kon gebracht worden. Want het was toen reeds te voorzien dat anders de burgeroorlog noodzakelijk moest losbarsten. Paus Pius IV trachtte op alle mogelijke wijzen die vergadering te voorkomen. De pauselijke stoel was een gezworen vijand van al zulke pogingen tot verzoening, waardoor meestal, ten gevolge der scherpe aanvallen van protestantsche zijde, zijn gezag en dat der

roomsche kerk nadeel leed. 't Baatte hier echter niet. De catholieke prelaten, zes kardinalen, veertig bisschoppen benevens zes en twintig doctoren in de godgeleerdheid, voldeden aan de uitnoodiging der koningin en verschenen, in 't begin van 't jaar 1561, te Poissy. Tegelijk kwamen dertien geestelijken der Hugenoten, o. a. de beroemde Theodorus Beza met den scherpzinnigen Petrus Martyr. Buitendien waren er tal van voorname wereldlijke heeren, die de zittingen wilden bijwonen.

Onder voorzitting van den kardinaal de Tournon begon het gesprek. De roomsche prelaten met den kardinaal van Lotharingen aan 't hoofd deden al het mogelijke, om de kettersche predikanten tot hun inzicht te bekeeren. Maar — de paus had gelijk gehad, dat wil zeggen, hetgeen hij vreesde gebeurde; de beide voorgangers der Hugenoten, Beza en Martyr, wonnen door hun helderheid van gedachten en wegslepende welsprekendheid iederen dag meer aanhangers. Indien dus het aanzien van het catholicisme en inzonderheid van 't pausdom geen onherstelbare slag zou ontvangen, moest er spoedig hulp komen. Pius zond derhalve een afzonderlijken legaat (gezant), Hippolytus prins van Este, kardinaal van Ferrara, naar Poissy, om voor den roomschen stoel en zijn rechten op te komen. Tot ondersteuning van den legaat zond hij tevens pater Laynez, toen generaal der Jesuïten. Deze stond bekend als de beste dialecticus (pleitredenaar) van zijn tijd en was, volgens 's pausen meening de eenige die in staat was om de geduchte slagen der kettersche kampvechters af te weren.

De generaal voldeed ook werkelijk ten volle aan de verwachting die de paus van hem had. Alleen aan zijn geslepenheid en bespraaktheid had de catholieke partij het te danken, dat ze niet overwonnen werd, maar met evenveel schijn van recht als de Hugenoten zich de zege kon toeschrijven, toen het gesprek in de herfst werd opgeheven. 't Was volkomen onvruchtbaar geweest; geen van beiden had een tittel of jota toegegeven.

Laynez was nu onder de catholieken te Poissy de held van den dag; 't spreekt van zelf dat hij eenig recht had op de dankbaarheid. Toen hij derhalve bij de vergadering te Poissy een, door de paters Brouet en Pontius zorgvuldig bewerkt, verzoek van de orde om wettig in Frankrijk te worden toegelaten, liet indienen — werd dit verzoek niet alleen gesteund door den kardinaal van Lotharingen en zijn vrienden, maar stond de gansche vergadering het toe. De protestanten waren namelijk reeds vertrokken. Het besluit dienaangaande werd terstond 15 September 1561 uitgevaardigd.

Eigenaardig evenwel was het dat ze niet »onvoorwaardelijk" werden toegelaten, zooals in Spanje en Portugal. De hooge fransche geestelijken maakten vrij wat beperkende bepalingen en voorwaarden, om de bijzondere rechten der gallicaansche kerk te bewaren. Bovendien werden de pauselijke bullen aangaande de Jesuïten tamelijk besnoeid. »Voor alle dingen moeten de zonen van Loyola" — zoo luidden de voorwaarden — »den naam Jesuiet of gezelschap van Jesus afleggen, want ze hebben er niet meer recht op dan ieder ander christen. Voorts moeten ze er van afzien, om zich een godsdienstige orde te noemen, zooals de Benedictijners, de Augustijners, de Dominicaners enz.; ze hebben louter de rechten van een vereeniging of genootschap, welks statuten aan de bestaande wetten onderworpen zijn. Voorts moeten ze beloven, de rechtsspraak der verschillende bisschoppen te erkennen, en aan

de laatstgenoemden komt het toe, aan een strafwaardig lid van 't genootschap de gebruikelijke censuren (kerkelijke straffen) op te leggen. In 't algemeen zullen ze noch in geestelijke noch in wereldlijke dingen ooit iets ondernemen tot nadeel der bisschoppen, abten, pastoors, academies of geestelijke orden, en de pauselijke bullen die hen hiervan vrijstellen, hebben geen gezag. Ten slotte zal de tegenwoordige vergunning terstond buiten kracht treden, bijaldien ze ooit de gestelde voorwaarden overtreden of zich door den pauselijken stoel andere privilegiën laten toekennen, die met het bovengezegde in tegenspraak zijn. Zoo en niet anders moet het verdrag, heden met hen gesloten, verstaan worden."

Uit deze voorwaarden op de toelating der Jesuiten gesteld ziet men, met welk een wantrouwen zelfs de catholieke fransche geestelijken de orde beschouwden. Maar al had men den vromen vaders van 't gezelschap van Jesus nog zwaardere lasten opgelegd, ze zouden ze op zich genomen hebben. 't Was er hun voorloopig slechts om te doen, vasten voet in Frankrijk te krijgen en de noodige macht te winnen. Had men dat eenmaal bereikt dan was niets gemakkelijker dan 't verdrag te breken en aan de voorwaarden zich niet meer te storen. Waarvoor zijn er anders valsche eeden, als men ze niet zweert?

Dat men hen niet ten onrechte van zulke voornemens beschuldigt, bleek reeds korten tijd later. Nauwelijks hadden de vrome paters het besluit van hun wettige toelating in den zak, of ze haalden hun huis te Parijs onder den voet, om er een nieuw prachtig collegium voor in de plaats te bouwen, en pas was dit paleis gereed of ze zetten aan den gevel er van met groote letters: collegium van 't genootschap van den naam van Jesus. Dat deden ze, schoon ze eerst twee jaar geleden van dezen naam in Frankrijk plechtig afstand hadden moeten doen. En daarbij bleef het niet. Integendeel, ze haastten zich om in alle goed-catholieke steden des lands insgelijks collegiën op te richten, zooals te Avignon, Rhodes, Morioc, Bordeaux, Lyon, Rouen, Marseille, Clermont, de la Flèche, Rennes, Moulins enz. enz. Voor al deze scholen verlangden ze dezelfde rechten en gunsten die de academies hadden. Ze wilden m. a. w. even goed de macht hebben, om iemand magister in de wijsbegeerte en doctor in de godgeleerdheid te maken als de Sorbonne te Parijs. En daar men bij hen »voor niet" studeerde, hoopten ze zooveel studenten te krijgen, dat ze binnen kort gansch Frankrijk met priesters van hun maaksel en hun denkwijze konden voorzien.

Tegen zulke aanmatiging kwam de universiteit van Parijs met alle kracht op, gesteund door den aartsbisschop van Parijs, de schepenen en burgemeesters der stad, den kardinaal van Chatillon als curator der Sorbonne, de gezamenlijke monniks-orden en alle gewone priesters. Toch bleven de Jesuïten, door het hof en vooral door de Guises gesteund, in hun eischen volharden. Ze brachten hun zaak voor het parlement, en nu ontstond er een proces, dat meer dan 200 jaar geduurd heeft zonder ooit volledig beslist te zijn. Een proces tevens, waardoor hun eigen aanzien meer en meer ondermijnd werd, daar de advocaten der Sorbonne hun de bitterste verwijten ongezouten in 't aangezicht zeiden. Maar wat hinderde dat den strijders voor den naam van Jesus? Ze wonnen bij het proces al aanstonds dit, dat de regentes, op aandrang der Guises, hun vergunning gaf, voorloopig tot de wettelijke beslis-

sing der zaak hun scholen te openen. Dat was een voordeeltje waarvoor men zich al wat smaadredenen kon getroosten.

Nu stond aan de spoedige uitbreiding der orde in Frankrijk nog maar een voornaam beletsel in den weg. En dat was, dat bijna de helft der Franschen protestantsch was. De vrome vaders gebruikten dus natuurlijk al hun invloed, om de catholieken van Frankrijk tot den strijd tegen de ketters op te zetten. Immers alleen wanneer die gruwel uitgeroeid was, konden ze machtig worden. Daarmeê willen wij geenszins beweren dat de oorzaak der burgeroorlogen, die toen in Frankrijk begonnen, alleen gezocht moet worden in het wroeten van 't gezelschap van Jesus. Zulk een beweren zou bezijden de waarheid zijn. Maar dit bedoelen wij, dat die oorlogen nooit zoo langdurig en nooit zoo wreedaardig geweest zouden zijn als er geen Jesuïten in Frankrijk waren geweest. — Soms toch namen de vrome vaders zelf deel aan den strijd, bijv. bij de belegering van Poitiers, waar pater Lelio Sanquini, later tot martelaar verheven, de pauselijke hulptroepen aanvoerde. In den slag bij Jarnac had pater Auguier de eer, om den hertog van Anjou het harnas en de laarzen aan te trekken! In den verfoeilijken Bartholomeusnacht (bloed-bruiloft, 24 Aug. 1572) was hun collegium te Parijs een der voornaamste bergplaatsen voor die moordenaarsbenden, die tegen de arme Hugenoten werden losgelaten! In een andere van hun bezittingen te Parijs, in hun professen-huis, vond de aanvoerder dier benden, Henri, hertog van Guise, na den moordaanslag op den admiraal Coligny, dus eenige dagen voor dien bloed-nacht, een veilig toevluchtsoord.

Hoeveel moeite evenwel de Jesuïten deden, om den grooten strijd tusschen Catholieken en Hugenoten nooit te laten stilstaan en er een verdelgingsoorlog van te maken, zij slaagden hierin niet, zoolang Karel IX en zijn moeder Catharina regeerden. Hun wereldlijke heerschappij lag aan beiden veel te na aan 't harte, dan dat zij ernstig van plan zouden zijn, om de helft hunner onderdanen ter wille des geloofs op te offeren. De oorlog tegen de Hugenoten werd dus wel vier- of vijfmaal begonnen, maar telkens werd ook weêr vrede gesloten, zonder dat men veel op de ketters gewonnen had.

Dit scheen anders te zullen worden onder Hendrik III (1574—89), den broeder en opvolger van Karel IX. Deze door wellust geheel ontzenuwde vorst was reeds als kroonprins er toe gebracht, een lid der orde, Edmund Auger, tot biechtvader te nemen. En wat invloed zoo iemand in staat is uit te oefenen, is ons uit de geschiedenis van Portugal gebleken. Ongelukkig voor hen was de zwakke Hendrik reeds lang gewoon, den wil van zijn eer- en heerschzuchtige moeder in alles te volgen, en deze gewoonte bleef hij ook als koning aanhouden. Wel is waar kwam het op nieuw door toedoen der Guises en der Jesuïten tot den oorlog met de Hugenoten, en ditmaal was de strijd bloedig en zwaar. Toen echter de protestanten, aan wier hoofd Hendrik van Navarre en de groote Condé stonden, in den loop van 1575 en 1576 de ééne stad na de andere veroverden, sloot het hof, den 8sten Mei van 't laatstgenoemde jaar, nogmaals vrede met hen. Hun werd behalve een menigte van vrijplaatsen volledige godsdienstvrijheid toegestaan.

Men begrijpe — godsdienstvrijheid! godsdienstvrijheid aan ketters, vergund door een catholieken koning, en dat nog wel in een land dat de orde zich tot zetel van haar heerschappij had gekozen! Dit mocht in

geen geval geduld worden; maar al gelukte het, den koning weêr tot een nieuwen oorlog tegen de Hugenoten aan te hitsen, was dit wel afdoende? De laatste gebeurtenissen hadden immers bewezen, dat het huis Valois — zoo heette de regeerende koningsstam — nooit tot een verdelgingsoorlog tegen de ketters te bewegen zou zijn. Men kon dus met zekerheid voorspellen dat een nieuwe oorlog weêr met een onvoldoenden vrede zou eindigen. Bovendien, wat zou er gebeuren, als Hendrik III, zooals waarschijnlijk was, zonder mannelijke erfgenamen stierf en de naaste bloedverwant, Hendrik van Navarre, op den troon kwam?

Waarlijk, tegen zulke gevaren was maar één afdoend redmiddel, dat men nl. het denkbeeld van de wereldmonarchie ook hier in toepassing bracht en aan Philips II van Spanje met de kroon van Portugal ook die van Frankrijk op 't hoofd zette. Bracht men het zoo ver, dan kon men er zeker van zijn, dat van catholieke zijde het zwaard niet eer in de schede zou keeren, voordat alle ketters binnen de fransche grenzen uitgeroeid waren. De Jesuïten zwoeren dus om dit plan ten koste van alles door te zetten. Ze wachtten zich intusschen wel, ten einde den volkstrots der Franschen niet te kwetsen, om open met hun bedoelingen voor den dag te komen; ze gaven veeleer aan het kind een anderen naam; nl. dien van de heilige ligue (verbond) van alle catholieken tegen de ketterij der Hugenoten.

Tot hoofden van deze ligue hadden de Jesuïten den paus, den koning van Spanje en de Guises bestemd, en 't viel hun niet moeielijk, dezen voor de zaak te winnen. Den paus — omdat hij het grootste belang er bij had, dat de ketterij vernietigd werd; den koning van Spanje — omdat hij er de kroon van een machtig rijk bij kon winnen; de Guises — omdat zij onder Filips II, die in het verwijderde Madrid zetelde, het wezenlijk gezag over Frankrijk zouden uitoefenen. Maar daarmeê was nog lang niet genoeg gedaan. Men moest ook, zou het plan kans van slagen hebben, het catholieke volk, den catholieken adel, de kleine catholieke vorsten er voor winnen. 't Scheen boven menschenkrachten te gaan, zulk een doel te bereiken; toch ondernamen de Jesuïten het, en volvoerden het ook werkelijk.

In 1576 werd de ligue of het verbond tusschen den paus, den spaanschen koning en de Guises gesloten, dat ten doel had het wettige fransche koningshuis van den troon te stooten. Van toen af trokken de Jesuïten gansch Frankrijk als zendelingen door en stichtten overal onder het volk »associaties (vereenigingen) tot verdediging des geloofs." Het voornaamste beginsel dezer associaties leert men kennen wanneer men verneemt, dat ieder die tot de vereeniging toetrad, bij eede moest beloven, den koning van Navarre, den wettigen opvolger van Hendrik III, nooit of nimmer als koning te erkennen. Buitendien werd in de vergadering der verbondenen — die bijeenkomsten hadden in de steden waar de Jesuïten collegiën of professen-huizen bezaten, steeds bij hen plaats en elders in afgelegene localen — bovenal de grondstelling gepredikt dat een goed catholiek het geloof zou benadeelen wanneer hij ooit de voornemens van 't spaansche hof of den pauselijken stoel dwarsboomde. Die vereenigingen waren dus niets dan samenzweringen tegen het regeerende koningshuis en zijn erfgenaam, het huis van Bourbon.

Niet minder ijverig werkten de Jesuïten op den catholieken adel en

de kleine catholieke hoven. Overal hadden ze hun zendelingen, die zich als de meest geslepen diplomaten van hun taak wisten te kwijten. Onder dezen wordt inzonderheid geroemd pater Hendrik Sammier, een man, wien geen waagstuk te gevaarlijk was en die een heel eigenaardige gave bezat om in allerlei rollen op te treden. Nu eens trad hij op als soldaat, dan als priester, dan weer als eenvoudig reiziger; met kaarten, wijn en vrouwen was hij even goed bekend als met zijn gebeden-boek. Daarbij verloor hij echter zijn opdracht: leden voor de ligue te winnen, nooit uit het oog. Hij was in Duitschland, Spanje, Italië en Frankrijk — tusschen deze landen reisde hij telkens heen en weer — met zooveel slimheid en zoo gunstig gevolg werkzaam, dat men hem niet anders noemde dan den »directeur van de ligue".

Een even belangrijke rol speelde pater Claudius Matthieu, die onder Hendrik III de briefwisseling van de Guises met den heiligen vader bezorgde en daardoor bestendig op weg was tusschen Parijs en Rome en tusschen Rome en Parijs. Hij werd daarom de »koerier van de ligue" genoemd. Door hem werd de paus in 1585 bewogen, de beruchte bul van excommunicatie tegen Hendrik van Navarre en den prins van Condé te slingeren. — Een beroemd zendeling in de zaken der ligue was voorts pater Odon Pigenat, een man van woeste welsprekendheid (»de trompetter van de ligue"); verder verdienen nog genoemd te worden de paters Commolet, Mandoza, Aquillon en Feria, die allen belangrijke diensten aan de ligue bewezen.

In 't kort, de Jesuïten waren de ziel dezer samenzwering en alleen door hun toedoen verkreeg ze die beteekenis en sterkte, waarvoor ze in de fransche geschiedenis bekend staat. Er ontbrak slechts weinig aan of ze had gezegepraald, en dan hadden de paters Frankrijk even goed onder den duim gehad als Spanje en Portugal. Ze jubelden reeds in 't vooruitzicht en strekten reeds de handen uit om den buit te grijpen, toen één overhaaste daad hun niet slechts alle behaalde voordeelen weer ontrukte, maar ook bijna gansch Frankrijk voor altijd voor hen gesloten had. De geschiedenis hiervan echter behoort niet hier ter plaatse; in 't zesde boek zullen wij haar ter sprake brengen.

V. DE MACHT DER JESUÏTEN IN DUITSCHLAND EN AANGRENZENDE LANDEN.

In de vier vorige afdeelingen hebben wij gezien, welk een ongeloofljken invloed de orde bij de romaansch-sprekende volkeren wist te verwerven. Dit viel hun misschien juist wegens 't karakter dier volken betrekkelijk licht. Veel zwaarder taak moest het aan de zonen van Loyola schijnen om zich te vestigen in 't land der Duitschers, of zooals men toen zei, »in 't heilige romeinsche rijk der duitsche natie". Maar — wat hadden ze gewonnen, indien ze niet ook dit grootste en machtigste rijk van Europa wonnen? Wat baatte hun de macht in Italië, Spanje, Portugal en zelfs Frankrijk, indien die groote staat hun niet onderworpen was, van waar uit het kettersche lutherdom als een gezwollen stroom zich over de naburige landen en volken uitstortte?

In Duitschland zag het er tijdens de stichting der orde en korten tijd daarna verschrikkelijk uit — verschrikkelijk nl. in de oogen der aanhangers van Rome en der catholieke priesterheerschappij. De meeste

staten waren er geheel en al van 't pausdom afgevallen; in de anderen, waar het catholicisme nog bestond, kon men op één roomsche stellig twintig, zoo niet dertig, ketters rekenen. De kloosters stonden verlaten, omdat monniken en nonnen de voorwerpen waren van den algemeenen spot. Daar men over de gewone catholieke priesters weinig betere gedachten had, viel het den evangelischen predikers gemakkelijk, verreweg de grootste helft van alle kerken in bezit te nemen. De schaar der trouw geblevenen nam telken jare af en het was te voorzien, indien er geen krachtig redmiddel werd gevonden, dat binnen kort gansch Duitschland voor den pauselijken stoel onherstelbaar verloren zou zijn.

Was dit al wanhopig genoeg, meer reden tot bezorgdheid lag nog in de verhouding van verdraagzaamheid, ja zelfs van vriendschap en liefde, die tusschen de protestanten en catholieken was begonnen te ontstaan. Na de eerste opgewondenheid door de leer van Luther teweeggebracht, en inzonderheid na het sluiten van den Augsburger godsdienstvrede (1555), begonnen de golven van den haat eenigszins tot bedaren te komen. Nu het aanhitsen en stoken ophield, hield ook de felle verbittering tusschen de verschillende geloofsrichtingen op. Beide deelen leerden elkaar verdragen en woonden naast en door elkaar, zonder elkaar te beschimpen of te beoorlogen.

»De eene partij" — schrijft in 1564 de venetiaansche gezant te Weenen aan den senaat van zijn vaderstad — »is er zoo volkomen meê tevreden om de andere te verdragen, dat er in plaatsen met gemengde bevolking weinig op gelet wordt, of men catholiek of protestantsch is. Maar niet alleen vele plaatsen, ook de huisgezinnen zijn evenzoo gemengd; er zijn huizen, waar de kinderen tot het ééne en de ouders tot het andere, waar broeders tot een verschillend kerkgenootschap behooren. Zelfs trouwen catholieken en protestanten onder elkaar, en niemand let er op of neemt er aanstoot aan."

Van dien aard waren de toestanden in gansch Duitschland; zelfs de streken die onder abten of bisschoppen stonden, maakten daarop geen uitzondering. Het beste bewijs hiervoor is, dat nog in 1580, toen die zegenrijke verdraagzaamheid reeds begon te verdwijnen, de streng catholieke Willem V van Beieren in een rondgaanden brief aan de bisschoppen van zijn hertogdom verweet, dat ze gemengde huwelijken zonder eenige bedenking lieten inzegenen. En nog verder ging de verdraagzaamheid. Vele der catholieke kerkvorsten in Duitschland kozen zelfs mannen van den protestantschen godsdienst als raadslieden, rechters, slotvoogden of voor andere ambten, zonder dat dit bij iemand ergernis verwekte (1). Ja, ze lieten zich daarvan niet eens terughouden door eenige bestraffing of berisping van wege den apostolischen stoel, zooals o. a. blijkt uit het voorbeeld van den bisschop Johann Georg van Bamberg. Deze benoemde in 1577 den lutheraan Johann Friedrich von Hoffmann tot zijn rentmeester over de bezittingen van 't bisdom in Karinthie en hield hem tot zijn dood, in 1587, niettegenstaande paus Gregorius XIII in een eigenhandig schrijven opheffing van dezen gruwel dringend eischte. Zoo iets ging toch waarlijk al te ver, en dat over dergelijke dingen de verbittering en de woede te Rome ten top stegen, zal niemand verwonderen.

(1) Vele pauselijke besluiten dienaangaande, die in de archieven der bisdommen worden bewaard, zijn thans nog aanwezig en daaruit blijkt, dat dergelijke benoemingen geenszins tot de zeldzaamheden behoorden (zie Dalham, Concilia Salisburgensia.)

Maar waar was redding? Alle geneesmiddelen die men tot hiertoe had gebezigd, hadden niet geholpen, integendeel de groote kwaal nog verergerd. 't Was zoover gekomen, dat van het gansche volk slechts een gering deel, van alle wereldlijke vorsten alleen de hertog van Beieren en de opperheer der oostenrijksche landen trouw gebleven waren aan Rome. Gelukkig voor Rome, dat de orde der Jesuïten was opgericht. Die orde had immers »strijd tegen de ketters" op haar banier geschreven! Die kampvechters voor Christus hadden gezworen, niet te zullen rusten voordat ze al de afvalligen weer voor den paus gewonnen hadden! En ze hadden reeds bewezen van plan en in staat te zijn hun eed gestand te doen. Ja, alleen die mannen, die de woorden van Jesus: »ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard" in hun geest opvatten, die alleen waren in staat de monsters, »die den wijnberg verwoestten," uit te roeien.

De paus aarzelde dan ook geen oogenblik hun deze zware taak toe te vertrouwen en even volijverig verklaarden zij zich bereid, haar te aanvaarden. Ze wisten trouwens wel wat ze deden; ze wisten dat indien ze het geluk hadden aan den eisch van Rome te voldoen, de volle stroom van gunstbewijzen op hen zou neerdalen; ze wisten dat ze het gansche terrein, dat ze schijnbaar voor den paus wonnen, eigenlijk voor zich zelven wonnen, en dat eerst door de bekeering van 't afvallige Germanje hun macht zich over de gansche wereld zou uitstrekken. Vastberaden legden ze dus de gelofte af, als strijders voor 't catholicisme op te rukken. Hoe ze deze gelofte vervulden, zullen wij thans nagaan.

De eerste Jesuïten met wier tegenwoordigheid Duitschland gezegend werd, waren de drie paters Le-Fevre of Faber, Le-Jay en Bobadilla. Ze werden nog door Ignatius zelf uitgezonden, en wel Faber reeds in 't najaar van 1540, de andere beiden een jaar later. In 't algemeen was hun opdracht, de duitsche toestanden te peilen en de gemoedsgesteldheid des volks te leeren kennen. Meer bijzonder moesten ze zorgen, vrienden en beschermers te winnen onder de catholieke grooten en vorsten en hen zóó gunstig voor de orde te stemmen dat ze haar in hun landen toelieten. Alle drie deden wat hun bevolen was, ieder natuurlijk op zijne wijze, en 't gelukte hun een zaad uit te strooien dat binnen kort tot een reusachtigen boom opgroeide.

Faber ging naar den Rijn, d. w. z. naar Maints en Keulen, de zetels der beide grootste, machtigste en aanzienlijkste kerkvorsten van Duitschland. Hij hoopte hen te bewegen om Jesuiten-collegiën in hun landen op te richten. Ofschoon hij dit al niet bereikte, maakte hij daarentegen een verovering die vrij wat meer waarde had. Ze bestond hierin dat hij den candidaat in de godgeleerdheid, Petrus Canisius, toen drie en twintig jaar oud, te Nijmegen in Gelderland geboren, voor de orde won (1543). Dit was een onberekenbare aanwinst, omdat Canisius inderdaad buitengewone gaven bezat en, behalve een veel omvattende geleerdheid, een welsprekendheid zooals maar zelden voorkomt. Natuurlijk trad Canisius niet in de orde om zijn tijd aan boetedoeningen te verspillen, maar omdat hij dadelijk inzag, welke onmetelijke loopbaan 't genootschap bood aan zijn eerzucht, en hij naar niets meer verlangde dan een groote rol in de wereld te spelen. Het laatste viel hem dan ook in ruime mate te beurt, zooals we zien zullen. Geen lid der orde heeft vroeger of later — in Duitschland althans — meer tot stand gebracht dan hij.

Bobadilla trad het eerst op te Regensburg, waar juist een godsdienstgesprek tusschen protestantsche en catholieke godgeleerden gehouden werd. In een zijner redevoeringen liet hij zich echter zoo scherp tegen het protestantisme uit, dat het woedende volk hem bijna in den Donau had geworpen en hij hals over kop 's nachts moest vluchten.

Veel beter had hij het te Munchen, waarheen hij thans zijn schreden richtte. Hij won door zijn onderwijs een menigte van leerlingen en wist eenige jaren later zoozeer de vriendschap van den hertog Willem IV te winnen, dat deze niets ondernam zonder hem te raadplegen. 't Viel hem dus niet moeilijk den vorst tegen het zoogenoemde »Interim" (voorloopige overeenkomst tusschen Roomschen en Protestanten), dat keizer Karel V in gansch Duitschland wilde invoeren, zoodanig op te zetten, dat het in Beieren niet afgekondigd werd. Hij was bij deze gelegenheid onvoorzichtig genoeg, zich beleedigende uitdrukkingen tegen den keizer te laten ontvallen. Hiervan in kennis gesteld maakte Karel V korte metten met hem en verbande hem uit het duitsche rijk.

Lejay, de meest geslepene van de drie genoemde Jesuïten, vestigde zich in de hoofdstad der oostenrijksche landen en slaagde er in, door zijn voortreffelijke preeken de inwoners van Weenen voor zich in te nemen. Zelfs de broeder van Karel V, de duitsche koning Ferdinand I, werd geheel door hem gewonnen. Hij bewees den pater niet alleen allerlei gunsten, maar wilde hem ook, in 1545, volstrekt tot bisschop van Triëst verheffen, wat Loyola echter — zooals in 't eerste boek is vermeld — om goede redenen verhinderde. Lejay bleef dus te Weenen en trachtte den koning te bewegen, om hier een collegium op te richten. Want nog had de orde in gansch Duitschland geen vasten zetel, en men mocht verwachten, dat wanneer de keizerlijke stad voorging, andere steden zouden volgen.

Maar niettegenstaande de gunst, die Lejay aan 't hof genoot, bleef de vervulling van zijn wensch lang achterwege, schoon hij door zijn vertrouwden vriend, Urbanus Textor, biechtvader en hofprediker van Ferdinand, ijverig ondersteund werd. Eerst in 1551 gaf de koning den onvermoeiden vrager een verlaten klooster, dat gedurende het beleg van Weenen door de Turken bijkans geheel tot een puinhoop was geschoten. — Innig verheugd, liet Lejay aan zijn nieuwe bezitting het noodigste herstellen en verzocht terstond van Loyola uit Rome eenige Jesuïten om het onderwijs te kunnen beginnen. De generaal voldeed hieraan natuurlijk gaarne en zond elf uitstekend geoefende paters. Lejay zelf werd tot »eersten rector der eerste Jesuïten-colonie op duitschen bodem" aangesteld.

Dit was de bescheiden aanvang van de werkzaamheid der Jesuïten in Duitschland. Nu echter de eerste stap gedaan was, ging het met reuzenschreden verder, vooral sedert de orde door de bekwaamheid van pater Laynez, Salmeron en Couvillon op de kerkvergadering te Trente (1)

(1) De pauselijke stoel te Rome, ten wiens behoeve de genoemde paters »als theologen van den paus" naar Trente gingen, bezat onder allen, daar tegenwoordig, niemand die zijn rechten — onverschillig of 't werkelijke of aangematigde waren — met meer ijver en kunde verdedigde dan Laynez en zijn beide helpers. Deze drie betoonden zich ook de meest besliste vijanden van kerkelijke hervormingen, en zelfs de verbeteringen die algemeen als heilzaam waren erkend, bestreden ze met een stoutmoedigheid, die aan dweepzucht grensde. — Meer hierover vindt men in Wessenberg, Die groszen kirchenversammlungen des 15. u. 16. Jahrh. in Bezug auf Kirchenverbesserung.

een wijdklinkenden roem had verworven. Juist Oostenrijk bleek vooral een vruchtbare akker te zijn. Toen Lejay reeds een jaar na de oprichting van 't eerste collegium gestorven was, werd Canisius tot zijn opvolger gekozen. Deze slimme Jesuïet wist het vertrouwen van koning Ferdinand in zulke mate te verwerven dat hij, in kerkelijke en godsdienstige dingen ten minste, de hoofdpersoon aan het hof werd. Zelfs wilde de koning hem tot bisschop van Weenen laten benoemen en het kostte vrij wat moeite, om dit Ferdinand uit 't hoofd te praten.

Moest Canisius in dit punt, op bevel van zijn generaal, de rol spelen van den ootmoedige en bescheidene, te vrijmoediger tastte hij toe, waar iets voor de orde was te krijgen. Hij wist o. a. te bewerken, dat Ferdinand in Mei 1554 een schoon en groot klooster, dat vroeger aan de Carmelieten had behoord, aan de orde schonk om er hun collegium in te vestigen. Twee maanden later kreeg hij een ander groot gebouw om er een leeken-klooster op te richten, en op dezelfde wijze verrezen vier jaar later een kweekschool voor arme godgeleerden, alsook een opvoedingsgesticht voor adellijke jongelieden.

Trouwens niet enkel in zijn hoofdstad bezorgde de rechtzinnige koning Ferdinand aan de zonen van Loyola mooie bezittingen, maar ook in andere deelen van zijn landen. Zijn openlijk erkend beginsel daarbij was »paal en perk te stellen aan de al verder doordringende Hervorming." Sommigen van deze inrichtingen waren grootsch en belangrijk; inzonderheid werden de huizen der Jesuïten te Insbruck in Tyrol, te Tyrnau in Hongarije en te Praag in Boheme met rijke inkomsten bedacht. Zelfs werd het laatgenoemde collegium reeds in 1562, toen het pas zeven jaar had bestaan, tot een volslagen academie voor de godgeleerde en wijsgeerige wetenschappen verheven, zoodat het in staat was met de oude hoogberoemde universiteit van Praag te wedijveren.

In Beieren had Bobadilla reeds vóór 1548 van hertog Willem IV de toezegging gekregen, dat er een collegium voor de orde gebouwd zou worden. Door zijn verbanning bleef die belofte echter, zoolang Willem IV leefde, onvervuld. Op Willem volgde Albrecht V, die in den beginne zeer verdraagzaam was en er allerminst aan dacht, de Jesuïten in zijn land te halen. Die verdraagzaamheid viel echter niet in den smaak der Jesuïten; onderdehand brachten ze dus het gerucht in omloop, dat hij in 't geheim de ketters begunstigde en zelf ketterschgezind was. Niets was meer bezijden de waarheid, maar wat kon dat schelen, wanneer men door de leugen maar zijn doel bereikte? En ditmaal kwam hun berekening goed uit.

De hertog werd woedend toen men hem meedeelde, in welke verdenking hij bij zijne rechtgeloovige onderdanen stond. En van die woede trokken ze partij. Canisius kwam opzettelijk, het was in 1555, met vele aanbevelingen van koning Ferdinand, van Weenen naar Munchen. Hij bracht den hertog aan 't verstand dat hij de verdenking het best zou logenstraffen door openlijk als beschermer op te treden van de orde, die immers door den paus en alle goede roomschen zoo eervol werd bejegend. De hertog liet zich overreden en verbond zich, in een verdrag, den 7den December 1555 met Canisius gesloten, om ten behoeve der orde een grootsch collegium met rijke bezittingen er bij te Ingolstadt te bouwen. Hij vervulde zijn belofte ook in alle opzichten en maakte zulk een haast met bouwen, dat de inrichting reeds het volgende jaar, met

tien jesuïtische leeraars uit Rome, kon geopend worden. — Daarmeê was evenwel de onverzadelijke Canisius niet voldaan; hij wenschte vooral een vaste woonplaats voor de orde in de hoofdstad van Beieren zelf. Hij hield niet op voordat Albrecht V te Munchen (1559) dat prachtige collegium stichtte, waarvan de bouworde nog thans door alle deskundigen wordt bewonderd. Toen eerst, na dat alles bereikt te hebben, keerde pater Canisius naar Weenen terug. Met toestemming van den generaal had hij te Munchen zijn stiefbroeder Theodorus Canisius tot rector benoemd. Hij zelf bleef voortaan te Weenen werkzaam als »eerste provinciaal van de boven-duitsche Jesuïten-provincie" waartoe Oostenrijk, Zwaben en Beieren gerekend werden.

Sedert dien tijd werden er allerwege in Duitschland en vooral in de landen van die duitsche kerkvorsten, waar de meerderheid der inwoners protestantsch was geworden, voortdurend nieuwe collegiën opgericht. De rondtrekkende zendelingen der Jesuïten brachten meer dan een dezer kerkvorsten tot de overtuiging, dat hun heerschappij, of althans het duurzame bezit er van, vrij wankel stond, zoolang hun onderdanen in geestelijke dingen onafhankelijk van hen waren. Even goed — luidde hun redeneering — als ze zich in dit opzicht onafhankelijk hadden gemaakt, kon het hun ook eens in 't hoofd komen, om in staatkundig opzicht zich aan hun scepter te onttrekken, waarbij ze op de bescherming der naastwonende protestantsche vorsten konden rekenen. Het eenige middel was om weer alle onderdanen tot het catholicisme terug te brengen, en — hiertoe waren de leden hunner orde het meest geschikt, wier taak immers was ketters tot het geloof te bekeeren.

Dergelijke overdenkingen brachten menig kerkvorst er toe hun hulp in te roepen. Een der eersten deed dit de kardinaal-bisschop van Augsburg, Otto Truchsesz von Waldburg. Hij richtte den zonen van Loyola een collegium op te Dillingen (1563) en gaf hun tevens de leiding over van de hoogeschool die hij veertien jaar geleden aldaar gesticht had. Moeilijker viel het hem, hun de poorten van Augsburg zelf te openen, want én de stedelijke overheid én zijn eigen kanunniken weigerden standvastig de Jesuïten op te nemen. Eerst in 1579 — bisschop Otto was jaren lang overleden — slaagden ze er in, ook hier een collegium te stichten, schoon onder beperkende voorwaarden. De bekende Fuggers, even rijk als streng-catholiek, zorgden dat het ruim met goederen bedeeld werd.

Andere neêrzettingen der Jesuïten verrezen te Wurzburg in 1564; vier jaren later te Maints en Aschaffenburg. In 1570 kwam een collegium te Trier, in 1573 te Fulda, en in 1587 te Heiligenstadt, te Keulen, te Koblenz en te Spiers. Ik noem voorts nog de collegiën, seminariën en residentiën te Regensburg (1589) te Munster (1589) te Hildesheim (1596), die alle drie door leden van het beiersche hertogs-huis, jongere zonen die bisschoppen waren, in 't leven werden geroepen.

Wij zien derhalve dat de Jesuïten binnen korte jaren tamelijk vooruit kwamen, schoon niet zoo vlug als in Spanje en Portugal. Ook wonnen ze hun nieuw gebied geenszins zonder strijd, want meestal legden de stadsoverheden, en dikwijls ook de gewone geestelijkheid allerlei hinderpalen aan hun neêrzetting in den weg; soms riep men zelfs de hulp in van den keizer, als den hoogsten rechter in Duitschland. Kwam het echter

zoo ver, dan konden de Jesuïten, ten minste zoo lang Ferdinand I regeerde, steeds op een gunstige beslissing rekenen, en zelfs zijn zoon en opvolger, Maximiliaan II (1564—76), werkte hun juist niet tegen. Deze vorst huldigde meer dan eenig Habsburger het beginsel van verdraagzaamheid. Stond hij derhalve aan zijn protestantsche onderdanen volkomen vrije godsdienstoefening toe, hij dacht er om dezelfde reden volstrekt niet aan, om het bestaan der orde te belemmeren. Hij wilde tegen elk en iedereen even rechtvaardig zijn. Toen de oostenrijksche stenden, — die meerendeels protestantsch waren — in 1566 de volledige uitzetting der Jesuïten uit het aartshertogdom verlangden, antwoordde hij: »dat zijn zaken van den paus; mij komt het toe, de Turken, niet echter de zonen van Loyola te verjagen."

Was nu zelfs zijn regeering voor de orde niet bepaald ongunstig, hoe veel te minder was dit het geval met de regeering van zijn opvolger Rudolph II (1576—1612). Deze was volgens den uitdrukkelijken wensch van zijn aanzienlijken bloedverwant Filips II, van zijn twaalfde tot zijn twintigste jaar te Madrid opgevoed. Men kan dus begrijpen hoe de aan 't spaansche hof oppermachtige Jesuïten den jongen prins bewerkten, die van nature reeds verlegen, zwak en onzelfstandig was. Ze kregen hem geheel in hun macht — en gelijk ze hem in zijn jeugd leidden, bleven ze het doen in zijn mannelijken leeftijd. Zoolang hij regeerde liep hij aan hun leiband. Zoo schonk hij hun in 1580 het St. Anna-klooster te Weenen met al de rijke bezittingen, die het had. In 1581 gaf hij aan het Jesuïten collegium te Olmütz groote voorrechten en hielp hun krachtdadig om te Brunn in Moravie een nieuwe neêrzetting te vestigen. Evenzoo ondersteunde hij de pogingen der orde, om te Glatz in Silezie, en te Thurocz in Hongarije vasten voet te winnen en verklaarde alle klachten ongeldig, dienaangaande door de staten van Silezie en Hongarije ingebracht. De Jesuïten maakten er daarentegen ook hun hoogen beschermer geen verwijt van, als hij al te teedere betrekkingen onderhield met allerlei dames aan 't hof en zelfs van de straat, die genade vonden in zijn oogen.

Maar door collegiën te stichten en zich te vestigen in de heel of half roomsche streken van Duitschland werd het groote doel, dat de Jesuïten beoogden, nog lang niet bereikt. Ten spijt van hun collegiën bleven de Duitschers voor de grootste helft protestantsch; zoolang dit het geval was, kon van een eigenlijke macht van 't genootschap in 't duitsche rijk geen sprake zijn. »Bekeeringen in 't groot" moesten dus plaats vinden, indien iets van belang tot stand gebracht zou worden. In de eerste plaats moest het bestaande vriendschappelijke samenleven van protestanten en roomschen ophouden. De oude geloofshaat, die sedert jaren sluimerde, moest op nieuw aangewakkerd en het spook der godsdienstige dweperij weer opgeroepen worden.

Had men eerst de beide partijen verbitterd en de catholieke vorsten zoodanig tegen de ketters opgehitst dat ze er naar dorstten hen uit te roeien, dan kon het masker afgelegd worden. Dan was de tijd gekomen voor geweldadige bekeering. En men mocht hopen ten slotte de overwinning te behalen. Immers het getrouwe huis Habsburg had de beide machtigste tronen der wereld, Spanje en Oostenrijk, met een menigte van afhankelijke landen, in bezit had. Buitendien kon men rekenen op Beieren, op de gezamenlijke catholieke kerkvorsten en — wat

veel meer gewicht in de schaal wierp — de protestanten waren onder elkaar in twee partijen verdeeld. Men wist immers dat ze elkaar onderling bestreden, en daardoor werd aan hun schijnbare meerderheid de eigenlijke kracht ontnomen. De groote scheuring der Evangelischen in Lutherschen en Calvinisten was de kracht der Roomschen, en als men den bestaanden haat kon aanblazen of zelfs maar onderhouden, dan kwam een vereeniging onder de ketters nooit tot stand, en ze waren minstens de helft zwakker.

Zoo was de fijne berekening der Jesuiten (1), en in de eerste plaats aan pater Canisius komt de eer toe haar uitgedacht of uitgevoerd te hebben. Voorzichtig en zachtjes begon hij de plannen in daden om te zetten. In dezen tijd, toen de orde in Duitschland begon te werken, werd godsdienstonderwijs bijna alleen gegeven door de Protestanten. Hierbij werd gebruik gemaakt van Luther's catechismus, die de hoofdgedachten van het evangelische geloof in korte heldere trekken weergaf. Ieder, zelfs de gewone leek, kon dezen catechismus begrijpen; hij was in iedere school, bijkans in ieder huisgezin te vinden. Ja, terecht kon men zeggen, dat de groote uitbreiding van het Protestantisme niet het minst aan dat bevattelijk geschreven boekske was te wijten. — Hoe stond het echter in dit opzicht bij de Catholieken? — Daar had men niets van dien aard; het gansche godsdienstonderwijs was beperkt tot een bloot uitwendige africhting. Toen kwam Canisius op de gedachte, dit gebrek weg te nemen door een handboek der catholieke geloofsleer naar het voorbeeld van den lutherschen catechismus. In 1554 verscheen zijn »Summa doctrinae christianae" d. i. »kort begrip der christelijke leer." Daar echter deze »Summa" tamelijk uitvoerig was, maakte hij daaruit zeer kort daarna, in den trant van den kleinen lutherschen catechismus, een uittreksel onder den titel: »Onderwijzing van het christelijk geloof of de kleine catholieke catechismus", en bezorgde daarvan een latijnsche en een hoogduitsche uitgave. Ferdinand I van Oostenrijk (12 Aug. 1554) en koning Philips II van Spanje (6 Dec. 1557) bevalen, dat deze geschriften overal in alle scholen en inrichtingen van onderwijs moesten ingevoerd worden. Daardoor werden ze op een ongeloofelijk snelle wijze verspreid. Het beste bewijs daarvoor is, dat de »Summa" honderd en dertig jaren na de eerste uitgave reeds de vierhonderdste oplaag beleefde, terwijl de »kleine catechismus" omstreeks dien tijd in schier elk catholiek huisgezin, zoo op het land als in de steden, gevonden werd.

Welk een geest ademde nu deze »Onderwijzing van het christelijk geloof"? Den geest van het christendom en der christelijke liefde? O neen, volstrekt niet! Ze ademde veeleer den geest van onverdraagzaamheid, van haat jegens andersdenkenden, den geest van godsdienstige dweepzucht. »Hij alleen — zegt Canisius — is een christen, die den paus als plaatsvervanger van Christus erkent; wie dit niet doet, is ver-

(1) De i's met het scheidteeken gekroond in het woord Jesuïten geven den zetter zooveel last, dat de vertaler besloten heeft voortaan zonder dat teeken eenvoudig Jesuiten te spellen. Dat is ook in overeenstemming met zijn systeem van spelling der vreemde en bastaardwoorden. Hij is namelijk van meening, dat daarbij de spelling der taal waaruit het woord ontleend is, zooveel mogelijk behouden moet blijven en de uitspraak moet overgelaten worden aan dat weinigje kennis dier talen wat men hebben moet om die woorden te begrijpen. Wie toch zooveel kennis niet heeft zal ze altijd ongelukkig blijven uitspreken, al tracht men hem door de veelal gebruikelijke monsterspelling op weg te helpen.

oordeeld tot de eeuwige helsche pijnen. De omgang met ketters is volstrekt verboden, een zware straf is daarop gesteld; want de geloovigen loopen daardoor gevaar besmet te worden. Vriendschap, zelfs huwelijksgemeenschap met de afvalligen, sleept onmiddellijk de verdoemenis met zich. De rechtzinnige catholiek moet dus elken protestant als een melaatsche ontwijken. En niet slechts ontwijken, maar ook bestrijden, gelijk men den duivel bestrijdt. Ja hoe meer hij tegen hem strijdt, hoe meer hij er toe bijdraagt de ketterij uit te roeien, des te heerlijker stralenkrans zal hij vlechten om het hoofd van den geliefden Zoon der alleenzaligmakende kerk."

Zoo leerde Canisius, en men kan dus gerust aannemen, dat het doel, 't welk hij met zijn handboek over den godsdienst had, geen ander was, dan haat onder de catholieken te verbreiden tegen de niet-catholieke bevolking. En hij heeft zijn doel volkomen bereikt; want nooit heeft een vergift doodelijker gewerkt dan het zijne, daar voortaan al de catholieke jongelieden steeds meer in dien geest van godsdiensthaat opgeleid werden.

Maar deze godsdiensthaat, nadat hij eenmaal in de harten der menschen post gevat had, moest ook de gelegenheid hebben zich te openbaren. Daarom besloten de Jesuiten reeds in 't jaar 1570, den godsdienstvrede opzettelijk te verbreken en een kleine protestantenjacht op touw te zetten. Deze jacht moest tevens de toetsteen zijn, waaraan men kon weten, of de evangelischgezinden zich onderwerpen, dan of ze terstond naar de wapenen grijpen zouden. En al naardat deze proef uitviel, kon men terstond tot grootere ondernemingen overgaan òf nog een tijd lang wachten. Ook behoefde men er niet lang over na te denken, waar men dit treurspel het eerst moest laten spelen; want de gelegenheid bood zich als 't ware van zelve aan, te weten in de prinselijke abdij Fulda, een der kleinste geestelijke vorstendommen van Duitschland.

Hier was in 't begin van 1570 Balthasar von Dernbach tot abt gekozen. In het protestantsche geloof opgevoed, was hij later tot de catholieke kerk overgegaan en priester geworden. Terstond na zijn aanstelling noodigde hij de Jesuiten aan zijn kleine hof, ofschoon hij vóor het aanvaarden van zijn bestuur zich bij eede had moeten verbinden, om in het stift geen vreemde geestelijke heeren op te nemen. De zonen van Loyola kwamen natuurlijk aanstonds, en zetten zich daar recht op hun gemak. Maar tevens drongen ze bij hun beschermer er op aan, als geloofsheld op te treden en zijne protestantsche onderdanen, die jaren lang ongemoeid gelaten waren, voortaan de vrije uitoefening van godsdienst te verbieden. Balthasar, een ijveraar als alle bekeerlingen, ging terstond aan het werk en verjoeg niet slechts de enkele evangelische predikanten uit zijn kerspel, maar schonk ook hunne kerken aan de Jesuiten, die er van nu aan hun godsdienst konden uitoefenen.

Dit gewelddadig drijven van den abt bracht natuurlijk een ongehoorde opspraak in Duitschland te weeg. De voornaamste evangelische standen trokken zich het lot der arme onderdrukte bevolking aan. Ze richtten een schrijven aan von Dernbach, dat hij de Jesuïten verwijderen en zijne maatregelen van geweld opgeven moest. Daarentegen vond hij zeer grooten bijval bij den paus en bij de aanhangers van Rome op duitschen bodem; zoowel Albrecht V van Beieren, als de aartshertog

Ferdinand van Oostenrijk en Tyrol beloofden hem hun krachtdadige hulp. Ten laatste wendden zich de beide partijen tot den keizer, en daar toen Maximiliaan II die waardigheid bekleedde, verwachtte men dat hier het recht streng zou gehandhaafd worden. Doch de keizerlijke beslissing was niet meer noodig. Want het domkapittel van Fulda, dat ook over de benoeming der Jesuiten ten hoogste vergramd was, dwong (Juni 1576), met behulp der vereenigde ridderschap van Hessen, den heer Balthazar, zijn ontslag te nemen en droeg het beheer der abdij op aan bisschop Julius von Würzburg, die aan de verwarring een einde maakte door de Jesuiten te verwijderen (1).

Daar het nu echter, blijkens het voorbeeld van Fulda, vrij zeker was, dat de protestanten niet naar de wapenen zouden grijpen, begrepen de aanhangers van Loyola. dat het nu de rechte tijd was om in andere bisschoppelijke landen hetzelfde spel te beginnen, en zij kozen daartoe het aartsbisdom M a i n z. Hier had namelijk het protestantisme langzamerhand zoozeer het burgerrecht verkregen, dat verscheiden dorpen en steden — onder de laatste inzonderheid Duderstadt en Heiligenstadt — nog slechts weinige catholieke huisgezinnen telden, zoodat zich daar zelfs het opmerkelijk geval voordeed, dat luthersche predikanten door een catholieken beschermheer aangesteld waren. Niemand ergerde zich daaraan, en de burgers van beider belijdenis leefden sedert jaren heel eendrachtig te samen. Dit zou echter anders worden, toen de aartsbisschop Daniël aan het bestuur kwam. Want deze stelde den Jesuiet Lodewijk Bacharel tot zijn biechtvader aan. Ook verkreeg Tyreus, de pater-provinciaal der jesuitische provincie van den Beneden-Rijn, den grootsten invloed op hem. Daniël verklaarde zich op aandrang van Bacharel en Tyreus bereid, zijn geheel aartsbisdom van de ketterij te zuiveren, en, daar deze zich vooral in het zoogenaamde Eichsfeld genesteld had, benoemde hij tot hoofdambtenaar van dit district een zekeren Leopold von Stralendorf, die door den Jesuiet Lambertus Auer tot de alleen-zaligmakende kerk bekeerd was geworden.

Deze nu mocht met recht heeten een man naar het hart der Jesuiten. Voor een ijver als hij had, was de verdrijving der protestantsche predikanten uit al de dorpen van zijn gebied maar een kleinigheid. Immers een gewapende bende stond steeds ter zijner beschikking, die met de weerspannelingen korte metten maakte. Hij kon er op rekenen, dat al zijn maatregelen, hoe wreed ook, door zijn souverein of liever door de Jesuiten, de beheerschers van zijn souverein, gebillijkt werden. Maar de bewoners van Duderstadt weigerden hardnekkig hun hoofdkerk aan de Jesuiten voor den catholieken eeredienst af te staan en verklaarden, dat ze geweld met geweld beantwoorden zouden. Wat deed nu echter de aartsbisschop, op raad van Stralendorf en van zijn biechtvader? Hij verbood aan al zijn onderdanen (April 1576) het gebruik van bier uit de weerspannige stad en sneed daardoor een hoofdtak van haar bestaan af. Vervolgens legde hij in de naburige

(1) Echter niet voor langen tijd, zooals ik hier maar dadelijk meedeelen zal. Immers na een langen strijd werd de abt in 't jaar 1602 onder keizer Rudolf II in zijn waardigheid hersteld, en hij riep aanstonds zijne geliefde Jesuiten terug. Ook gelukte het hem verder door hun hulp, zijn geheele landje tot het catholieke geloof terug te brengen. Hij zelf ontving daarvoor een brief van dankzegging van paus Clemens VIII.

dorpen beslag op alle inkomsten der stad en dwong de burgers op die wijze eindelijk, na een tegenstand van drie jaren, (Juli 1579), toe te geven.

In het aartsbisdom Mainz gelukte het alzoo aan de Jesuiten de ketterij zonder veel moeite te onderdrukken. Dit moedigde hen aan in de bisdommen Trier en Worms op dezelfde wijze huis te houden. Ook hier ging hun eveneens alles of althans het meeste naar wensch, en zoo nam hun moed in steeds meerdere mate toe.

Evenwel in den allereersten tijd zouden ze het nimmer gewaagd hebben met nog grootere onbeschaamdheid tegen de protestanten op te treden, zoo niet juist nu iets bijzonders ware voorgevallen, waaruit hun bleek, dat ze zonder vrees voor hunne, in getalsterkte hen ver overtreffende, tegenstanders alles konden wagen. Die bijzondere gebeurtenis was de bekende afval van den aartsbisschop Gebhard van Keulen. Gebhard, ontsproten uit het beroemde stamhuis der Truchsessen van Waldburg, had zich — om de geschiedenis hier met weinige woorden te verhalen (1) — na veel inspanning, terwijl Ernst van Beieren, toenmaals proost van het kapittel, zijn mededinger was, weten te verheffen tot aartsbisschop (1577) en vatte kort na zijn benoeming zulk een hartstochtelijke liefde op voor de gravin Agnes van Mansfeld, dat hij zonder haar niet meer leven kon. Wat nu te doen? Bedanken, evenals zijn voorganger Salentin von Isenburg, die met inwilliging van den paus tot den leekenstand overging om te kunnen trouwen? Bedanken en weer een arme graaf worden, in plaats van een rijks- en keurvorst met schier koninklijk aanzien en koninklijke inkomsten? Neen, dat zou te veel van hem gevergd zijn, en daarom koos Gebhard een anderen uitweg. Hij trad namelijk in het jaar 1582 openlijk tot het protestantisme over en huwde zijne geliefde Agnes. Maar daarom deed hij geen afstand van het aartsbisdom Keulen, maar ging voort het te besturen, er rond voor uitkomende, dat hij er een wereldlijk en erfelijk vorstendom van maken wilde. Bij dit koene waagstuk rekende hij natuurlijk op de ondersteuning der groote protestantsche partij in Duitschland; want deze had er het grootste belang bij, dat er één catholiek vorstendom minder in het rijk was. Bovendien kon men met zekerheid vooruit zeggen, dat de meeste bewoners van het aartsbisdom het voorbeeld van hun heerscher volgen en tot het evangelisch geloof overgaan zouden. Welk een aanwinst dus voor de protestantsche zaak en tegelijk welk een slag het catholicisme toegebracht, als Gebhard zijn plan doorzette!

Schrik en woede verspreidden zich nu aanstonds onder al de vrienden van Rome, vooral onder de Jesuiten, toen ze deze tijding vernamen. Dadelijk werden ijlboden naar Italië gezonden om paus Gregorius XIII te beduiden, dat hij oogenblikkelijk zijn banvloek moest slingeren over de afvallige kerkheeren. Dit deed hij, en nog meer. Want Gregorius deed Gebhard niet slechts in den ban, maar hij verklaarde hem ook vervallen van de keurvorstelijke waardigheid en maakte zich alzoo schuldig aan schaamtelooze verkorting van de rechten der Duitschers.

Daarop ging het domcapittel, dat buiten Keulen vergaderde, over tot het doen van een nieuwe keus (1583). Deze keus viel op hertog

(1) Wie haar uitvoeriger in al hare bijzonderheden wil leeren kennen, leze daarover na de duitsche geschiedenis 't zij van mij, 't zij van Wirth, of van een ander schrijver.

Ernst van Beieren. Toen nu echter Gebhard zijn zetel niet afstond, maar het klaarblijkelijk tot het uiterste wilde laten komen, bracht Ernst een machtig leger op de been. Op aanstoken der Jesuiten kwamen zijn broeders, neven en vele andere groote heeren van de Catholieken hem met geld en manschappen te hulp; en nu maakte hij zich gereed het aartsbisdom met geweld te veroveren.

Wat geschiedde nu van de zijde der protestantsche vorsten? Ze zagen, dat het geheele pausgezinde gedeelte van Duitschland voor Ernst van Beieren in de bres sprong. Ze konden dus zeer goed voorzien, dat Gebhard, wanneer men hem niet krachtig te hulp kwam, het onderspit moest delven. Evenzeer zouden ze blind moeten zijn geweest, indien ze niet begrepen hadden, welke voordeelen er voor de protestantsche kerk in gelegen waren, als Gebhard de overwinning behaalde. En zoo twijfelde dan ook geen enkel verstandig man ter wereld, of ze zouden tegenover het catholieke leger insgelijks een protestantsch leger op de been brengen.

En toch hoe geheel anders kwam het uit. Tot zijn ongeluk had Gebhard niet de leer van Luther, maar die van Calvijn aangenomen. Nauwelijks was dit feit bij de luthersche vorsten bekend, of ze wilden niets meer van hem weten. Immers, in hun geestelijke bekrompenheid haatten ze het calvinisme nog heviger dan de paapsche, ja zelfs de turksche dwaalleeringen; hoe zouden ze het dan van zich kunnen verkrijgen, een aanhanger van dat geloof te ondersteunen? Gebhard mocht dus bidden en smeeken wat hij wilde, hij mocht zelfs de belofte afleggen al zijn onderdanen luthersch te zullen laten worden; niets kon den godsdiensthaat der keurvorsten van Saksen, van Brandenburg, en hoe ze verder mogen heeten, verminderen. Ze zagen met de grootste onverschilligheid, ja met spot aan, dat de Beier steeds verder doordrong. Dat was een meer dan »beestachtige domheid" (belluina stupiditas), schrijft een tijdgenoot, de zwitsersche geschiedschrijver Gualtherus. Maar de luthersche vorsten zagen dit in hun bekrompenheid niet in. Gebhard zag zich na 't verlies zijner laatste vesting Bonn, in 't jaar 1584, gedwongen naar Holland te vluchten, en de nieuwe aartsbisschop Ernst dwong al zijn onderdanen, die intusschen protestantsch geworden waren, met geweld tot het catholieke geloof terug te keeren. Nu het dan zoover gekomen was, o! hoe juichten de Catholieken en vooral de Jesuiten! Ja, met welk een diepe verachting zagen ze op die dwarskoppen van Lutheranen neêr, wier zelfverblinding, verdeeldheid en zwakheid nu recht duidelijk aan het licht kwamen!

Het natuurlijke gevolg van deze te Keulen verworven zege was, dat al de bisschopszetels, die nu vooreerst open vielen, met mannen van echt jesuitischen geest bezet werden, zooals b. v. Freisingen, Hildesheim, Luik, Stablo, Munster, Osnabrück, Minden en Paderborn. De vijf eerstgenoemden wist Ernst van Beieren, de nieuwe aartsbisschop van Keulen, allen onder zijn heerschappij te brengen, en men kan nagaan, hoe deze geestelooze woestaard, die zich door de aanhangers van Loyola geheel en al liet beheerschen, daar het bewind voerde. (1)

(1) Het bewijs voor deze bewering kan men vinden in Aretin's »Geschichte Maximilian's I," waar de rampzalige toestand van Ernst en zijn diep gezonken zedelijkheid uit de oorkonden zelf aangewezen worden.

In de andere drie genoemde geestelijke vorstendommen ging het geen haar beter. De Jesuiten hadden er volkomen vrij spel en konden met hun bekeeringswerk voortgaan, zonder dat hun van de hooge regeering de geringste hinderpaal in den weg gelegd werd. Het gelukte hun dan ook inderdaad al de evangelischgezinden dezer gewesten, zelfs waar dezen de volstrekte meerderheid uitmaakten, in betrekkelijk zeer korten tijd tot de roomsch-catholieke kerk terug te brengen. Men zou er zelfs toe kunnen komen, hen wegens die verbazende uitkomsten te gaan bewonderen, ware het niet, dat de middelen en wegen, waarvan ze zich bedienden, ons aanstonds den blinddoek van de oogen wegnamen. Wij kunnen, om dit te doen zien, niet beter doen, dan de zaak door een voorbeeld ophelderen. Daartoe diene ons het voorgevallene in het bisdom Paderborn.

Hier had het protestantisme reeds zeer vroeg diepe wortelen geschoten. Toen in het jaar 1585 de vriend der Jesuiten, Theodorus von Fürstenberg, bisschop werd, was zoowel op het land als in de hoofdstad ter nauwernood het tiende deel der bevolking nog het oude geloof toegedaan. Dientengevolge was ook de geheele overheid, die door het volk gekozen werd, ketterschgezind en de vorst-bisschop mocht dus wel op zijn hoede zijn, geen bevel uit te vaardigen, dat niet strookte met den protestantschen geest; want in dat geval zou men hem niet alleen gehoorzaamheid geweigerd, maar zelfs bespot en met verachting gestraft hebben. Daarom zagen dan ook Loyola's aanhangers — die tegelijk met Theodorus von Fürstenberg in zijn rijkje gekomen waren en van hem grond en gelden tot oprichting van een collegie ontvangen hadden — aanstonds in, dat ze hier, vooreerst althans, met hun lievelings-middel van geweld niets konden uitrichten. De »dorre akker" — zoo noemden ze het gebied van Paderborn — moest vooraf goed bemest worden, eer men er den ploeg over zou kunnen laten gaan. De protestantsche vorsten en stenden waren, zooals het voorbeeld te Keulen genoegzaam getoond had, volstrekt niet te vreezen. Maar de Paderborners zelven, zouden zij niet opstaan en ten laatste den bisschop dwingen, om óf afstand van de regeering te doen, óf de aanhangers van Loyola hun afscheid te geven?

De verstandigste weg was dus, de lieden in hun protestantsch geloof aan 't wankelen te brengen, eer men hun het catholieke aanbood. Om dit te bewerkstelligen, moest men er niet al te woest op inhakken. Integendeel, men moest voorzichtig voor den dag komen, zóo voorzichtig, bescheiden en onnoozel, alsof men geen tien kon tellen. Men moest zich als een onschuldig kind aanstellen om het vertrouwen der lieden te winnen. Vóor alles moest men het voorkomen van heiligheid aannemen, om zoodoende het alleen-zalig-makende van het catholicisme te doen uitkomen.

Zoo deden de aanhangers van Loyola dan ook, en dat wel met een geduld en volharding, die waarlijk bewonderingswaard zijn. Ze hadden in den beginne ook een zwaren post. Want de Paderborners ontvingen hen niet alleen met het grootste wantrouwen, maar zelfs met diepen haat. Het scheelde weinig, of men wierp hen met steenen, zoodra ze zich op de straten vertoonden. Velen geloofden zelfs stellig en zeker, dat de vreemde paters geen gewone menschen van vleesch en bloed waren, maar duivelen, door de hel uitgebraakt. De vrouwen vooral maakten hare kinderen bang, als ze maar even van »de zwarte broeders" spraken.

Maar langzamerhand veranderden de inzichten en werd ook de stem-

ming anders. Och! die heeren paters gedroegen zich immers zoo onschuldig, zoo beminnelijk, zoo wezenlijk goed, dat het inderdaad een zonde zou wezen, nu nog langer slecht van die engelen te denken. Uit eigen beweging en zonder eenige belooning daarvoor te nemen, verpleegden ze immers de zieken, ja ze verstrekten hun zelfs spijs en drank, als het noodig was En evenzeer uit eigen beweging en zonder eenige belooning te nemen, gaven ze immers aan de kinderen onderwijs. Ja, ze onderwezen ze niet alleen, maar zelfs reikten ze aan de behoeftigen onder hen spijs en kleeding uit en namen daardoor den minder bemiddelden huisvaders een zwaren last van de schouders. Daarbij kwamen nog die prachtige processies, die de heeren paters van tijd tot tijd hielden, en dan zoo vele sierlijke dingen die ze ten toon stelden; de pracht en praal bij hun godsdienstoefeningen, waarmee ze de oogen zelfs der ijverigste Protestanten verblindden. Eindelijk en ten laatste wisten ze ook van de lichtgeloovigheid der menigte, der vrouwen vooral, een zeer slim gebruik te maken. Het gebeurde namelijk, dat eens een vrouw, die zich tot nog toe steeds als eene hunner ergste vijandinnen gedragen had, een misgeboorte ter wereld bracht, en natuurlijk verklaarden ze dit voor een straf des hemels. Van dat oogenblik af aan waagde geen dochter Eva's het meer hen tegen te werken. Kortom, ze wisten de Paderborners langzamerhand zoo tot andere gedachten te brengen, dat ze na verloop van slechts elf jaren niet meer bij zoo heel velen gehaat waren. Behalve dat alles, was het hun in dezen tijd gelukt niet minder dan 750 proselyten te maken.

Nu echter, nadat ze zoover gekomen waren, kwam hun de grond bemest genoeg voor om, zooals ik boven zeide, met den ploeg daarover heen te gaan. Zoo trokken ze dan nu hun schaapskleêren uit en lieten daarentegen hun ware dracht, de wolfsvacht, zien. Met andere woorden: ze drongen hun beschermheer, den regeerenden bisschop, het bekeeringswerk door maatregelen van geweld te helpen bevorderen, en Theodorus von Fürstenberg voldeed natuurlijk aan hun begeerte in allen deele. Zoo vaardigde hij dan in 1596 het bevel uit, dat al de protestantsche predikanten der landsgemeenten óf tot de catholieke kerk moesten terugkeeren óf het land verlaten, en dat wel op staanden voet zonder eenig uitstel. Wie niet gehoorzaamde, werd zoolang op water en brood gezet, tot hij mak genoeg was geworden. Natuurlijk schonk hij te gelijker tijd ook al de protestantsche kerken aan de Jesuiten, en dezen gebruikten nu al hun overredingskunst, om den lieden het oude geloof in te gieten. Bij velen ging dit goed. Maar verreweg de meerderheid bood hardnekkig tegenstand, en na een inspanning van zes jaren moesten de volgelingen van Loyola bekennen, dat ze met de tot nog toe gebezigde middelen hun doel niet zouden bereiken. Zoo greep dan de bisschop op hun raad een ander middel aan, dat van nog meer doortastenden aard was. Het bestond hierin, dat hij al zijn evangelischgezinde onderdanen eenvoudig de keus liet, om óf het land te verlaten óf catholiek te worden. En hij liet het niet bij 't bloote bevel, maar men had reeds bij voorbaat een behoorlijk aantal manschappen onder de wapenen gebracht, waarmeê de Jesuiten klem aan het bisschoppelijk woord wisten te geven.

Hoe namen echter de burgers van stad en land dit wreede bevel op? Wel, een deel schikte er zich in en werd óf catholiek óf verhuisde naar de aangrenzende landen; maar een ander deel verliet de wettige

houding, waarin ze tot hiertoe stipt gebleven waren. Ze bestormden in hun woede het Jesuiten-collegie en dreigden al de bewoners met den dood. Maar dit was een erge misgreep; want nu schreeuwden de Jesuiten des te luider van rebellie en overtuigden den bisschop, dat hij in zijn volste recht was, wanneer hij met deze oproermakers korte metten maakte. Zoo kwam het dan tot een gevecht. Maar de burgers, die in den wapenhandel ongeoefend waren en bovendien niemand hadden, om het schip in den storm met vaste hand te sturen, leden de nederlaag. Kortom, het oproer werd onderdrukt, en 't einde van 't lied was, dat in het jaar 1604 al de Paderborners hun landheer op nieuw huldigden en het protestantsche geloof afzwoeren.

Op deze wijze bereikten de aanhangers van Loyola in Paderborn hun doel en op gelijksoortige wijze wisten ze ook in de overige door mij genoemde geestelijke vorstendommen de bekeering der Protestanten door te drijven. Maar daarmede was nog niet bijzonder veel gewonnen, daar de genoemde staatjes een betrekkelijk zeer klein deel van Duitschland uitmaakten. 't Was dus niet te verwonderen, dat de vrome paters dag en nacht er over nadachten, of er geen mogelijkheid bestond, om eens een geheele provincie, een hertogdom of zelfs een koninkrijk met behulp zijner wereldlijke regenten van het evangelisch geloof te zuiveren.

Met dit doel richtten ze inzonderheid hun blik op het zoogenaamde »Binnen-Oostenrijk," daar dit door een man naar hun hart geregeerd werd. En ziet, hun plan gelukte ook hier. Koning Ferdinand I had namelijk in zijn testament de oostenrijksche erflanden zoo onder zijn drie zonen verdeeld, dat de oudste, Maximiliaan, die hem tevens in het duitsche rijk opvolgde, het aartshertogdom Oostenrijk, benevens Boheme en Hongarijë, de tweede, Ferdinand, Tyrol benevens Vóor-Oostenrijk, de jongste, Karel, Binnen-Oostenrijk, d. i. Stiermarken, Karinthië, Krain, Görtz, Istrië en Triest verkreeg. Van dezen aartshertog Karel nu, den stichter der stiermarksche linie Habsburg, maakten de aanhangers van Loyola bijzonder hun werk. En ze wisten heel goed waarom. Want hij had in 't jaar 1571 Maria, de dochter van Albrecht V, hertog van Beieren, gehuwd, en deze Maria, een uiterst geloovige catholieke, had een blinde vereering voor de Jesuiten. Ziende dat de meerderheid der Binnen-Oostenrijkers de evangelische leer beleed, hield ze haar gemaal bestendig voor, dat er geen ander middel bestond om den volkomen ondergang van het rechtzinnig geloof in zijn land te voorkomen, dan door de vrome, zwarte paters in het land te roepen, en... weldra geloofde haar heer gemaal al wat zij hem voorhield. De aartshertog wendde zich daarop tot den generaal der Jesuiten-orde te Rome, en deze zond hem in 't jaar 1573 vijf leden van de orde, tevens belovende hem nog meer te zullen zenden, zoodra het noodig zou zijn. Die vijf echter vestigden zich aanstonds met der woon in Grätz, de hoofdstad van het land, en verkregen van hun hooge begunstigers zoovele gebouwen, benevens zooveel geld en goed, dat ze reeds na weinige jaren een collegie, een seminarie voor aankomende priesters en een adellijk klooster konden oprichten.

Met dat al wilde het bekeeringswerk hun nog maar niet bijzonder goed gelukken. Het scheen veeleer alsof het protestantisme zich sedert hun komst nog meer uitbreidde dan te voren. De chroniekschrijvers toch melden eenstemmig, dat omstreeks het jaar 1580 niet slechts de burgerij

der meeste dorpen, markten en steden, maar ook schier al de adellijke stenden, alsmede verreweg de meeste ambtenaren zoowel burgerlijke als militaire, het evangelisch geloof toegedaan waren. Dit hinderde natuurlijk den aanhangers van Loyola geweldig. De biechtvader van den aartshertog, de vrome pater Johannes, hield daarom zijn biechtkind steeds voor, dat er veel strengere maatregelen tegen de Protestanten moesten genomen worden. Hetzelfde deed in hare bedsermoenen zijn gemalin Marie, en haar broeder, de fanatieke hertog Willem V van Beieren, reisde eens (1581) opzettelijk naar Grätz, om in persoon zijn zwager te bewerken.

Deze deed dan nu ook werkelijk een poging. Hij vaardigde eenige bevelen uit, waardoor de vrije uitoefening van den evangelischen godsdienst moest beperkt worden. Maar, daar hij gedurig in geldverlegenheid verkeerde, waaruit hem slechts zijne stenden konden redden, en daar deze stenden elken doortastenden maatregel ten voordeele der Catholieken tegenhielden, liep al zijn ijveren tegen de Protestanten nagenoeg op niets uit. Daarentegen trachtte hij zijn vrienden de Jesuiten voor zijn werkeloosheid door aanzienlijke giften en voordeelen schadeloos te stellen. Het belangrijkste daarvan was, dat hij hun collegie te Grätz in het jaar 1585 tot een universiteit met alle daartoe behoorende vrijheden en rechten verhief.

Zoo bleven dus de wenschen van de aanhangers van Loyola met betrekking tot de godsdienstige aangelegenheden van Oostenrijk onvervuld, zoolang aartshertog Karel leefde. Maar een geheel ander aanzien verkreeg de zaak, toen in den zomer van 1590 zijn oudste zoon, aartshertog Ferdinand — de latere keizer Ferdinand II — hem in de regeering opvolgde.

Deze prins, geboren te Grätz in 't jaar 1578, werd reeds op zeer jeugdigen leeftijd den Jesuiten ter opvoeding toevertrouwd, zooals dan ook zijn naam in het register der nieuw gestichte universiteit te Grätz ingeschreven is; hoewel hij toen nog — de inschrijving dateert van den 25sten November 1586 — te jong was om eigenlijk student te heeten. Toen de knaap echter den leeftijd van twaalf jaar bereikt had, zond zijn vader hem op aandrang van zijn zwager, Willem V van Beieren, den grooten vriend der Jesuiten, naar de hoogeschool te Ingolstadt, den hoofdzetel der aanhangers van Loyola in Duitschland. Hier werd hij nu, tegelijk met den oudsten zoon van Willem V, Maximiliaan (die echter vijf jaren ouder was dan hij) steeds onder het bijzonder toezicht van hertog Willem, zes volle jaren in de grondstellingen der jesuitische staatswijsheid onderwezen. Dat onderwijs droeg zulke goede vruchten, dat men hem op zijn achttiende jaar als een toonbeeld van een echt catholiek regent afleveren kon.

»Alle voorspoed en zegen eener goede regeering," zoo leerden de Jesuiten, »zijn steeds afhankelijk van de herstelling der eenheid van het catholieke geloof. Want godsdiensttwisten hebben van oudsher nooit dan wanorde in een staat gebracht en de burgers tegen elkander verbitterd. Juist daarom behoort een vorst, wien de Voorzienigheid in een tijd van godsdienstige beroeringen op den troon verheft, het als zijn eersten plicht aan te merken, tegenover de ketters volstrekt geen toegevendheid of verdraagzaamheid te gebruiken. Geen middel mag hem te streng, geen offer hem te zwaar voorkomen, om de orde in de maatschappij, die door de godsdiensttwisten in haar grondslagen geschokt

wordt te herstellen." (1) Men ziet, het waren dezelfde grondstellingen, waarin ook Philips II van Spanje groot gebracht was, en de geschiedschrijvers hebben groot gelijk, als ze ons berichten, dat zoowel Ferdinand als zijn lieve neef en vriend Maximiliaan niets anders geweest zijn dan getrouwe afdrukken van het groote spaansche voorbeeld. Dezelfde gloeiende, alle natuurlijk gevoel van recht en zedelijkheid verstikkende haat tegen de nieuwe godsdienstige overtuigingen; dezelfde schending van alle trouw en hetzelfde roekelooze spel met de heiligheid van den eed en de plechtigste verdragen; dezelfde onverschilligheid voor de grenzenlooze ellende der volken; dezelfde energie des geestes en tevens geestelooze hardnekkigheid in het doorzetten van eenmaal opgevatte plannen, en eindelijk dezelfde hemeltergende overmoed in het geluk; kortom, geheel en al dezelfde onzalige grondstellingen en eigenschappen, waarmede de ziel van Philips van Spanje vergiftigd was, vervulden het hart van Ferdinand en Maximiliaan. Toen de beide jongelieden in 't jaar 1596 de hoogeschool te Ingolstadt verlieten, stonden ze in het vaste besluit, aan de roemrijke taak der kettervervolging hun gansche leven te wijden." (2)

In 't jaar 1596 aanvaardde Ferdinand het bestuur zijner landen, die sedert den dood zijns vaders onder een regentschap gestaan hadden, en terstond berichtte hij aan zijn neef, keizer Rudolf II, dat hij de tegenwoordige godsdienstvrijheid in zijn gebied voortaan niet meer dulden zou. Daar echter de keizer in zijn antwoord hem de groote overmacht der Protestanten herinnerde en hem tevens te verstaan gaf, dat daaruit een groot verlies aan land en volk kon voortkomen, durfde hij gedurende de eerste twee jaren nog niet tot gewelddadige maatregelen in 't groot overgaan. Daarentegen besteedde men dezen tijd om de Protestanten door allerlei plagerijen te beproeven, of ze moed genoeg hadden om geweld tegenover geweld te stellen; en ziet, de vrome paters — aan wie natuurlijk de taak om den patient den pols te voelen opgedragen was — ontdekten, dat de evangelische bevolking van Binnen-Oostenrijk een al te grooten eerbied voor de legitimiteit van hun vorst, of beter gezegd, een al te ingekankerde onderdanigheid bezaten, dan dat ze het zouden durven wagen revolutie te maken.

Toen besloot Ferdinand zijn groote plan niet langer uit te stellen. Toch reisde hij nog eerst, in 't jaar 1598, naar Rome, om den zegen van den Heiligen Vader voor het welslagen van zijn werk af te smeeken. Ten overvloed deed hij nog een bedevaart naar Loretto, waar hij voor het beeld der Moeder Gods, zijne »generalissima", zijn gelofte plechtig hernieuwde: al zijn landen geheel en al van de ketterij te zuiveren. Nauwelijks was hij uit Rome, waar hij in het klooster der Jesuiten zijn intrek genomen had, teruggekeerd, of hij ontbood zijn drie voorname jesuitische raadslieden, zonder welken hij nooit iets ondernam. Dat waren: zijn biechtvader, pater Bartholomeus Viller, en de beide rectoren Hauer en Neukirch. Met hen, benevens den catholieken stads-

(1) Men vergelijke Sugenheim »Gesch. der Jesuiten in Deutschland," Bd. I, S. 119, 120.
(2) In een nog voorhanden zijnden brief (zie Hormayr's Archiv f. Geographie und Gesch. Jahrg. 1812, S. 540) van 25 Jan. 1594 schrijft de rector der universiteit te Ingolstadt aan den rector van het collegie te Grätz: »De aartshertog Ferdinand heeft hier vier jaren in de studie doorgebracht, en dat wel met geen gering nut. Er gaat niets verloren, wat in dezen vruchtbaren akker geplant wordt; want gewis het gemoed van den goeden vorst is zoo gesteld, dat men niet beter kan begeeren."

prediker te Grätz, Lorenzo Sunabenter, werd nu, in het cabinet van den aartshertog, het plan van den veldtocht tegen de evangelischgezinden besproken.

Dit plan was zeer eenvoudig; want men behoeft immers met ketters niet veel complimenten te maken. De opening van den veldtocht bestond hierin, dat Sunabenter in een krachtig gesteld verzoekschrift zich bij zijn aartshertog bitter beklaagde, dat de evangelische predikanten zich verstoutten in zijne parochie te doopen, huwelijken in te zegenen en andere herderlijke handelingen waar te nemen. Dat beweren was geheel en al op waarheid gegrond; slechts vergat de stadsprediker er bij te voegen, dat de evangelische predikanten de bevoegdheid daartoe sedert verscheidene jaren overeenkomstig de bestaande godsdienstvrijheid bezaten en ongehinderd uitgeoefend hadden. Hoe beantwoordde nu echter de aartshertog het verzoekschrift van Sunabenter? Eenvoudig hiermede, dat hij de handelwijze der predikanten voor een verbreken van den vrede verklaarde en tot straf hiervoor de vroeger aan de Protestanten verleende godsdienstvrijheid ophief.

Diensvolgens werd er dadelijk (13 Sept. 1598) een bevel aan den landvoogd van Stiermarken gezonden, om al de protestantsche kerken en scholen binnen den tijd van veertien dagen te sluiten, en daarna een tweede bevel (van den 23sten Sept.) aan de predikanten en schoolmeesters, om den predikdienst en het onderwijs terstond te staken en binnen acht dagen op straffe des doods het land te verlaten. Gelijkluidende bevelen volgden een maand later voor de overige provinciën van Binnen-Oostenrijk, en dat wel met de bijbepaling, dat op staanden voet alle evangelischgezinden en ketters tot den catholieken godsdienst moesten overgaan of anders oogenblikkelijk hun bezittingen verkoopen en, na betaling van het tiende gedeelte der opbrengst, het land verlaten.

Men ziet, aartshertog Ferdinand draaide er niet om heen en verheelde zijn bedoeling in 't minste niet. Maar wat deden nu de Protesten, nu ze zagen dat het hier gold, te zijn of niet te zijn? Ze maakten — gelijk ik boven reeds aangewezen heb — de meerderheid der bevolking uit en konden zeker wel tegenstand bieden, als ze maar wilden; voornamelijk daar ook de meeste bezittingen in hunne handen waren?

Maar — boden ze inderdaad tegenstand? Enkele landgemeenten wel en ook sommige steden, zooals b.v. Klagenfurt, de hoofdstad van Karinthië. Al de anderen echter bepaalden zich met slaafsche onderdanigheid tot dringende smeekingen of hoogstens tot heftige verweerschriften; en zoo viel het den aartshertog gemakkelijk, de krachtige oppositie der weinige afzonderlijke gemeenten door zijn huurtroepen te onderdrukken.

Ik wil mij niet verder uitlaten over deze vernederende onderwerping der protestantsche bevolking van Oostenrijk, die zich op de leer grondde, dat het de plicht van den christen is liever het grootste onrecht te dulden, dan zich tegen het goddelijk recht van den landsheer te verzetten. Ik herhaal daarom slechts de opmerking, dat de overwinning zeer zeker aan hunne zijde zou zijn geweest, wanneer ze maar het voorkomen aangenomen hadden, in massa tegen hunne onderdrukkers op te staan. Thans echter ging over hen een strafgericht, zooals zelfs over een stormerhand veroverde stad zelden gegaan is. Zoodra namelijk de Jesuiten

— en dezen waren thans de hoofdpersonen in Oostenrijk — tot hun eigene verwondering zagen, dat de honderd duizenden hunner kettersche tegenstanders vol diepen ootmoed zich alles lieten welgevallen, bewogen ze hun werktuig, den aartsbisschop, een formeele Inquisitie op te richten, en de zendelingen van dit gerechtshof trokken onder den titel van landsheerlijke commissarissen het gansche land van dorp tot dorp, van stad tot stad door, om de verdwaalde lammeren in de schaapskooi der alleen-zaligmakende kerk terug te brengen. Dit terugbrengen geschiedde echter natuurlijk niet door middel van zachte overreding of door overtuiging uit den bijbel of het woord Gods, maar door het zwaard der krijgslieden, die de commissarissen vergezelden, en inzonderheid door de vrees voor de galg. Ja, voor de galg! Want voor elk dorp, voor elke stad stond er een opgericht; en wie niet terstond het land verliet of het protestantisme afzwoer, die moest leeren wat bungelen is. Op deze wijze hielden de Jesuiten vijf jaren lang in de oostenrijksche landen huis, en gedurende dezen tijd verbrandden ze meer dan veertig duizend luthersche bijbels. Om de zaak te bekorten, lieten ze een menigte van protestantsche kerken óf met kanonnen plat schieten óf door buskruit in de lucht springen.

Met het begin van het jaar 1600 konden ze zich beroemen, dat ze — alleen uitgezonderd ruim dertig duizend, die het land verlaten hadden — al de ketters, althans naar het uitwendige, bekeerd en aan het gansche land de rust van het kerkhof geschonken hadden.

Zoo eindigde de eerste veldtocht van eenigen omvang, dien de Jesuiten in Duitschland tegen de ketters ondernomen hadden. Dat ze daarbij zichzelf niet vergaten, d i. de uitbreiding hunner eigene macht niet uit het o og verloren, dat spreekt wel van zelf. Zoo verkregen ze al zeer kort nadat Ferdinand zelf het bestuur in handen genomen had, een groot collegie te Laibach, de hoofdstad van Krain; in 't jaar 1590 in Karinthië de heerlijkheid Müllstadt, zoo goed als een klein vorstendom, met alles wat daartoe behoorde, onder anderen zeer uitgebreide souvereiniteitsrechten; in 't jaar 1607 een nieuw prachtig collegie te Klagenfurt en een ander, niet minder prachtig, te Leoben; eindelijk in 1609 te Grätz een universiteitsgebouw, een echt vorstelijk paleis, en nog een menigte kleinere goederen of inkomsten, te veel om hier allen afzonderlijk op te noemen. Maar van veel meer gewicht dan dit alles was dit, dat ze sedert de bekeering der ketters in geheel Binnen-Oostenrijk zoo goed als heeren regeerden en alle zaken naar hun goeddunken regelden.

Met groote ontsteltenis zagen de protestantsche vorsten van Duitschland de gebeurtenissen in Binnen-Oostenrijk aan. Maar ze zagen het slechts aan, zonder een vinger uit te steken. Daarom fluisterden de Jesuiten — uitgaande van het beginsel, dat men het ijzer smeden moet, zoolang het heet is — keizer Rudolf II gestadig in het oor, dat thans het gewichtig tijdstip gekomen was, om in al de oostenrijksche staten de eenheid des geloofs te herstellen. En Rudolf verklaarde zich ook volstrekt niet ongenegen dezen raad op te volgen. Hij benoemde voor zijn aartshertogdom Oostenrijk speciale commissarissen, die in de jaren 1599—1603 het gansche land doortrokken om de protestantsche geestelijken te verjagen. Ook schonk hij den aanhangers van Loyola een prachtig gebouw benevens eenige aan de Protestanten ontroofde kerken te Linz, de hoofdstad van Oostenrijk »boven de Ens," en daarvan maakten ze zulk een prachtig collegie, als er weinigen waren.

Daarentegen moest hij er van afzien in de beide koninkrijken Hongarijë en Boheme op dezelfde wijze voort te gaan; want anders zouden de bewoners dezer landen, bijgestaan door de Turken, zich aan zijn gezach onttrokken hebben. Hier konden dus de vier jesuitische paters, die den zwakken monarch in de laatste jaren zijns levens schier geheel en al beheerschten, — namelijk Georg Scherer, Willem Lamormain, Jacobus Geranus en Johannes von Mellen — niet veel uitrichten. Maar schoon de Jesuiten-orde, vooreerst althans, van gewelddadigheden als de bovengenoemde moest afzien, stelde zij zich op andere wijze schadeloos.

Door allerlei schotschriften wisten de Jesuiten de Catholieken tot een duivelachtigen haat tegen de Evangelischen op te zetten; en het is ontegenzeggelijk waar, dat ze hierin hun meesterschap getoond hebben, schoon ook de Protestanten het antwoord niet schuldig bleven. 't Zou zeker vermakelijk zijn, den lezer eenigen er van op te disschen; maar op goede gronden moet ik daarvan afzien, en de lezer ontvangt daarom slechts enkele proefjes in plaats van een geheelen maaltijd.

Zoo schreef pater Andreas: »Het is beter met den duivel dan met een luthersche vrouw te trouwen; want den duivel kan men met wijwater en bezwering uitdrijven, maar bij luthersche vrouwen baat noch kruis noch zalf, noch doopwater." Zoo meende pater Gretser, »dat wie het avondmaal onder beide gestalten van de Lutheranen ontvangt, letterlijk den duivel in het lijf krijgt"; en op een andere plaats beweerde hij, »dat als evangelische geloofsgenooten trouwen willen, hun namen niet door een priester, maar door een beul moesten afgelezen worden." Pater Conrad Vetter noemde in 't openbaar de Evangelischen nooit anders dan »schelmen, booswichten en verraders"; Luther noemde hij een »verloopen afvallige, een dief, een roover, een morsig varken en een razend beest of een spitsbroeder van den duivel." Pater Christoph Ungersdorf gaf in een ten jare 1610 uitgekomen brochure aan de evangelische vorstelijke rijksstenden de navolgende vleiende bijnamen: aan den keurvorst van Saksen den naam van »het doorluchtige varken", aan den keurvorst van den Palts dien van »het beest van Heidelberg; den landgraaf van Hessen noemde hij »het hooggeleerde zwijn," den hertog van Wurtemberg »den rijken tempelroover van Stuttgart", den markgraaf van Brandenburg »den gerechtsdienaar van Ansbach" en den paltsgraaf van Neuburg »den zinneloozen en razenden gek." Ja, alsof het niet genoeg ware dat ze de Lutheranen met smaad en hoon van allerlei aard overladden, riepen ze zelfs van den kansel en door de pers de Catholieken zonder omwegen op, om de ketters met de wapenen in de hand te verdelgen. Anton Possevin, een van hun aanzienlijkste medeleden, ging zelfs zoover, dat hij keizer Ferdinand I van de eeuwige zaligheid vervallen verklaarde, omdat hij aan de Protestanten den godsdienstvrede gegeven had. »Waartoe" — zoo riepen de paters Adam Tanner, Paulus Windeck en Vitus Ebermann — »hebben wij geld, waartoe soldaten, sabels en kanonnen, dan om ze tegen onze vijanden te gebruiken? Wat dralen wij derhalve om de ketters aan te vallen; wat aarzelen wij het lutherdom en de calvinistische gruwelen met wortel en tak uit te roeien? Doodt die honden, velt hen neder, werpt hen ter aarde, vernietig hen, steekt hun de huizen boven het hoofd in brand en begraaft hen onder het ergste wat ge maar kunt bedenken, opdat het gehate gebroedsel eindelijk van den aardbodem verdwijne!" Zoo riepen de Jesuiten, en niemand in Duitsch-

land behoefde er aan te twijfelen, of ze hadden het slechts hierop gemunt, een algemeenen verdelgingsoorlog tegen de Protestanten uit te lokken.

Elk moest dit nog duidelijker worden, die zich de moeite wilde geven op het doen en drijven der vrome vaders in hun geliefd Beieren te letten. Hier waren ze reeds onder Albrecht V, zooals we gezien hebben, tot groote macht gekomen, en nog meer was dit het geval onder zijn zoon en opvolger Willem V, die van 1579 tot 1596 regeerde. Op de opvoeding van dezen vorst had namelijk pater Hoffaeus een zoo grooten invloed uitgeoefend, dat men der orde reeds daarom onder de toekomstige regeering van Willem een glansrijke toekomst kon voorspellen. Maar deze verwachtingen stegen nog aanmerkelijk, toen genoemde Willem als erfprins in 't jaar 1568 de uiterst vrome Renata, dochter van hertog Frans I van Lotharingen, trouwde en haar biechtvader, pater Dominicus Mengin, ook tot den zijne aanstelde. Want deze Jesuiet, een man die zich zeer veel aanmatigde, maar voor 't uiterlijk een zeer buigzaam mensch en een echte hoveling, wist al zeer spoedig zijn aanzienlijk biechtkind geheel in zijn macht te krijgen. Willem liet zich toen hij aan de regeering gekomen was, als een kind door hem leiden en wedijverde van toen aan met zijn gemalin in de buitensporigste verkwistingen ten gunste der Jesuiten-orde, waarvan ons de prachtige gebouwen te München het beste bewijs leveren. Deze verkwisting der landsgelden ging langzamerhand alle perken te buiten. De hertog had ten laatste voor niets meer oog en hart dan voor de jesuitische belangen. Zóo b.v. stelde hij er een genoegen in met zijn beminden biechtvader bij hevige zonnehitte of onder zwaren regen in de armoedige kleeding van een pelgrim te voet ter bedevaart te gaan, 't zij naar Duntenhausen, 't zij naar de »zwarte Maria" te Altötting, en daar belangrijke offers te brengen. Eindelijk ontstond hierover dan ook een zoo groote ontevredenheid onder het volk, dat de hertog zich gedwongen zag in 't jaar 1596 afstand te doen van de regeering ten gunste van zijn zoon Maximiliaan. (1)

Thans, zoo meenden de Beieren, zou de gouden eeuw voor hen aanbreken. Want volgens herhaalde verzekering van den jeugdigen regent, meende men dat het zijn ijverigst streven zou wezen, zijn land tot den hoogsten bloei te brengen; maar — men had de rekening buiten de Jesuiten gemaakt.

Maximiliaan I, hertog van Beieren van 1596 tot 1651, was, zooals wij weten, met aartshertog Ferdinand te Ingolstadt door de paters der Jesuiten-orde opgevoed en was doorvoed met hun grondstellingen. Men kan zich dus voorstellen, dat de invloed der Jesuiten bij 't aanvaarden zijner regeering nog veel grooter werd dan onder het bestuur zijns vaders. Maar die invloed openbaarde zich op een andere wijs, daar Maximiliaan een man van een geheel andere natuur was en niet slechts een veerkrachtigen geest bezat, maar ook op geen geringe beschaving bogen kon.

Hoe en waarin openbaarde zich nu die invloed der Jesuiten? In niets minder dan hierin, dat de heeren paters den nieuwen regent brach-

(1) Willem V trok zich na zijn aftreding in het collegie der Jesuiten te München terug om voortaan alleen voor de vroomheid te leven. Hij stierf hier als een soort van heilige in 't jaar 1626 en liet eenige eigenhandig geschreven gebedeboeken na, die echter nooit gedrukt zijn.

ten tot deze overtuiging: »God had hem tot werktuig uitverkoren om geheel Duitschland tot de eenheid des geloofs terug te brengen en aan de gehate ketterij eens voor altijd een einde te maken." In Beieren zelf was voor den dweepzieken (1) vorst in dit opzicht niets te doen. Want het gansche land was — dank de zorg zijner voorouders! — goed catholiek gebleven. Zijn eerzuchtig hart werd dan ook vervuld van afgunst tegen den vriend zijner jeugd en zwager Ferdinand van Oostenrijk (2), over wiens heldendaden op kerkelijk gebied toenmaals de geheele catholieke wereld opgetogen was. Wat was dus natuurlijker dan dat de Jesuiten dezen nijd steeds hooger deden ontvlammen, en dat ze hem een weg aanwezen, langs welken hij niet alleen een even grooten roem, maar een veel grooteren zou verkrijgen? Maximiliaan toch twijfelde er van den aanvang af geen oogenblik aan, of de godsdienstvrede, welken de keizer in 1555 met de Protestanten gesloten had, mocht elk oogenblik door de Catholieken verbroken worden; daar de vrijheid, aan een valschen godsdienst verleend — en de evangelische leer was natuurlijk in zijn oog een valsche — een onwettige daad was. Gevolgelijk was nu slechts de vraag: wanneer die vrede verbroken zou worden. Om echter, zoodra dit »wanneer" gekomen zou zijn, met uitzicht op goed gevolg aan 't werk te kunnen gaan, verzamelde hij in alle stilte soldaten, krijgsbehoeften en geld, voorgevende dat hij dit deed voor een ophanden zijnden oorlog tegen de Turken, inderdaad echter alleen met het oog op een grooten godsdienstoorlog, dien de Jesuiten thans met alle macht trachtten te doen uitbreken.

Maar voordat ze met dit treurspel begonnen, achtten ze voor den held er van een soort van oefening vooraf niet ondienstig. Daarom voerden ze eerst nog eenige voorspelen op, waarvan twee bijzondere vermelding verdienen, te weten: de gewelddadige roof en bekeering van Donauwörth, en de overgang van Wolfgang Wilhelm van Pfalts-Neuburg tot het catholieke geloof benevens de uitroeing van het protestantisme in zijne landen.

Donauwörth was in vroegere tijden een beiersche stad geweest, maar had zich reeds sedert 1420 onafhankelijk van het Rijk gemaakt en deze vrijheid twee volle eeuwen weten te handhaven. Wat het geloof der bevolking betrof, voor een deel behoorde ze tot de catholieke kerk, en deze had haar hoofdsteun in het klooster, »het heilige kruis" genaamd, van de benedictijner orde. Meer dan het $^4/_5$ gedeelte der burgers echter was het luthersche geloof toegedaan. Men kon dus dit laatste als het heerschende geloof aanmerken. Niettemin konden de beide partijen sedert den godsdienstvrede goed met elkander overweg. Zelfs was er in de laatste twintig jaren der zestiende eeuw tusschen Catholieken en Lutheranen een bepaald vriendschappelijke verhouding tot stand gekomen. Maar ziet, na den dood van den verdraagzamen abt Christoph Gerung (Mei 1602) gelukte het den Jesuiten, door de voorspraak van hun machtigen begunstiger Maximiliaan I en van hun bijzonderen vriend, bisschop Hendrik

(1) Om den lezer een denkbeeld te geven van zijn verregaande dweepzucht, wil ik slechts deze éene curiositeit aanvoeren, dat hij de eerste catholieke vorst was, die zijn eerstgeborene bij den doop de vrouwennaam Maria en tevens den naam van den generaal der Jesuiten Ignatius gaf. Ook liet hij het eerst munten slaan met de beeldtenis van Maria en met het omschrift »Patrona Bavariae", d. i. »de Beschermster van Beieren."

(2) Aartshertog Ferdinand was den 23sten April 1600 getrouwd met Maximiliaan's zuster Maria Anna.

V van Augsburg, de monniken te bewegen, om Leonhard Hörmann, een geboren Beier, tot abt te kiezen. En nu zou het met den vrede spoedig gedaan zijn.

Op aanraden van zijn biechtvader, den Jesuiet Johannes Buslidius, stookte Maximiliaan abt Hörmann op, om de sinds ettelijke jaren bestaande bepaling der stedelijke overheid, dat geen openbare processies met kruis en vaandel door de stad mochten gehouden worden, te overtreden. De abt volgde dezen wenk aanstonds op, in 't jaar 1605. Hij verordende daarom op heiligen sacramentsdag een grooten plechtigen ommegang en kwetste daardoor het gevoel der protestantsche bevolking niet weinig. Toch werd de rust niet verstoord en het eenige dat er uit voortvloeide was, dat de magistraat verzocht, voortaan van zulke dingen verschoond te mogen blijven. Maar dit laatste werd door den abt en door genoemden bisschop van Augsburg zeer euvel opgenomen, en beiden klaagden bij den keizerlijken rijkshofraad over de verdrukking, waaraan de Catholieken te Donauwörth blootstonden. De rijkshofraad „ anders niet zoo voortvarend, bepaalde reeds in October 1605, dat dergelijke optochten mochten plaats hebben en maakte den magistraat voor alle mogelijke buitensporigheden aansprakelijk. De magistraat echter bleef bij zijn gevoelen, dat het beter was, het volk niet moedwillig aan te zetten en verzocht den abt den vrede te bewaren. In weerwil daarvan verordende Hörmann den 11den April 1606 een nog luisterrijker optocht naar een naburig dorpje en maakte dit voornemen aan de geheele bevolking den dag te voren van den kansel in recht beleedigende termen bekend. Wat men vreesde gebeurde nu. Het onbeschaafde gedeelte der Evangelischen school bijeen en begroette niet alleen de processie met een hageljacht van steenen, maar scheurde ook een der meegevoerde vaandels in stukken. Natuurlijk beklaagde zich nu de tegenpartij bij den rijkshofraad zooveel te meer, en nadat er veel over en weer gestreden was, droeg keizer Rudolf II op aandrang van Maximiliaan aan den raad op, »de Catholieken te Donauwörth tegen verdere ruwe aanvallen te beschermen, nademaal de magistraat blijkbaar te zwak was, om de kwalijk gezinde burgerij in toom te houden."

Nu hadden de Jesuiten het zoover als ze met dit ondergestoken spel bedoeld hadden. Wat nu volgde kon niet uitblijven. Om te beginnen zond Maximiliaan eenige commissarissen naar Donauwörth om, zoo 't heette, de noodige maatregelen te treffen tot bescherming der Catholieken. Maar die heeren gedroegen zich, ingevolge een geheime instructie van Johannes Buslidius, zoo overmoedig tartend, dat de burgerij hen terugjoeg. Nu heette het, dat Donauwörth in openbare rebellie tegen zijne keizerlijke Majesteit verkeerde, en de jesuitische omgeving van keizer Rudolf zorgde wel voor de rest. Ze wisten hem zoo lang te prikkelen, dat hij eindelijk, den 3en Augustus 1607, de stad in den rijksban deed. De voltrekking van dien ban werd natuurlijk opgedragen aan Maximiliaan, als den naastgelegene der catholieke rijksstenden. Deze omsingelde Donauwörth aanstonds met een zoo aanzienlijke strijdmacht, dat er aan geen langen tegenstand te denken viel. Bovendien was er geen der protestantsche vorsten die zich de arme bedreigde burgerij aantrok, en zoo bleef haar niets over dan den beierschen hertog de poorten te openen, wat ze dan ook den 7en Dec. 1607 deed. Daarbij was echter de voorwaarde gemaakt, dat niemand in de uitoefening van zijn godsdienst gehinderd zou worden, en Maximiliaan had op zijn »vorstelijke eer" beloofd, zich aan die voorwaarde te zullen houden.

Doch hoe kwam hij nu die belofte na? Op een zeer vreemde manier, die zeker weinig met zijn „vorstelijke eer'' strookte. Zijn wereldlijke raadgevers namelijk, zijn ministers zooals men thans zeggen zou, rieden hem, de kerkelijke toestanden der veroverde stad onaangetast te laten en haar slechts zoo lang bezet te houden totdat de krijgskosten betaald zouden zijn. Ze raadden hem dit, omdat Donauwörth een rijksstad was en, als hij anders handelde, er de lastigste verwikkelingen met de protestantsche rijksstenden uit zouden voortkomen. Maar zijn geestelijke raadslieden, namelijk zijn biechtvader Johannes Buslidius benevens de paters Matthias Mitner en Georg Schrettl, die hij met nog eenige andere Jesuiten meêgenomen had, gaven hem een geheel anderen raad. Zij drongen er op aan, dat hij nu metéén aan de ketterij in Donauwörth met geweld een einde zou maken en de stad eenvoudig bij zijn gebied zou annexeeren, om er het Catholicisme op den duur in stand te kunnen houden. Ze wisten zeer goed dat hij alzoo den godsdienstvrede openlijk breken zou en evengoed wisten ze, dat de hertog, als hij hun raad volgde, voor de gansche wereld als een eerlooze woordbreker staan zou. Maar op dit laatste punt wisten ze hem spoedig gerust te stellen, door hem voor te houden, dat het voor den geloovige zelfs verdienstelijk was het woord aan ketters gegeven niet te houden. En wat het eerste punt betrof, beweerden ze spottend, dat de protestantsche rijksstenden „om zulk een kleinigheid" de zaak niet tot het uiterste zouden drijven. Die hadden immers bij al wat er in Binnen-Oostenrijk en elders voorgevallen was, óók lijdelijk toegezien. En mochten ze al werkelijk tot krachtige maatregelen besluiten, dan zou juist het eigenlijke doel, „de opening van den grooten godsdienstkrijg", bereikt wezen. En daarin moesten de Catholieken de overhand houden, daar immers hij, Maximiliaan, volledig ten strijde toegerust was en de protestantsche partij niet.

Tegen zulke redeneeringen was Maximiliaan niet bestand; hij nam dienovereenkomstig alle noodige maatregelen, om het Protestantisme in Donauwörth volledig uit te roeien. In de eerste plaats werden alle luthersche geestelijken uit de stad gejaagd en hun kerken aan de zonen van Loyola gegeven. Hetzelfde lot trof de evangelische onderwijzers, die zonder eenige uitzondering door catholieke vervangen werden, terwijl de burgerij met geweld gedwongen werd hun kinderen ter school te blijven zenden. Evenzoo werden ze genoodzaakt de mis bij te wonen, wilden ze niet op alle mogelijke wijzen gekweld en gehavend worden. Kortom men deinsde voor geen middelen, ook de slechtste niet, terug, om de burgerij tot de aanneming van het reeds lang verlaten geloof te dwingen. Eindelijk volgde Maximiliaan ook den tweeden raad der Jesuiten op: Donauwörth tot een beiersche stad te maken. Daar de Jesuitisch-gezinde keizer Rudolph II volgaarne zijne toestemming daartoe gaf, viel het niet moeielijk dit plan door te zetten, en zoo was het bekeeringswerk in weinige jaren volkomen gelukt.

En de protestantsche rijksstenden, wat deden die? Deze waren juist toen (1607—1608) met de catholieke rijksstenden op den rijksdag te Regensburg bijeengekomen en ze zagen zeer goed in, wat dit drijven eigenlijk beteekende. Ze begrepen best, dat de bezetting van Donauwörth om zoo te zeggen de omverhaling was van den eersten steunpilaar, waarop de groote godsdienstvrede rustte. Even duidelijk bleek er hun uit, dat in den hoogen raad van de Jesuiten-orde besloten was, het verdelgings-

werk der ketters door te zetten. Blijkbaar was de toeleg, om met de zwakste leden der protestantsche stenden, de kleine rijkssteden, te beginnen, ten einde dan later naar gelang van omstandigheden aan de sterkeren ook hun beurt te geven.

Dat alles zagen ze zeer goed in en spraken het ook onverholen uit; maar wat deden ze? Ach, een daad werd te vergeefs van hen gewacht. Ze vergenoegden zich met een protest, natuurlijk een protest in woorden, waarom de tegenpartij zich geen jota bekommerde. Eén zaak echter volgde hieruit, die goed had kunnen zijn, namelijk de stichting der Protestantsche Unie, die in Mei 1608 tot stand kwam. Daardoor zou eindelijk de broederband gelegd worden tusschen Lutherschen en Calvinisten, die tot nog toe gezworen vijanden geweest waren. Maar die Unie duurde helaas! te kort, om iets duurzaam goeds tot stand te kunnen brengen. Bovendien riep Maximiliaan I in Juli 1609 de Catholieke Ligue in 't leven, die in kracht minstens tegen de Unie opwoog.

Welk was dus het gevolg van den jesuitischen aanslag op Donauwörth? Niets minder dan dit, dat voortaan gansch Duitschland in twee openbaar vijandige helften verdeeld werd, die op den eersten wenk hunner aanvoerders wachtten, om elkander moorddadig te bestrijden. De Jesuiten kwamen dus, gelijk men ziet, hun groote doel steeds nader.

Voordat de eigenlijke godsdienstoorlog echter beginnen zou, moest er nog een tweede voorspel vertoond worden. En dat was de overgang van Wolfgang Wilhelm van Pfalz-Neuburg tot het Catholicisme en de uitroeiing van het Protestantisme in zijn landen.

Toen namelijk Johan Wilhelm III hertog van Jülich en Kleef in Maart 1609 zonder rechtstreeksche erfgenamen gestorven was, meenden de beide vorstelijke huizen Pfalz-Neuburg en Keur-Brandenburg gelijke rechten op de erfenis te hebben. De erfprins Wolfgang Wilhelm van Pfalz-Neuburg nam aanstonds bezit van Jülich en keurvorst Johann Sigmund van Brandenburg annexeerde Kleef. Ieder der beide heeren had echter gaarne de geheele erfenis gehad, en de een zoowel als de andere wendde zich derhalve tot de Protestantsche Unie, waarvan ze beiden leden waren, met het verzoek, hun aanspraken bij den Rijksdag te ondersteunen. De Unie had dus eerst moeten beslissen, wien der beide pretendenten ze voortrekken moest. En een tijdlang scheen het inderdaad, dat Brandenburg de bovenhand zou behouden. Maar meer dan schijnen was dit niet, want de leden der Unie waren veel te oneenig en halfslachtig, om eenige afdoende beslissing te nemen, en Keur-Brandenburg zoowel als Pfalz-Neuburg mochten dus van het eene uitstel op het andere wachten.

In dien stand van zaken liet Philips III van Spanje, op aanraden der Jesuiten, door zijn gezant aan Wolfgang Wilhelm een wenk geven, dat er een probaat middel was, om zich van de geheele erfenis te verzekeren. Wanneer hij namelijk zich met het beiersche huis verzwagerde, dan zou Wolfgang de machtige hulp winnen van hertog Maximiliaan I en de gansche Catholieke ligue. Dat begreep de Pfalz-Neuburger ook en hij deed dus aanzoek om de hand van prinses Magdalena, Maximiliaans zuster. Maximiliaan nam het aanzoek zeer gunstig op, maar verklaarde ten stelligste dat hij nooit ofte nimmer een ketter zijn zwager zou noemen. Dat was duidelijk genoeg gesproken. Maar Wolfgang Wilhelm had tot nog toe — evenals zijn gansche familie — tot de meest orthodoxe Lutheranen behoord. Hij placht zich te beroemen, dat hij den bijbel jaarlijks

niet minder dan vier en twintig maal doorlas. Hoe kon dus van hem verwacht worden, dat hij ooit zijn geloof verzaken zou? Maar heel toevallig rezen er nu plotseling in het hart van den Neuburger twijfelingen, of hij tot nog toe wel het ware geloof gehad had. En toen hij kort daarop naar Munchen reisde om in persoon zijn huwelijksaanzoek te bevorderen, wist de meergenoemde Johann Buslidius hem zoo uitstekend te bewerken, dat hij volslagen bekeerd werd. Daar hij echter den toorn van zijn reeds bejaarden vader vreesde, ging hij eerst slechts in het geheim tot den catholieken godsdienst over. Dit geschiedde in Juli 1613, en vier maanden later trad hij met Maximiliaans zuster in den echt. De Jesuiten echter zorgden weldra dat zijn overgang algemeen ruchtbaar werd, om hem te dwingen er openlijk voor uit te komen. Zulks deed hij dan ook in Mei 1614, niettegenstaande deze zijn handelwijze zijn armen vader onvermijdelijk het hart breken moest, wat dan ook twee maanden later geschied is.

De eerste helft van hun plan, den afval van Wolfgang Wilhelm, hadden de Jesuiten derhalve bereikt, en nu kon het hun ook niet moeielijk vallen, het tweede deel van het programma, de uitroeiing der ketterij in de Pfalz-Neuburgsche landen door te zetten. Bekeerlingen zijn gewoonlijk woedende ijveraars voor het nieuw aangenomen geloof, al ware het maar om der wereld te bewijzen, dat het hun ernst was met hun overgang, en Wolfgang Wilhelm maakte geen uitzondering op dien regel. Reeds weinige dagen na zijn bekeering gaf hij in een brief aan paus Paulus V dezen de verzekering van zijn onderdanigheid en voegde er uitdrukkelijk aan toe, dat hij vast besloten was, »het Lutherdom uit te roeien, een steunpilaar van de roomsche kerk te zijn, de vrijheid tot uitoefening van den evangelischen godsdienst in te trekken, de uiterste middelen tegen de Protestanten te baat te nemen en op alle mogelijke wijzen hun ondergang te zoeken." Ook toonde hij zich al zeer spoedig als een echte kweekeling der Jesuiten. Want in spijt van zijn beloften aan den paus ontzag hij zich niet, twee maanden later, bij het aanvaarden der regeering aan zijn luthersche onderdanen de volledige eerbiediging van de vrijheid huns geloofs bij afzonderlijke oorkonde op het plechtigst te verzekeren. Dit moest hij wel doen, omdat anders de Pfalz-Neuburgers hem niet gehuldigd zouden hebben. Maar wat was er ook aan zulk een belofte gelegen, als men de zekerheid had, zich elk oogenblik er van te kunnen laten ontslaan?

Om kort te gaan, toen de nieuwe vorst, in Februari 1615 te Neuburg, de hoofdstad zijner erflanden, aankwam, gaf hij de slotkerk dadelijk over aan de Jesuiten Jacob Reihing en Anton Welser. De eerste was zijn eigen biechtvader, de tweede die zijner vrouw. En nu ging men met allen ijver aan het werk om het Lutherdom uit te roeien. De middelen waren dezelfde als in Donauwörth en elders: de protestantsche predikanten en onderwijzers werden verjaagd, alle weêrspannige beambten afgezet, zij die in het kettersche geloof volhardden, op alle mogelijke wijzen onderdrukt en zij daarentegen die tot de alleenzaligmakende kerk overgingen, begunstigd. Die middelen, en vooral een sterke inkwartiering in de huizen der onwilligen, hadden het gewenschte gevolg. Zoowel de Neuburgers als de overige onderdanen van het vorstendom werden, sommigen reeds na enkele maanden, handelbaar. En mocht soms het tot wanhoop gebrachte volk een opstand beproeven, — zie! dan was dat rebellie, en tegen dezulken gebruikte men zonder verschooning het geweld der

wapenen. Op zulke wijze gelukte het het Lutherdom niet alleen in het Neuburgsche met wortel en tak uit te roeien, maar ook in het vorstendom Jülich, waar Wolfgang zich met behulp der Catholieke Ligue gehandhaafd had. Het vorstendom Kleef echter, om hetwelk hij eigenlijk catholiek geworden was, kreeg hij niet, maar dit bleef bij Keur-Brandenburg.

De Jesuiten hadden dus alle reden tevreden te wezen. En de maat werd hun vol gemeten, toen de hertog hun, om zijn geliefden Jacob Reihing (1) genoegen te doen, in verscheiden steden van zijn rijkje collegiën oprichtte, met name te Neuburg en Düsseldorf. Dit was niet alleen weer een aanzienlijke aanwinst voor hen, maar daardoor hadden ze ook gelegenheid om van hier uit op de naburige protestantsche landen invloed te oefenen.

Uit deze uiteenzetting van het doen en drijven der Jesuiten in Duitschland ziet men dat zij alleen het waren die den grooten verdelgingskamp tegen de Protestanten aanstookten. Immers vóór hun komst had er tusschen Catholieken en Protestanten vrede geheerscht. In dit opzicht hadden de Protestanten geen schuld; maar hierin hadden ze schuld, dat ze zich niet dadelijk toen de gewelddadige bekeeringen door de Jesuiten op touw gezet werden, met de wapenen te weêr stelden. Dat hadden ze reeds bij de eerste Protestantenjachten in Fulda, Mainz enz. moeten doen, in plaats van, zooals vooral bij de zaak van het Keulsche aartsbisdom, slechts bewijzen te geven van inwendige verdeeldheid, ja zelfs van lafhartigheid. Dan zou de catholieke partij, die aanvankelijk veel kleiner was, niet met elk jaar meer moed gekregen hebben. Dan zou nooit in de bisdommen Paderborn, Minden, Munster en elders, nooit in Binnen-Oostenrijk, Donauwörth en Pfalz-Neuburg dat alles geschied zijn, wat, gelijk we weten, geschied is. Het eenige wat men hun verwijten kan, — ik herhaal het, — was een al te groote lijdelijkheid en besluiteloosheid, een al te angstvallige onderdanigheid tegenover de rijkswetten en de keizerlijke majesteit. Want het eigenlijke drijven tot den oorlog ging eenig en alleen van de zonen van Loyola uit. Op hen drukt dus alle verantwoordelijkheid voor de vreeselijke gruwelen van den dertigjarigen geloofsstrijd.

Doch ter zake! De verschillende voorspelen hadden de wereld genoegzaam op het treurspel dat nu volgen zou, voorbereid, en de Jesuiten achtten nu de tijd gekomen, met het hoofdbedrijf zelf te beginnen. Doch ze konden dit niet doen, zoolang de opperste leiding der duitsche aangelegenheden niet in handen van iemand berustte, die voor zulk een vreeselijke taak berekend was. Dat moest een man zijn van groote gaven en tevens van geduchte wilskracht, van een wilskracht tot de uiterste hardnekkigheid toe, zoodat hij voor niets, hoe verschrikkelijk ook, terugdeinsde. Tevens moest het een man zijn die in de jesuitische grondstellingen opgevoed, zich voortdurend door hen liet leiden en steeds naar

(1) Ik kan de verzoeking niet weêrstaan, den lezer hier mede te deelen, dat dezelfde Reihing later tot het Protestantisme overging. Bij zijn strijdschriften tegen de Protestanten was hij namelijk genoodzaakt den bijbel nauwkeurig te bestudeeren, en daardoor ging hem zooveel licht op, dat hij zich (in 1621) te Tübingen bij de Evangelischen voegde. Zelfs werd hij aan die hoogeschool professor in de theologie en hij bleef daar tot aan zijn dood.

hun inblazingen luisterde. Slechts wanneer zulk een man den duitschen keizerstroon besteeg en zijn zware keizerlijke zwaard in de schaal der Catholieken wierp, — eerst dan zou er gegronde hoop zijn, dat het Protestantisme in Duitschland, ondanks zijn grootere getalsterkte, niet alleen machteloos gemaakt maar zelfs vernietigd zou kunnen worden. Dat begrepen de zonen van Loyola zeer goed. En welk een geluk was het nu voor hen, dat er toenmaals niet alleen zulk een vorst gevonden werd, maar dat hij juist een aartshertog uit het huis Habsburg was, die reeds van zelf eenige aanspraak op den keizerstroon had. Die vorst was dezelfde Ferdinand van Binnen-Oostenrijk, over wien boven reeds uitvoerig gesproken is. Hij was dus de man wien de keizerlijke scepter in handen gegeven moest worden, zou de aanstaande geloofsstrijd werkelijk een zegepraal des geloofs worden, en daarom gold het thans voor alle dingen hem dien scepter te verschaffen.

Dit was echter alles behalve gemakkelijk. Na het overlijden van keizer Rudolph II besteeg zijn broeder Matthias den keizerstroon (in het jaar 1612), en het was van algemeene bekendheid, dat hij om verschillende redenen reeds sedert lang een diepen haat tegen Ferdinand koesterde. Immers, — om maar éène van die vele redenen te noemen, — Ferdinand had het eenige jaren geleden gaarne daarheen willen brengen, dat de kinderlooze Rudolph hem, den neef, in plaats van Matthias den broeder en rechtmatigen erfgenaam, de kronen van Boheme en Hongarije toegewezen had. Er was dus een diepe haat voorhanden en er moest juist eene bepaalde voorliefde wezen, zou Matthias, die insgelijks kinderloos was, dezen neef tot erfgenaam aanstellen. Want er waren nog meer neven en daaronder zelfs sommigen, die hem nader bestonden.

Maar de Jesuiten hadden reeds meer dan eens getoond, dat ze het onmogelijke of het onmogelijk schijnende toch tot stand konden brengen, en ze toonden het ditmaal weder. Voor alle dingen waren ze er op uit, de naaste omgeving des keizers op hun zijde te brengen. Ze begonnen met de slechte vrouwspersonen, in wier armen de monarch gewoon was zich in braspartijen te vergeten. Dat was zeker een zeer onkiesch middel om op iemand te werken; maar de paters zouden als 't wezen moest, voor nog lagere middelen niet teruggedeinsd zijn. Op alle wijzen werden de dames gewonnen, nu door geschenken, dan door vleierij, heden door een zeer licht gemaakte absolutie, morgen door een vreeselijke bedreiging met de helsche pijnen, en zoo slaagden de looze paters er in, een krachtigen invloed op den vorst te verkrijgen. Nog beter gelukte hun dit, toen ook bisschop Melchior Klesel, sedert jaren 's keizers vertrouwde raadsman, dien hij dadelijk na zijn troonsbestijging tot zijn eersten minister gemaakt had, zich aan hunne zijde voegde. Deze Klesel, de zoon van een Lutherschen bakker te Weenen, was indertijd door pater Georg Scherer, over wien we vroeger reeds spraken, tot het Catholicisme bekeerd. Zulk een bekeerling van de Jesuiten kon natuurlijk niet ongunstig jegens de orde gezind zijn; maar de vrome paters wisten hem wel geheel en al in te palmen. Ze beloofden den gewezen bakkerszoon dat ze hem aan den kardinaalshoed zouden helpen, wat het toppunt zijner wenschen was, wanneer hij hen in hun plannen ten opzichte van aartshertog Ferdinand ondersteunde. En Klesel nam het aanbod met beide handen aan en werd in 't algemeen een Jesuiten-vriend, die met hen door dik en dun ging. Beide partijen hielden ook trouw hun woord, d. w. z.

Klesel kreeg (in 1616) den kardinaalshoed en van zijn kant zorgde hij, dat de stemming des keizers naar den zin der Jesuiten omsloeg.

Verreweg het verdienstelijkst echter bewezen zich in deze zaak de beide leden der orde Peter Pazman en Christoph Scheiner. Zij waren het eigenlijk die Ferdinand de erfenis van Matthias bezorgden. Pazman was, evenals Klesel, de zoon van arme protestantsche ouders, die eerst in Grosswardein en later te Gräz woonden. Hij werd op zijn zeventiende jaar (1587) door de Jesuiten tot het Catholicisme bekeerd, studeerde daarop te Gräz in de theologie en werd wegens zijn uitstekende gaven aanstonds na zijn promotie tot professor aan de hoogeschool te Gräz bevorderd. Later trad hij in dienst van den kardinaal-bisschop van Gran, Franciscus Forgats, en hier onderscheidde hij zich zoozeer, dat deze hooge prelaat hem aanstonds tot zijn vertrouwdsten raadsman maakte niet alleen, maar hem zelfs in het jaar 1615, toen hij zijn einde voelde naderen, aan de Hongaarsche magnaten aanbeval als zijn opvolger. Dienovereenkomstig verzochten de magnaten keizer Matthias hem tot hun aartsbisschop aan te stellen. Matthias, die hem zeer genegen was, toonde zich hiertoe zeer bereid; maar de regelen der orde verboden aan de Jesuiten hooge kerkelijke waardigheden aan te nemen.

Daarvoor was wel raad te schaffen: als Pazman maar voor het uiterlijk uit de orde trad. Dit deed hij dan ook, en daar paus Paulus V zijn toestemming hiertoe gaf, stond niets zijn benoeming tot aartsbisschop meer in den weg. Als zoodanig kwam hij met keizer Matthias veelvuldig in aanraking, en deze werd hem steeds meer genegen, zoodat hij allengskens geen staatszaak zonder zijn goedkeuring besliste.

Zoo raadpleegde Matthias hem ook aangaande de keuze van zijn opvolger zoowel in de oostenrijksche erfstaten als in de keizerlijke waardigheid. Zijn beide nog levende broeders namelijk, Maximiliaan, aartshertog van Tyrol en Voor-Oostenrijk, en Albert, regent der spaansche Nederlanden, waren evenals hij zelf, oud, ziekelijk en kinderloos. Pazman ried natuurlijk niets anders dan dat hij al zijn kronen aan den aartshertog van Stiermarken zou vermaken. En inderdaad wist hij op zijn welsprekende wijze zoo vele gronden voor dien raad bij te brengen, dat Matthias eindelijk, hoewel met tegenzin, in het begin van het jaar 1617, er in bewilligde, zijn neef Ferdinand nog bij zijn leven tot universeel erfgenaam te benoemen.

Toch zou de slimme Jesuiet bezwaarlijk zoo spoedig en zoo volledig zijn doel bereikt hebben, als zijn medebroeder, pater Scheiner, hem niet trouw en krachtig in de hand gewerkt had. Deze Scheiner was in den aanvang der 17e eeuw professor in de mathesis te Ingolstadt. Aartshertog Maximiliaan, de regent van Tyrol, die een groote liefhebber van mathematische studiën was, riep hem dikwijls te Innsbruck bij zich, en eenmaal had Scheiner (in 1615) bijzonder zijn gunst gewonnen, doordat hij een zeer kostbaren verrekijker, die bij toeval beschadigd was, weêr volledig herstelde. Nu hield Maximiliaan niet eer op voordat Scheiner zijn professoraat opgaf en als aartshertogelijk biechtvader naar Innsbruck kwam. En in deze betrekking verkreeg Scheiner zulk een buitengewonen invloed op zijn grijzen biechtzoon, dat deze geen wil meer had buiten den zijne.

Zoo werd nog in hetzelfde jaar 1615 aartshertog Maximiliaan overreed, om in de hoogwichtige aangelegenheid van de troon-opvolging, die den Jesuiten meer dan eenige andere zaak ter harte ging, uit eigen

beweging een stap te doen, die tot hare beslissing zou kunnen leiden. Die stap bestond hierin, dat Maximiliaan niet alleen zelf van de troonopvolging afstand deed, maar ook zijn broeder Albert in de Nederlanden tot hetzelfde zou trachten over te halen. Maximiliaan stemde daarin toe en vertrok aanstonds in gezelschap van Scheiner naar Brussel.

Werkelijk gelukte het hem, zijn broeder tot het gewenschte besluit te brengen. En evenzeer wist men Philips III van Spanje te bewegen, zijne aanspraken op te geven, die hij óók, als kleinzoon van keizer Maximiliaan II, op de oostenrijksche erfopvolging had. (1) Nu echter, nu dat alles goed en wel op schrift en bezegeld was, richtte de regent van Tyrol, in den herfst van 1616, zijn schreden naar Praag, om aldaar zijn broeder, keizer Matthias, rekenschap van zijn handelwijze te geven, en deze moest bijna wel eindigen met zich naar de overtuigende gronden van aartsbisschop Pazman te schikken.

Op die wijze gelukte het, keizer Matthias te bewegen, om aartshertog Ferdinand tot zijn opvolger te benoemen. Deze werd ook werkelijk zoowel door de Duitschers, — de meeste keurvorsten waren trouwens catholiek, — als door de Bohemers, Hongaren enz. als zoodanig erkend. Natuurlijk slechts nadat hij de plechtige belofte afgelegd had, de vrijheden en rechten zijner toekomstige onderdanen te zullen eerbiedigen. In het bijzonder had hij ook den Bohemers vóór zijn kroning moeten zweren, nooit een tittel of jota van den zoogenaamden »Rudolphinischen majesteitsbrief'', waarin de vrijheid van godsdienst gewaarborgd was, te zullen veranderen of schenden. Maar, wat geeft een kweekeling der Jesuiten om een meineed?

De paters juichten luide toen ze de opvolging van hun Ferdinand verzekerd zagen. Ze verkondigden allerwege: »Novus rex, nova lex", d. i. »nieuwe heeren, nieuwe wetten", en dat beteekende eigenlijk: een nieuwe vorst is door de rechten die zijn voorgangers aan de volken bezworen hebben, niet gebonden. Een der hunnen, pater Andreas Neubauer, predikte openlijk te Praag, dat »de boheemsche majesteitsbrief gelijk geacht moest worden met de toelating die men in groote steden slechts door den nood gedrongen aan bordeelen geeft." Andere leden der orde spraken onbewimpeld van de verbanning en verbeurdverklaring der goederen, ja zelfs van de terdoodbrenging der Evangelischgezinden in alle duitsche landen als van een onvermijdelijke noodzakelijkheid. En zoo werd het ieder die nadacht thans duidelijk, dat met de keuze van Ferdinand, den grooten verdelger der Protestanten in Binnen-Oostenrijk, de vreeselijke strijd beginnen moest, waarop de zonen van Loyola reeds zoo lang gedoeld en gewerkt hadden.

En hij begon dan ook, die groote krijg, gelijk ieder weet, in Mei 1618. Hij begon in Boheme en wel ten gevolge van de voortdurende, planmatige terging der Evangelischen door de mannen van Loyola. Vandaar dat de eerste regeeringsdaad der opstandelingen dan ook hierin bestond, dat ze de Jesuiten voor eeuwig uit Boheme verbanden. De oorlog begon reeds onder de regeering van keizer Matthias, die eerst in

(1) Philips III deed trouwens dien afstand niet »voor niet", maar Ferdinand moest in een geheim verdrag beloven, hem na zijn troonsbeklimming Tyrol, Voor-Oostenrijk, de Elsass en Breisgau af te staan. Die belofte is echter nooit gehouden en waarschijnlijk was Ferdinand geen oogenblik van plan geweest, haar gestand te doen.

1619 stierf. Maar hij was toen reeds zoo oud, ziek en vervallen, dat hij niet meer was dan een lijdelijk werktuig in de handen van zijn opvolger Ferdinand. De gansche vreeselijke verantwoordelijkheid voor den dertigjarigen broederkrijg rust derhalve op keizer Ferdinand II en zijn opvoeders, raadslieden en boezemvrienden, de zonen van Loyola. — Zal ik nu echter al de afschuwelijke tooneelen van dezen verwoeden krijg den lezer voor de oogen brengen? Dat zou een afwijking zijn van het eigenlijke doel van dit boek. Het zal voldoende zijn met enkele woorden te wijzen op den invloed, dien de Jesuiten op den loop van den oorlog oefenden.

In de eerste plaats moeten we dan wijzen op hun drijven reeds kort na het uitbreken van den oorlog. Daar bijna alle erfstaten van Ferdinand II, Moravië, Silezië, Hongarije en zelfs Neder- en Opper-Oostenrijk aan den boheemschen opstand deelnamen, was hij reeds in het eerste jaar van den oorlog er niet ver af, zelf het slachtoffer te worden van den opstand, dien hij in het leven geroepen had. Daarom zond hij, in 1619, buiten weten der Jesuiten, graaf Maximilian von Trautmannsdorf als buitengewoon gezant naar den paus met het verzoek een vrede te mogen sluiten, waarbij aan de Protestanten vrije uitoefening van godsdienst toegestaan werd. De zonen van Loyola kwamen hier echter spoedig achter. Oogenblikkelijk zonden ze bericht aan hun generaal Mucius Vitelleschi, om te bewerken, dat paus Paulus V Ferdinands verzoek zou afslaan, wat dan ook later geschiedde. Tegelijk moest de toenmalige biechtvader des keizers, pater Johan Weingartner, zijn biechtzoon om dit »misdadige" voornemen de hel zoo heet stoken, dat Ferdinand het weder opgaf. Hun werk was het dus, dat de oorlog niet reeds in zijn geboorte gesmoord werd. Zij wilden een verdelgingskrijg; zij wilden geen vrede met landen wier oproerige regeering een wet had uitgevaardigd, die elken Jesuiet op straffe des doods verbood, zich ooit weer binnen de grenzen te vertoonen. Zulk een wet toch hadden, behalve de Bohemers, ook de Hongaren, Moraviërs, Seleziërs en Opper- en Neder-Oostenrijkers uitgevaardigd. Bovendien hadden ze er een openlijk schrijven aan de gansche christenheid aan toegevoegd, waarin alle slechte eigenschappen en handelingen van de orde van Jesus zonder verschooning blootgelegd waren. Hierover waren de Jesuiten natuurlijk ten hoogste verbitterd.

Doch, nu werd het de vraag: al besloot Ferdinand II ook den oorlog voort te zetten, — zou hij het *kunnen* doen? Al zijn kassen waren uitgeput en zijn leger bestond hoogstens nog uit twaalf duizend man. Daarmeê kon hij kwalijk het hoofd bieden aan den vijand, die viermaal sterker was, en de ondersteuning die Philips III van Spanje hem beloofd had, had niet veel te beteekenen. Maar ook voor dezen grooten nood wisten de zonen van Loyola een uitweg. En die bestond hierin, dat ze hun habsburgschen beschermeling de hulp van Maximiliaan I van Beieren verzekerden.

Het beiersche huis van Wittelsbach stond anders alles behalve in vriendschappelijke verhouding tot Oostenrijk. De Habsburgers hadden, sedert ze den duitschen keizerstroon hadden ingenomen, al menigmaal de hertogen van Beieren zwaar benadeeld. Zoo hadden dezen zich vooral te beklagen over den grooten roof dien de Habsburgers in 1505 begaan hadden aan de nalatenschap van hertog Georg den Rijke van Landshut.

Bovendien kon Ferdinand II zich niet beroemen, tegen zijn vriend der jeugd Maximiliaan als een echt vriend of zelfs als een eerlijk man te hebben gehandeld. Hij had uit naijver op alle mogelijke wijzen tegen hem geïntrigueerd, om hem als hoofd van de Catholieke Ligue te vervangen, en buiten dat was er nog zoo veel voorgevallen, waarover de beiersche hertog vertoornd moest zijn. Men zou dus meenen, dat Maximiliaan het oogenblik van nood des Oostenrijkers te baat genomen zou hebben, om zich voor al de geleden schaden en verdrietelijkheden schadeloos te stellen. Zelfs zou het staatkundig geweest zijn. Maar de Jesuiten wilden het anders, en die waren, gelijk ik reeds boven verhaald heb, alvermogend aan het hof te München. Door zijn biechtvader en andere leden der orde werd de hertog voortdurend aangezet, zich aan het hoofd van den strijd voor de eer Gods te stellen. En inderdaad bereikten ze hun doel. Toen Ferdinand in het begin van October 1619 met de bede om hulp zelf te München verscheen, wees Maximiliaan den ontrouwen vriend niet alleen niet af, maar hij beloofde hem integendeel zijn vollen bijstand. En zelfs zeide hij zijn bijstand belangeloos toe, zooals blijkt uit het verdrag, dat den 8en Oct. 1619 gesloten werd.

Welke gevolgen dit verbond tusschen Maximiliaan en Ferdinand, dat eenig en alleen door de kunsten der Jesuiten tot stand is gekomen, heeft gehad, en hoe de laatste daardoor alleen in staat geweest is den zekeren ondergang te ontgaan en zelfs de overwinning te behalen, — dat kunnen we zien uit de geschiedenis en den afloop van den dertigjarigen oorlog, die ik bij den lezer bekend moet vooronderstellen.

Dat was het eerste bewijs van den buitengemeenen invloed dien de Jesuiten op den gang van den grooten godsdienstoorlog gehad hebben. Het tweede was de wijze waarop Boheme tot rust en tot de catholieke kerk teruggebracht werd.

Hertog Maximiliaan behaalde in Nov. 1620 aan den Witten Berg bij Praag een beslissende overwinning. In een voorbijgaande opwelling van menschelijkheid had de hertog den Bohemers, op voorwaarde van onderwerping, volle amnestie en zekerheid voor hun personen toegezegd, en de Bohemers verlieten zich natuurlijk op dat vorstelijke woord. Maar voor de Jesuiten was die belofte onuitstaanbaar. Zij dorstten naar het bloed der raddraaiers, die hen voor twee jaren uit Boheme verjaagd hadden, en ze drongen er derhalve bij keizer Ferdinand bestendig op aan, dat hij het woord van Maximiliaan niet gestand zou doen. Langen tijd bood Ferdinand weerstand, want hij kon niet besluiten, den man die Boheme voor hem heroverd en den opstand in de overige oostenrijksche landen onderdrukt had, zoo grovelijk te beleedigen. Doch eindelijk liet hij zich toch aan het wankelen brengen. In het begin van Juni 1621 riep hij een geheimen geestelijken raad bijeen, om in deze netelige zaak tot een beslissing te komen. De woordvoerders in dien raad waren de beide keizerlijke biechtvaders, de Jesuiten Johann Weingartner en Martinus Becanus (1), gelijk mede vier andere leden der orde, waaronder zich

(1) Becanus heette eigenlijk Van den Beek en was in het jaar 1561 in het vlek Hilveren in België geboren. In 1583 trad hij in de orde der Jesuiten, en vijf jaren later was hij reeds professor der theologie te Keulen. In dezelfde betrekking kwam hij 1613 te Weenen en zeven jaar later verhief de keizer hem tot zijn tweeden biechtvader, daar pater Weingartner intusschen te oud geworden was. Lang bekleedde hij echter dien belangrijken post niet, want hij stierf reeds in Januari 1624.

vooral onderscheidde Willem Lamormain (1), die eigenlijk de schaal deed overslaan, doordat hij met vaste stem uitriep, »dat hij al het te vergieten bloed op zijn geweten nam." Zoo gaf de keizer dan eindelijk toe en onderteekende de doodvonnissen, die de zonen van Loyola reeds lang vooruit gereed gemaakt hadden.

Het treurspel begon hiermede, dat op den 21en Juni 1621 zeven en twintig van de voornaamste, rijkste en edelste Bohemers ter dood gebracht werden. Op hetzelfde oogenblik waarop dat bloed vergoten werd, lag Ferdinand zelf op de knieën voor het beeld der Moeder Gods te Mariazell, waarheen hij ter bedevaart opgegaan was, en bad als een echte kweekeling der Jesuiten voor de zielen zijner slachtoffers. Voorts bleef het natuurlijk bij dit »eerste" doodvonnis niet, maar er werd nu een vervolging der Protestanten op touw gezet, zoo verschrikkelijk, wreed en laag als men zich maar bij mogelijkheid denken kan. En het was, volgens het getuigenis der Jesuiten zelf, de bovengenoemde Willem Lamormain, die de uitvinder en drijver van dat alles was. De gruwelen, die in de nu volgende vier jaren in Boheme, onder het voorwendsel van bekeering der ketters, uitgeoefend werden, gaan alle beschrijving te boven. Alle niet-Catholieken werden niet alleen van hun burgerlijke rechten beroofd, maar zelfs niet meer als menschen beschouwd en behandeld. Een »Commissie van Reformatie" werd door Ferdinand benoemd, die niets anders was dan een navolging van de spaansche Inquisitie, en die commissie ging met dezelfde onbeperkte macht te werk in het brandmerken, afsnijden van neuzen en ooren, in het hangen, onthoofden en radbraken. Er werden door de soldaten klopjachten gehouden, hierin bestaande, dat de Croaten, kurassiers of Lichtensteiner dragonders het volk met uitgetrokken sabels of met zweepen en honden naar de mis joegen, terwijl de weerstrevenden in enge kooien werden opgesloten, waar men noch zitten, noch liggen, noch staan kon, en de vrouwen en dochters zoo lang aan de verfoeielijkste mishandelingen blootstonden, dat ze haar mannen en vaders op de knieën bezworen, de ketterij af te zweren. Maar dat alles en nog zooveel meer kan ik niet in bijzonderheden verhalen; doch dit is mijn plicht, de namen te noemen van hen, die als de hoofdleiders en drijvers van die duivelsche vervolgingen op den voorgrond traden. Het waren de paters Jesuiten Adam Krawarsky, Andreas Metsch, Leonhard Oppel, Caspar Hillebrand, Georg Ferus, Ferdinand Kollowrat, Friedrich Bridel en Matthias Vierius. En welke vreeselijke gevolgen die gruweldaden voor het rampzalige Boheme hadden, blijkt reeds uit hetgeen de Jesuiet Balbinus, de geschiedschrijver des lands en ooggetuige van die jammeren, zelf erkent: »het is inderdaad verbazingwekkend, dat er na al wat gebeurd is, nog bewoners in het land zijn." Daarentegen was het een voldongen feit, »dat de overge-

---

(1) Willem Lamormain, of eigenlijk Lämmermann, zag in 1570, te Arduenne in het Luxemburgsche, het eerste levenslicht. Hij trad reeds op zeer jeugdigen leeftijd in de orde. Overigens had zijn loopbaan veel overeenkomst met die van Becanus. Van professor in de theologie werd hij rector van het collegie te Gräz en werd later, op verlangen van keizer Ferdinand, toen deze naar Weenen verhuisde, in dezelfde betrekking te Weenen geplaatst. Ferdinand voelde zich namelijk bijzonder tot Lamormain aangetrokken, zoodat de pater den grootsten invloed op 's keizers besluiten oefende. Na den dood van Becanus (1624) werd Lamormain dan ook dadelijk tot 's keizers biecht vader verheven, in welke betrekking hij tot aan zijn dood, in 1648, werkzaam bleef.

bleven bewoners van het geteisterde land allen tot het Catholicisme behoorden en het Evangelische geloof volledig uitgeroeid was."

Het derde bewijs voor den invloed der Jesuiten op den loop van den grooten strijd in Duitschland bestond in de uitroeiing van het Protestantisme in Silezië.

Het opgestane Silezië was door keizer Ferdinand in 1621 weder ten onder gebracht. Dit was echter niet zoozeer geschied door het geweld der wapenen, als door een plechtig bezworen verdrag. Daarin werd aan de Sileziërs algemeene amnestie toegezegd voor hun deelneming aan den boheemschen opstand benevens algeheele eerbiediging van al hun rechten en privilegiën en met name hunner vrijheid van godsdienst. Dit verdrag werd van wege den keizer zelf op den 17 Juli 1621 openlijk in geheel Silezië afgekondigd, en geen enkele Sileziër hield het voor mogelijk, dat een vorst en keizer zoo eerloos en schaamteloos wezen kon, om zulk een plechtig afgelegde belofte te breken. Maar Ferdinand II was een leerling der Jesuiten, en de paters Martinus Becanus en Willem Lamormain verstonden de kunst, zijn geweten tot rust te brengen. Reeds in het daaropvolgende jaar begon men derhalve de Silezische Protestanten systematisch te vervolgen, en toen ze zich niet aanstonds schikten werden dezelfde maatregelen te baat genomen, waarmede men in Boheme het doel bereikt had. »Uitroeiing der ketters" was de leus die de zonen van den heiligen Ignatius van den morgen tot den avond predikten. De Lichtensteiner dragonders en dergelijke onmenschelijke krijgslieden dienden daarbij als predikers der bekeering. Hoe grenzenloos wreed ze daarbij echter te werk gingen, blijkt het best uit de omstandigheid, dat zelfs een Jesuiet, pater Nerlich in Glogau, hun afschuwelijkheden niet langer kon aanzien en bij pater Lamormain te Weenen op hun verwijdering aandrong. Doch genoeg hiervan. Ook Silezië werd door de Jesuiten weder voor het Catholicisme gewonnen, — wat deed het er dan toe, dat het land daarbij de helft zijner inwoners verloor en in de bitterste ellende gedompeld werd.

Als vierde bewijs noem ik de vermoording van Albrecht Wenzel von Wallenstein, hertog van Friedland, Mecklenburg en Sagan, stellig den grootsten veldheer van al diegenen, die in dezen oorlog de catholieke legers aangevoerd hebben. Hij was door de Jesuiten uitverkoren, om het huis Habsburg tot de alleenheerschappij in Europa en keizer Ferdinand II tot den onbeperkten gebieder van het duitsche rijk te maken. Want nooit verloren de zonen van Loyola hun groote plan van de wereldmonarchie een oogenblik uit het oog. Hij, de Friedländer, zooals hij genoemd werd, was dan ook alleszins de man daartoe, en wel niet alleen om zijn groote veldheerstalenten, maar nog meer omdat hij in het Jesuiten-collegie te Olmütz opgevoed was en in richting volkomen met hen scheen overeen te stemmen. Langen tijd konden ze dan ook zeer goed met elkander overweg. De Friedländer bij voorbeeld had zijn verheffing tot hertog van Sagan en Mecklenburg alleen of althans grootendeels aan de voorspraak van pater Lamormain, den invloedrijksten persoon aan het keizerlijke hof en feitelijk eersten minister, te danken. Daarentegen voorzag Wallenstein hem en zijn medebroeders trouw van »het onmisbare", d. i. van rijke geschenken, en bezorgde bovendien aan de orde van Jesus in de door zijn troepen bezette rijkslanden die bekeerd werden, vasten voet en macht.

Toen Wallenstein echter later ten tijde van den hoogsten nood tot generalissimus met volstrekt onbeperkte macht benoemd werd, maakte hij van dat dictatorschap een wat al te kras gebruik. Niet alleen het leger, maar ook het hof moest zich geheel naar zijn wil voegen. Toen begonnen de keizerlijke biechtvader en zijn ordebroeders heftig vertoornd te worden, want tot nog toe waren zij het geweest, die geheel alleen den keizer en het schip van staat bestuurd hadden. Hun toorn klom tot woede als ze bedachten, dat de Friedländer eigenlijk op hun schouders tot die duizelingwekkende hoogte opgeklommen was, waarop hij thans stond. Toen ze zich dus overtuigd hadden, dat hij zich niet meer als hun werktuig zou laten gebruiken, besloten ze tot zijn ondergang. Dit bleef ook niet voor Wallenstein verborgen en hij liet zich dikwijls tegen zijn vertrouwden uit, dat hij de Jesuiten uit den grond zijns harten haatte en hen, als het maar ooit in zijn macht ware, voor altijd en immer uit het rijk zou willen jagen.

De zonen van Loyola kwamen hem echter voor. In vereeniging met Maximiliaan van Beieren en de vele andere vijanden van Wallenstein, gelukte het hun, keizer Ferdinand te overtuigen, dat nu de tijd gekomen was, dat men den lastigen dictator niet meer noodig had. Het was namelijk in het begin van het jaar 1634. Met een bloote afzetting en verwijdering van den gehaten man waren ze echter niet tevreden. Ze verlangden zijn dood; ze wilden, dat de man, dien ze hadden leeren vreezen, geheel en al van het tooneel dezer wereld zou verdwijnen. En zoo brachten ze het door middel van pater Lamormain zoover, dat de keizer het doodvonnis onderteekende, dat den 24en Februari 1634 te Eger aan Wallenstein voltrokken werd. Zij waren het, die zich tot boden en koeriers lieten gebruiken, om met de verraderlijke veldoversten van Wallenstein, vooral met Gallas, Buttler en Piccolomini te onderhandelen. En in hun collegie te Praag werden, volgens het uitdrukkelijke getuigenis der tijdgenooten, de eigenlijke beraadslagingen door de voltrekkers van het vonnis gehouden. Meer kunnen we hier over de beruchte maar ingewikkelde geschiedenis van Wallensteins vermeend of werkelijk verraad niet aanstippen.

Het vijfde bewijs voor den geduchten invloed der Jesuiten op den gang van den dertigjarigen oorlog ligt in het beruchte Restitutie-edict van 6 Maart 1629. Het werd door keizer Ferdinand uitgevaardigd, juist toen het krijgsgeluk hem op het hoogste punt zijner macht gesteld had. Doch de Jesuiten waren er de opstellers van en de keizer werd er eenig en alleen door hun raad en hun inblazingen toe gebracht. Volgens de woordelijke bepaling van dat edict waren de Protestanten gehouden, alle kloosters, domkapittels, bisdommen en kerkegoederen, die ze sedert het Passauer verdrag van 1552 aan zich getrokken hadden, terug te geven aan de »rechtmatige" vroegere catholieke bezitters. Natuurlijk juichten alle catholieke priesters, bisschoppen en aartsbisschoppen van Duitschland, even als de paus te Rome, over dit behaalde voordeel. Doch dit was slechts in den beginne, want na weinige jaren bleek het, hoe het edict eigenlijk gemeend was. Het bleek, dat keizer Ferdinand, die zichzelf uitdrukkelijk de vrije en uitsluitende beschikking over die kerkegoederen voorbehouden had, volstrekt niet van plan was, die goederen aan de vroegere bezitters terug te geven. Zijn bedoeling was, ze tot zijn eigen voordeel en tot vergrooting zijner eigen macht te behouden, en grooten-

deels deed hij dat ook werkelijk (1). Het bleek verder, dat de zonen van Loyola dat edict slechts daarom gemaakt hadden, om in al de bezittingen, die de Protestanten teruggeven zouden, zich zelf in te dringen; om overal in die streken het sedert 1552 ingevoerde Evangelische geloof met geweld uit te roeien, en de kerken en hare bezittingen die op die wijze herkregen werden, voor de orde te winnen.

Daarom ontbraken de Jesuiten dan ook nooit en nergens, waar een schaar keizerlijke krijgers in een veroverde stad introk. Zij moesten immers die horden, die waarlijk niet te menschelijk waren, tot nog grooter ijver, om „voor de eer Gods hun lansen te vellen," d. w. z. tot nog afschuwelijker gruweldaden tegen de Protestanten, aanzetten. Ze moesten overal waar de banier des keizers of der Ligue doordrong, door de losgelaten soldaten de tooneelen van Boheme en Silezië, in het begin van den oorlog, doen herhalen. Pater Laurentius Forer bij voorbeeld, professor aan de Jesuitenschool te Dillingen, moedigde de bevelhebbers der keizerlijke legers aan met de woorden: „vertraagt niet in uw ijver, maar zengt en brandt, totdat de engelen in den hemel de voeten optrekken en de sterren beginnen te smelten." Desgelijks zag men pater La-Mournay bij de verovering der stad Oelnitz door de keizerlijken drie protestantsche geestelijken met eigen hand vermoorden, terwijl hij aan een Croaat, die een kind bij de voeten hield en het hoofd tegen een muur verpletterde, tot loon voor die daad op slag absolutie voor al zijn zonden gaf. De paters Jeremias Drexel, Frans Dubuisson, Ignatius Plachy en vele andere leden der orde stelden zich dikwijls zelf aan het hoofd der bataillons. Na den slag bij Breitenfeld, waarin Gustaaf Adolf generaal Tilly versloeg, vond men dan ook eenige Loyoliten onder de dooden. In Kaufbeuren gelijk in vele andere Zwabische rijkssteden, trokken de Jesuiten tegelijk met de keizerlijke bezettingstroepen in gelederen binnen en dwongen er (in 1630) alle Protestanten òf het land te ruimen òf catholiek te worden. Zelfs met doodzieke grijsaards, gelijk b. v. met den zeventigjarigen burgemeester Lauber, werd hierin geen uitzondering gemaakt. In hetzelfde jaar 1630 kwam pater Lamormain in persoon naar Augsburg, om in vereeniging met den rector van het Jesuiten-collegie aldaar, Konrad Reising, uitvoering te geven aan het Restitutie-edict. Met behulp der medegebrachte soldaten waren spoedig alle protestantsche kerken en scholen òf gesloten òf omvergehaald. De inwoners die bij hun Protestantisme bleven volharden, werden met zweepen naar de mis gedreven. Zelfs werd hun niet vergund het land te verlaten, tenzij ze hun vermogen achterlieten.

„Zoo ging het," zegt een kroniekschrijver uit dien tijd, „in het gansche rijk: wat de Jesuiten wilden, dat beval de keizer, dat dreef de Spanjaard, dat probeerde de Beier, dat regelden hun commissarissen, dat volvoerden de soldaten, en het is niet mogelijk te beschrijven, hoe jammerlijk en schrikkelijk het toeging met moorden, rooven en branden."

---

(1) Paus Urbanus VIII beklaagde zich in het jaar 1632 allerheftigst hierover en antwoordde den jesuitischen kardinaal Garman, dien Ferdinand naar hem afgevaardigd had, zonder omwegen, »dat de groote voordeelen, die de Zweden juist toentertijd behaald hadden, zeker een straf des hemels waren hiervoor, dat de kerkegoederen die aan de Protestanten ontnomen waren, niet aan de kerk gegeven, maar door den staat voor zijn belangen gehouden werden."

Als zesde en laatste bewijs van dien jesuitischen invloed op de oorlogs-aangelegenheden wijs ik op de eindelooze bemoeiingen der Jesuiten, om het tot stand komen van eenig vergelijk steeds bij voorbaat te verhinderen. Zij wilden van geen vrede weten, zoo lang er nog één Protestant bestond. Reeds in het jaar 1632 zocht kardinaal Richelieu een eind aan den oorlog te maken, en wel op eene wijze, die zijn verstand tot eer verstrekt. Toen was namelijk Ferdinand II door de overwinningen van Gustaaf Adolf plotseling van het hoogtepunt zijner macht in diepen nood gestort. Het scheen buiten twijfel te staan, dat het huis Habsburg door den dapperen zweedschen koning en zijne protestantsche bondgenooten weldra tot een tamelijk vernederenden vrede gedwongen zou worden, als Maximiliaan I van Beieren maar met zijn Catholieke Ligue onzijdig bleef. Dat ware zelfs in het belang van Beieren geweest. Daardoor zou Beieren van den oorlog verschoond gebleven zijn en zich tot een macht in het midden van Duitschland hebben kunnen verheffen, die aanzienlijk genoeg geweest ware, om den toon in Duitschland aan te geven, voordeelen derhalve die een verstandig regent met beide handen aangegrepen zou hebben. De fransche gezant Charnacé wendde dan ook al zijn welsprekendheid aan, om den hertog te bewegen onzijdig te blijven. Ook de commissie der landstenden die te Munchen vergaderd was, ondersteunde hem hierin met alle kracht.

Maar wat zou er dan van de Jesuiten en hun plannen eener Habsburgsche wereldmonarchie geworden zijn, als Maximiliaan dien voorslag aangenomen had? Daarom spanden ze alle krachten in, om dit te verhinderen. Adam Contzen (1), de biechtvader van Maximiliaan, nam hel en hemel te baat, om hem van een zoo verderfelijk plan af te houden. Natuurlijk bliezen al de andere Jesuiten, waarvan het hof te Munchen wemelde, op hetzelfde hoorntje. Ze beweerden, dat Maximiliaan, als hij ophield in dezen oorlog voor het geloof te strijden, al den reeds behaalden roem verliezen zou. Ja, ze spraken van een onuitwischbare smet, die hij daardoor op zich zou laden. Bovendien vroeg Contzen hem, of hij, de keurvorst (2), het dan op zijn geweten wilde nemen, door een onzijdigheidsverdrag met den zweedschen koning de zegepraal van het ketterdom te begunstigen. Ten slotte zou hij zoodoende nog genoodzaakt worden, zelf in Beieren ook vrijheid van godsdienst aan de Protestanten toe te staan! Kortom, hij wist zijn doorluchtigen biechtzoon zulk een schrik aan te jagen, dat Maximiliaan besloot, den oorlog voort te zetten en zich ook verder als een voormuur van Oostenrijk tegen den zweedschen koning te laten gebruiken, — tot onberekenbare schade en ellende van Duitschland en niet het minst van Beieren zelf.

Op die wijze kwam, alleen door de schuld der Jesuiten, de vrede in 1632 niet tot stand. En evenzoo ging het ook in de jaren 1635 en 1638.

In 1635 namelijk was het oostenrijksche hof er in geslaagd, door den zoogenaamden Prager vrede het verbond van Saksen met Zweden te ontbinden. Die vrede had voor keizer Ferdinand een onschatbare

(1) Geboren 1575 te Montjoije in het hertogdom Julich. Sedert 1617 biechtvader van bisschop Johann Gottfried van Würzburg, bekleedde hij van 1623 tot aan zijn dood (in 1635) de betrekking van biechtvader bij Maximiliaan, die door Johannes Buslidius van 1595 tot 1623 vervuld was.

(2) Keizer Ferdinand had den hertog van Beieren in 1623 tot de waardigheid van keurvorst verheven.

waarde, want hij was toen te veel uitgeput, om den strijd met al zijn vijanden nog langer te kunnen volhouden. Niettegenstaande dat, spogen de Jesuiten, pater Lamormain aan het hoofd, vuur en vlam over dien vrede. Niet alleen trachtten ze de catholieke keurvorsten door alle mogelijke middelen van het toetreden tot de overeenkomst terug te houden, maar ze drongen er ook dagelijks bij den keizer op aan, den vrede te breken. En dit was zeer natuurlijk, want volgens de overeenkomst van den Prager vrede werd niet alleen aan de Lutherschen vrijheid van godsdienst gewaarborgd, maar ook de verdere uitvoering van het jesuitische Restitutie-edict geschorst! De nood van den Habsburger was echter op dat tijdstip te groot, dan dat hij zijn biechtvader op dit punt ter wille had kunnen zijn. Deze was dus wel genoodzaakt, gunstiger tijden af te wachten.

In Februari 1637 stierf Ferdinand II, onder de verwenschingen der volken van Duitschland, die door hem in onafzienbare ellende gestort waren. Hij werd door zijn zoon, Ferdinand III, opgevolgd, die van 1637 tot 1657 keizer was. Aanstonds na zijn troonsbestijging bood de landgravin van Hessen, Amelie Elisabeth, als voogdes van haar achtjarigen zoon, den keizer op dezelfde voorwaarden als Saksen in 1635, den vrede. Den nieuwen keizer, die juist door Bernhard van Weimar erg in de engte gedreven werd, was dat aanbod zeer welkom. Hij gaf aan keurvorst Anselmus Kasimir, aartsbisschop van Mainz, volmacht over deze voor hem hoogstbelangrijke zaak te onderhandelen, en de keurvorst bracht haar met zeer gunstige voorwaarden voor Oostenrijk tot stand.

Alle wereldlijke raadslieden van Ferdinand III juichten over dit verdrag en de meeste geestelijke waardigheidsbekleeders verheugden er zich evenzeer over. Alleen de Jesuiten echter streden er met hand en tand tegen. Zij hieven de bitterste klachten aan, dat nu zelfs aan Gereformeerden vrijheid van godsdienst zou worden toegestaan. Hessen namelijk had het Calvinisme aangenomen, de gehaatste van de gehate ketterijen. Het was dus een geluk voor hen, dat de keizer een der knapsten uit hun midden, pater Johannes Gans tot biechtvader had. En nog grooter geluk was het, dat de keizer zich door diens dringende voorstellingen bewegen liet, het verdrag niet te ratificeeren. De landgravin trad derhalve op nieuw met de Zweden in verbond, en haar dapper leger streed voortaan tot aan het einde van den oorlog aan de zijde der Protestanten.

Zoo wisten de Jesuiten voortdurend het oorlogsvuur brandende te houden. Te vergeefs drongen de Rijksstenden, die in den herfst van 1640 te Regensburg vergaderden, er bij den keizer op aan, voorloopig althans een algemeene amnestie af te kondigen, om zoodoende de verzoening tusschen Oostenrijk en de Protestanten voor te bereiden. De keizer deed het niet, omdat de Jesuiten er niet in bewilligden. Ze wierpen het denkbeeld eener algemeene amnestie, als een zondige en verwerpelijke zaak, ver weg. Uitdrukkelijk werd dat uitgesproken in een memorie door den reeds genoemden pater Laurentius Forer namens de orde toentertijd in 't licht gegeven. Ze drongen er krachtig en fel op aan, den oorlog nooit te staken voordat het Protestantisme volledig uitgeroeid ware.

Eindelijk echter sprak de nood al te sterk, dan dat de keizer nog

langer zich aan dien stelregel had kunnen houden. In het jaar 1643 werden te Munster en Osnabrück de vredesonderhandelingen tusschen de verschillende oorlogvoerende partijen geopend, waarbij ook het buitenland, vooral Frankrijk en Zweden, sterk vertegenwoordigd was. Gansch Duitschland jubelde toen men zag, dat het eindelijk ernst werd met het werk des vredes. Want men was den langen, vreeselijken strijd doodelijk moede, en Catholieken zoowel als Protestanten hoopten hartelijk, dat men het spoedig eens zou worden. Immers zoo lang de onderhandelingen duurden, ging het vechten en slachten zijn gang en werd de reeks der gruwelen nog steeds vermeerderd. Niettegenstaande dat alles duurde het echter nog volle vijf jaren, eer de onderhandelingen ten einde gebracht waren.

En wie droeg de schuld van die vertraging, gedurende welke het arme Duitschland den ondergang nabij gebracht werd? Niemand anders dan de orde van Jesus.

Het eerste en voornaamste wat de Protestanten eischten en volstrekt eischen moesten, was vrijheid van godsdienst, gelijk in het algemeen gelijke rechten in alle opzichten met de Catholieken. Zoolang die hoofdvoorwaarde niet toegestaan was, konden de Protestanten aan geen vrede denken. Maar juist die eerste voorwaarde werd door de Jesuiten als een misdaad tegen den godsdienst stellig en hardnekkig verworpen. Ze drongen er bij den keizer op aan, liever van een andere zijde de grootste offers te brengen, liever de schoonste duitsche landstreken aan Frankrijk en Zweden af te staan, dan die voorwaarde aan te nemen. En niet alleen bij den keizer drongen ze daarop aan, maar bij alle catholieke rijksstenden, bij alle kleinere of grootere catholieke mogendheden, die op het vredescongres vertegenwoordigd waren.

Hoe krachtig de invloed van deze hun machinaties wezen moest, kon men 't best hieruit opmaken, dat er toentertijd bijna in de gansche catholieke wereld geen enkel vorst of minister of staatsman van eenig aanzien was, die geen lid van de orde van Jesus tot biechtvader had. Niet minder gunstig was hun de omstandigheid, dat de vredesonderhandelingen juist te Munster en Osnabrück gevoerd werden, want in beide steden hadden ze collegiën. Bovendien was de bisschop van Osnabrück, de woordvoerder van de catholieke rijksvorsten, hun bijzondere vriend. Genoemde bisschop namelijk, Franz Wilhelm genaamd, een natuurlijke zoon van hertog Ferdinand van Beieren, was van zijn negende jaar af aan door de zonen van Loyola te Ingolstadt opgevoed. Hij werd daar zoo doorvoed met de grondstellingen der orde, dat zelfs zijn neef, Maximiliaan 1 van Beieren, niet jesuitischer gezind kon zijn. Behalve dat hij zeventien catholieke stemmen op het vredescongres vertegenwoordigde, oefende hij bovendien door zijn welsprekendheid en hoogaanzienlijke familiebetrekkingen een grooten invloed. En al wat hij deed en sprak, dat deed en sprak hij in den geest zijner opvoeders. Al waren de beide generaals der orde, Vitelleschi en Caraffa, in wier bestuurstijd het congres viel, persoonlijk tegenwoordig geweest, dan hadden ze niet beter dan bisschop Franz Wilhelm de belangen hunner orde kunnen behartigen.

Even werkzaam als de bisschop van Osnabrück betoonden zich de jesuitische professoren van de collegiën te Munster en Osnabrück. Vooral waren het de beide paters Johannes Mühlmann en Gottfried Coeler, benevens hun rector Johannes Schücking, die hierin met zulk een loosheid

te werk gingen, dat men hen als model-jesuiten kon beschouwen. Er was geen gezant van een catholiek vorst, bij wien ze niet elken dag in- en uitliepen. Geen kamer was er, hoe afgezonderd ook, waar ze niet hun luisteraars en spionnen hadden. Zelfs de woningen der protestantsche gevolmachtigden waren hiervan niet uitgezonderd. In het tuinhuis van het Jesuiten-collegie van Munster hielden de ultra-catholieke gevolmachtigden hun voorbereidende beraadslagingen onder voorzitterschap van den spaanschen gezant, en dat de besluiten aldaar in zuiver jesuitischen geest uitvielen, spreekt dus van zelf.

Op die wijze gelukte het hun, het tot stand komen van den vrede vijf volle jaren te vertragen. En zeker zou Ferdinand III aan zijn gezant, graaf Maximiliaan von Trautmannsdorf, — den »vredes-engel", zooals velen hem met recht noemden — nog niet eens in het jaar 1648 volmacht gegeven hebben om in de quaestie der godsdienstvrijheid de concessies te doen, welke de Protestanten verlangden, wanneer hij niet door den nood gedrongen ware geweest. Juist terzelfden tijd toch had de voortvarende en koene zweedsche generaal Wrangel het laatste leger dat de keizer had kunnen bijeenbrengen, totaal verslagen. Onder die omstandigheden moest Ferdinand III toegeven. En zoo kwam den 24n October 1648 de vrede waarnaar zoo lang met smachtend verlangen was uitgezien, — de Westphaalsche vrede, gelijk hij genoemd wordt, — toch eindelijk tot stand.

Doch hoe zag het er na dat alles in Duitschland uit? O! het dertigjarige moorden en branden had een toestand in het leven geroepen, zóó jammerlijk dat de pen weigert dien te beschrijven. Duizende steden en dorpen lagen in puin. De vruchtbaarste velden langs onafzienbare uitgestrektheden waren in wildernissen veranderd. De wilde beesten waarden in menigte rond, waar anders vreedzame kudden weidden. De menschen hadden alle menschelijk gevoel verloren en waren niet zelden tot beesten verwilderd. Jong en oud was zoo diep in onwetendheid verzonken, dat ze van God noch duivel wisten. Kortom het was een toestand zoo deerniswaardig als men zich voorstellen kan, en die slechts door een langen, zeer langen vrede weder terecht kon komen. En toch hadden, ondanks dien vreeselijken nood, de Jesuiten al hun krachten ingespannen, om den vrede niet tot stand te laten komen, en lieten ze niet na dien vrede te vloeken, toen hij toch tot stand gekomen was.

Te verwonderen trouwens is dit niet. Want ze hadden gehoopt hnn macht over gansch Duitschland uit te breiden, en nu moesten ze zich met twee derden er van tevreden stellen. Daarentegen konden ze zich met zelfvoldaanheid beroemen, dat die twee derden van Duitschland een resultaat waren, waarbij al hun aanwinsten in de andere staten van Europa in de schaduw stonden. Immers ten tijde van het sluiten des vredes bezaten ze in Oostenrijk, Bohemen, Beieren en de kleinere geestelijke vorstendommen van het Duitsche rijk niet minder dan honderd en achttien collegiën benevens een daaraan geëvenredigd aantal van residentiën, novitiaten en professen-huizen. En toch hinderde niets hen meer, dan de bewustheid, zich door den Westphaalschen vrede een zoo eindeloos wijd veld als met één pennestreek ontrukt te zien.

VI.

DE MACHT DER JESUITEN IN ENGELAND EN DE NOORDSCHE RIJKEN.

Veel minder dan in de genoemde staten van Europa gelukte het den Jesuiten, zich in de Noordsche rijken vast te nestelen, Polen alleen uitgezonderd. Daarom kan ik in de beschrijving hunner macht in deze landen vrij wat korter zijn.

Engeland was door het gewelddadig optreden van koning Hendrik VIII aan den scepter van Rome ontrukt, en zoo lang die koning leefde (tot 1547) moest al wat Catholiek heette, zich op een behoorlijken afstand houden. Reeds den stichter der Jesuiten-orde was dat iets onuitstaanbaars en hij vaardigde zijn beide apostelen Pasquier-Brouet en Salmeron naar Engeland af, om te zien, of ook hier geen kolonie voor zijn doeleinden te stichten ware.

Brouet en Salmeron overtuigden zich echter spoedig, dat hier voor hen niets uit te richten viel. Daarom staken ze weldra over naar »het groene Erin", zooals men Ierland placht te noemen, om de bewoners van dat eiland in hun verzet tegen Hendrik VIII en zijn hervormingen te sterken. Maar ook hier bleven ze niet lang, want koning Hendrik smoorde den opstand zijner iersche onderdanen in bloed en de jesuitische zendelingen moesten zich hals over kop uit de voeten maken.

Evenmin was er toentertijd in Schotland iets uit te richten. Daar had de groote hervormer John Knox bij zijn uitroeiing van het pausdom het gansche volk op zijn hand.

Wel is waar kwam er in deze voor de Jesuiten zoo ongunstige omstandigheden eenige verbetering na Hendrik's dood. In Engeland kwam na de korte regeering van Eduard VI (1547—1553) een dochter van Hendrik VIII uit zijn echt met Catharina van Arragon, Maria I, gewoonlijk »de bloedige Maria" genoemd, op den troon. In Schotland kwam Maria Stuart, de dochter van Jacobus V en Maria van Lotharingen, aan de regeering. Beide koninginnen waren door hare moeders streng catholiek opgevoed. Onder hare regeeringen spanden de Roomschen dan ook alle krachten in, om het Protestantisme voor goed te verdringen. En natuurlijk stonden de Jesuiten hierin op den voorgrond, vooral de beide paters Edmund Hay en Thomas Dasbire. Maar welke gruwelen ook aangericht werden en hoeveel protestantsch bloed ook vergoten werd, het jammerlijke treurspel eindigde hiermede, dat de Jesuiten geheel Groot-Britannië moesten verlaten, toen in Engeland de beroemde Elisabeth (1558) en in Schotland graaf Murray (1568), — in naam van den minderjarigen Jacob VI — het bewind in handen kregen.

Trouwens de zonen van Loyola gaven natuurlijk hun pogingen, om zich op de Britsche eilanden vast te nestelen, nog lang niet op. Ze richtten weldra te Rome, gelijk mede op fransch grondgebied, te Douay en Rheims en later ook te St. Omer, Luik en elders op het vasteland, seminariën op, om jonge Engelschen in roomsch-jesuitischen geest op te leiden. En nu werden van uit die inrichtingen voortdurend zendelingen onder allerlei vermommingen naar Engeland gezonden, om ook dit rijk in verwarring te brengen. Als zoodanig onderscheidden zich b. v. onder de regeering van Elisabeth de paters Edmund Campian, Radulf Serevin, Alexander Briant en Robert Person. Nu eens als soldaten, dan eens als kooplieden verkleed doorkruisten ze het land. Person

was ook de schrijver van een aantal schotschriften op de koningin, gelijk mede Campian. Maar het eigenlijke doel: blijvende nederzettingen in Engeland en Schotland te vestigen, gelukte aan de orde nooit. Groot-Britannië kon zich dus beroemen, de banier van Loyola slechts kort en als in het voorbijgaan op zijn bodem gezien te hebben.

Evenzeer konden de koninkrijken van Denemarken en Zweden zich daarop beroemen. Hier echter, vooral in het laatstgenoemde, bereikte men dit niet zonder inspanning en strijd.

In Zweden was door Gustaaf I de Hervorming ingevoerd en het Catholicisme geheel uitgeroeid. Maar onder zijn tweeden zoon en opvolger Johannes III (1568—1592) meenden de Jesuiten, dat het oogenblik gekomen was, om weêr vasten voet in Zweden te winnen. Johannes had namelijk tot gemalin de zeer goed catholieke prinses Catharina, een zuster van koning Sigismundus Augustus II van Polen, en deze vorstin wist haar gemaal geheel en al naar haar zin te leiden. Openlijk kon men hierin echter niet te werk gaan, daar het zweedsche volk zeer sterk aan zijn evangelisch geloof gehecht was en alsdan als één man opgestaan zou zijn. Daarom werd de koning overreed, om vooreerst slechts in alle stilte eenige paters Jesuiten te laten komen

Die paters verschenen, met Laurentius Nicolai uit Leuven aan hun hoofd, en stelden zich aan als protestantsche theologen. Ze werden zelfs op uitdrukkelijk bevel van koning Johannes aan de nieuw opgerichte hoogeschool te Upsala aangesteld. Doch hun heimelijke werkzaamheid ging den toenmaligen generaal der orde, Eberhard Mercurien, veel te langzaam. Hij zond derhalve pater Anton Possevin, dien we reeds van Savoye kennen, naar den zweedschen koning, om hem over te halen, dat hij de openlijke uitoefening van den catholieken godsdienst in zijn rijken zou toestaan. Zoo ver echter bracht Possevin, die zich als een keizerlijke gezant voordeed, niet. Maar dit bereikte hij toch, dat koning Johannes heimelijk tot het Catholicisme overging. Hij nam pater Stanislaus Versovicius, den biechtvader van zijn gemalin, ook tot zijn eigen biechtvader aan, en liet in zijn paleis een kapel bouwen, waar dagelijks de mis gelezen werd. Van veel grooter gewicht was het echter, dat hij zijn oudsten zoon en vermoedelijken troonopvolger Sigismundus, ten einde zijn toekomstige verkiezing tot koning van Polen mogelijk te maken, openlijk in het catholieke geloof liet opvoeden. Daardoor werden de Zweden reeds eenigszins er op voorbereid, dat die godsdienst met de troonsbeklimming van Sigismundus openlijk ingevoerd zou kunnen worden.

Beide verwachtingen schenen zich ook inderdaad te zullen verwezenlijken. Sigismundus werd in het jaar 1587, als de naaste erfgenaam van Sigismundus Augustus II, ook werkelijk door de Polen tot hun koning gekozen; en toen Johannes III in 1592 stierf, erfde de jonge vorst insgelijks het koninkrijk Zweden. Wat was nu echter natuurlijker, dan dat hij, die door de Jesuiten opgevoed was en sedert zijn bestijging van den poolschen troon geheel aan hun leiband liep, dadelijk het mogelijke deed, om het Catholicisme in Zweden ingang te verschaffen? De Zweden verwachtten ook niet anders. Daarom kwamen de zweedsche Stenden of Staten dan ook reeds den 9den Jan. 1593 te Upsala bijeen; en op die vergadering werd met eenparigheid van stemmen het besluit genomen, dat in het gansche land voor altijd slechts de Augsburgsche Belijdenis, dus het luthersche geloof, geduld zou worden. Dat besluit

werd door alle aanwezenden, — bestaande uit den Rijksraad, de ridderschap, de geestelijkheid, de ministers van staat, de provinciale gouverneurs en de burgemeesters, — onderteekend en door den rijksbestuurder, Karel, hertog van Oost-Gothland en broeder van den overleden koning, gecontrasigneerd. Daarop werd het door een deputatie naar Sigismundus, die nog te Warschau was, gebracht en van hem gevorderd, dat hij er den eed op afleggen zou, eer hij naar Zweden overkwam, cm zich te laten kronen. En wat deed Sigismundus? Eerst beproefde hij zonder den gevorderden eed den zweedschen troon te bestijgen. Toen dit echter mislukte, daar er een algemeene opstand dreigde uit te barsten, deed hij wat de Jesuïten hem raadden. En die raad was, dat hij alles bezwoer, maar met het zoogenaamde »inwendige voorbehoud" (reservatio mentalis), om namelijk het contract voor zoo ver het hem niet paste, aanstonds weder te breken.

Zoodra hij dan ook gekroond was, bekommerde hij zich geen jota meer om zijn eed. Hij liet zijn geliefde Jesuiten naar Stockholm komen en stelde hen daar in het bezit van verscheiden kerken, die hij aan de Protestanten ontnam. Voorts stelde hij catholieke raadslieden aan, liet processies houden, eischte dat men overal de zonen van Loyola collegiën zou helpen oprichten en ten slotte stelde hij de besluiten van Upsala geheel buiten werking. Hieraan onderwierpen zich echter de zweedsche stenden niet. Ze protesteerden aanstonds op de krachtigste wijze en toen protesteeren niet hielp, brachten ze een leger op de been, waarmede het leger dat Sigismundus uit Polen tegen hen oprukken liet, verslagen werd. Daarop verklaarden de rijksstenden hem van den troon vervallen en zetten eindelijk, den 18en Maart 1607, den hertog Karel van Oost-Gothland de kroon op.

Zoo was het op eenmaal uit met de korte heerschappij der Jesuiten in Zweden en sedert zijn ze er ook nooit weder teruggekeerd. Doch neen, ik vergis mij. Nog één enkele maal keerden ze terug, namelijk onder koningin Christine, de dochter van Gustaaf Adolf, die in den dertigjarigen oorlog zooveel voor de zaak der Protestanten gedaan heeft. Ze kwamen echter niet openlijk voor den dag, maar onder allerlei vermommingen. Bourdelot b. v. kwam als geneesheer en Paulus Cassati en Franciscus Malines als wiskundigen. Anderen kwamen als eenvoudige huis-kapellaans van vreemde gezanten, zooals de paters Mannerschied en Anton Macedo. De eerste behoorde bij het gevolg van den spaanschen, de tweede bij dat van den portugeeschen ambassadeur. Toch gelukte het hun niet de koningin tot eenige begunstiging van hun orde of van den catholieken godsdienst te bewegen. Want zij legde eerst hare kroon neder, en toen eerst zwoer ze haar geloof af. Dit geschiedde den 24en Dec. 1654 te Brussel, waar ze zich door pater Guemes in de catholieke kerk liet opnemen. Hare geloofsverandering had op Zweden ook niet de minste terugwerking. Zelfs werd haar, toen ze later eens tijdelijk te Stockholm terugkwam, niet eens vergund haar nieuwen godsdienst aldaar openlijk uit te oefenen.

Veel beter slaagden de zonen van Loyola in Polen. Hier was de catholieke godsdienst de heerschende gebleven, ofschoon ook een aanzienlijk deel (ongeveer een vierde) der bewoners van dat land het protestantsche geloof hadden aangenomen.

De eerste die de zwarte paters in het land haalde, was de bisschop van Wilna. Onder zijne bescherming stichtte pater Magius aldaar een

collegie, dat als het vaderhuis van alle latere jesuitische stichtingen in Polen en Lithauen beschouwd kan worden. Vooral echter hadden ze hun macht in dit rijk te danken aan Stephanus Bathori, die in het jaar 1576 door de Polen tot hun koning verkozen werd. De slimme paters wisten zijn gunst in zoo hooge mate te winnen, dat hij hen gedurende zijn tienjarige regeering letterlijk met rijkdommen bijna overlaadde. Zoo verrezen er in het district van Krakau, behalve een professenhuis en een novitiaat, niet minder dan zeventien collegiën en acht residentiën, waarin samen bij de zes honderd Jesuiten werkzaam waren. In het district van Warschau en in Lithauen waren twee professen-huizen, een novitiaat, vijftien collegiën, vier residentiën en omtrent vijfhonderd leden der orde. Ja tot aan Riga en Smolensk brachten ze hun voorposten vooruit, en zelfs in het verwijderde Nowgorod hadden ze een nederzetting.

Zoo voordeelig echter dit alles voor de orde was, zoo nadeelig en verderfelijk was het voor het poolsche volk. Zoodra toch de Loyoliten eenmaal goed in het zadel zaten, begonnen ze den veldtocht tegen de Protestanten en alle niet-catholieken te openen. Tot nog toe hadden dezen volgens de bestaande wetten volkomen vrijheid van godsdienst gehad en was er onderlinge vrede geweest. Maar nu ontstonden er, tengevolge van de deels openbare deels verborgen streken der Jesuiten, inwendige onlusten in het rijk, die eerst na eeuwen en niet dan met den ondergang van Polen eindigden. Een uitvoerige geschiedenis echter van al die binnenlandsche beroerten ten gevolge der machinatiën der Jesuiten, moet hier achterwege blijven. En ze kan dat zooveel te eerder, daar de wijze waarop de Loyoliten ook hier te werk gingen, geheel dezelfde was, als vóór en tijdens den dertigjarigen oorlog in Duitschland.

Het zal voldoende zijn een enkel voorbeeld aan te halen, hoe haar meer verlichten onder de Polen reeds op het einde der 16e eeuw tot de duidelijke bewustheid kwamen, waaruit de verdeeldheid in het rijk haar oorsprong had en waartoe ze eindelijk leiden moest. In een Memorie, die te Prosznowitz aan den poolschen adel werd overhandigd, komt o. a. letterlijk het volgende voor: »De Jesuiten denken er volstrekt niet aan, de andersdenkenden te overtuigen; ze zijn er slechts op uit, hen te vervolgen en te plagen, en een eeuwigen godsdiensthaat levendig te houden. Hun knapste en scherpzinnigste medeleden gebruiken ze niet tot de opvoeding der jeugd, maar aan de hoven, om alle koningskeuzen en koninklijke besluiten naar hun zin te doen uitvallen. Ze trekken van de bescherming der koningen slechts partij ter bereiking hunner heerschzuchtige bedoelingen. Zij zijn het geweest, die de onlusten in Riga, in Lithauen en Volhynië aangestookt hebben. Zij waren het desgelijks, die te Krakau de protestantsche geestelijken, om hun kerken machtig te worden, met geweld verdreven zonder eenige verschooning voor ziekte of hooge jaren, bij welke gelegenheid zelfs eenige kerken aan de vlammen werden prijs gegeven. Hun collegiën, seminariën en professen-huizen schijnen wel paleizen en bevestigde citadellen te zijn, alsof ze er opzettelijk op aangelegd zijn, om veilige schuilplaatsen te worden voor verraders des vaderlands. Oproer aanstoken is hun element en al hun kracht besteden ze tegen dezulken, die als goede patriotten bekend zijn. Daarom is er dan ook geen ander middel om den staat te redden, dan, — zooals reeds de beroemde Doctor Pir en de rijkskanselier Johannes Zamoyski gezegd hebben — deze menschen uit het gansche land te verjagen."

Zoo oordeelden reeds op het einde der 16e eeuw de helderdenkenden

onder de Polen over de orde van Jesus. Doch de Jesuiten hadden reeds toen, zoowel bij het hof als bij den adel, veel te veel invloed, dan dat de landdagen op zulke oordeelvellingen acht zouden slaan. En zoo bereikten de mannen van Loyola ten slotte toch hun doel (in het jaar 1717), namelijk de volledige onderdrukking van het niet-catholieke geloof en tevens de ontzetting van de andersdenkenden uit al hun politieke rechten. Ten gevolge van dat dweepzieke drijven echter brak de burgeroorlog in volle vlam uit. En daar de onderdrukte dissidenten door Rusland in bescherming genomen werden, kwam het ten slotte zoo ver als het noodwendig komen moest, namelijk tot de opheffing en deeling van het poolsche rijk.

Nu blijft mij nog over de macht der Jesuiten in Rusland te vermelden. Maar dat kan met weinig woorden geschieden, daar de orde hier nooit werkelijk eenige macht verkregen heeft. Wel is waar deed de reeds herhaaldelijk genoemde pater Possevin een poging, om vasten voet in dat uitgestrekte rijk te winnen. Hij reisde daartoe in verschillende vermommingen van Zweden uit herhaaldelijk in de grensprovinciën. Maar, waar hij ook aanklopte, nergens wilde men hem opendoen. Het volk zoowel als de meer aanzienlijken waren al te zeer gehecht aan hun voorvaderlijken Griekschen godsdienst, dan dat ze iets zouden hebben willen weten van een voorstander van de roomsch-catholieke kerk en vooral van het pausdom. En zoo moest Possevin met zijn enkele metgezellen, die hem op zijn verschillende zwerftochten begeleidden, Rusland geheel onverrichter zake weder verlaten.

Op eens echter, in het eerste begin van de 17e eeuw, kwam er een weg open, om in het groote noordsche rijk in te dringen. En ofschoon die weg al een zeer kromme, ja misdadige was, aarzelden de Jesuiten toch geen oogenblik, om daar langs binnen te komen. Na den dood namelijk van Csaar Iwan II Wasiljewitsch, bijgenaamd »den Vreeselijke", kwam, in het jaar 1584, zijn minderjarige kleinzoon Feodoor I Iwanowitsch aan de regeering. In zijn plaats werden de teugels van het bewind gevoerd door vorst Boris Feodorowitsch Godünow, den gemaal zijner zuster Irina. Aangaande dezen Boris nu liep het gerucht, dat hij den eenigen broeder van Feodoor, den grootvorst Dmitri of Demetrius, in 1591 had laten vermoorden, om na den dood van den ziekelijken Feodoor de regeering in handen te kunnen krijgen. Werkelijk scheen de loop van zaken dit vermoeden te bevestigen, want toen Feodoor in 1598 stierf en met hem tevens de stam van Rurik was uitgestorven, maakte Boris zich aanstonds van den troon meester. Het grootste gedeelte van het volk, en zelfs de grooten des rijks, erkenden hem ook als csaar. Maar de buitengemeene gestrengheid waarmede hij vele bij de Russen gehate nieuwigheden invoerde, alsmede de begunstiging van vreemdelingen aan zijn hof, verwekten hem spoedig een aantal vijanden. Zoodoende was er slechts een vonk noodig, om het smeulende vuur van den opstand in lichte-laaie vlam te doen uitbarsten. En nu stond er juist in dezen tijd van gisting aan de grenzen van Polen een man op, die zich voor den vermoorden Dmitri uitgaf. Deze man, die eigenlijk niemand anders was dan een weggeloopen jonge monnik uit het grieksche klooster Tschudow, namens Grischka Otrepiew, trok de aandacht van den poolschen Jesuiet Nicolaus Knermkowsky. Aanstonds werd de gewaande Dmitri in een Jesuiten-collegie in Lithauen gebracht en daar niet alleen in den

roomsch-catholieken godsdienst onderwezen, maar zeker ook behoorlijk afgericht voor de rol die hij spelen moest. Zoo bericht althans de zeer onpartijdige Thuanus in de »Geschiedenis van zijn tijd". Nadat hij daar voldoende gedrild was, stelden de Jesuiten hem voor aan hun trouwen vriend en begunstiger, den woiwode van Sandomir, Mniszeck, en wisten dezen, door het vooruitzicht van een huwelijk zijner dochter Marina met den geïmproviseerden csaar, volledig voor de zaak te winnen. De woiwode erkende dus den bedrieger voor den waren Dmitri en door zijn invloed zoowel als door dien der Jesuiten gelukte het, koning Sigismundus III en bijna den ganschen poolschen adel voor de zaak van den pretendent te winnen. Men stond Mniszek toe, in den herfst van 1603, een groot poolsch leger bijeen te brengen, om daarmede de rechten van zijn toekomstigen schoonzoon tegen den csaar Boris te doen gelden. De volgende lente begon de oorlog, en uit haat tegen Boris kozen een aantal Russen de zijde van den pretendent. En binnen een jaar was het zoo ver gekomen, dat de bezitter van den russischen troon voorzien kon dat hij het onderspit zou moeten delven. Hij nam dus, in April 1605, vergif in, om zijn eenigen zoon Feodoor, die zeer bemind bij de Russen was, op den troon te brengen. Deze werd ook werkelijk tot csaar uitgeroepen, maar reeds twee maanden later werd hij, na een ongelukkigen veldslag, door den zegevierenden Dmitri gevangen en aanstonds gewurgd. Daarop trok Dmitri zelf in triumph Moskou binnen en liet zich met groote praal tot keizer kronen.

Groot was de vreugde der Jesuiten. Het gewaagde spel was gelukt, en de valsche Demetrius, die hun beloofd had, hun orde in gansch Rusland in te voeren, zat op den gouden troon van het Kremlin. En werkelijk maakte Dmitri V, zooals hij zich nu liet noemen, ook aanstonds aanstalten, om zijn belofte te houden. Hij richtte den Jesuiten, die hem zulke goede raadslieden en helpers geweest waren, al zeer spoedig een prachtig collegie op te Moskou. Hij antwoordde paus Paulus V op een schrijven van Z. H., dat hij van plan was den catholieken godsdienst tot den heerschenden in Rusland te maken; slechts verzocht hij, wegens de vooroordeelen zijner onderdanen, den noodigen tijd daarvoor te mogen nemen. Kortom, het vooruitzicht voor de orde stond gunstig, en de Jesuiten droomden reeds de meesters van gansch Rusland te zijn; maar even onverwacht als het geluk hun toegelachen had, even snel keerde het hun ook weder den rug toe. Nauwelijks zat Dmitri anderhalf jaar op den troon of er brak een opstand uit, in het begin van het jaar 1607, juist op den dag toen hij zijne plechtige verloving vierde met Marina, de dochter van den woiwode van Sandomir. Het volk, aangevoerd door vorst Wasili Schuiski, bestormde het Kremlin; Dmitri en zijn Polen verweerden zich met de grootste dapperheid, maar weldra bezweken ze onder de overmacht en Dmitri zelf viel onder de slagen van Wasili Schuiski. Zoo nam de regeering van Dmitri V een spoedig eind en met haar natuurlijk ook de invloed der Jesuiten in Rusland. Want Wasili jaagde de Jesuiten en de Polen het land uit, en van dat tijdstip af aan bleef de Grieksche godsdienst in dat groote rijk weder voor eeuwen de alleenheerschende.

Hiermede is het uitgebreide hoofdstuk over de macht der Jesuiten in Asië, Africa, America en Europa ten einde. Klein, bijna onmerkbaar, was de aanvang; maar onberekenbaar groot en geducht was het

gevolg. Reeds een eeuw na de stichting der orde, heerschte haar generaal in zeker opzicht als onbeperkt gebieder over alle werelddeelen. De verschillende rijken van Asië, Africa, America en Europa waren in provinciën ingedeeld, die van Rome uit bestuurd werden. Over ieder provincie was een provinciaal als stedehouder van den generaal gesteld, en elke maand moest zulk een provinciaal zijn generaal op de hoogte van alles brengen. Hetzelfde werd om de drie maanden door de rectoren der collegiën gedaan, alsmede door de superiors der residentiën en professenhuizen, door de bestuurders der seminariën en novitiaten en door de hoofdleiders der zendingen onder de heidenen. Door die duizende berichten droeg de generaal ten allen tijde allernauwkeurigst kennis van al wat er ter wereld voorviel. Bovendien werd hij door de biechtvaders aan de verschillende hoven in de staatsgeheimen ingewijd, en hij was altijd nog beter op de hoogte dan de ministers dier landen zelf. En wat niet het minst belangrijke was, geen van die tallooze berichtgevers kon hem misleiden, daar ieder weder een assistent naast zich had, die van zijn kant ook weer rechtstreeks met den generaal correspondeerde. Die contrôle was zoo streng en nauwkeurig, dat daarom alleen reeds ieder van die provincialen, rectoren, superiors en hoe de hooggeplaatsten onder de mannen van Loyola verder heeten mochten, zich op de zuiverste waarheid toelegde.

Men kan dus de orde der Jesuiten ten tijde van dezen haar hoogsten bloei het best vergelijken met een onmetelijk groot net, dat over de gansche aarde uitgespreid was en welks draden allen in de handen van den generaal te Rome uitliepen. En in dat net spartelde het grootste gedeelte der menschheid, evenals de visschen wanneer de visscher het net langzamerhand ophaalt. Al mocht menig koning zich nog zoo groot wanen, hij was slechts een zwak wezen in vergelijking van den generaal der Societeit van Jesus. Men beweert dan ook, dat Claudio Aquaviva, die van 1581 tot 1615 generaal was, eenmaal uitgeroepen zou hebben: »waarom er toch geen brug naar de sterren was, om ook de andere deelen van het heelal te kunnen overwinnen!"

Die uitspraak mag men wel in de gedachte houden, als de Jesuiten tegenwoordig beweren, dat ze maar weinigen in aantal zijn en dus niet gevreesd behoeven te worden.

DERDE BOEK.

DE ZEDELIJKHEID DER JESUITEN

OF

DE GELOFTE DER KUISCHHEID.

EERSTE HOOFDSTUK.

De oude Adam in het masker der heiligheid.

Gaarne zou ik dit hoofdstuk en in 't algemeen dit gansche boek achterwege laten; want het onderwerp is niet van dien aard, dat het aangenaam is er over te spreken. Maar voor alle dingen moet het recht der waarheid gaan, en trouwens, hoe zou men een juist oordeel over het karakter der orde van Jesus kunnen vellen, als men ook niet deze zijde van hun doen en drijven leerde kennen. Bovendien, dit is buiten kijf, dat juist de onthullingen welke in dit opzicht gedaan werden, de eerste aanleiding waren, waardoor men de mannen van Loyola met een ander oog begon aan te zien dan waarmeê men in de eerste tijden van hun bestaan gewend was hen te beschouwen. En inderdaad zou het reuzengebouw van de macht der Jesuiten, zooals we die in het vorige boek gezien hebben, onmogelijk zoo spoedig ineen hebben kunnen storten, wanneer de allerliederlijkste uitspattingen der heilige vaders den bodem waarop dat gebouw stond, niet ondermijnd hadden. Derhalve zou mijne geschiedenis der Jesuiten volstrekt onvolledig zijn, wanneer ik uit ongepaste kieschheid dit boek liet wegvallen. De lezer moet er zich dus op voorbereiden, zaken te hooren, die hem met walging en afschuw zullen vervullen. Daarentegen zal ik mijn best doen, het zóó in te kleeden, dat het niet geheel onleesbaar zij, gelijk ik dan ook de vrijheid moet nemen, mijn schilderingen zoo kort mogelijk te maken.

»Het ware te wenschen," zegt de heilige Basilius, de groote stichter der oostersche monniken-orden, — »dat al degenen, die de gelofte afleggen, de wereldsche begeerlijkheden te vlieden, van hun zinnen geheel en al bevrijd en verlost konden zijn. Maar ze mogen doen wat ze willen, ze ondervinden helaas! toch altijd, dat ze menschen zijn, en geen van hen brengt het zoo ver, dat hij van de vleeschelijke lusten volstrekt niets meer gevoelt." Die uitspraak werd aan alle celibatairs bewaarheid, of ze monniken en nonnen of gewone geestelijken en priesters waren. Steeds hadden ze een geduchten strijd met hun menschelijkheid te voeren. Velen hielden zich standvastig en doodden hun vleesch door honger en andere middelen; maar de meesten waren niet in staat de eischen der natuur te weêrstaan. Zoo nam allengskens de zinnelijkheid, zoowel in de kloosters als bij de gewone priesters, hand over hand toe, en ten tijde der Reformatie was de gansche catholieke geestelijkheid, met alles wat er annex aan was, in wellust en liederlijkheid verzonken. Ieder had er

den mond vol van en verachtte er de geestelijkheid om. Ja, in deze grenzenlooze liederlijkheid lag, gelijk we hier boven reeds zagen, de hoofdoorzaak, waarom de Reformatie zulke reusachtige vorderingen maakte.

Dat alles wisten de Jesuiten maar al te goed, en juist daarom was hun streven, om op dit punt geheel het tegenovergestelde van de andere geestelijken te worden. Ze zagen duidelijk in, dat ze onmogelijk eenigen invloed op de Christenheid verkrijgen zouden, zoodra ze in dezelfde slechtheden vervielen, waarin de andere „geschorenen" zich te buiten gingen. En omgekeerd konden ze zeker zijn, door de gansche wereld als halve wonderen en model-priesters te zullen bewonderd worden, als het hun gelukte in den roep van zedelijkheid en reinheid te komen, zooals b. v. weleer een Antonius, Pachomius en Basilius. Daarom moest het 't streven der orde wezen, om zulk een roep te verwerven, en van Ignatius af aan gaven alle generalen de strengste bevelen aangaande al wat daartoe zou kunnen leiden.

Daartoe strekte onder anderen de verordening, dat de zonen van Loyola, wanneer ze op de openbare straat gingen, de oogen naar den grond moesten richten en overal van alle vrouwen, die hen tegenkwamen, de oogen afwenden moesten. „Wanneer echter", — zoo luidt de verordening verder, — „een vrouw aan hun deur mocht aankloppen, mag men haar niet binnenlaten, maar de deurwachter moet haar met kort bescheid afwijzen. Verlangt de vrouw een biechtvader, dan moet men haar naar de kerk zenden en daar zal haar de biecht worden afgenomen. Dan echter mag de pater slechts door het traliewerk en met afgewend gelaat met haar spreken, en bovendien moet steeds op een kleinen afstand een andere broeder staan, die wel niet hooren maar alles zien kan, opdat er niet misschien iets anders gedaan wordt, dan eenig en alleen biechten. Deed zich echter, ondanks alle voorzichtigheid, het geval voor, dat een dochter der zondige Eva in een professen-huis ware gekomen, om dezen of genen pater te bezoeken, dan moet een der leekenbroeders haar aanstonds aan de hand buiten de deur brengen en de deurwachter moet het stof dat ze betreden heeft, opvegen en buiten werpen, opdat geen der leden van de orde door de aanraking er van verontreinigd worde". — Zoo streng luidden de voorschriften der generaals aangaande de verhouding der leden tegenover het vrouwelijke geslacht, en daar blinde gehoorzaamheid de eerste regel was, werden die voorschriften ook werkelijk nagekomen. Het was dus een stichtelijke aanblik, als men de vrome paters maar aanschouwde; want ze hielden hun oogen, ooren, tongen en handen zoo eerzaam in toom, als waren ze volstrekt niet »van vrouwen geboren", en zelfs tegenover de schoonste jonge meisjes hielden ze zich als blinden en stommen. Ja het was alsof ze het gansche vrouwelijke geslacht den diepsten haat gezworen hadden, en wanneer ze ooit genoodzaakt waren in het bijzijn van anderen met een vrouw of meisje te spreken, dan deden ze dit met een weêrgalooze verachting, daar ze duidelijk lieten uitkomen, dat ze alle dochteren van Eva voor van God verworpene schepselen hielden, die zeker in de eeuwigheid verdoemd waren.

Onder zulke omstandigheden is het niet te verwonderen dat de Christenheid vol bewondering voor de Jesuiten werd, ja, dat velen hen zelfs als halve heiligen begonnen te vereeren. Ook zorgden ze er zelf

op alle manieren voor, dat deze hun roem veelvuldig besproken werd. Ze schreven verhalen over hun ingetogenheid, die het lagere volk in verrukking moesten brengen. En, daar hun deugd in dit opzicht zoo groot was, — zoo luidde de lof, dien ze zich zelf gaven — stonden ze in zeer bijzondere gunst bij de maagd Maria. Die gunst openbaarde zich in zekere genadebewijzingen die aan sommigen van hen ten deel vielen. Zoo b. v. gebeurde het pater Beraldus, dat hem in de St. Pauluskerk te Rome op klaarlichten middag een engel uit den hemel verscheen, die hem van wege de moeder Gods, behalve vele groeten, een gordel bracht, welke de eigenschap had, dat ieder die hem maar aanraakte, aanstonds van alle zinnelijke gedachten verlost werd. Daarom moest Beraldus dat kostbare kleinood dan ook, op bevel van zijn generaal, in een menigte kleine stukken snijden, en die stukjes werden zoo ver ze strekten in de Jesuiten-collegiën verdeeld. Waar echter zulk een stukje zich bevond, daar kon volstrekt niet meer tegen de kuischheid gezondigd worden, maar daar heerschte een echte paradijs-onschuld.

Een ander lid der orde, pater Julius, die in 1585 professor in het Collegium Romanum te Rome was, had de volgende verschijning. Alle nachten verscheen hem een onuitsprekelijk schoone maagd, die prachtig op de luit speelde en hem trachtte te verleiden. De pater klaagde zijn nood aan den rector, en deze ried hem, zoodra de maagd hem weêr verscheen, op te staan en zich zoo lang te geeselen totdat ze verdwenen zou zijn. Natuurlijk volgde de pater dadelijk den eerstvolgenden nacht dien raad op en geeselde zich zoo vreeselijk, dat het bloed in stroomen langs zijn rug liep. Toen hield de maagd met spelen op en zeide met een liefelijke stem: „O, vrome vader! ik ben de dienstmaagd van de heilige Maria, die mij gezonden heeft, om u in uwe kuischheid te beproeven. Maar gij hebt ridderlijk gestreden en ridderlijk overwonnen. Daarom ziedaar! neem dezen krans der maagdelijkheid, dien de heilige moeder Gods u zendt, en blijf altijd zooals tot dusver, opdat ge eenmaal in het koor der kuische, reine maagden de onvergankelijke kroon des eeuwigen levens moogt ontvangen". Met die woorden verdween ze en de pater zag haar voortaan nooit weder. Maar den krans had ze achtergelaten. Die bestond uit allerlei wonderlijk prachtige en onvergankelijke bloemen en hij had geheel dezelfde kracht als de kuischheidsgordel van pater Beraldus. Doch uit eerbied voor de maagd Maria en vooral omdat de bloemen zoo onuitsprekelijk schoon waren, deelde men hem niet in stukken; later werd hij bij de andere heilige zaken bewaard, die de orde van Jesus bezat, en daar bleef hij en behield altijd zijn zelfde frischheid. — Geheel gelijksoortige historietjes werden er in menigte in omloop gebracht, en in allen werden de zonen van Loyola als letterlijk bovenaardsche wezens voorgesteld, die slechts met de aartsengelen Michaël, Gabriël en Raphaël te vergelijken waren. Ja, in een van die boekjes (1) werd rondweg beweerd, dat de orde van Jesus boven alle gebreken van het menschdom verheven was en dat, zoo dikwijls een harer leden op sterven lag, Jesus Christus in persoon voor zijn sterfbed kwam om zijn ziel in ontvangst te nemen.

Doch hoe meer de Jesuiten zich zelf met lof overlaadden, des te

(1) Het heeft ten titel: »Imago primi Seculi Societatis Jesu" d. i. »Beeld van het gezelschap van Jesus in de eerste eeuw van zijn bestaan".

leelijker contrast vormde daarmede de meening, dat al die heiligheid slechts een uitwendige, en dus wat men noemt schijnheiligheid, was. De meening begon werkelijk hier en daar reeds in de eerste eeuwen van hun bestaan op te komen. „Hun oogen-neerslaan", — zoo sprak men, »als hun een vrouw tegenkomt, hun verachtelijk spreken over het andere geslacht en in het algemeen al hun zich voordoen alsof ze nooit eenige aanvechting gevoelden, — dat alles is slechts een gemaakte mouw, en heimelijk gunnen ze zich in hun binnenkamers alle genietingen die de omgang met de dochteren Eva's maar geven kan. Ja ze doen dat zelfs zonder de minste gewetenswroeging, want ze hebben hun eigen bijzondere zedeleer, en lachen in hun hart om allen die meenen dat God een welbehagen heeft aan dezulken, die hun vleesch kastijden!" — Zulke meeningen kwamen al zeer vroeg onder de menschen op, hoewel trouwens in den aanvang nog maar bij zeer weinigen. Maar die weinigen gaven zich dan de moeite, het leven der Jesuiten zeer nauwkeurig na te gaan, en ten gevolge daarvan kwamen er dingen aan het licht, waardoor zelfs de ergste vermoedens bevestigd werden.

Hooren we bij voorbeeld, wat reeds in het jaar 1560 te Monte Pulciano, een stadje in Toscane, met hen gebeurde. Aldaar hadden ze met de milde bijdragen die hun in menigte toevloeiden, een collegie gesticht, en nauwelijks was dat gebouw, met de daaraan belendende kerk, voltooid, of alles stroomde naar hun biechtstoelen. Vooral wisten de paters het vertrouwen der Monte-Pulciaansche vrouwen te winnen, en meisjes zoowel als vrouwen biechtten hun met de lieftalligste openhartigheid. Zoo ontstonden er voor en na allerlei teedere betrekkingen tusschen biecht-afnemers en biecht-aflegsters; maar beide partijen wisten langen tijd haar spel volkomen bedekt te houden. Ofschoon men hier en daar wel wat mompelde, bleef alles een geruimen tijd behoorlijk in het verborgen, totdat eindelijk de ijverzucht van een oude jonge-jufvrouw de bom, zooals men dat noemt, deed losbarsten. De rector van het collegie namelijk, Johannes Gombard genaamd, stond met twee zusters tegelijk in betrekking, een oudere en een jongere natuurlijk. In den aanvang wist hij zijn liefkozingen zoo tamelijk gelijkmatig te verdeelen. Later echter trok hij zijn jongste biechtkind wat in 't oogloopend voor, en hierover werd de oudere zuster zoo woedend, dat ze de gansche geschiedenis aan haar broeder bekend maakte. Deze verbood zijn beide zusters aanstonds allen omgang met den rector zoowel in den biechtstoel als daarbuiten en diende zijn beklag bij den bisschop in. Deze liet op het onverwachts huiszoeking in het collegie doen, en nu ontdekte men een menigte galante minnebrieven, die de Jesuiten met hun vrouwelijke biechtkinderen gewisseld hadden. Tegelijkertijd werd het ruchtbaar, dat een van de vrome paters een dame, bij een bezoek, geweld had willen aandoen, zonder echter zijn doel bereikt te hebben. Een andere pater echter had die misdaad werkelijk aan een arm meisje buiten in het veld bedreven, en een derde sloop 's nachts heimelijk uit het collegie, om den nacht bij een beruchte courtisane door te brengen. Toen dat alles bekend werd, kwam natuurlijk gansch Monte-Pulciano in rep en roer en het had weinig gescheeld of men had het collegie der Jesuiten geplunderd. Nog even bijtijds echter kwamen de bewoners tot betere gedachten. Men begreep, dat het beter was, de bestraffing der schuldigen aan den bisschoppelijken stoel over te laten, die aanstonds een scherp onderzoek liet instellen. De rector Gombard wachtte echter

den uitslag niet af, maar vluchtte bij nacht en ontijd uit de stad. Hij zelf werd door den generaal Laynez aanstonds uit de orde gestooten; maar de andere paters kwamen er zonder straf af, tenzij men het misschien als een straf wil aannemen, dat ze naar andere collegiën verplaatst werden. Want het collegie te Monte-Pulciano moest gesloten worden, daar de inwoners al zijn inkomsten inhielden en alle verkeer met zijn bewoners volledig en streng afsneden.

Dat was zeker een leelijke geschiedenis; maar ze werd door nog leelijker en gemeener geschiedenissen gevolgd, en die gingen als een loopend vuurtje door de gansche beschaafde wereld, zoodat het heilige gezelschap groote moeite had, zich tegen den slechten naam dien het verkreeg, te vrijwaren. Zoo kwam ook een andere geschiedenis van het jaar 1576 op ieders tong en er verscheen zelfs een afzonderlijk vlugschrift over het schandaal. Het was de geschiedenis van pater Majotius, die zich aan zijn schoone biechtdochter, de molenaarsvrouw van Azenay bij Bourges, verslingerde. En het schandaal werd nog erger, toen de Jesuiten voor hun broeder in de bres sprongen en zijn verhouding tot de molenaarsvrouw trachtten voor te stellen alsof ze gelijk geweest ware aan de betrekking tusschen vader en kind. Van nu af aan regende het als 't ware satyres op de Jesuiten. Een der scherpsten was een spotschrift dat eenige jaren later (in 1610) verscheen onder den titel: »Dankadres van de boterkoopsters te Parijs aan den Heer Courbouson, lofredenaar der Sociëteit van Jesus."

Evenzoo werd het ruchtbaar, dat pater Petrus Galesz, rector van het collegie te Bordeaux, een afzonderlijk journaal bij zijn biechtregister aangelegd had, waarin de schoonste van zijn biechtkinderen met name genoemd werden en tevens de arcadische uurtjes, die hij met haar doorgebracht had, waren aangeteekend. Desgelijks kwam het aan het licht, dat pater Fronton Gadauta, rector van het collegie te Fontana, en zijn opvolger Petrus Regnier elken dag der week afwisselend met de voornaamste dames, die ze uit de aanzienlijksten der stad uitkipten, een uur of wat alleen op hun kamer zaten. Te Poitiers was een zekere vrouw, die zich volle tien jaren ziek hield en elken dag om de beurt de paters Bonnet en Danceron liet halen, terwijl ze schertsend verklaarde, dat die vrome heeren de beste ziekentroosters »hadden," die ze kende. — Pater Galozin, professor van het collegie te Metz slaagde er na lang aanhouden, half door overreding, half door geweld, in over de onschuld der dochter van den koninklijken gouverneur te triumpheeren. Maar daar hij niet voorzichtig genoeg te werk ging, werd het minnende paar verrast, en het gevolg was, dat de gouverneur in zijn woede den verleider de ooren liet afsnijden. — Pater Gilbert Russow, een andere Jesuiet, kwam er beter af. Hij was als geheime agent der orde naar de stad Narack gezonden, en knoopte daar een betrekking aan met een waschmeisje. Toen de gevolgen niet uitbleven, eischte ze van hem, dien ze allerminst voor een catholiek geestelijke hield, dat hij haar huwen zou. Natuurlijk kon de pater daaraan niet voldoen, en nu bracht ze de zaak voor het gerecht; maar de slimme Jesuiet wist raad. Voor geld en goede woorden kan men alles gedaan krijgen, en zoo stelde hij een houthakker in zijn plaats, die ronduit verklaarde, dat hij de vader van het kind was, en daarmee werd het arme meisje tot zwijgen gebracht. Zelfs deed deze ergerlijke geschiedenis den pater volstrekt geen kwaad bij zijn superieuren;

integendeel de generaal te Rome erkende zijn slimheid en bevorderde hem later tot provinciaal van de provincie van den Boven-Rijn. — Pater Johannes Delvosz, die twintig jaar lang de stad Luneville door zijn zalvende preeken in verrukking gebracht had, werd op een badplaats van de Sundgau, die hij wegens een borstkwaal bezocht, met een beruchte persoon van slecht gedrag in het bad overvallen. Hij moest bij zijn provinciaal Boer op de knieën vergiffenis afsmeeken. — Pater Oliva, professor aan het collegie te Valencia, gaf een boerendeern, wier vormen zijn zinnelijkheid geprikkeld hadden, voor een nabestaande van hem uit en huurde haar een kamer vlak bij het collegie. Daar bezocht hij haar bijna alle dagen, onder voorwendsel dat hij familie-aangelegenheden aangaande een erfenis met haar te regelen had. Dikwijls bleef hij zelfs 's nachts bij haar, om haar gelijk hij beweerde, »de discipline te geven", omdat ze in de vroomheid nog niet ver genoeg was. — Etienne Petiot, de provinciaal van Guienne, had zich den roem van een zeer heilig man verworven, en als hij in de hoofdkerk die aan de orde toebehoorde, predikte, was de ontzaggelijke ruimte veel te klein om de menigte der heilbegeerige geloovigen te bevatten. Dit verhinderde hem echter niet doodelijk verliefd te worden op een schoone brunette. Hij wist haar te overreden dat ze zich als een boerenjongen verkleedde, om zoo zonder opzien in het collegie te kunnen komen. In die verkleeding bracht het meisje den pater menigvuldige bezoeken, en zoo dikwijls ze kwam sloot hij zich uren lang met haar op. Eindelijk echter was ook dat hem nog niet genoeg en hij stelde het meisje formeel aan tot zijn oppasser, die hem dag en nacht bedienen moest. Zoo huisde het paar eenige maanden achtereen zonder dat men iets ontdekte, en waarschijnlijk zou dat nog lang zoo voortgegaan zijn, als het vrouwspersoon geen tong gehad had. Maar de deern verried de geheele betrekking aan haar vroegeren biechtvader, Nathanaël Sichard. Deze zorgde dadelijk, dat er een eind aan de zaak kwam eer de wereld er iets van vernam. Petiot echter kwam er zeer gemakkelijk af. Men verzocht hem dringend, in het vervolg zulke onvoorzichtigheden niet meer te begaan, want hoe licht had hij het gansche gezelschap van Jesus in de hoogste verlegenheid gebracht, wanneer het schandaal openbaar geworden ware? — Van Nicolaus Coprevitius, professor aan het collegie te Gräz, wordt bericht, dat hij een ongehuwde dame aan het hof van aartshertog Karel ongelukkig maakte, waardoor een geweldige verslagenheid onder de heeren en dames van dien vromen Habsburger ontstond. Maar de medeleden van Coprevitius verloren hun bezinning in geenen deele. De rector van het collegie zond het schurftige schaap dadelijk weg, d. w. z. hij gaf hem een opdracht naar een oud vriend van de orde, Thomas Cremius, den bisschop van Lubia in Spanje, en deze hield den gevallen broeder in het vervolg bij zich. De toekomstige moeder echter moest zich voor een badreisje van een maand of wat verwijderen, en na afloop daarvan verscheen ze weer aan het hof, alsof er niets gebeurd ware. En het kind? Nu ja, een der paters nam het dadelijk bij de geboorte in ontvangst, en men heeft later nooit gehoord wat er van geworden is.

Dergelijke voorbeelden van onkuischheid der Jesuiten zou men nog

bij honderden, ja bij duizenden (1) kunnen bijbrengen, terwijl men gerust kan aannemen, dat verreweg het kleinste aantal van dergelijke misstappen van leden der orde bekend geworden zijn. Want het gold als een eerste regel bij de Jesuiten, dat al wat er van dien aard gebeurde op alle mogelijke wijzen bedekt gehouden moest worden. De zonde die bedreven was, werd altijd maar als bijzaak beschouwd; — hoofdzaak was hun altijd de voorkoming van het openbare schandaal, van de schande der orde, die door het bekend-worden van elk vergrijp een stuk van den mantel der heiligheid, waarin ze zich hulde, verliezen zou. Juist daarom vermeed men het ook met opzet, om door bestraffing van de zondaars opzien te verwekken. Men vergenoegde zich met een geheime berisping, of men verplaatste hen ergens anders heen om het gepraat te doen ophouden. Wanneer echter het wereldlijke of geestelijke gerecht zich in de zaak mengden, rustte men niet alvorens men het schuldige medelid aan de armen van zulk gerecht onttrokken had. Want nooit ofte nimmer mocht de wereld zich vergasten aan de vernedering van een broeder der orde.

Het beste bewijs dat de Jesuiten steeds zoo en niet anders handelden, leveren een paar geschiedenissen, die hier volgen.

De eerste daarvan had plaats te Salamanca. Daar stond in den aanvang van de 17e eeuw pater Mena in hoog aanzien, zoowel wegens zijn bijzonder heiligen levenswandel als wegens de groote gave der welsprekendheid, die hij bezat. Hij was een man van een schraal en bleek voorkomen en zijn oogen lagen hem diep in het hoofd. Zijn gang teekende den diepsten ootmoed en uit zijn hoogst eenvoudige manieren sprak een bescheidenheid, die door iedereen bewonderd werd. Maar wanneer hij op den kansel stond en tegen de verdorvenheid der zondige wereld »donderde", dan schoot zijn oog en mond zulk een vuur, dat alle toehoorders trilden en zelfs de verstoktste zondaars sidderden en beefden. Het was dus niet te verwonderen, dat vele bewoners van Salamanca pater Mena tot hun biechtvader kozen en dat vooral het vrouwelijke geslacht, van de hoogste tot de laagste standen, storm bij hem liep. Onder die biechtkinderen behoorde nu ook een meisje van een zeer schoon en zinnelijk uiterlijk, welks verstand echter niet zoo sterk ontwikkeld was. Van deze laatste omstandigheid hoopte pater Mena, in wiens aderen een vurige liefde voor dit verleidelijke wezen gloeide, voor zijn bijzonder doel partij te kunnen trekken. Nadat hij het meisje, dat elke week bij hem ter biecht kwam, behoorlijk had voorbereid, kwam hij eindelijk met zijn plan voor den dag. Hij kondigde haar aan, dat God hem in een openbaring bevolen had, het sacrament des huwelijks met haar te voltrekken »om een heilige geboren te doen worden". Maar hoe fraai de pater zijn plannetje ook inkleëdde en hoe goedgeloovig de jonge dame anders ook in alles naar hem luisterde, — van zulk een voorslag schrok ze toch zoozeer, dat ze op het punt stond om in allerijl uit den biechtstoel weg te loopen. Maar pater Mena wist haar met zachte woorden terug te houden en beduidde haar, dat haar goede

(1) Wie er meer van lezen wil, verschaffe zich b. v. het boek: »Histoire de Père La Chaise, Jesuite et Confesseur du Roi Louis XIV, contenant les particularités les plus secrètes de sa vie, ses amours avec plusieurs Dames de la première qualité et les agréables avontures, qui lui sont arrivées dans le cours de ses galanteries," — twee deelen vol!

naam onder dezen door God bevolen echt volstrekt niet zou behoeven te lijden. Immers hij bezat onder een aangenomen naam een kleine hermitage in de nabijheid, waar ze ongestoord bijeen konden komen, en met niet minder zorg zouden alle maatregelen genomen worden, om haar toekomstige bevalling geheim te houden. Mocht ze trouwens, — zoo ging hij met welberekende slimheid voort, — toch nog in haar binnenste eenigen twijfel voeden aangaande de noodzakelijkheid, om dit bevel van God op te volgen, dan kon ze immers den een of anderen godgeleerde der universiteit raadplegen. Maar tegenover de leeken moest ze het diepste stilzwijgen over de zaak in acht nemen, daar ze anders den toorn des hemels op zich laden zou.

Zoo slaagde hij er in den eersten schrik der arme jonge dochter te overwinnen. Ze noemde hem een paar paters die ze kende en wie ze wilde raadplegen en zoo verliet ze de kerk, reeds half overtuigd, dat ze door God uitverkoren was in een geheimen echt met pater Mena heiligen ter wereld te brengen. Doch hoe ging het nu verder? Zoodra de schoone vertrokken was, spoedde de pater zich naar de twee theologen die ze genoemd had. Hij verklaarde hun, dat hij een zeer angstvallig biechtkind had, dat zijn voorschriften slechts dan wilde opvolgen, wanneer ook andere geleerde paters haar verzekerden dat zulks noodig en goed was. Daarop vroeg hij zijn collega's, of ze eenige reden hadden hem te wantrouwen en of hij niet integendeel in zijn langdurige practijk bewijzen gegeven had, dat hij in gewetenszaken wel gerechtigd was een oordeel uit te spreken. Als dat nu zoo was, voegde hij er ten slotte aan toe, en als hij door zijn levenswandel tot nog toe zijn deugdzaamheid genoegzaam bewezen had, dan moesten zijn collega's met het meisje maar niet in verdere bijzonderheden treden, maar haar eenvoudig raden, alles te doen wat pater Mena haar bevelen zou. De twee theologen beloofden hem zulks volgaarne, want ze kenden hun ambtsbroeder slechts als een zeer zedelijk en eerbaar man, wien men niet het geringste ten laste kon leggen, en bovendien gold hij immers voor een van de beste predikers der zedeleer in Salamanca.

Toen dus het meisje kwam, om in de bewuste zaak hun raad in te winnen en uit schaamte in haar eigen woorden verward raakte, kwamen de beide geestelijken haar vóór en verzekerden haar, dat datgene wat pater Mena haar voorschreef, altijd nuttig en goed was, zoodat zij het maar onvoorwaardelijk opvolgen moest. Nu bleef er geen twijfel meer bij het arme misleide kind over. Toen ze den volgenden keer bij pater Mena ter biecht kwam, zag hij tot zijn groote vreugde, dat ze bereid was zich naar den wil van God te voegen. Hij zette dus zoo spoedig mogelijk de zaak door. Onder de gewone plechtigheden, die in dit geval inderdaad godslasterlijk waren, zegende hij zelf zijn eigen huwelijk met haar in, en daarop spoedde het paar zich naar de bovengenoemde hermitage.

Zoo leefden ze eenige jaren samen, altijd onder de noodige voorzorgen om alles geheim te houden. Het gevolg was, dat ze verscheidene kinderen kregen, die de pater behoorlijk bij kinderlooze lieden als vondelingen uitbesteedde. Al dien tijd ging Mena voort zijn geestelijk ambt waar te nemen en vooral legde hij zich bij voortduring met zulk een ijver en vuur op het prediken toe, dat zijn roem met elk jaar nog toenam. Eindelijk echter bracht een ongelukkig toeval het diepe geheim van deze schandelijke verhouding aan den dag. Aanstonds maakte de

Inquisitie zich van het misdadige echtpaar meester en bracht hen naar Valladolid in de gevangenis der Inquisitie.

Daar legde de arme vrouw reeds bij het eerste verhoor een uitvoerige bekentenis af. Daar dus de gemeenheid en laagheid van pater Mena in haar volsten omvang aan het licht traden, zou men meenen dat de Societeit van Jesus, om haar eigen eer te redden, het schurftige schaap aanstonds uit de orde zou stooten. Doch dat was volstrekt het geval niet; integendeel ze trok zich haar medelid met een ijver aan, die iedereen ten hoogste verbaasde. Maar de paters Jesuiten wisten wel wat ze deden, en de uitslag bewees dat ze zeer goed gerekend hadden.

Natuurlijk veroorzaakte deze schandelijke geschiedenis een vreeselijk opzien niet alleen over gansch Spanje maar ook daar buiten. Het stond dus te vreezen, dat men zou gaan meenen, dat al de leden der Orde meer of minder schijnheilige wellustelingen waren. Daarom moest pater Mena, het koste wat het wilde, zonder smet weêr uit het onderzoek te voorschijn komen. Met grof geld werd derhalve een arts omgekocht, om de onnoozele vrouw voor volslagen krankzinnig te verklaren. Dezelfde doctor leende zich ook om der arme vrouw een slaappoedertje te geven, dat zoo sterk werkte, dat ze niet weer wakker werd. Tevens wist de Provinciaal van een anderen doctor een getuigenis te verkrijgen, dat pater Mena hoogst gevaarlijk ziek was, zoodat een langer verblijf in de gevangenissen der Inquisitie zijn dood ten gevolge zou hebben. Op grond van dat getuigenis bewerkte de Societeit, die toenmaals bijna almachtig aan het spaansche hof was, dat ze Mena naar het Jesuiten-collegie zouden mogen overbrengen, om aldaar verpleegd te worden. Natuurlijk werd dat slechts toegestaan voor zoo lang tot hij genezen zou zijn. Bovendien waren de heeren Inquisiteurs zoo voorzichtig, eenigen van hun beambten mede te geven, die den zieke geen oogenblik uit het oog mochten verliezen.

Doch die voorzorgsmaatregel hielp niet veel, gelijk we zien zullen. Oogenschijnlijk werd Mena met den dag zwakker en de beambten der Inquisitie waren reeds van meening, dat het spoedig met hem gedaan zou zijn. Zoo werden ze al wat minder streng in hun toezicht. En zie, op een zekeren dag, terwijl ze aan tafel zaten, — waarbij de Jesuiten hun goed opdischten, — klonk op eenmaal onder het luiden van alle klokken van het collegie de tijding, dat de arme zieke zoo even overleden was. Ze verwonderden zich zoo weinig daarover dat ze zich niet eens bijzonder haastten met het inspecteeren van het lijk. Eenige uren later deden ze dit echter toch, al was het maar voor den vorm. Ze vonden den pater dan ook behoorlijk in Jesuiten-gewaad in zijn doodkist liggen, zoodat ze maar aanstonds het collegie verlieten, om de tijding van zijn overlijden aan hun superieuren te brengen.

Maar pater Mena was volstrekt niet dood. Hij was springlevend, en zoodra de beambten van de Inquisitie weg waren, stapte hij uit zijn kist. Zijn kameraden wieschen hem de lijkkleur waarmeê hij geblanket was van het gelaat, trokken hem een behoorlijke verkleeding aan en zetten hem op een vluggen muilezel, die hem over de grenzen bracht. Verder ging pater Mena naar Genua; in zijn doodkist echter werd een wassen beeld gelegd, dat zoo goed en zoo kwaad dat ging gelijkend op hem gemaakt was, en die pop, behoorlijk in het lijkkleed der Jesuiten gestoken, werd met alle staatsie begraven. Op die wijze wist de Societeit

een spoedig eind aan het proces tegen Mena te maken. Natuurlijk werd nu overal rondgebazuind, dat de gansche aanklacht slechts uit een hersenschim van een krankzinnige vrouw was voortgesproten, daar er nooit een heiliger man geweest was dan de jammerlijk belasterde pater Mena.

De tweede geschiedenis die ik verhalen wilde, speelt in de stad Granada, insgelijks in Spanje. Aldaar hadden de Jesuiten een zeer schoon collegie met rijke inkomsten en bezittingen. Onder die bezittingen behoorde ook een fraai landgoed in het dorp Caparazena, twee mijlen van Granada, dat aan het beheer van pater Balthasar Des Rois was opgedragen. Deze Balthasar echter werd verliefd op de vrouw van een boer aldaar. Het viel hem niet moeielijk de vrouw tot zijn wenschen over te halen, en om nu ongestoord zijn lusten te kunnen botvieren stelde hij den boer aan tot vasten werkman op het goed met een zeer hoog loon. De man was daarover in de wolken, en er liepen maanden over heen, zonder dat hij in 't minst begreep, waarom de pater hem zoo in 't oogloopend begunstigde. De andere dorpsbewoners keken echter beter uit hun oogen en maakten den boer er eindelijk opmerkzaam op, dat zijn geestelijke beschermer verboden vruchten plukte terwijl hij zelf op den akker werkzaam was. Toen ging de boer dadelijk naar hem toe om zich te beklagen.

Maar de pater wierp die beschuldiging als enkel laster ver van zich, en de vrouw, die op haar omgang met den geestelijke en — op zijn mildheid erg gesteld was, zong natuurlijk hetzelfde lied. Voor het oogenblik stelde zich de boer gerust, maar voor een oogenblik slechts. Want de prikkel der ijverzucht zat hem diep in het hart en hij besloot zich zekerheid te verschaffen. Op zekeren dag dus, toen hij wist dat de pater van Granada komen zou, ging hij reeds vroeg in den morgenstond naar het veld en zei tot zijne vrouw, dat ze hem wat koud eten moest meêgeven, daar zijn werk hem niet veroorloofde voor den laten avond terug te keeren. Vol vreugde deed de vrouw wat hij haar beval. Ze plaatste zich aan het venster om naar haar geliefden pater, dien ze binnen weinige uren verwachtte, uit te zien. Doch de boer was heengegaan, niet om zich naar het land te begeven, maar om na eenige minuten langs een omweg naar huis terug te keeren en door de achterdeur naar binnen te sluipen. Heel stil ging hij daarop naar de slaapkamer en verborg zich daar onder het bed, afwachtende wat er gebeuren zou.

Niet lang daarna kwam de geestelijke, en daar de vrouw hem zeide dat het veld vrij was en ze voor geen verrassing te vreezen hadden, gingen ze in volle gerustheid naar de slaapkamer. Doch toen sprong de boer van onder het bed te voorschijn en doorstak het overspelige paar met een langen dolk, dien hij opzettelijk bij zich gestoken had. De pater was oogenblikkelijk dood. Ook de vrouw stierf spoedig daarop, doch leefde nog zoolang, dat ze een volledige schuldbekentenis aflegde ten aanhoore van eenige buren, welke de boer in der haast er bij geroepen had. Bovendien immers bewees reeds de toestand, waarin ze met den pater gevonden was, onbetwistbaar dat hier overspel bedreven was. De boer was alzoo volgens de spaansche wetten volkomen in zijn recht geweest, zijn verloren eer met een dolksteek te wreken. Zóó althans dacht hijzelf, en de wereldlijke rechters, voor wie de zaak terstond gebracht werd, dachten er evenzoo over. Immers nadat ze het noodige gerechtelijk onderzoek ingesteld en de buren als getuigen gehoord hadden, spraken ze den boer van alle schuld vrij.

Maar het Jesuiten-collegie te Granada nam met die uitspraak geen genoegen. Het wilde de schande dat een zijner medeleden met recht als overspelige vermoord was geworden, niet op zich laten zitten. De rector verzocht terstond met aandrang een nieuw onderzoek door een andere rechtbank, onder voorwendsel dat de eerste partijdig geoordeeld had. Verder begaf hij zich met een notaris uit Granada in persoon naar de plaats van het gebeurde en trachtte de menschen, die eerst vóór den boer en tegen den vermoorden pater getuigd hadden, door geschenken, beloften en bedreigingen, al naar het te pas kwam, op zijn zijde te krijgen. Dit gelukte bij niet weinigen, en het eind der zaak was, dat al die menschen hun verklaringen totaal herriepen. Diegenen echter, die niet in zulk een grove tegenspraak met zichzelven wilden komen, werkten niettemin in zoover meê, dat ze verklaarden, zich thans de verschillende omstandigheden niet meer te herinneren. Op die wijze werd reeds het overspel voor het minst twijfelachtig. Toen wierf de rector nog bovendien met grof geld verscheiden nieuwe getuigen, die bij eede verklaarden, vooreerst, dat pater Balthasar een dóór en dóór heilig man was geweest, wien men nooit anders gezien had dan zijn rozenkrans biddende, voorts dat een liefdesbetrekking met de vermoorde reeds daarom als onzin moest verworpen worden, omdat ze haar eerste jeugd — zij was bij de acht en twintig — reeds lang achter den rug gehad en er zelfs als een vrouw van leeftijd uitgezien had. Deze en andere verklaringen verzamelde de rector met veel vlijt en de notaris schreef ze allen nauwkeurig op. Toen men hiermee gereed was, legde men de bewijsstukken aan de nieuwe commissie van onderzoek voor en eischte op staanden voet de strengste bestraffing van den moordenaar.

Toch was men nog niet zeker, of de omgekochte getuigen standvastig zouden blijven, wanneer soms de zoo onrechtvaardig beschuldigde boer mocht eischen, dat ze persoonlijk met hem geconfronteerd zouden worden. Daarom liet men hem door een zoogenaamden vriend in 't oor fluisteren, dat hij 't best deed te vluchten, daar hij anders zonder eenigen twijfel als moordenaar opgehangen zou worden. In zijn angst volgde nu de man dien raad oogenblikkelijk op, en daar men zijn vlucht in stilte begunstigde, ontkwam hij zonder eenige moeite. Zoodra hij echter weg was, riepen de Jesuiten zegevierend uit, dat de schuld van den man nu duidelijk was, daar hij slechts door zijn kwade geweten tot de vlucht bewogen kon zijn. Dit kraaiden ze zoo herhaalde malen uit, tot ze het eindelijk werkelijk zoover brachten, dat ook de rechters hetzelfde begonnen te denken. Om kort te gaan, gesteund door hun valsche getuigen brachten de Jesuiten het zoover, dat de arme boer, als overtuigd van moord, bij verstek tot de paal veroordeeld werd. Nauwelijks was dit vonnis geveld, of de Jesuiten lieten, om het treur- en blijspel te volmaken, al de acten met het vonnis drukken en deelden dat geschrift in de geheele stad rond, even alsof ze een groote overwinning behaald hadden. Het scheelde weinig of de snoode Balthasar des Rois was nog als een martelaar voor zijn kuischheid door hen gecanoniseerd.

Een derde geschiedenis van denzelfden aard had plaats in de stad Poitiers tusschen pater Mania, een der beroemdste jesuitische predikers te St. Didier, en een jonge weduwe uit den hoogeren stand, die door hem in gezegende omstandigheden kwam. De bijzonderheden kan ik echter hier niet verhalen, omdat de tooneelen die daarbij plaats hadden,

zoo mogelijk, nog schandelijker waren dan de zoo even verhaalde.

Een vierde soortgelijke geschiedenis wil ik echter, omdat ze nog al vermakelijk is, beknopt meedeelen. In de stad Bordeaux leefde in 't midden der 16de eeuw een naaister, die door hare armoede tot een onzedelijk levensgedrag was gebracht, en daarvoor bij ieder in de stad bekend stond. Nadat ze haar tweeledig beroep van haar zestiende tot haar twee en dertigste jaar gedreven had, werd ze zwaar ziek. In haar vreeselijken doodsangst liet ze pater Gaska roepen, opdat zij van hem absolutie mocht krijgen van haar vele begane zonden. Deze echter, een om zijn vroomheid bijzonder hoog geschatte Jesuiet van eenigszins gevorderden leeftijd, stookte haar de hel zoo heet, dat ze beloofde, zoodra ze hersteld zou zijn, in een gesticht te gaan van boetvaardige vrouwen, dat te Bordeaux voor zulke zondaressen opgericht was. Het vrouwspersoon genas werkelijk en werd daarop aanstonds in genoemd gesticht opgenomen. Want de goede pater Gaska, wien het toezicht over het asyl opgedragen was, vroeg het voor haar, en zijn verzoek kon men natuurlijk niet weigeren. Ook had men, naar 't scheen, geen reden hier berouw over te hebben. De naaister gedroeg zich in den eersten tijd zeer voorbeeldig en volbracht hare plichten in elk opzicht. Maar toen met het toenemen harer gezondheid de zinnelijke begeerten weer hare rechten lieten gelden, gevoelde ze des nachts niet zelden hevige aanvechtingen. Ze verzuimde natuurlijk niet den pater, die haar biechtvader was, geregeld daarvan mededeeling te doen. Deze beduidde haar dat dit alles van den duivel kwam, en bracht haar hierdoor langzamerhand tot de overtuiging, dat de duivel het voornamelijk op haar gemunt had.

Doch ziet, na veertien maanden gebeurde het, dat de vrouw kennelijk en zichtbaar in gezegende omstandigheden was. Nu werd het een echt satansche geschiedenis. Het werd bewezen dat nooit eenig man in het gesticht kwam dan alleen pater Gaska, en deze was om zijn heiligheid natuurlijk ver boven alle verdenking verheven. 't Was ook een bewezen zaak, dat de vrouw nooit den drempel van het gesticht overschreden had en dus ook de mogelijkheid van onzedelijkheid buiten het huis wegviel. Het malste van de zaak echter was, dat de vrouw hoog en duur zwoer, in al dien tijd nooit iets met een man te doen gehad te hebben. Men kon 't ook aan haar angst zien, dat ze de volle waarheid sprak. Nog meer. Ze verklaarde stellig en zeker, dat alleen de duivel haar deze poets kon gespeeld hebben, en ze was bereid de heilige hostie daarop te gebruiken. Nu werd de verlegenheid nog grooter. Geneeskundigen, die geraadpleegd werden, beweerden dat de deerne krankzinnig moest zijn; want een vleeschelijke gemeenschap met den duivel liet zich niet denken. Die bewering echter riekte zoozeer naar ketterij, dat pater Gaska en eenige andere collega's daar met verontwaardiging tegen opkwamen. Om dus bij slot van rekening niet van ketterij beschuldigd te worden, zwegen de artsen en stelden zich tevreden met de schouders op te halen. De Jesuiten echter benoemden eene commissie van geleerde theologen en beraadslaagden op hun wijze over de zaak. Buitengemeen ijverig betoonden zich daarbij de paters Antonio Palomo en Martin de la Conchille, die belast waren met het uitbrengen van een rapport. Deze beide vrome heeren haalden daarbij zooveel plaatsen aan uit de kerkvaders, vooral uit Augustinus, dat de zaak nog duisterder werd. Kortom, het werd eindelijk uitgemaakt, dat de duivel en geen ander de naaister

bezocht had. Iedereen — want men kan zich voorstellen, welk een geweldig opzien dit voorval in Bordeaux baarde — was ten hoogste begeerig te weten, hoe toch een spruit van Beëlzebub, als die ter wereld kwam, er zou uitzien. Doch zie, de ongelukkige beviel, en het knaapje dat ze ter wereld bracht, had noch paardevoet noch duivelskuren, maar zag er precies uit als alle menschen. Desniettemin kwam de geheele stad op de been en ieder wilde het zoontje van den duivel zien.

Zelfs scheelde het weinig of het huis der boetelingen was door het volk bestormd geworden. Dit gaf pater Gaska en zijn collega's aanleiding, de moeder met het kind uit de stad te verwijderen — de moeder, om haar op een afgelegen plaats in een strenge afzondering te houden, het knaapje, om het in de Pyreneeën door een hermiet te laten opvoeden, die de duivelsnatuur wel uit hem drijven zou. Daarmee moest het publiek zich tevreden stellen en men deed dat dan ook, ofschoon er nog geruimen tijd daarna bijgeloovig of spottend — al naarmate de menschen meer of minder ontwikkeld waren — van het kind des satans gesproken werd.

Bijna echter ware de geheimzinnige sluier, die over deze geschiedenis lag, eindelijk toch nog opgeheven geworden en op den vromen pater Gaska een altijd blijvende schandvlek geworpen. Ongeveer tien jaren later bekende namelijk de portierster der boetelingen, toen ze op sterven lag, aan den geneesheer die haar behandelde, uit eigen beweging, dat ze verscheiden maanden lang elken Zaterdag avond aan de naaister op bevel van pater Gaska een beker met wijn had moeten brengen, nadat ze in dezen wijn een lepeltje wit poeder, dat haar de pater gegeven had, had gemengd; dat de naaister hierop regelmatig in een zeer vasten slaap gevallen was; en als ze dan ingeslapen was, was de pater gekomen en meestal een of twee uren bij de slapende gebleven. Tegelijk met deze bekentenis reikte zij den geneesheer een klein overschot van het poeder over, dat ze bewaard had, en nu bleek het dat het een krachtig slaapmiddel was. Zoo kwam dan nu het gedrag van pater Gaska in al zijn laagheid aan den dag, en de geneesheer ijlde terstond naar een advocaat van zijn kennis om hem te vragen, hoe hij in dit buitengewone geval moest handelen en of hij daarvan geen kennis moest geven aan het gerecht. Maar de advocaat raadde hem dit laatste niet te doen. Want vooreerst was pater Gaska intusschen gestorven en kon dus niet meer gestraft worden. Ten tweede zouden de Jesuiten de portierster wel weten te dwingen het gezegde te herroepen, en dan zou de geneesheer met zijn verklaring als leugenaar ten toon gesteld zijn. Ten derde was het immers bekend, dat allen die het waagden de Jesuiten-orde aan te tasten er altijd slecht afgekomen waren. Men deed daarom verstandiger zich aan zulk een gevaar niet bloot te stellen. Daarom zag dan ook de arts van een gerechtelijke aanklacht af. Toch kon hij zich niet weerhouden, dit gruwelstuk der Jesuiten in een afzonderlijk opstel te beschrijven; en deze beschrijving vond men na zijn dood onder zijn papieren.

Uit het hier aangevoerde kan men genoeg zien, hoe ijverig de Jesuiten er voor zorgden, dat niets betreffende de orde ruchtbaar werd. Daarom bleven dan ook dergelijke zonden en de bedrijvers er van meestal ongestraft Het zesde gebod: »Gij zult niet echtbreken" legden zij aldus uit, dat God door deze woorden den menschen heeft willen aanbevelen, zeer voorzichtig en op bedekte wijze in de liefde te werk

te gaan, opdat niemand er zich aan ergeren zou. Maar de min zelve had God niet verboden en ook nimmer willen verbieden, want anders zou hij den man niet de begeerte tot de vrouw en omgekeerd van nature in 't hart gelegd hebben. »Zij zelf dus ook," zoo redeneerden ze verder, »hadden met hun gelofte der kuischheid, zich geenszins de liefde ontzegd, maar alleen beloofd geen openbare ergernis te geven, en deze belofte wilden zij houden".

Daarom vonden ze het dan ook beter zich niet met wereldlijke vrouwen, d. i. met de vrouwen en dochters der leeken, in te laten, daar men door de laatsten altijd met Argus-oogen bewaakt wordt. Veiliger was zulks met maagden, die in denzelfden toestand als zij, verkeerden, dus (om duidelijker te spreken) met de nonnen. Want met dezen kon men zeer gemakkelijk het diepste geheim voor de leekenwereld bewaren, en wat het voornaamste was, door de liefde voor gesluierden werd geen jaloezie opgewekt van broeders, minnaars en echtgenooten, zooals altijd bij de andere vrouwen het geval was. Op deze wijze redeneerden de Jesuiten, en daarom beschouwden ze de nonnenkloosters als het jachtveld, door het lot uitsluitend aan hen overgelaten.

Wat ze daar uitvoerden, wil ik niet in 't breede meedeelen. Liever haal ik de woorden aan van een schrijver uit het eind der 17de eeuw, die verscheidene jaren onder de Jesuiten doorbracht en hun geheele doen en drijven zoo nauwkeurig kende als zich zelf.

»Daar de leden der Jesuiten-orde," — zóo verhaalt onze schrijver (1) — »in den waan verkeeren dat ze bij voorkeur het recht hebben met de nonnen om te gaan, houden ze zich dikwijls zes uur lang voor het traliewerk op (zooals bekend is, mogen de nonnen met manspersonen niet anders dan door het traliewerk der spreekzaal zich onderhouden) en converseeren met hunne uitverkorenen. Ik zou er echter wel op willen zweren, dat er geen enkel nuttig woord over de bekeering tot godzaligheid gesproken wordt, maar meestal vuile taal en andere onbehoorlijkheden."

»Zóo verklaarde eens pater Cluniac, zooals hij zelf mij verhaalde, aan eene non van het St. Antonieklooster het boek over de verwerping van het huwelijk en sprak daarbij uitvoerig over de »impotentia."

»Zóo onderrichtte pater Johannes Adam, een zeer welsprekende Jesuiet, de non Ursula van het klooster St. Macarius, hoe kinderen geteeld worden en legde zich daarbij op zoo groote duidelijkheid toe, dat geen professor in de anatomie het hem verbeteren kon."

»Zóo onderrichtte Jakob Bois een andere non uit hetzelfde klooster, hoe ze zeer nauwkeurig uit de gelaatstrekken van een man de andere eigenschappen van het mannelijk lichaam kon leeren kennen en wijdde haar tegelijker tijd in eenige andere geheimen in, welke bij de houders van bordeelen vaak niet eens bekend zijn."

»Kortom, een leek zou de handen inéenslaan, als hij hoorde welke gesprekken de Jesuiten met de nonnen gewoonlijk houden. Zij noemen haar daarbij niet anders dan: mijn hartje, mijn schatje, mijn allerliefste of zoo. Ook is het wel bekend, dat de ordeleden hun ontuchtige handen door het getraliede steken om de nonnen te betasten. Zoo het daarbij nu

(1) Het is de bekende Petrus Jarrigius of Pierre Jarrige, wiens werk over de Jesuiten-orde in 't jaar 1682 voor de eerste maal in 't licht kwam.

maar bleef! Maar het is, helaas! een maar al te zeer bewezen feit, dat de Jesuiten den weg naar de cellen der nonnen weten te vinden en daar dikwijls geheele nachten doorbrengen. Of ze ontmoeten elkander in gesloten biechtstoelen, die dan tot zetels der wellust worden."

»Zóo hebben de heeren professoren van het parijsche collegie met de Dominicaansche nonnen aldaar zulk een minzaam verkeer gehad, dat vele van haar, om redenen, voor eenige maanden naar Bordeaux, waar men haar niet kende, gezonden moesten worden."

»Zóo heeft de bekende Melchior Stör, die te Rome tot doctor in de theologie promoveerde, een geheel jaar in het nonnenklooster van St. Maria als raadsman der abdis geleefd en deze bezwoer hem met duizend kussen, dat ze zonder hem onmogelijk kon leven."

»Zóo werd pater Friedrich Sommermann, eveneens doctor in de theologie, naar Lucern beroepen, om daar van een bezetene non den duivel uit te werpen en bracht dat ook werkelijk tot stand, maar niet zonder dat de gewijde maagd een aandenken van hem ontving, waarvan ze in de eerstvolgende negen maanden niet afkwam."

»Zóo is het zelfs van een der beroemdste leden der Orde, pater Cotton, biechtvader van koning Hendrik IV, bekend, dat hij te Avignon een non tot moeder maakte, en de daarvan geschrevene processtukken werden zelfs naar Rome gezonden en aan paus Clemens VIII voorgelegd."

»Zóo vond men bij het verjagen der Jesuiten uit Boheme in den aanvang van den dertigjarigen oorlog in hun collegie te Praag een nog bloedigen kraamstoel, waarmeê ze de nonnen hunner nabuurschap plachten te helpen."

»Zóo onderschepte de bisschop van Lemov een zestigtal minnebrieven, welke de leerlingen van het novitiaat aldaar met de bewoonsters van een naburig nonnenklooster wisselden."

»Zóo zou ik nog vele voorbeelden, door mij zelf beleefd, kunnen aanvoeren. Gelijk de éene zonde steeds een andere voortbrengt, zoo ontstond er dikwijls tusschen twee of drie Jesuiten, die éene en dezelfde zuster begeerden, de grootste ijverzucht. Dan trachtten ze elkander bij deze minnarij, om de eenige haan in den loop te zijn, op de allergrofste wijze te verdringen. Zóo twistten b. v. de paters Johannes Adam en Jacobus Piroat om een zekere Cordula zóo hevig, dat het bijna tot een duël tusschen hen gekomen was. Op 't laatst echter werd het bewezen dat Piroat bij een lagen muur van den kloostertuin, waar men gemakkelijk overheen springen kon, geregeld afgesprokene samenkomsten met Cordula hield, en nu was het einde van 't lied, dat hij in alle stilte naar een ander collegie overgeplaatst werd."

»Doch, waarde lezer, vergeef mij dat ik hier eindig, want het schaamtegevoel verbiedt mij de zaken nog duidelijker te schetsen. Daarentegen kunt ge mij op mijn woord gelooven, dat ik gemakkelijk nog veel gruwelijker dingen had kunnen openbaren. Want de schanddaden der Jesuiten gaan inderdaad alles te boven, want van dien aard ooit in de wereld is voorgevallen."

Zóo schrijft mijn zegsman en ik zou dit hoofdstuk daarmee gevoegelijk kunnen besluiten, zoo ik niet nog een paar woorden had bij te voegen over de beruchte instelling der »Jesuitessen", van welke in onzen tijd schier niets meer bekend is.

In welk jaar die instelling tot stand kwam, kan niemand met

nauwkeurigheid bepalen. Want de heeren Jesuiten, die alleen in staat geweest zouden zijn ons daarvan nauwkeurig bericht te geven, bewaarden steeds om goede reden een diep stilzwijgen hierover. De wereldlijke schrijvers in deze vuile geschiedenis in te wijden — nu, daarvan was natuurlijk geen spraak. Het is echter een feit, dat de Jesuitessen in 't jaar 1600 niet alleen bestonden, maar ook door geheel Italië, alsook aan de andere zijde der Alpen in Zuid-Duitschland en het zuidelijk gedeelte van Frankrijk zeer verspreid waren. Het is verder een feit, dat ze geheel op dezelfde wijze gehuisvest waren als de Jesuiten, dat wil zeggen, dat ze dezen zoo in naam als in kleeding op een haar geleken, dat ze collegies, novitiaten en professenhuizen bezaten, evenals de Jesuiten, en dat ze dezelfde regeering hadden met een vrouwelijke generaal aan het hoofd. 't Is eindelijk een feit, dat ze met de mannelijke Jesuiten in de nauwste betrekking stonden; dat ze in alle steden naast genen hare woningen bouwden en dat ze voor hen, om het met een enkel woord uit te drukken, waren wat Eva voor Adam, wat elke vrouw voor haar man is.

Zoo iets had men in de christelijke wereld nog niet beleefd. Er waren velerlei monniken en nonnen en onder zeer verschillende namen. Er waren ook zulken, die éen en denzelfden titel aangenomen hadden, zooals Dominicaners en Dominicaneressen, Franciscanen en Franciscaneressen enz. enz. Maar vrouwen — die de drie beloften van armoede, kuischheid en gehoorzaamheid aflegden, zooals de Jesuitessen, en toch het wereldsche leven niet verloochenen, maar zonder een vaste verblijfplaats ronddolen en als wereldsche dames leven wilden; die zich aanmatigden overal waar ze verschenen, de rechten der priesters uit te oefenen en te doopen, tot lidmaten der kerk aan te nemen, in 't huwelijk in te zegenen, evenals geordende geestelijken; die er voornamelijk naar streefden om bij mannen van elken leeftijd en stand als zielsverzorgsters te figureeren en onder den naam van biechtmoeders voor hen datgene te wezen, wat reeds zoo menig biechtkind voor zijn biechtvader was geweest; die eindelijk zonder vrees of schaamte zich als de wederhelften hunner naamgenooten de Jesuiten gedroegen en er openlijk voor uitkwamen, dat eerst door deze nauwe vereeniging de Societeit van Jesus haar volmaaktheid wezenlijk bereikt had; — -- neen, zoo iets ging alle begrip te boven.

Bovendien deden de Jesuitessen dit alles, zonder ooit daartoe van den pauselijken stoel de vergunning verkregen te hebben. Ze deden het op eigen gezag en achtten het niet eens noodig hare statuten bekend te maken, noch zelfs aan de Roomsche Curie kennis te geven van haar bestaan. Daarom gevoelde zich ook paus Urbanus VIII verplicht, met al de middelen zijner apostolische macht zich tegen haar te verzetten. Hij slingerde den banbliksem tegen haar, waardoor haar instituut niet alleen voor eeuwig opgeheven, maar ook verdoemd en als een groot kwaad ten toon gesteld werd. Deze bul van 21 Mei 1631, die aan al de kerken te Rome aangeslagen en door de geheele christelijke kerk afgekondigd werd, bestaat natuurlijk ook heden nog. Ten bewijze dat alles, wat ik zooëven van de Jesuitessen gezegd heb, volkomen waarheid, ja zelfs een al te zacht uitgedrukte waarheid is, moet ik eenige plaatsen uit genoemde bul letterlijk aanhalen. »Wij hebben" — zoo lezen we daar in het begin — »niet zonder groote ontroering vernomen, dat in Italië en aan gene zijde van 't gebergte zekere vrouwen en meisjes onder

den naam van Jesuitessen zonder eenige pauselijke goedkeuring sints ettelijke jaren samenwonen; dat zij, onder voorwendsel van een geestelijk leven te leiden, zekere huizen naar den trant en vorm van een collegie bezet, Probatie-huizen, opgericht en daarover een hoogste bestuurderes onder den titel van generale aangesteld hebben; dat zij zeer vele dingen gedaan hebben die het vrouwelijk geslacht niet wél staan en tegen de eerbaarheid en het vrouwelijk schaamtegevoel regelrecht aandruischen, ja zelfs dingen uitgevoerd hebben, welke oude afgeleefde mannen, die in de wellust door en door ervaren zijn, walging zouden veroorzaakt hebben. Daar nu echter zulk een bestaan bijzonder groote ergernis verwekt, zoo hebben wij, dewijl wij zoodanige boosheid niet langer van zins zijn te dulden, van ons recht gebruik gemaakt en besloten deze kranke planten geheel en al uit te roeien. Waarom wij, na ons hierover met onze heilige broeders de cardinalen en inquisiteurs verstaan te hebben, bevelen dat deze vrouwen-societeit ganschelijk opgeheven, afgeschaft en weggedaan worde. En besluiten alzoo, dat zij, de societeit der Jesuitessen, van den aanvang af krachteloos, ongeldig en nietig geweest is, en dat zij hierdoor ten eenenmale afgeschaft, in eeuwige vergetelheid begraven en uit de kerk Gods gansch en al uitgeroeid zij."

Zoo spreekt paus Urbanus VIII. Wat hebben wij dus nog meer getuigen van noode? (1).

(1) Hierop volgt een tweede hoofdstuk over der Jesuiten Paederastie, (gelukkig als de lezer het woord niet eens kent!) dat zoo afschuwelijk is, dat de vertaler besloten heeft het weg te laten.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De nieuwe vinding der schijnheiligheid of de geestelijke exercitiën der Jesuiten.

In het eerste hoofdstuk van dit boek behandelde ik die zonden der Jesuiten die uit de zwakheid der menschelijke natuur voortvloeien en dus de meest vergetelijke van allen. In het tweede wil ik den lezer bekend maken met de geraffineerde listigheid waardoor ze hun schandelijke bedoelingen wisten te bereiken, dat is met die zonden die, onder den dekmantel van den godsdienst gepleegd, met den hemel beginnen om met de hel te eindigen.

Zelfpijniging werd reeds in overouden tijd door de aanhangers der meest uiteenloopende richtingen op godsdienstig gebied als een groote verdienste beschouwd, en reeds vroeg werden er Christenen gevonden die meenden den hemel te zullen verdienen door zich in spelonken te verschuilen of boven op een zuil met ketens beladen hun leven door te brengen. Later, toen ook het Westen het Christendom had aangenomen, werd daar nog aan toegevoegd de vrijwillige geeseling, verbonden met vasten, bidden, het doen van bedevaarten, enz., en de priesters leerden dat hoe meer het lichaam van man of vrouw door de aldus toegebrachte striemen van bloed droop, des te reiner de vreugdetranen waren die boven in den hemel door engelen en aartsengelen werden geschreid. Ook Ignatius van Loyola was, zooals wij in het eerste boek zagen, dit geloof toegedaan en martelde zich dikwijls, zoowel in het begin zijner godsdienstige loopbaan als later, door vasten, geeselen en andere ascetische oefeningen, zoozeer af dat hij meer dan eenmaal op het punt gestaan heeft van aan de gevolgen te bezwijken. Om nu dit christelijke werk der zelfpijniging als een noodzakelijk bestanddeel in zijne orde in te lijven en daarmede op het innigst te verbinden, schreef hij, zooals ik mede vroeger reeds verhaalde, zijn beroemd boek »Over de geestelijke exercitiën" en beval hij die exercitiën of Oefeningen ten grondslag te leggen aan de opvoeding van al zijn leerlingen. »Om een goed soldaat van Christus te worden", leerde Ignatius, »moet men de ledematen zijns lichaams zoo streng mogelijk tuchtigen, want daarin ligt het geheim van het opnemen des kruises, en wanneer Jesus Christus in zijne onbegrijpelijke liefde zich voor de menschheid kruisigen liet, dan mogen de krijgslieden van zijn heirleger niet aarzelen om zich insgelijks tot offerlammeren te maken." — »Doch niet alleen wij, die soldaten van Christus zijn," zoo gaat Ignatius op een andere plaats voort, »hebben die tuchtigingen noodig, maar ieder die zich een goede plaats in den

hemel wil verzekeren, want met den dolk van het lijden slechts kan men de zonde dooden en de dierlijke driften in bedwang houden; met den dolk van het lijden slechts kan men den aardschen mensch temmen en hem dwingen om het pad van genade en deugd te bewandelen totdat de volmaaktheid bereikt is." In die geestelijke exercitiën dus werd, behalve vele andere dingen van mystieken aard en uit dweperij voortspruitende, een volledige ascese geleerd, waarin het geeselen een hoofdrol speelde. Daarnevens echter werd ook nog een groote waarde gehecht aan zeer vele dagelijksche gebeden en godsdienstige gesprekken, aan een dagelijksch biechten en gebruik maken van het H. Avondmaal, aan herhaald vasten, menigvuldige bedevaarten, gedurig knielen, enz.

Onder zulke omstandigheden zal men het zeer natuurlijk vinden dat de Jesuiten nooit achterwege bleven om met hunne biechtkinderen »de geestelijke oefeningen" zeer vaak en zeer grondig te doorloopen. Vooral drongen ze aan op het geeselen als zijnde het beste tuchtmiddel voor het zondige lichaam. Met het oog echter op de menschelijke zwakheid drongen ze er bij niemand sterk op aan om zich zelf te geeselen; volgaarne namen zij zelven die taak op zich en maakten daartoe een zeer zacht gebruik van dunne roeden of riemen of ook wel van hunne handen, maar nooit van eigenlijke geesels, nog veel minder van geesels met scherpe punten. Zulk geeselen of met roeden slaan noemde men de »discipline". Zij was tweederlei; men had vooreerst eene »*disciplina sursum*" of »*secundum supra*" en ten andere eene »*disciplina deorsum*" of »*secundum sub*"; het onderscheid tusschen die twee bestond in niets anders dan hierin dat men de slagen »bovenwaarts", op borst, schouders en rug toebracht, of »benedenwaarts", op lendenen, heupen en dijen. De laatste noemde men ook de »Spaansche discipline" omdat zij in Spanje zeer geliefd was en vooral door de Spaansche Jesuiten in de mode kwam; met nog meer recht evenwel had men haar de »vrouwelijke discipline" kunnen noemen, omdat zij bijna uitsluitend op vrouwen werd toegepast. De Jesuiten verklaarden namelijk dat de *disciplina sursum* het zwakke gestel van vrouwen en meisjes te sterk aangreep en dat de »onderste" lichaamsdeelen de hun toegedachte tuchtiging veel beter konden verduren; en daarom, zoo voegden ze er met den hoogsten ernst aan toe, daarom gaven ze aan hun vrouwelijke biechtelingen, tenzij dezen er zich met aandrang tegen verzetten, steeds die *disciplina deorsum*. Anderen echter waren van meening dat de zonen van Loyola hierbij door geheel andere beweegredenen geleid werden, welke, behoef ik hier niet nader aan te duiden.

Maar de vrouwen, zal de lezer nieuwsgierig vragen, leenden die zich inderdaad tot zulk een discipline? Ja gewis, en niet alleen de vrouwen wier eerbaarheid aan eenigen twijfel onderhevig was, maar ook voorname dames die in hoog aanzien stonden en met edele mannen gehuwd waren, en insgelijks zeer zedige en voortreffelijk opgevoede meisjes op wier namen zelfs niet de geringste vlek kleefde. Bovendien waren het geenszins eenige weinige jonge dochters en vrouwen die men als een uitzondering op den regel had kunnen beschouwen, neen, troepsgewijze kwamen zij om zich der jesuitische discipline in de armen te werpen, en hoofdzakelijk gelokt door die dweepzieke godsdienstoefening die hare hoogste uitdrukking vond in de »geestelijke exercitiën." De Jesuiten, om aan dien grooten aandrang te kunnen voldoen, stichtten daarom zoogenaamde

affiliatiën of congregatiën, ook wel sodaliteiten en retraites genoemd. Dat waren: broeder- en zusterschappen wier leden zoo niet dagelijks dan toch ten minste eens in de week bijeenkwamen, deels om in het openbaar processies te houden, waarbij men zoo ellendig mogelijk gekleed, dikwijls half naakt en barrevoets, door de straten trok en zich ten bloede toe liet geeselen, — deels om in de kerken of in groote zalen gemeenschappelijk te bidden, te zingen, te biechten, te communieeren en zich in allerlei boetedoeningen te oefenen. Dat leverde dan telkenmale een schouwspel op dat op vrome zielen een ontzaggelijken indruk maken moest, en daar de zonen van Loyola slim genoeg waren om de Moeder Gods tot patrones dezer sodaliteiten te benoemen en daarbij een massa wierook te verkwisten, zoo werd de toeloop hoe langer hoe grooter.

Zoo lezen wij b. v. van het jaar 1552 dat eenige Jesuiten te Leuven een kleine vereeniging van ongeveer tien vrouwen stichtten om de geestelijke exercitiën op zich toe te passen, en dat die vereeniging binnen een jaar was uitgedijd tot vier congregatiën die te samen bijna duizend leden telden. Een dezer congregatiën bestond louter uit dames van adel of ten minste uit den hoogsten stand, in onderscheiding der drie andere, waarin de handwerksstand en de burgerij de hoofdrol speelden. Maar juist die adellijke sodaliteit won het in ijver van de andere, en geen enkel lid daarvan liet een week voorbijgaan zonder zich door haren biechtvader de spaansche discipline te laten toedienen. Dit bedrijf, zoo geheel in strijd met alle begrippen van betamelijkheid, en waartoe men zelfs lichte deernen niet zou in staat geacht hebben, veel min edele en fatsoenlijke vrouwen, verwekte groote ergernis onder de mannen, en op hun aandrang vereenigde zich aanstonds de geheele geestelijkheid met de professoren der hoogeschool om aan het schandaal een einde te maken. De congregatiën werden van regeeringswege verboden en op de uitvoering der geestelijke exercitiën een straf gesteld. De dames echter vonden er zooveel vermaak in dat ze hare zielzorgers verzochten om in weerwil van het verbod met de tucht voort te gaan, en ten slotte brachten zij het zoover dat de overheid haar verbod introk.

Ook in de stad Brugge legden de Jesuiten het op dezelfde wijze aan als te Leuven, en de drie paters Johannes Akkerboom, Peter Wills en Adriaan van Wolf wisten het aldaar verwonderlijk ver te brengen. Het dolst van allen stelde zich de eerwaarde pater Gersen aan; deze overviel de boerenmeisjes als zij aan 't werk waren op het land en tuchtigde haar op zijn spaansch zoo lang totdat zijn arm er lam van werd. Naar het schijnt leed hij aan een geeselmanie; volgens anderen had hij daarmede een gansch ander doel, dat hij dan ook niet zelden bereikte.

In Portugal, vooral in de hoofdstad Lissabon, ontstonden er onder de regeering van koning Alphonsus insgelijks onderscheidene, deels mannelijke, deels vrouwelijke congregatiën, aan wier hoofd pater Nunnoz stond. Maar vooral de vrouwelijke sodaliteiten vonden ontzaggelijk veel bijval en hare exercitiën bestonden evenals te Leuven in vasten, biechten, bidden, en, waar het vooral op aankwam, in de spaansche discipline. Na Nunnoz werd pater Malagrida de held van den dag in het houden van zulke oefeningen, en hij voerde een afzonderlijke zusterschap voor boetedoeningen onder de hofdames in. Zij wilden geen van allen door iemand anders gegeeseld worden; hij wist, naar het schijnt, de roede met een buitengemeene virtuositeit te hanteeren. Naar de verzekering der dames zelven althans vonden zij het veel pleizieriger wanneer

hij haar tuchtigde dan wanneer de discipline door een anderen pater op haar werd toegepast.

Ook in Spanje maakten de geestelijke exercitiën in den beginne snelle vorderingen, en iedereen, de vrouwen natuurlijk voorop, haastten zich om zich in eene der vele sodaliteiten te laten opnemen. De bisschoppen echter, onder aanvoering van den aartsbisschop van Toledo, Don Martinez Siliceo, namen ergernis aan de zaak en eischten op een synode te Salamanca, dat men eerst het exercitiënboek van Ignatius grondig zou onderzoeken alvorens men toestemming gaf tot het voortzetten der oefeningen. Zoo ver kwam het nu, dank zij den grooten invloed van pater Araoz op koning Philips II, wel niet, maar toen onmiddellijk daarop de schandalen der spaansche discipline onverbloemd voor den dag traden, bemoeide de Inquisitie er zich mede. Zij verbood in het jaar 1570 voor het vervolg alle lichamelijke ontblooting en ook het gebruik van roeden, ja zelfs van de hand, bij het toepassen der tucht.

Dit verbod werd door de Jesuiten van Murcia, Toledo, Sevilla, Saragossa en andere steden, waarin zij collegiën hadden, beantwoord met groote processies, waaraan de schoonste vrouwen in grooten getale deelnamen, en wel allen barrevoets, met naakte schouders en beenen, en over het algemeen zoozeer in paradijskostuum dat alle eerbare huismoeders, die haar verstand nog niet verloren hadden, haar met de vingers nawezen. Ook hield men bij deze optochten van tijd tot tijd stil en alsdan ontdekten de dames zich nog meer om zich te laten geeselen. Kortom, de onbetamelijkheid werd ten top gedreven, en de Jesuiten legden het er klaarblijkelijk op toe om de inquisitie te tergen en tot het uiterste te brengen. Nu of nooit moest het aan den dag komen wier macht grooter was, de hunne of die der Dominicanen, en natuurlijk hoopten de zonen van Loyola, met het oog op den buitengemeenen invloed dien zij op koning Philips II uitoefenden, ten slotte de zege te zullen behalen.

Maar reeds spoedig bleek het dat de verschrikkelijke macht der Inquisitie zoo maar niet door een stouten aanval kon gebroken worden, maar dat zij integendeel al te diepe wortelen in Spanje geschoten had dan dat zij welken vijand ook zou hebben behoeven te vreezen. Dientengevolge hielden de zonen van Loyola, uit vrees van ten slotte nog meer te zullen verliezen, het maar voor beter om terstond wat in te binden en eerbiediglijk toe te geven. Ze zagen dus voortaan zoowel van de openbare geesel-processiën af als in het algemeen van de openlijke uitoefening der geestelijke exercitiën. Daarentegen ontvingen zij de dames driemaal daags in hunne kerken om haar de communie toe te dienen, en des nachts zetten zij heimelijk hunne collegiën voor haar open, opdat het haar toch maar niet aan den troost der spaansche discipline zou ontbreken. Het geheele onderscheid bestond dus daarin, dat nu datgene, wat vroeger in het openbaar geschiedde, geheel in stilte en in het geheim plaats had, en dat het getal der boetenden een weinig afnam, daar het ter sluiks en te middernacht binnentreden van de collegiën der Jesuiten dan toch voor vele ongehuwde en onder behoorlijk opzicht staande meisjes, en meer nog voor gehuwde vrouwen, met eenige moeielijkheden verbonden was. In weerwil daarvan echter kwamen er nog altoos zeer velen, zooals de Jesuiten niet zonder trots zelven bevestigden (1), en bij slot van rekening was, als men let op het

(1) Men vergelijke het jesuitische werk: *Imago primi Saeculi Soc. Jesu. Lib.* VI. *Cap.* I. *pag.* 731.

uur waarop de discipline plaats had, het schandaal eer grooter dan kleiner geworden.

Het ergst maakten het de Jesuiten met hun geesel-processies een tijd lang in Frankrijk, vooral in den tijd toen Catharina van Medicis het bewind voerde. Deze vorstin zelve stelde zich eens te Avignon aan het hoofd eener damessodaliteit en ook weet men van haar, dat zij hare jongere hofdames met eigen hand placht te tuchtigen. Ook haar zoon Hendrik III was een groot vriend der geesel-processies en woonde die bijna regelmatig in hoogst eigen persoon bij met rozenkrans, waskaars, crucifix, roede en gebedenboek. Een zoo voornaam voorbeeld werkte natuurlijk aanstekelijk en zoo viel het aan de Jesuiten niet moeielijk in alle groote steden, waar ze nederzettingen hadden, congregaties en sodaliteiten te stichten. Vooral het reeds genoemde Avignon, en ook Lyon en Toulouse, muntten daarbij door ijver uit. Het ijverigste van allen echter was Parijs zelf. Daar zag men bijna dagelijks vrouwen en meisjes met niets dan een hemd aan en met geesels in de hand rondloopen, en zelfs de hoogst geplaatste dames, zooals de hertoginnen van Guise, van Mercoeur, van Aumale, van Elbeuf en anderen, vertoonden zich halt naakt aan de bevolking ten einde de overige parijsche vrouwen in boetvaardigheid voor te gaan. Omgekeerd werd de zaak ook nergens meer bespot en gehekeld dan juist te Parijs, en het regende letterlijk pasquillen waarin de jesuitische exercitiën werden aan de kaak gesteld. Daarom gaven de zonen van Loyola weldra aan hunne biechtelingen, vooral aan de voorname, vergunning om onder de geestelijke exercitiën haar gelaat te bedekken, waarom men dan ook bij de latere processies bijna enkel maskers zag. De toeschouwers echter, — en er waren er dikwijls, wanneer zulk een processie door de straten trok, een honderd duizend op de been, — wisten niet zelden te raden wie de personen waren die er aan deelnamen, en dan vielen er zulke scherpe en ruwe hatelijkheden, dat de boetelingen wel gewenscht hadden daar nooit gekomen te zijn. Daarop volgde natuurlijk een merkbare verkoeling, en toen vervolgens onder koning Hendrik IV de zelfpijniging of geeseling, inzonderheid de spaansche discipline met al haar toebehooren, op grond harer onzedelijkheid door het parlement onder strenge strafbedreigingen verboden werd, toen werd die dweperij binnen steeds engere grenzen beperkt en zij verdween eindelijk geheel uit het openbare leven. Maar ook alleen uit het openbare leven, want in het geheim, tusschen vier muren, duurden die wellustig-mystieke godsdienstoefeningen voort. En vooral in het zuiden zouden de aanzienlijke fransche vrouwen liever alles ontbeerd hebben dan het genot der geestelijke roede.

Eindelijk zou ik er nog van behooren te gewagen welken opgang het boek over de heilige exercitiën in Duitschland maakte, en de Chronique scandaleuse van Beieren en Zwitserland weet daaromtrent zooveel te verhalen, dat ik er onderscheidene hoofdstukken mee zou kunnen vullen. Ook de beiersche en zwitsersche dames schijnen er een bijzonder groot vermaak in geschept te hebben om zich door de Jesuiten op zijn Spaansch te laten tuchtigen. Het onbegrensde vertrouwen alleen dat echtgenooten en vaders aldaar in de kuischheid en vroomheid der zonen van Loyola pleegden te stellen, lost het raadsel op, hoe het komt dat door zulke exercitiën de huiselijke vrede niet overal onherstelbaar vernietigd werd. Toch gebeurde het hier en daar wel eens dat er een pater van de trappen werd gegooid, of op een

andere onzachte manier uit het huis verwijderd, en ook de geestigheid van het volk bedacht menig ondeugend liedje waaruit ten duidelijkste bleek hoe men over hunne geheime discipline dacht.

Doch hoe schaamteloos en onzedelijk ook die »Spaansche tucht" op zich zelve reeds mocht zijn en welk een onrein behagen de vrome leden van het gezelschap van Jesus in de toepassing daarvan mochten vinden, zoo waren ze toch daarmede volstrekt nog niet tevreden. De toediening der discipline was voor hen slechts het middel om nog meer te verkrijgen. Wanneer toch een vrouw of een meisje hare schaamte in zooverre afgelegd had dat zij zich tot zulk een behandeling door haren biechtvader leende, dan spreekt het van zelf dat het weinig moeite moest kosten haar nog een stap verder te brengen. Het behoeft dan ook niet gezegd te worden dat de heeren Jesuiten alles aanwendden om de dochteren van Eva tot dien laatsten stap te bewegen. Ja, zij dachten dien ten gevalle een splinternieuwe zedeleer uit, die zij de vrouwen van lieverlede inpompten — een zedeleer, die zij voorstelden als onmiddellijk uit het zuivere christendom voortgevloeid, terwijl toch zelfs de duivel er geene had kunnen bedenken die beter aan den naam van duivelsche beantwoordde.

»De mensch," zoo leerden zij, »genomen zooals hij is, is volkomen onmachtig om de begeerten van het vleesch geheel te onderdrukken; maar dat is ook volstrekt niet noodig, want de geest kan deugdzaam blijven al zondigt ook het lichaam naar de alledaagsche opvatting der menschen. De geest namelijk behoort aan God en het lichaam aan de wereld, en aan ieder van dezen moet het zijne gegeven worden, aan God wat Godes, aan de wereld wat der wereld is. Opdat nu echter God het zijne krijge behoeft men slechts te zorgen dat de geest of de ziel rein blijve; m. a. w., men kan aan het lichaam zijn zin geven en alle zinnelijke lusten en neigingen opvolgen, mits de geest daarin geen genoegen neme en in geen geval mede werkzaam zij; de geest mag alleen toelaten, behoort zich geheel lijdelijk te gedragen, moet doen alsof het lichaam hem geheel vreemd ware en niet tot hem behoorde."

Zoo leerden de Jesuiten, en onder hunne biechtkinderen waren er maar al te veel die deze leer van harte toejuichten; was het eenmaal zoo ver gekomen, dan natuurlijk hadden de paters gewonnen spel, en de geestelijke exercitiën maakten onmiddellijk plaats voor de meest gewone zinnelijkheid.

Om dit te bewijzen zou ik een onnoemelijk aantal voorbeelden kunnen bijbrengen; één enkel echter houd ik voor voldoende, en ik ben vast overtuigd dat de lezer, wanneer hij deze geschiedenis gelezen heeft, het geheel overbodig zal achten ook nog een tweede te hooren. Ik bedoel de zaak »Girard-Cadière", of, wil men liever: het schandaal-proces tusschen den Jesuiet Doctor Jean Baptiste Girard en mejuffrouw Catharina Cadière, dat in zijn tijd zooveel opzien baarde, dat er geheele folianten over zijn volgeschreven, (1) en dat duizenden van men-

(1) Het hoofdwerk, dat over dit proces in het licht kwam, is getiteld: *Recueil général des Pièces concernant le procès entre la Demoiselle Cadière et le père Girard.* Het bestaat uit niet minder dan acht stevige octavo-deelen; uittreksels uit dit werk verschenen in alle levende talen van Europa; ook werden er voor liefhebbers van ontuchtige voorstellingen kopergravures bij gemaakt, die men later in een grooten foliant bijeenverzamelde.

schen ten gevolge van den afloop een onverzoenlijke veete tegen elkander opvatten. En terecht, want er is geen geval bekend dat de gemeene moraal der Jesuiten in een helderder daglicht plaatst dan dit, en niet één der vele gruwelen door de zonen van Loyola bedreven, heeft hun een zoo gevoeligen slag toegebracht als juist die zaak »Girard-Cadière." Daarom dan ook moet de lezer er genoegen mee nemen dat ik hem die geschiedenis wat uitvoeriger verhaal, en evenzeer moet hij het mij ten goede houden wanneer ik daarbij van dingen gewaag waarover men anders in fatsoenlijk gezelzchap zwijgt. Maar — er moet helderheid komen in de geschiedenis der Jesuiten, en er is geen helderheid zonder waarheid.

Catharina Cadière was de dochter van Joseph Cadière, koopman, en van Elisabeth Pomet; ze werd in November 1710 te Toulon geboren. Zusters had zij niet, maar wel drie broeders, een die voor koopman werd opgeleid, een die Dominicaan werd, en een die in de theologie studeerde om wereldlijk priester te worden. Van kindsbeen af bleef zij in het ouderlijk huis, en toen haar vader reeds vroeg, maar met achterlating van een aanzienlijk vermogen stierf, bleef zij de oogappel, de troost en de steun van haar moeder. Deze besteedde dan ook, gelijk men wel denken kan, aan de opvoeding harer dochter alle mogelijke zorg, en het schoone, wel wat tot dweperij overhellende meisje groeide heerlijk op, rein en onschuldig, vol voortreffelijke eigenschappen van verstand en hart, de liefste, braafste en bekoorlijkste van al haar vriendinnen.

Zoo stond het met Catharina Cadière, toen in April 1728 de Jesuitenpater Jean Baptiste Girard, doctor in de godgeleerdheid, door zijn supérieuren naar Toulon verplaatst werd, om daar het rectoraat van het jesuitische seminarie der scheepspredikers op zich te nemen en tevens de betrekking van zielzorger en prediker in de stad te vervullen. Nu echter had er zeer spoedig met het schoone meisje een geweldige omkeer plaats, en dat alleen door de schuld van genoemden pater Girard. Beschouwen wij dus dien man wat meer van nabij.

Van zijne vroegste jeugd is ons maar weinig bekend, evenmin als van zijn ouders; alleen verhaalt men dat hij een achterkleinzoon was van den beruchten Balthasar Girard (of Gérard), den moordenaar van den prins van Oranje. Op zijn 15de jaar trad hij in de orde van Jesus, en tien jaar later, in 1721, werd hij naar het eiland Martinique in West-Indië gezonden om daar als zendeling werkzaam te zijn. Hier echter schijnt hij juist niet het meest eerbare leven geleid te hebben; onder anderen werd van hem verteld dat een wellustige negerin hem zou hebben ingewijd in de mysteriën van de paters Mena en Balthasar des Rois. Voor de wereld trouwens nam hij steeds het voorkomen aan van een streng zedemeester. Ook onderscheidde hij zich door een buitengewone welsprekendheid zoowel als door andere zeer uitstekende begaafdheden van den geest. Ten einde hem alzoo een werkkring te geven die voor hem geschikt was, verplaatsten zijn supérieuren hem naar de stad Aix in Provence, en daar hij ook hier de bewijzen gaf van een even goed prediker en zielzorger te zijn als een fijn menschenkenner, zoo benoemde men hem, ter belooning voor zijne verdiensten, in het jaar 1728, tot rector van het seminarie te Toulon.

Dat waren de antecedenten van Catharina Cadière en van Girard Zooals men ziet waren ze aan weerszijden gunstig, ook die van Girard,

want wat ik omtrent zijn leven op Martinique zeide, steunde alleen op een gerucht, En geruchten, gelijk men weet, liegen maar al te vaak. Bij pater Girard althans scheen dit het geval te zijn. Van het eerste oogenblik dat hij te Toulon was af, ademde zijn levenswandel een zoo strenge zedelijkheid, en hij was oogenschijnlijk zoo geheel het tegendeel van schijnheilig, dat iedereen hem voor een toonbeeld van degelijkheid hield. Ook ontwikkelde hij zulk een wegsleepende welsprekendheid en had tegelijk iets zoo innemends, dat allen naar zijn predicatiën en naar zijn biechtstoel heenstroomden. Vooral wist hij zich bemind te maken bij de dames, en een menigte van vrouwen en meisjes kozen hem tot hun geestelijken raadgever. Hij was door dit vertrouwen bijzonder gestreeld, en hij sprak elke schoone zeer krachtig toe, — krachtig met veel nadruk en vol zalving. Maar in den beginne ging hij niet verder dan hij voor God en de wereld kon verantwoorden, ongetwijfeld omdat hij het voor verstandiger hield, niet op eens met de deur in huis te vallen, maar voorzichtig voorwaarts te gaan en geen stap te doen alvorens zijn terrein verkend te hebben. Toen hij echter eenmaal zoo ver was en er ten minste enkelen had opgediept, die hem voor zijn doel geschikt toeschenen, bracht hij zoo van lieverlede de geestelijke exercitiën op het tapijt, en daar zijn schaapjes zeer verlangend waren om hare begane zonden door boetedoeningen uit te wisschen, zoo legde hij haar verschillende oefeningen op die haar moesten voorbereiden op de laatste handeling, op de discipline.

Alles ging boven verwachting goed, en toen hij nu werkelijk bij ieder zijner boetelingen afzonderlijk tot de geeseling overging, onderwierpen zij zich allen zonder tegenspraak. Trouwens, hij liet haar de eerste paar malen slechts een klein gedeelte der schouders ontblooten, ten einde zijn slachtoffers langzamerhand aan de zaak te gewennen, en eerst na maanden, nadat hij met groote moeite het aangeboren schaamtegevoel overwonnen had, kwam hij tot de volledige toepassing der spaansche discipline.

Bij sommigen van haar liet hij het daarbij blijven; bij enkele anderen echter ging hij verder en gebruikte haar, na met de roede hare hartstochten te hebben opgewekt, tot bevrediging zijner dierlijke lusten. Zoo handelde hij bijv. met de jonge dames Laugier, Batarelle, Gravier, Allemande en Rebout en met de weduwe Guiol, en die allen had hij zoozeer in zijn macht dat niet ééne van haar, de weduwe Guiol alleen uitgezonderd, tot een duidelijk besef kwam van het gemeene dezer verhouding. Ze geloofden veeleer, op zijn zeggen, dat zijne omarming het laatste stadium der boete was en evengoed een deel uitmaakte der spaansche discipline als het streelen met de roede; van zonde kon daarbij geen sprake zijn omdat slechts haar lichaam zich misdroeg, haar geest en haar wil niet. De weduwe Guiol echter, die op een zeer goed gevormd lichaam een schrander hoofd droeg, wist zeer goed waar zij aan toe was, en doorzag den wellustigen paap volkomen; maar zelve van een dergelijke betrekking niet al te afkeerig en hopende daaruit groote geldelijke voordeelen te zullen kunnen trekken, bewaarde zij niet slechts gelijk de andere vijf het stilzwijgen, maar zij voegde zich onmiddellijk geheel in de denkbeelden van den pater en werd weldra in alle opzichten zijn vertrouwde. Ja, zij schaamde zich niet zelve de vogeltjes te lokken welke Girard in zijn net wilde hebben, en de arme,

onnoozele en bedrogen diertjes volgden haar blindelings zonder te merken naar welk een soort van slachtbank zij werden heengesleept.

Zoo ver had pater Girard het in betrekkelijk korten tijd te Toulon gebracht, en terwijl de wereld hem wegens zijn oogenschijnlijk heiligen wandel en voortreffelijke eigenschappen op het hoogst vereerde, baadde hij zich heimelijk in allerlei zinnelijke genietingen.

Door den roep die van hem uitging getrokken, koos hem in het begin van 1729 ook Catharina Cadière tot haar biechtvader, en dit schoone, door eenvoud en vroomheid uitmuntende meisje maakte al spoedig zulk een geweldigen indruk op hem, dat al zijn zinnen en neigingen op haar gericht werden. Doch daar zij goed opgevoed was en tot een zeer geachte familie behoorde, die den hoogsten prijs stelde op strenge zedelijkheid, besloot hij niet dan met de grootste omzichtigheid te werk te gaan, in welk gevoelen hij door de weduwe Guiol, aan wie hij zijn hartstocht toevertrouwde, versterkt werd. Zij beloofde hem niettemin haar hulp en begon terstond Catharina te zijnen behoeve te bewerken, dat wil zeggen het onschuldige meisje voor den heiligen man in geestdrift te doen ontvlammen. Hij zelf deed natuurlijk ook zijn uiterste best om haar zoover te brengen, en al zijn gesprekken waren variaties op het ééne thema: de buitengewone zorg die hij koesterde voor het heil harer ziel. Toen hij op die wijze haar volkomen vertrouwen gewonnen had, sprak hij met haar over den verbazenden aanleg door God haar geschonken en over de heerlijke bedoelingen die God met en door haar wilde bereiken. Eindelijk wekte hij haar op zich geheel aan zijne leiding over te geven, opdat de verheerlijking boven alle andere menschen die God met haar voorhad, des te eer zou kunnen plaats grijpen, en besloot zijn vermaningen altoos met de dringende vraag: »Wilt gij u geheel aan mij overgeven?"

Op die wijze wist de pater zich bij zijn biechteling hoe langer hoe meer in te dringen, en het schoone kind dronk het zoete gif zijner vleierijën zonder ook maar aan eenig kwaad te denken. Weken en maanden verliepen alvorens hij zeker kon zijn dat hij geheel staat op haar kon maken, en er was een verbazend geduld toe noodig om al dien tijd alleen de rol van een liefdevol geestelijk vader te spelen, zonder den zinnelijken lust te verraden die onder dien dekmantel verborgen was. Eindelijk bood zich een gunstige gelegenheid aan om een stap verder te gaan, en de pater maakte van die gelegenheid natuurlijk terstond gebruik.

Eens namelijk, toen Catharina hem in het refectorium van zijn seminarie opzocht, vond hij haar in een buitengemeen vertrouwelijke stemming, en zoo boog hij zich, na lang en gemeenzaam met haar gesproken en haar zachte verwijten gemaakt te hebben omdat ze hem in verscheidene dagen niet bezocht had, over haar heen en drukte haar een gloeienden kus op de roode lippen. Die kus brandde haar als vuur door de aderen en zij zwoer hem terstond zich van nu voortaan geheel door hem te willen laten leiden. Daarop verzocht hij haar hem naar den biechtstoel te volgen, stelde daar een nauwkeurig onderzoek in naar al haar neigingen, gevoelens en gedachten, beval haar dagelijks onderscheidene malen in de verschillende kerken der stad te communieeren, voorspelde haar, na hare verbeeldingskracht op het hoogste gespannen te hebben, reeds binnen korten tijd hemelsche verschijningen en visioenen,

en liet haar eindelijk gaan onder belofte van hem iederen dag behoorlijk en zonder eenige achterhoudendheid bericht te geven omtrent den toestand van haar ziel zoowel als van haar lichaam.

Catharina gehoorzaamde stipt. Zij ging iederen dag ter communie en knoopte daaraan lange gebeden vast, alsmede een bijna overdreven vasten, juist zooals het haar door haar biechtvader was voorgeschreven. Dientengevolge werd haar zenuwgestel ziekelijk geprikkeld; m. a. w. zij kreeg, wat ook wel niet anders zijn kon, aanvallen van hysterie, en in dien toestand had ze nu eens hemelsche, dan weder helsche gezichten, waardoor haar bloed nog meer verhit, hare phantasie nog meer verward en haar denkvermogen nog ongeregelder werden. Weldra kwam het zoo ver dat ze den pater haar nood klaagde, hoe haar geheele ziel zoo in liefde tot hem ontvlamd was, dat ze niet meer hardop bidden kon, en hoe ze bovendien gruwelijke pijnen leed waarvan zij de oorzaak niet kon nagaan. Girard stelde haar op zijn manier gerust. »Het gebed", zeide hij, »is slechts een middel om tot God te naderen; heeft men dat doel eenmaal bereikt en is men met God verbonden, dan is het voortaan overbodig. Over de liefde echter, die gij tot mij in het hart draagt, moet gij u niet bekommeren; want de goede God wil dat wij beiden met elkander vereenigd zullen zijn. Ik draag u in mijn schoot en in mijn hart, en gij zijt slechts een ziel in mij, de ziel van mijn ziel." Met die woorden kuste hij haar op den mond en ontvlamde daardoor het vurig gemoed van het meisje nog meer. Zij dacht er echter nog geen kwaad bij; nooit immers sprak hij van een andere liefde, van een andere vereeniging dan »van de liefde en vereeniging in het heilige hart van Jesus"!

Ondertusschen moest het bidden, vasten en communieeren met steeds grooteren ijver worden voortgezet. Ze werd daardoor hoe langer hoe meer overspannen en niet zelden overvielen haar toevallen en flauwten gepaard met al die verschijnselen, die het somnambulisme plegen te vergezellen. De visioenen herhaalden zich steeds meer; menigmaal stelde ze zich aan als een bezetene en braakte allerlei vloeken en godslasteringen uit. Dan kwam ze niet eer tot rust alvorens pater Girard bij haar bed kwam, want hij alleen had eenigen invloed op haar, waarom hij dan ook geheel vrijen toegang kreeg tot het huis der familie Cadière.

Op zekeren dag nu meende Catharina, terwijl ze weer zulk een aanval had, de ziel van een gestorvene voor zich te zien die een doodzonde had begaan, en tevens hoorde zij de woorden: »Wanneer gij mij uit dezen toestand wilt redden, heb dan den moed u een geheel jaar in de macht van satan te begeven." Zij schrikte niet weinig en deed haren biechtvader terstond verslag van de verschijning, terwijl ze hem smeekte haar tegen zulke klaarblijkelijk duivelsche aanvechtingen te beschermen. En wat deed deze nu? In plaats van haar gerust te stellen, verklaarde hij haar ronduit, dat het haar plicht was die ziel te redden, en dat ze zich dus een rond jaar aan satan moest overgeven. Ja, hij drong zoo lang en zoo heftig bij haar aan, tot zij verklaarde met alles vrede te hebben en het volgende met een eed bezwoer: »Ik onderwerp mij, ik geef mij over, ik ben bereid alles te zeggen, alles te doen en alles te ondergaan, wat men van mij verlangen zal". Van dit oogenblik af — het was omstreeks het einde van 1729 — meende het arme kind geheel in de macht van den duivel te zijn, en in dien half krankzinnigen toestand kon zij zoo ver-

schrikkelijk vloeken, dat hare moeder en broeders er van ontstelden.

Een ander gevolg van nog meer gewicht was, dat het schoone meisje, wier gezondheid onder die aanvallen zeer leed, bijna voortdurend haar bed of ten minste haar kamer houden moest, en dat alzoo pater Girard gelegenheid kreeg, om niet slechts heele en halve uren, maar gansche dagen van den vroegen morgen tot den laten avond alleen bij zijn biechteling te blijven. Hij alleen en niemand anders had immers macht over haar en over den duivel; hoe kon men hem dan den toegang tot haar verbieden? Gold hij niet bovendien algemeen als een halve heilige, en stond hij niet inzonderheid bij de moeder der zieke, een zeer bijgeloovige vrouw, als zoodanig hoog in eere? Waarlijk, het zou doodzonde geweest zijn, bij hem aan eenig kwaad te denken, en zoo werd het hem zonder eenig bezwaar vergund, niet alleen om iederen dag Catharina te komen zien, maar ook om zoodra hij bij haar was, ten einde den duivel naar behooren en met goed gevolg te kunnen bezweren, de deur achter zich te grendelen en voor niemand, zelfs niet voor de naaste bloedverwanten, te openen, als hij het minder geschikt achtte.

Dat was het juist waar de eerwaarde pater het van den beginne af aan op gemunt had gehad, en men kan zich nu ook wel eenigszins voorstellen hoe hij zich den tijd, waarin Catharina door hysterische bezwijmingen overvallen en flauw lag, ten nutte maakte. Weken en maanden achtereen misbruikte hij haar bijna dagelijks, zonder dat het arme slachtoffer er eenig bewustzijn van had, wat er in die uren met haar gebeurde. Wel had ze in den beginne bij het ontwaken een zeker pijnlijk gevoel, dat ze niet verklaren kon, en vond ze zich soms liggen in een houding, die haar schaamtegevoel opwekte, en waarvan zij de oorzaak evenmin kon gissen. Maar den pater, den eenige die bij haar geweest was, daarover ondervragen durfde ze niet. Deze echter wist zeer goed wat zij verlangde, en zond haar de weduwe Guiol, in de hoop dat zij aan die haar vertrouwen zou schenken. Zoo geschiedde het ook inderdaad; maar dit geslepene wijf lachte slechts om de bezorgdheid van Catharina en noemde haar een dom en onnoozel wicht omdat zij zich over zulke beuzelingen bezwaard maakte. »Wacht maar," riep zij haar toe, »totdat gij, evenals wij andere boetelingen, waardig bevonden wordt om de laatste wijding der discipline te ontvangen, dan verheft gij u boven al die nietigheden, en het leven der heiligheid in het hart van Jesus neemt voor u eerst recht een aanvang."

Die laatste wijding zou nu ook inderdaad niet lang uitblijven. Catharina namelijk kreeg, waarschijnlijk ten gevolge harer ongesteldheid, aan handen en voeten, alsmede onder de borsten een paar roode vlekken, die haar eenige pijn veroorzaakten, waarom ze er verzachtende pleisters op legde. Girard echter rukte de pleisters weg en verklaarde dat die roode vlekken niets anders waren dan een afdruk der litteekenen van Christus, en hij kuste en bevoelde daarop die zoogenaamde stigmata met zulk een vuur, vooral die onder de borsten, dat de zieke tot dol wordens toe overspannen werd. De vlekken werden door die behandeling hoe langer hoe grooter, totdat ze eindelijk opengingen. Desniettegenstaande mocht er niet om den geneesheer gezonden worden; Girard hield vol dat zij een kenteeken der bijzondere genade Gods waren. »Gij zult nu," zeide hij tot zijn arm slachtoffer, terwijl hij te gelijk

een kleine roede voor den dag haalde, »gij zult nu in den hemel worden opgetrokken, maar niet alvorens gij u tot het uiterste verootmoedigd hebt, en....." Wij zullen zijne overige woorden onvermeld laten, evenals ook het tooneel dat nu volgde. Hij bedoelde dat zij de Spaansche discipline in haar meest volmaakten vorm moest ondergaan. Eerst weigerde zij, eindelijk gaf zij toe, maar onder het ontblooten gaf zij een gil en viel in onmacht; Girard voltooide daarop het werk geheel, en..... »Maar," zoo drukt zich de vrome godgeleerde uit, die het hoofdwerk over dit beruchte proces uit het Fransch in het Duitsch vertaalde, »wat nu volgt is geen geheim der tong meer, maar der gedachten, en de pen weigert zulke schandelijke dingen te beschrijven."

Op die wijze ging pater Girard onderscheidene maanden achtereen met zijn biechteling om, en de verblinde moeder, die den Jesuiet nog altoos voor een heilige hield, merkte niets, ook niet het allerminste. Der dochter zelve ging echter eindelijk een licht op, toen ze zich moeder voelde worden. Onmiddellijk deelde zij het ontzettende nieuws aan den pater mede. Deze verbleekte eerst, maar weldra herstelde hij zich en verzekerde de ongelukkige dat ze zich vergiste omtrent de beteekenis harer kwaal en dat hij haar een onfeilbaar geneesmiddel zou toedienen, waardoor ze weldra herstellen zou. Nu gaf hij haar eenige malen daags een roodachtig poeder in water opgelost te drinken. Hij mengde het echter altoos zelf, en noch het dienstmeisje noch de moeder der zieke mochten er aan raken, nog veel minder het onderzoeken. Op de vraag der moeder wat dat alles te beduiden had, antwoordde hij alleen dat Catharina aan een ontsteking van het bloed leed en dat daarvoor die poeders goed waren. Waar het hem eigenlijk om te doen was, zal de lezer wel reeds geraden hebben, en de bedoelde werking bleef dan ook niet lang achterwege. Onder sterk bloedverlies had er een abortus plaats; de pater beredderde en verheimelijkte alles zelf. Maar de bijzonderheden, zooals die in het proces met vreeselijke uitvoerigheid vermeld worden, zijn niet te noemen.

Het grootste gevaar was dus uit den weg geruimd, maar Catharina werd door het geleden bloedverlies zoo verzwakt, dat haar leven in gevaar kwam. Toen nu de moeder er ernstig op aandrong dat er een geneesheer zou ontboden worden, werd de misdadiger op nieuw met ontmaskering bedreigd. Doch ook nu wist hij weêr raad te schaffen. Hij verzekerde de moeder met het ernstigste gezicht van de wereld dat de ongesteldheid harer dochter, als zijnde een hemelsch lijden, buiten het bereik der geneeskunde lag, en de bijgeloovige vrouw schonk hem op nieuw geloof. Toch begreep hij dat het zaak werd op zijn hoede te zijn, en hij besloot naar een middel te grijpen, waardoor naar hij meende een onderzoek voor altoos onmogelijk werd gemaakt. Hij besloot namelijk haar naar een nonnenklooster te brengen. Gelukte hem dit, dan sloeg hij, zooals het spreekwoord zegt, twee vliegen in één klap; vooreerst toch bleef het geheim van zijn ontuchtigen omgang met haar onontsluierd, en ten andere had hij ook verder gelegenheid dien omgang voort te zetten.

Hij schreef dus oogenblikkelijk aan de abdis van het klooster van St. Clara te Ollioules en schilderde haar de vroomheid, de deugd en de verheven bestemming zijner biechteling met zulke schitterende kleuren af, dat er terstond een toestemmend antwoord volgde. Nog gemakke-

lijker viel het hem de toestemming van Catharina te erlangen, en zelfs hare moeder bood ter nauwernood eenigen tegenstand, toen hij haar voorstelde hare dochter af te staan. Alzoo vertrok zij den 6den Juli 1730 werkelijk naar het Clarissenklooster te Ollioules, tot groote blijdschap van pater Girard. Doch zijn blijdschap zou ditmaal niet lang duren.

De eerste veertien dagen liet pater Girard voorbijgaan zonder zelfs naar zijn geliefde om te zien; daarna echter verscheen hij zelf in het klooster en wist de abdis zonder moeite over te halen om briefwisseling met haar te houden. Van deze vergunning maakte hij een zeer ruim gebruik, en onder het voorwendsel van haar de biecht af te nemen, bleef hij vaak uren lang met zijne uitverkorene alleen. Hij gedroeg zich echter in den beginne zeer voorzichtig, en in al zijn brieven, die ondertusschen van de meest verliefde uitdrukkingen »voor zijn dierbaar door God begenadigd kind" wemelden, liet hij tevens een weinig moraal en eenige geestelijke onderwijzingen invloeien. Toch bleek ook weder aan hem dat ook de schrandersten wel eens oogenblikken hebben, waarin hun schranderheid hen in den steek laat. Hij had reeds in de eerste vier weken de onvoorzichtigheid van aan de opzichteres der novices in tegenwoordigheid der abdis een vraag te doen omtrent den gezondheidstoestand van Catharina, waarover de beide vrouwen zich ten uiterste verbaasden en waarvan ze niet wisten wat te moeten denken. De argwaan daardoor opgewekt werd niet verminderd toen hij eens in scherts aan Catharina schreef, dat ze een kleine ondeugd was die de roede verdiende, en dat hij haar die, zoodra hij haar weder bezocht, op de gewone manier zou toedienen. Toen nu de andere novices en nonnen haar vroegen wat die »gewone" manier was, antwoordde zij dat dit een geestelijk genot was, dat slechts aan Godgewijde zielen kon ten deel vallen, en dat zij er dus niet over spreken mocht. Zoo iets luidde ongemeen verdacht; vooral viel het allen op dat de pater niet slechts uren lang na het afnemen der biecht bij zijn biechteling alleen bleef, maar dat hij zich zelfs met haar opsloot, en om te voorkomen dat men hem zou bespieden, de schuif, die in de deuren der kloostercellen is aangebracht, toeschoof. Dat was tegen den regel, en de abdis verbood het hem dus ten strengste. Hij bekommerde zich daarom niet, maar ging voort zich uren lang met de novice op te sluiten, en nu trok de abdis de vroeger geschonken vergunning om zijn biechteling in haar cel zonder getuigen te bezoeken, geheel in en stond hem alleen nog maar toe haar aan het zoogenaamde spreekvenster, dat met tralies voorzien was, te zien.

Dat was een leelijke streep door de rekening! maar de liefde is vindingrijk. Hij sneed met zijn pennemes de tralies zoo door, dat hij ze er uit kon lichten, en zoo ontstond er een opening groot genoeg om het voorwerp zijner lusten, wanneer er althans niemand in de nabijheid was, aan te raken, te kussen, te omarmen, te disciplineeren! Dat werd hij dan ook niet moede, ja, hij bracht elke week vele halve dagen aan het venster door en liet zelfs zijn eten daarheen brengen om zijn liefste als een torteldnifje te voederen. Eens zelfs, toen de dienende leekenzuster de spijstafel een weinig te ver naar zijn zin van het venster afzette, schoof hij die onmiddellijk naar zich toe en vroeg toornig aan de zuster, of ze soms meende het recht te hebben hem van zijn biechteling te scheiden.

Het minnespel werd dus ook in het Clarissenklooster voortgezet, en

dat ten laatste zoo onvoorzichtig, dat de leekenzuster hem eenmaal overviel terwijl hij bezig was Catharina te omhelzen en te kussen. Er werd aangifte van gedaan; hij loochende het ten stelligste en drong er zelfs op aan dat de leugenares zou gestraft worden. Maar hij merkte wel dat men hem niet geloofde en dat hij voortaan zeer oplettend werd nagegaan. Hier te Ollioules kon dus die omgang niet langer worden voortgezet, en zoo verklaarde hij op een goeden dag dat Catharina nu in het klooster van St. Clara en in het algemeen in Toulon door haar heiligen levenswandel de menschheid voldoende gesticht had, waarom het tijd werd haar naar een ander klooster te zenden, opdat ook dat het genot harer heiligheid zou hebben.

De abdis van het Clarissenklooster van haar kant gaf zoo spoedig mogelijk bericht van al het gebeurde aan den bisschop van Lyon, en deze beval terstond dat Catharina voorloopig zou blijven waar ze was. Ook verbood hij haar in het vervolg pater Girard als biechtvader te gebruiken en dezen om nog een voet in het klooster te zetten. Eenige dagen later gelastte hij den abt Camerle om Catharina in een wagen af te halen en haar naar een veilige schuilplaats te brengen, naar een niet ver van Toulon gelegen landhuis dat aan een zijner bloedverwanten, den heer Panque, toebehoorde. Bovendien kreeg pater Nicolas, prior van het Carmelitenklooster van Lyon, bevel om voortaan als biechtvader van Catharina op te treden en haar onder streng toezicht te houden.

Pater Girard was woedend toen de maatregelen door den bisschop genomen hem ter oore kwamen, te meer daar hij zich reeds verbeeldde, dat Catharina een volledige bekentenis had afgelegd. Spoedig echter herkreeg hij zijn tegenwoordigheid van geest en vaardigde terstond een zijner vroegere vertrouwden, mejuffrouw Gravier, naar Catharina af, zoowel om van haar een verslag van het gebeurde uit te lokken, als om haar te bewegen de vele haar door Girard geschreven brieven terug te geven. Het laatste was voor hem een levensvraag, want mocht men die verliefde briefwisseling vinden, dan lag de schandelijke betrekking waarin zij tot elkander stonden, voor aller oogen bloot. Met het oog vooral daarop dan ook was het, dat hij juist mejuffrouw Gravier tot zijn gezant had gekozen, omdat hij wist dat Catharina in deze een volkomen vertrouwen stelde. De zending had een boven verwachting gunstigen uitslag. Niet alleen toch kreeg mejuffrouw Gravier al de verlangde brieven, op eenige weinige na, die nog in een koffer te Ollioules lagen; maar Catharina leverde haar zelfs al de mystieke geschriften uit, die onder den schijn van het godsdienstig leven te bevorderen slechts dienden om de hartstochten op te wekken en waarvan hij haar vroeger de lezing had aanbevolen.

Girard herleefde; het voornaamste corpus delicti had hij in handen, en mondelinge uitspraken kon hij ontkennen; wie zou hem dus nog eenig kwaad kunnen doen?

Ditmaal echter rekende hij buiten den waard. De goede pater had namelijk zijn biechteling de overtuiging ingeprent, dat al de ontuchtige aanrakingen, die tusschen hen hadden plaats gehad, geen zonden waren omdat hun geestelijke wil daaraan geen deel had gehad. Uitgaande van de waarheid dier leer, schroomde Catharina derhalve niet haren nieuwen biechtvader, pater Nicolas, een aantal zaken te openbaren, waardoor deze alles behalve gesticht werd. Hij begon dra te vermoeden van welken aard de betrekking was waarin de Jesuiet tot zijn biechteling

had gestaan. Dat vermoeden vond bovendien volkomen bevestiging in het feit, dat Catharina meermalen des nachts het landhuis heimelijk verliet, om haren innig geliefden vroegeren biechtvader in het seminarie der Jesuiten te Toulon op te zoeken. Vlijtig zette hij dus zijn onderzoek voort, en door sterk aanhouden bracht hij het eindelijk zoo ver, dat het meisje hem het geheele geheim der gepleegde gruwelen mededeelde.

Hij stond ontzet, want zooveel gemeenheid achtte hij niet bestaanbaar in een priester des Allerhoogsten, allerminst in een die zoo in den reuk van heiligheid stond. Natuurlijk gat hij den bisschop terstond van alles kennis, en deze ijlde onmiddellijk in eigen persoon naar het landhuis van den heer Panque, ten einde uit den mond der zondares zelve de bevestiging der medegedeelde schandalen te vernemen. Welk een gruwel! De bisschop zwoer de beleedigde kerk te zullen wreken, en de stad Toulon van den roofwolf te zullen verlossen. Maar Catharina smeekte hem op de knieën en in tranen badend, dat hij, ter wille van den goeden naam harer familie, het gebeurde met den sluier der vergetelheid zou bedekken, en hetzelfde vroeg ook haar broeder, de Dominicaan, dien de bisschop als getuige had medegenomen. Met hen vereenigde zich de abt Camerle, die den bisschop onder de oogen bracht, dat de eerbied voor het christendom zelf er onder lijden zou, wanneer men het schandaal aan de openbaarheid prijs gaf, en dat de wijsheid gebood ditmaal aan het recht niet zijn loop te laten. Kortom, de bisschop werd weldra aan het wankelen gebracht, en beloofde ten slotte de vreeselijke geschiedenis onder een eeuwige vergetelheid te zullen begraven. Hij kon het echter niet over zich verkrijgen om Girard nog langer als zielzorger werkzaam te laten zijn, en zoo gelastte hij pater Nicolas, den prior der Carmeliten, om samen met pater Cadière, den Dominicaan, de geestelijke leiding van de gezamenlijke biechtelingen van pater Girard over te nemen.

Zoo scheen dan het ontzettende misdrijf voor eeuwig aan de openbaarheid onttrokken te zullen worden. Zulks zou ook zonder twijfel hegeval zijn geweest, wanneer maar de Jesuiten hun grenzenloozen geestelijken hoogmoed wat hadden kunnen in toom houden. Ze konden het namelijk niet verkroppen, dat het hun rector, den voor zoo heilig gehouden pater, verboden was in het vervolg de biecht af te nemen, en de rector zelf spuwde vuur en vlam omdat hij zich op zoo ruwe wijze van zijn vroegere geestelijke dochters gescheiden zag. Ook liepen er over het voorgevallene onderscheidene onbestemde geruchten door de stad Toulon, en die geruchten waren juist niet altijd in het voordeel der zonen van Loyola. En eindelijk, wie stond er borg voor, dat Catharina zelve niet nog eens op een goeden dag de geheele zaak aan het licht bracht of zelfs met een aanklacht optrad?

Er moest dus iets gebeuren om de orde van Jesus tegen ieder gevaar te beveiligen, en men wist er niet beter op dan het zoo mogelijk daarheen te sturen, dat de biechteling van Girard door de rechtbank, al ware het ook op de meest partijdige en onwettige wijze, als een leugenares en lasteraarster veroordeeld werd. Dit was de hoop en werd nu het streven der Jesuiten, vooral van pater Girard, wiens liefde, nu zijn leven op het spel stond, eensklaps als weggeblazen was, en van pater Sabathire, die in het proces de hoofdrol vervulde. Daar ze niet alleen den officiaal van den bisschop, (d. w. z. diens vicaris in wereldlijke aan-

gelegenheden), maar ook het te Toulon gevestigde gerechtshof voor geestelijke zaken geheel op hunne zijde hadden, zoo twijfelden ze niet of ze zouden zonder moeite zulk een vonnis kunnen uitlokken.

Nadat ze nu met hun aanhangers de noodige afspraken gemaakt hadden, kwamen ze eensklaps tot den bisschop met de verklaring, dat ze met het stilzwijgen door hem gelast, volstrekt geen vrede konden hebben. Tevens leverden ze bij den bisschoppelijken officiaal een goed gesteld verzoekschrift in, waarin ze op een nauwkeurig onderzoek aandrongen. »Een van beiden", zeiden ze, »of pater Girard heeft den gruwel, waarvan men hem beticht, bedreven, en dan behoort hij op het strengst gestraft te worden, — of hij heeft hem niet bedreven, en dan moet zijn aanklaagster hebben wat zulk een lasteraarster toekomt." Alzoo gedwongen gelastte de bisschop zijn officiaal om zijn plicht te doen, en deze opende nu terstond het proces met een verhoor van Catharina, van haar broeder, den Dominicaan, en van haar tegenwoordigen biechtvader, den prior der Carmeliten. Hierbij echter ging hij zeer partijdig te werk. Onderscheidene hunner uitspraken nam hij, zooals later bewezen werd, of in het geheel niet, of wat nog erger was, geheel verdraaid in het proces-verbaal op, terwijl ook Catharina, door schaamte verhinderd, niet zelden verwarde en tegenstrijdige antwoorden gaf.

In den beginne dus liet de zaak zich voor Girard zeer gunstig aanzien, en zoo duurde het ook nog eenigen tijd. Na het eerste verhoor namelijk door den officiaal, kwam zij voor het reeds genoemde gerechtshof. Dit onderzocht in de eerste plaats, gemeenschappelijk met den officiaal, de zoogenaamde species facti, of de bewijsstukken die tegen Girard konden worden bijgebracht. Deze bestonden echter met alles en alles slechts uit vijf brieven van Girard, waarvan drie aan de abdis te Ollioules en twee aan Catharina zelve; de andere toch, gelijk wij weten, waren door hem uit den weg geruimd. Vervolgens ging men over tot het getuigenverhoor, en ook hierdoor kwam evenmin iets aan het licht dat geacht kon worden bezwarend te zijn voor den pater. Daar toch de rechters met de Jesuiten, zooals men zegt, onder één deken lagen, zoo nam men de uitspraken tegen Girard zeer licht op, zoo men ze niet opzettelijk verdraaide of verzachtte; zeer lang echter en met kennelijke voorliefde vertoefde men bij de mededeelingen van hen, die door de Jesuiten omgekocht, zich ten gunste van Girard uitlieten, en met bijzondere zorgvuldigheid vooral hield men aanteekening van de uitspraken der vroegere biechtelingen van den rector, die zijn rein en godzalig leven natuurlijk niet genoeg te roemen wisten. Ja, de rechtbank ontzag zich zelfs niet het recht openlijk te schenden, en om de maat der knoeierij geheel vol te meten, kwamen de rechters iederen avond in het seminarie der Jesuiten bijeen om met de paters Girard en Sabathire alles af te spreken, wat men den volgenden dag zou opdisschen.

Eindelijk ging men zelfs zoo ver dat men de ongelukkige Catharina zelve overbracht naar het klooster van St. Ursule te Toulon, waarover de Jesuiten het toezicht hadden, en ten einde haar week te maken, overlaadde men haar daar met kwellingen van allerlei aard. Men sloot haar op in een kamer waarin kort te voren een krankzinnige was gestorven, waar de atmospheer door stank en vuil verpest was, en waar een bundel smerig stroo haar bed uitmaakte. Ja, opdat er niets aan ontbreken zou, traden de nonnen als getuigen tegen haar op, en zwoeren, dat ze nog nooit iets anders

gedaan had dan liegen en lasteren, en dat zij zonder eenigen twijfel door de vijanden der Jesuiten was omgekocht om dezen te betichten van de misdaden, waartoe zij alleen in hare onbeschaamdheid in staat was geweest. Men zou haar zelfs van tooverij kunnen beschuldigen, daar ze door allerlei kunstmiddelen den schijn van heiligheid had trachten te verwerven en met het oog daarop haar lichaam met litteekens had bedekt!

Met dat al liep het proces toch niet zoo spoedig ten einde als de Jesuiten zich voorgesteld hadden; het baarde integendeel zulk een geweldig opzien door geheel Frankrijk, dat de koning, op voordracht van den Staatsraad, het gestrengste onderzoek beval en dit aan het hoog gerechtshof van Aix opdroeg.

Nu kreeg dus de zaak een geheel andere wending en geheel de beschaafde wereld zag in gespannen verwachting den uitslag tegemoet. De Jesuiten echter, ziende dat die uitslag voor hen een levensvraag geworden was, zetten het geheele genootschap aan het werk om door zijn invloed een gunstige uitkomst te erlangen. Ze spaarden daarbij zoo weinig het geld, dat ze, alleen om de rechters en de getuigen om te koopen, meer dan een millioen francs besteedden. Wat verstand en loosheid en gemeenheid maar bedenken konden, werd bedacht, en er werden honderden van valsche eeden afgelegd. (1) Pater Girard legde, zooals het heette, alle brieven voor die hij vroeger aan Catharina geschreven had; maar het waren niet de echte brieven; zij waren nu pas geschreven en ademden niets dan een zeer natuurlijke bezorgdheid voor zijn biechteling. Er traden getuigen op, die den prior der Carmeliten en pater Cadière, den Dominicaan, beschuldigden een complot te hebben gesmeed tegen pater Girard, en overeen te zijn gekomen om niet alleen hem, maar de geheele orde van Jesus door de verzinselen van Catharina Cadière te schande te maken. Men bewerkte de nonnen van Ollioules om alles terug te trekken wat zij vroeger ten nadeele van pater Girard hadden gezegd, en nu juist omgekeerd Catharina als een ondeugend schepsel voor te stellen, die haar best gedaan had om den eerwaardigen man te verleiden. Men martelde inzonderheid Catharina zelve, zoowel lichamelijk als zedelijk, op een meer dan barbaarsche wijze, en ontzegde haar, de verlatene en diep ongelukkige, allen geestelijken troost, totdat zij een verklaring zou hebben onderteekend, dat haar geheele beschuldiging van Girard niets dan leugen en laster behelsde. Men onthekste haar zelfs met groote plechtigheid in tegenwoordigheid van een groot aantal geestelijke en andere personen, en bracht haar door dat schouwspel van duiveluitbanning in zulk een spanning, dat ze in een flauwte viel die onderscheidene uren aanhield.

Eindelijk nam men haar drie dagen achtereen, 25, 26 en 27 Februari 1731, van 's morgens tot 's avonds, in het verhoor. Door allerlei strikvragen, en vooral ook door middel van het opeenstapelen van schijnbare bewijzen tegen haar, trachtte men haar zoo in de war te brengen, dat men haar of tot herroeping dwingen of als een onnoozele kon ten toon stellen. Den eersten dag week ze van hare vroegere uitspraken

---

(1) Wie belang stelt in de bijzonderheden van het proces, en vooral in het net van leugens door de Jesuiten geweven, die leze het eerste deel van het werk getiteld: *Prozesz zwischen dem Pater Girard, S. J., Rectoris des Seminarii de la Marine zu Toulon, und der Jungfer Cadière. Cöln* 1732."

niet af; ze herhaalde in duidelijke en ondubbelzinnige bewoordingen al de schandelijke dingen welke pater Girard met haar gedaan had. Evenzoo deed ze den volgenden dag zonder zich ook in het minst van haar stuk te laten brengen. Den derden dag echter kreeg ze van hare oppasster, een dochter der vroeger reeds meermalen genoemde weduwe Guiol, bij haar ontbijt een verdoovend middel, dat zoo sterk werkte dat ze in den eersten tijd haar eigen moeder zelfs niet kende. Daarom wendde zich deze dan ook terstond tot het gerechtshof met een smeekschrift, dat men hiernaar een onderzoek zou instellen. Er werd echter op dat verzoek geen acht geslagen; men ging terstond met het verhoor voort, zoodra het arme kind haar bewustzijn weer even terug gekregen had. Het gevolg was dat zij, wier geest toch reeds neêrgedrukt was door de eindelooze mishandelingen, bedreigingen, verwijtingen en bangmakerijen waaraan ze was blootgesteld, en die nu nog meer in de war was geraakt door het genoemde medicament, — dat zij, zeg ik, na lang en heftig dringen niet slechts alles, wat ze tot nog toe omtrent Girard gezegd had, herriep, maar dat ze ook op de vraag, wie haar bewogen had zulk een samenstel van leugens te bedenken, ten antwoord gaf dat pater Nicolas, de prior der Carmeliten, de oorzaak was van het geheele schandaal, en dat hij alleen haar had overgehaald om haar vroegeren biechtvader van de bekende misdaden te beschuldigen en die beschuldiging voor de rechtbank vol te houden. Welk een gejuich ging er op onder de Jesuiten, toen deze bekentenis haar over de lippen kwam! Eindelijk dan toch — eindelijk had men datgene bereikt, waar men sedert maanden met zoo ontzaggelijk veel moeite en met opoffering van ontzaggelijk veel geld naar gestreefd had: de onschuld van Girard kon nu aan de geheele wereld triumfantelijk worden verkondigd, en de eer van het gezelschap van Jesus was gered!

Zoo voorspoedig ging het echter niet. Wel beval het gerechtshof dat Catharina onmiddellijk zou worden overgebracht naar het klooster de la Visitation te Aix, waar ze in strenge afzondering zou worden gehouden, totdat het gerechtshof zijn vonnis had uitgesproken; ook kon men vooruit wel zien dat dit vonnis buitengemeen hard zou uitvallen zoowel voor de misdadigster zelve als voor haar medeschuldige, den prior der Carmeliten; maar jammer slechts was het, dat Catharina, zoodra ze haar bewustzijn herkregen had, haar laatste getuigenis een valsch getuigenis noemde, dat haar met geweld was afgeperst, en dat ieder verstandig mensch aan deze verklaring geloof schonk!

Want al ontkende pater Girard natuurlijk met de meest mogelijke onbeschaamdheid, dat hij zich ooit aan een ongeoorloofden omgang met Catharina zou hebben schuldig gemaakt en dus veel minder aan de nog ergere dingen die hem werden ten laste gelegd, hij moest toch wel iets van de aantijgingen van Catharina toegeven, aangezien enkele getuigen standvastig bleven bij hetgeen zij eenmaal hadden gezegd, en ook dat weinige wierp reeds een zeer zonderling licht op hem. Zoo erkende hij bijv. dat zijn biechteling geruimen tijd aan aanvallen van hysterie geleden had, die haar soms uren lang van het bewustzijn beroofden, en dat hij dan al dien tijd zich met haar placht op te sluiten. Hij erkende ook dat hij hare litteekens, vooral die onder de borsten, nadat zij zich op zijn bevel ontbloot had, had betast en gekust, alsook dat hij haar de spaansche discipline had toegediend. Hij erkende einde-

lijk dat hij, toen zij hem een zekere mededeeling had gedaan, haar onderscheidene malen een roodachtig poeder in een glas water had ingegeven, tengevolge waarvan zij veel bloed verloren had, dat door hem aan een nauwkeurig onderzoek was onderworpen geworden. Dat alles erkende hij, omdat hij de ontkenning er van tegenover de moeder en de meid, die hem aan al de bijzonderheden herinnerden, niet kon volhouden, en omdat zijn verstand hem zeide dat hij, door al te stijfhoofdig te zijn, slechts argwaan kon opwekken; hij erkende het om het recht te hebben zooals men zegt de uitlegger zijner eigene woorden te zijn, en om later aan dit zijn doen en drijven een uitlegging te geven die zoo onschuldig mogelijk was. Maar, hij mocht zeggen wat hij wilde, lag niet in die bekentenissen ook de verdere erkenning opgesloten, dat de betrekking waarin hij tot zijn biechteling had gestaan, van een geheel bijzonderen aard was? Ja — dat die betrekking met alle mogelijke begrippen van zedelijkheid in strijd was, daar toch geen man ter wereld zich tegenover een meisje zulke vrijheden kan veroorlooven, zonder ook het recht te hebben van nog verder te gaan? Vrijheden inderdaad, die een eerbare vrouw aan haar eigen man niet zou veroorloven, en die menige lichtekooi, waarin nog niet alle eergevoel was uitgedoofd, met afschuw zouden vervullen!

Zoo was het dan geen wonder, dat onder de leeken bijna niemand pater Girard voor onschuldig hield, en juist daarom schonk men aan Catharina algemeen geloof, toen zij onder eede hare in het derde verhoor afgelegde herroeping vernietigde en verzekerde, dat alleen hare eerste verklaring de zuivere waarheid behelsde. Wat meer zegt — toen Catharina op aanraden van haar advocaat zich bij den Staatsraad beklaagde over de handelwijze der geestelijke rechters en om restitutie verzocht, dat wil zeggen om het laatste verhoor als niet geschied te beschouwen en met de behandeling der zaak voort te gaan daar waar het voorlaatste verhoor was geëindigd, werd dat verzoek haar terstond toegestaan en het parlement van Aix aangewezen om de zaak in laatster instantie te beslissen.

Het proces ving dus op nieuw aan en nogmaals spanden de Jesuiten al hun krachten in, om ook die nieuwe rechters gunstig voor zich te stemmen. Andermaal moesten vrienden en vriendinnen de leden van het parlement bewerken; andermaal speelden de bedreigingen met eeuwige hellestraf een gewichtige rol; andermaal werd het goud in zoo groote massa's uitgegeven, dat het reeds verdwenen millioen nog door een tweede werd achtervolgd. Ook gelukte het den zonen van Loyola werkelijk om niet weinigen der rechters voor zich te winnen, terwijl ze gelukkig genoeg waren om den beroemden advocaat Thorame over te halen, dat hij de verdediging van Girard zou op zich nemen. Ook mochten zij den procureur-generaal, den eersten advocaat der regeering, onvoorwaardelijk voor een der hunnen houden, en ook de president van het hof had zich in stilte met lijf en ziel aan hen verkocht. Konden zij dan niet met volkomen vertrouwen den uitslag van het proces afwachten, te meer daar Catharina noch over vele vrienden, noch over veel geld te beschikken had?

Eén ding echter hadden de zonen van Loyola vergeten — de liefde tot rechtvaardigheid, die nooit uitsterft onder de menschen. Die liefde was het, die niet slechts aan Catharina een advocaat bezorgde als

de beroemde Chaudon was, die Thorame zoo al niet in spitsvondigheid en list, dan toch in kennis en scherpzinnigheid overtrof, — maar die ook belette, dat al de rechters of ook maar de meerderheid daarvan zich door het geld van de partij van Girard lieten verblinden.

Ik wil echter den lezer niet langer vermoeien met de bijzonderheden van dit in meer dan één opzicht merkwaardig geding, en spoed mij dus tot het einde.

Den 11den September 1731 sprak de advocaat van Girard, Thorame, den eisch uit: »dat Catharina zou worden veroordeeld, vooreerst om boete te doen voor de deur der kerk te St. Salvador en daarna om gehangen en geworgd te worden."

Deze eisch echter werd terstond door de groote meerderheid van het gerechtshof, dat uit vier en twintig, of met den president mede uit vijf en twintig, leden bestond, onvoorwaardelijk verworpen.

De tegenovergestelde eisch van Chaudon luidde: »om pater Girard, wegens volkomen bewezen geestelijke bloedschande en vruchtafdrijving, alsmede wegens schending zijner priesterlijke waardigheid door dikwijls herhaalde vergrijpen tegen de zedelijkheid, ter dood te veroordeelen."

Deze eisch werd door niet minder dan twaalf rechters toegestaan zoodat er maar één enkele stem aan ontbrak om hem in een vonnis van het gerechtshof te doen veranderen.

De andere twaalf rechters spraken zich uit ten gunste van een derden eisch, die het midden hield tusschen de beide voorgaande, en die aldus luidde: »dat pater Girard, op grond zijner zwakke geestvermogens, die hem tot de speelpop zijner biechtelingen maakten, van de hem ten laste gelegde misdaden en vergrijpen zou worden vrijgesproken, maar dat hij naar de geestelijke rechtbank zou worden verwezen; vervolgens, dat Catharina Cadière insgelijks zou worden losgelaten en overgegeven aan hare moeder, onder voorwaarde alleen dat zij de kosten zou dragen door het crimineel gerechtshof van Toulon wegens dit geding gemaakt, doch zonder eenigen interest en zonder verdere schadevergoeding; ten derde dat de prior der Carmeliten, Nicolas de St. Joseph, en de broeder van Catharina Cadière, die van samenzwering en van het indienen eener valsche aanklacht tegen Girard waren beschuldigd, evenzeer zouden worden vrijgesproken en uit de gevangenis ontslagen; eindelijk, dat de schriftelijke verklaringen door de partijen ingediend, in zooverre zij nadeelig waren voor de kerk, zouden vernietigd en door den oppergerechtsdienaar verscheurd worden."

De tweede en derde eisch dus verkregen elk een gelijk aantal stemmen, en de uitslag hing alleen af van de beslissende stem van den president. Deze echter als zijnde een vriend der Jesuiten, stemde natuurlijk voor den derden eisch, en alzoo werd deze bemiddelingseisch, die alle partijen zonder straf ontsloeg, tot vonnis verheven.

Wel is waar meenden eenigen der rechters, die bijzonder voor de orde van Jesus ijverden, na afloop van het proces, dat het niet ongepast zou zijn om aan Catharina ten minste een kleine tuchtiging toe te dienen, opdat zij zich niet zou kunnen beroemen, er geheel en al ongestraft te zijn afgekomen; maar de overige leden van het parlement waren hiertoe volstrekt niet te bewegen. »Wat?" riep een hunner toornig uit, »wij

hebben zooëven een man vrijgesproken, die misschien een der grootste misdadigers van de wereld is, en wij zouden aan dat meisje ook maar de geringste straf opleggen? Eer moge dit paleis in vlammen opgaan en wij onder de puinhoopen begraven worden!" Deze krachtige woorden maakten indruk, en Catharina Cadière werd in vrijheid gesteld.

Alzoo eindigde het proces Girard-Cadière, dat zoo ontzaggelijk veel opzien in geheel Europa baarde. Het leidde, wanneer men aan den woordelijken inhoud van het vonnis hangen blijft, tot geen resultaat, en toch — welk een schitterend resultaat lag er niet in opgesloten! Of hoe? Had niet de orde van Jesus Catharina als een gemeene bedriegster en haar broeder benevens den prior der Carmeliten als valsche beschuldigers en samenzweerders aangeklaagd, en waarom werden zij dan nu niet gestraft? Of is het soms een kleinigheid iemand vrouwenschennis en vruchtafdrijving toe te dichten, en dat nog wel een priester, een rector der Jesuiten? Ware pater Girard onschuldig geweest, Catharina zou den dood gewis niet ontkomen zijn, en de Jesuiten hebben het dus met al hun anders zoo oppermachtigen invloed, met al hun geldverspilling, niet verder weten te brengen dan daarheen, dat hun medelid niet ter dood is veroordeeld. Dat hij dien echter verdiend had, daaraan twijfelde in de beschaafde wereld niemand die gezond verstand bezat, en men moest dan ook te Aix, na de bekendmaking van het vonnis, het garnizoen versterken, om hem van het paleis van justitie veilig en heelshuids door de woedende menigte heen te brengen.

Ja, wat meer zegt, de aartsbisschop van Aix, — ofschoon anders kraaien elkander de oogen niet plegen uit te pikken, — trad openlijk over tot de zijde van hen, die hem een misdadiger noemden, en verbood hem niet slechts den kansel te beklimmen, waarop hij zijn triomf wilde vieren, maar verbande hem ook uit de stad Aix en uit geheel zijn diocese. Ook in Toulon mocht Girard niet terugkomen, omdat men vreesde, dat het daar tot een oproer komen zou, en hij koos dus Lyon tot zijn residentie. Doch ook hier bleef hij niet lang, want reeds na verloop van een jaar moest hij de wereld voor altoos vaarwel zeggen, en het volk hield den spoedigen dood van dien sterken en gezonden man voor niets anders dan een Godsgericht. Wat hielp het dus de Jesuiten, of zij hem later in alle mogelijke geschriften voor een vervolgden heilige poogden uit te geven? Geen mensch schonk hun geloof, maar wel kwamen duizenden en nog eens duizenden tot het besluit, dat een genootschap, hetwelk een afschuwelijken booswicht van de ergste soort niet als een schurftig schaap uit zijn midden verwijdert, en hem zelfs in bescherming neemt en tot den hemel toe verheft — dat, zeg ik, zulk een genootschap niet meer waard is dan die booswicht zelf.

Ten slotte nog een paar woorden over het verdere lot van Catharina Cadière. Ze werd, toen zij de gerechtszaal verliet, met gejuich begroet en iedereen haastte zich haar den diepsten eerbied te betuigen. Ja, men vierde haar als een heldin, en er kwamen een menigte gedichten in het licht, waarin hare standvastigheid en vooral hare schoon-

heid (1) op hoogen toon werden verheerlijkt. Van de andere zijde echter zweeg ook de laster niet, en vooral deden oude vrijsters, die een Jesuiet tot biechtvader hadden, haar best om haar op alle manieren te benadeelen. Op die wijze werd een langer verblijf te Aix haar onmogelijk gemaakt, en ook te Toulon kon zij het op den duur niet uithouden. Hare moeder verkocht daarom zoo spoedig mogelijk al haar have, en op een goeden morgen waren beiden, moeder en dochter, spoorloos verdwenen. De zonen van Loyola gaven zich alle mogelijke moeite om haar verblijf te ontdekken, en menigeen van wien men vermoeden kon dat hij in het geheim was ingewijd, werd zelfs onder een of ander voorwendsel in de gevangenis geworpen, in de hoop dat hij zou opbiechten. Of het hun gelukte, daarover zwijgt de geschiedenis, want de wereld vernam nooit weer eenig zeker bericht omtrent de arme ongelukkige. Velen beweerden dat zij onder een anderen naam naar een ander land gegaan of zelfs wel de zee overgestoken was. Anderen wilden weten, dat zij zich, vermoeid van het leven in de wereld, in een klooster begraven had, en dat haar moeder haar geheele vermogen aan dat klooster had vermaakt. De meesten echter hielden vol dat de Jesuiten haar verblijf opgespoord en haar heimelijk met vergif uit den weg geruimd hebben.

(1) Zij was een brunette met zeer zachte en bevallige gelaatstrekken, van gemiddelde grootte en buitengewoon regelmatigen lichaamsbouw. Vooral muntte zij uit door een inderdaad wonderlijke harmonie van haar gansche wezen, alsmede door haar frissche kleur en ronde vormen. Doch het meest van al prezen de tijdgenooten haar donkere, vurige en toch ook mijmerende en zachte oogen, waarmede haar blanke huid en haar glinsterend zwarte haren een prachtig geheel uitmaakten. In één woord, alle mannen waren het met elkander eens, dat men niet licht in een enkel vrouwelijk wezen zoovele bekoorlijkheden vereenigd vond als in Catharina Cadière, het slachtoffer van de booze lusten van den Jesuiet Girard.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

